

דין וחשבון מסכם : מחקר הערכה לתוכנית בתי משפט קהילתיים
אוגוסט 2023

פרופ' טלי גל	פרופ' הדר דנציג-רוזנברג	פרופ' אביטל מנטוביץ'
האוניברסיטה העברית	אוניברסיטת בר-אילן	אוניברסיטת חיפה

הדו"ח הוכן בסיוען של עוזרות המחקר (לפי סדר אלפאבתי):

עדי אברבון	מור חוגג	אילי עקיבא
קריסטי אלפקס	נועה יוסף	ליאור פורר
תמר בן-דרור	טל כהן-טביבי	מעין פיסטינר
נעמה גולדשטיין-משולם	מונירה כעבייה	שיאל צ'רקנסקי
יהונתן דיין	תום יאירי	דנית רונן
אחלאם זחאלקה	נורית לביא	נורה שהלה דעמערדזיאן
		יהונתן שולמן

כמו כן :

- הפרק "הצלחה, נשירה ועמדות בקרב המשתתפים : ממצאים כמותניים" הוכן בהשתתפות דנית רונן, תלמידת דוקטורט באוניברסיטה חיפה.
- הפרק "ניתוח משתני עבריינות חוזרת (רצדיביזם) בקרב משתתפי בית המשפט הקהילתי" הוכן בהשתתפות פרופ' רון פקטור, המכון לקרימינולוגיה, האוניברסיטה העברית.
- הפרק "חוויותיהן של נשים אמהות לילדים בוגרות התוכנית" מבוסס על עבודת התזה של טל כהן-טביבי באוניברסיטת חיפה
- הפרק "חוויותיהן של בנות זוג של משתתפים בבתי המשפט הקהילתי" מבוסס על עבודת הדוקטורט של ד"ר נעמה גולדשטיין-משולם באוניברסיטת חיפה
- הפרק "חוויותיהם ותפיסותיהם של גברים ונשים שנשרו מהתוכנית" מבוסס על עבודת התזה של תמר בן-דרור באוניברסיטת בר-אילן
- הפרק "חציית הגבולות האדוורסריים : על עבודת הצוות בבתי המשפט הקהילתיים" מבוסס על מחקר פוסט-דוקטורט של ד"ר ענבר כהן, אוניברסיטת בר-אילן
- הפרק "שינויים בהגדרת התפקיד של התביעה הציבורית בבית המשפט הקהילתי" מבוסס על עבודת התזה של ירין שגב, אוניברסיטת חיפה
- הפרק "מקומם של נפגעי עבירה בבית המשפט הקהילתי" מבוסס על עבודת הדוקטורט של תמר בן-דרור, אוניברסיטת בר-אילן

אנו מתכבדות בזאת להגיש לעיונכם את הדו"ח המסכם למחקר הערכה לתוכנית בתי המשפט הקהילתיים, אשר הוזמן ע"י עמותת אשלים ומלווה על-ידי ועדת ההיגוי הבינמשרדית.

תוכן עניינים

7	דבר ועדת ההיגוי
9	דבר מנכ"ל אשלים
11	תודות
12	תקציר
17	1 רקע כללי
18	1.1 בתי-משפט פותרי בעיות
19	1.2 בתי-משפט קהילתיים
20	1.3 בתי-משפט קהילתיים: היבטים תיאורטיים
22	1.4 מחקרים אמפיריים לדוגמא על בתי-משפט קהילתיים
24	2 שאלות המחקר
29	3 שיטת המחקר
31	3.1 מערך המחקר ואיסוף הנתונים
31	3.2 כלי המחקר ושיטות הניתוח
34	3.3 אתיקה מחקרית
35	4 ממצאים
35	4.1 הצלחה, נשירה ועמדות בקרב המשתתפים: ממצאים כמותניים
35	4.1.1 מסד נתונים כללי: נתונים ארכיוניים ביחס למשתתפי התוכנית
60	4.1.2 עמדות המשתתפים: ממצאים מסקר עמדות
65	4.1.3 סיכום
66	4.2 יעילות התוכנית בהורדת עבריינות חוזרת: בדיקת האפקטיביות של בתי המשפט הקהילתיים בהורדת עבריינות חוזרת
66	4.2.1 שיטה
70	4.2.2 ממצאים
74	4.2.3 מסקנות
75	4.2.4.6. מגבלות המחקר
77	4.3 הסיפורים שמאחורי המספרים: ממצאים איכותניים
77	4.3.1 חוויות ותפיסות של גברים בוגרי התוכנית או כאלה המצויים לקראת סיומה
89	4.3.2 חוויותיהן של נשים אמהות לילדים בוגרות התוכנית
112	4.3.3 רוחותן האישית של בנות-זוג של משתתפי התוכנית

119	4.3.4	חווייתיהם ותפיסותיהם של משתתפים שנשרו מהתוכנית
135	4.4	הזווית המקצועית: עמדות, תפיסות וחוויית בקרב אנשי המקצוע
136	4.4.1	חוק שימור המתח – יחסי גומלין בין המקצועות והתפקידים השונים בבית המשפט הקהילתי בישראל
155	4.4.2	שינויים בהגדרת התפקיד של התביעה הציבורית בבית המשפט הקהילתי
160	4.4.3	מהי "הצלחה" ברמה המערכתית והפרטנית מפרספקטיבות בעלי התפקידים בפרויקט
169	4.5	פעילות בתי-המשפט הקהילתיים בתקופת הקורונה
170	4.5.1	השלכות המגפה על תהליכי השיקום של משתתפי התוכנית
172	4.5.2	ימי הדיונים בבית-המשפט הקהילתי בתקופת הקורונה
172	4.5.3	היערכות החירום של צוותי התוכנית – פעולות ומענים שניתנו בתקופת הקורונה
178	4.5.4	השלכות המשבר על דפוסי הפעולה בין הצוותים בתוכנית
179	4.6	מקומם של נפגעי עבירה בתוכנית
198	5	דיון, אינטגרציה ומסקנות
199	5.1	חשיבות היחס האישי והאכפתי מצד הצוות המקצועי כלפי משתתפי התוכנית
201	5.2	ההשפעה של עומק ההתערבות על מדדי רווחה של המשתתפים החורגים משאלת הרצידיביזם
202	5.3	הקשר בין חווית צדק מתקן בעקבות השבה לקהילה לבין תחושות אמון גבוהות יותר
203	5.4	פרופיל המסיימים את התוכנית בהצלחה ופרופיל הנושרים
203	5.4.1	שיעורי הצלחה גבוהים יחסית באלימות במשפחה
204	5.4.2	שיעורי הצלחה גבוהים יחסית של משתתפים שנכנסו לתוכנית בהיותם במעצר
204	5.4.3	שיעורי נשירה גבוהים יחסית של משתתפים מרובי קשיים ואתגרים
205	5.5	מענים המתואמים עם שיעורי הצלחה גבוהים
205	5.6	תקופת הקורונה והשפעתה על התוכנית
206	5.7	משקלו וחשיבותו של המרכיב הקהילתי בתוכנית
207	5.8	עבודת הצוות בבית-המשפט הקהילתי: שיתוף פעולה תוך שמירה על שונות מקצועית
209	5.9	המלצות למחקרי המשך
210	6	ביבליוגרפיה

רשימת טבלאות

טבלה 1 :	שאלות המחקר ושיטות המחקר	29
טבלה 2 :	מודל ניבוי נשירה (=1) מתוכנית בית המשפט הקהילתי	47
טבלה 3 :	ניבוי שיעורי הצלחה על ידי גורמים דמוגרפים, אינטראקציה עם רשויות אכיפת החוק, בעיות רקע ומענים – כלל המשתתפים	59
טבלה 4 :	הפריטים שהרכיבו את משתני המחקר	61
טבלה 5 :	סטטיסטיקה תיאורית : תפיסות המשתתפים	62
טבלה 6 :	הגורמים המעצבים ציות עתידי לחוק	64
טבלה 7 :	סטטיסטיקה תיאורית של משתני המחקר המרכזיים	67
טבלה 8 :	השוואה בין קבוצת הטיפול לביקורת, לפני ואחרי הזיווג באמצעות PSM (עבור כל קבוצת הטיפול והרשעה חוזרת אחר שנה)	70
טבלה 9 :	הרשעה חוזרת בתוך שנה, שלוש שנים וחמש שנים, לפי קבוצת הטיפול וקבוצת הביקורת בנתונים המזווגים (עבור כלל קבוצת הטיפול, מסיימים ולא-מסיימים)	72
טבלה 10 :	פרטים דמוגרפיים של המשתתפים המרואיינים	77
טבלה 11 :	נתוני רקע של המשתתפות	89
טבלה 12 :	ראיונות עומק עם בנות זוג של משתתפי התוכנית : מאפיינית דמוגרפיים	112
טבלה 13 :	פרטים דמוגרפיים של המשתתפים המרואיינים	120

רשימת גרפים

גרף 1 : סטטוס המשתתפים בתוכנית	36
גרף 2 : אחוזי נושרים לפי שלב (n=381)	36
גרף 3 : שיעורי המסיימים לפי ארץ לידה	37
גרף 4 : שיעורי המסיימים לפי מצב משפחתי	38
גרף 5 : שיעורי המסיימים לפי קיומם של ילדים	38
גרף 6 : התפלגות המשתתפים לפי סוג עבירה (N=1122)	39
גרף 7 : שיעור המסיימים בהצלחה לפי סוג העבירה - אלימות במשפחה	41
גרף 8 : שיעור המסיימים בהצלחה לפי סוג העבירה – אלימות	41
גרף 9 : שיעור המסיימים בהצלחה לפי עבר פלילי	42
גרף 10 : שיעור המסיימים בהצלחה לפי מאסר בעבר	42
גרף 11 : שיעור המסיימים בהצלחה לפי מעצר בתיק הנוכחי	43
גרף 12 : שיעור המסיימים בהצלחה לפי האם היה קרבן בתיק הנוכחי	43
גרף 13 : שיעור המסיימים בהצלחה לפי בעיות רקע בתחום בריאות נפש	44
גרף 14 : שיעור המסיימים בהצלחה לפי בעיות רקע הקשורות בהעדר רשתות תמיכה	45
גרף 15 : שיעור המסיימים בהצלחה לפי בעיות רקע של מצב כלכלי קשה	45
גרף 16 : שיעור המסיימים בהצלחה לפי בעיות רקע בתחום הבריאות הפיסית	45
גרף 17 : שיעור המסיימים בהצלחה לפי בעיות רקע של התמכרויות	46
גרף 18 : שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה אשפוזית	48
גרף 19 : שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה קהילה טיפולית	49
גרף 20 : שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה טיפול ביחידה להתמכרויות	49
גרף 21 : שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה טיפול פסיכיאטרי	50
גרף 22 : שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת ביטוח לאומי	51
גרף 23 : שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה הסדרת חובות	51
גרף 24 : שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה דיור ציבורי	52
גרף 25 : שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה טיפול למניעת אלימות	52
גרף 26 : שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה טיפול פרטני	52

גרף 27 :	שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה טיפול קבוצתי	53
גרף 28 :	שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה טיפול רפואי	53
גרף 29 :	שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה ליווי מתנדב	54
גרף 30 :	שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה לימודים	54
גרף 31 :	שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה סדנת העשרה	55
גרף 32 :	שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה סיוע בתעסוקה	55
גרף 33 :	שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה פנאי	56
גרף 34 :	שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה ביטחון בתזונה	56
גרף 35 :	שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה הוסטל	57
גרף 36 :	שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה מיצוי זכויות	57
גרף 37 :	התפלגות סוגי עבירות בקרב משתתפי הסקר	60
גרף 38 :	דיווח על נכונות לבצע עבירות בעתיד כפונקציה של שלב בתוכנית	62
גרף 39 :	השוואה בהתפלגות ציוני ההתכנות בין קבוצת הטיפול לקבוצת הניסוי לפני הזיווג	71
גרף 40 :	השוואה בהתפלגות ציוני ההתכנות בין קבוצת הטיפול לקבוצת הניסוי אחרי הזיווג	72
גרף 41 :	הרשעה חוזרת בתוך שנה, שלוש שנים וחמש שנים, לפי קבוצת מסיימי הטיפול בהצלחה וקבוצת הביקורת	74

דבר ועדת ההיגוי

בתי המשפט הקהילתיים פועלים במדינת ישראל זה קרוב לעשור. בתחילה כתוכנית פיילוט בניהול ג'וינט אשלים, ובשיתוף משרד המשפטים (ייעוץ וחקיקה), הפרקליטות הפלילית, הסנגוריה הציבורית, משטרת ישראל (תביעות), משרד הרווחה והביטחון החברתי (אגף בכיר שירות המבחן למבוגרים ואגף בכיר קהילה) והנהלת בתי המשפט.

נכון להיום פועלים שמונה בתי משפט קהילתיים מכוח תיקון לחוק סדר הפלילי, המסדיר בחקיקה את פעילות בתי המשפט. מודל הפעולה מבוסס על שיתוף פעולה בין הגורמים המעורבים בהליך, וועדת ההיגוי משקפת בעבודתה את ערך השותפות ומחזקת אותו.

כבר בשלב הפיילוט נערך מחקר עצמאי ראשון אשר בדק את מודל ההפעלה של בתי המשפט הקהילתיים, ליווה את פעילות בתי המשפט, ובחן את בניית התשתיות בתהליך ההקמה.

המחקר הנוכחי בוחן בעיקר את מידת היעילות של בתי המשפט בהפחתת שיעורי הפשיעה החוזרת ובהגברת אמון המשתתפים במערכות אכיפת החוק. המחקר מבוסס על בדיקה כמותנית ועל מחקר איכותני, הבוחן את עמדות אנשי המקצוע, המשתתפים ובני משפחותיהם, במטרה לסייע בדיוק הליווי והטיפול במשתתפים בתוכנית, על מנת לשפר את סיכויי השיקום שלהם.

תוצאות המחקר המוצג לפניכם מעידות על הצלחה משמעותית של המודל. שיעורי הפשיעה החוזרת של בוגרי ההליך הקהילתי נמוכים לאחר שנה, שלוש, וחמש שנים, ביחס לשיעור העבירות החוזרות בקרב קבוצת הביקורת. זאת ועוד, משתתפי התוכנית מעידים על סביבה עוטפת ומכבדת, על צוות מקצועי המתייחס למכלול צרכיהם, ועל תהליך שיקום עמוק, מורכב, ומשמעותי.

כעת, כשהתוצאות לפנינו, נוכל להעמיק עוד במלאכה.

עם קליטת בתי המשפט הקהילתיים ברשות השופטת הוקם אגף חדש בהנהלת בתי המשפט אשר החליף את ג'וינט אשלים בהפעלה, בליווי בתי המשפט הקיימים ובהיערכות להרחבת המודל לכל הארץ. בתקופה הקרובה עתידים להיפתח בתי משפט קהילתיים נוספים, ואנו מקווים ומאמינים שעד סוף שנת 2024 תושלם הפרישה של בתי המשפט ברחבי הארץ, והם יוכלו לדון בעניינם של למעלה מ-1,700 משתתפים בו-זמנית. בכך יוכל כל נאשם בעל פוטנציאל שיקומי לקבל את יומו באחד מבתי המשפט הקהילתיים.

אנו מבקשים להודות לנשיאת בית המשפט העליון, כב' השופטת אסתר חיות, אשר אימצה את פרויקט בתי המשפט הקהילתיים אל ליבה. הנשיאה חיות סיפקה גב רחב אשר איפשר לתכנית לצלוח את הקשיים בדרך לחקיקת החוק המסדיר את פעילות בתי המשפט, ואשר הקל מאוד על העברת הסמכות מג'וינט אשלים לרשות השופטת.

אנו מודים לצוות המחקר על עבודה מאומצת לאורך שנים ולכל אנשי המקצוע שסייעו באיסוף הנתונים. אנו מקווים שזו רק ההתחלה, ושנזכה בעתיד להמשיך לחקור ולהתפתח.

תודתנו נתונה גם לכל העושים במלאכה היומיומית הקשה באולמות המשפט, בחדרי הטיפול ובשטח, במשימה שהיא לא פחות מאשר הצלת נפשות. כפי שנאמר: "כל המקיים נפש אחת מעלים עליו כאילו קיים עולם מלא" (סנהדרין פרק ד משנה ה).

חברי ועדת ההיגוי לבית המשפט הקהילתי, אוגוסט 2023 :

השופט אביטל חן, נשיא בתי המשפט הקהילתיים, יו"ר הוועדה

עו"ד גליה ניצני, המשנה לסגורית הציבורית הארצית ואחראית בתי המשפט הקהילתיים בסגוריה

עו"ד רחל מטר, מנהלת המחלקה הפלילית בפרקליטות המדינה

ד"ר דניאלה ביניש, ראש תחום משפט וקהילה, ג'וינט אשלים

מר שלומי כהן, ראש תחום צעירים, ג'וינט אשלים

גב' גלית גבע, מנהלת אגף בכיר קהילה, מנהל של"מ, משרד הרווחה והביטחון החברתי

גב' אתי גרשון, מנהלת מחוז ירושלים בשירות המבחן ואחראית בתי המשפט הקהילתיים

גב' מירב רותם, סגנית מנהלת אגף בכיר שירות המבחן למבוגרים

עו"ד שרית ממון, מנהלת אגף בתי המשפט הקהילתיים בהנהלת בתי המשפט

עו"ד סני"צ סיגל כהן אברמוביץ, רמ"ד שיקום ונוער בחטיבת התביעות

עו"ד רפ"ק דפנה ינוביץ-דוד, ראש תחום שיקום בחטיבת התביעות

עו"ד ניר רהט, סגור ציבורי, מוביל בית משפט קהילתי באיזור המרכז

עו"ד קרן רוט, רפרנטית בתי המשפט הקהילתיים, מחלקת ייעוץ וחקיקה, משרד המשפטים

עו"ד רחלי זוארץ לוי, ממונה וראש צוות במחלקה הפלילית בפרקליטות המדינה

עו"ד אשר אקסלרד - חבר במועצה הארצית של לשכת עורכי הדין - נציג הלישכה

דבר מנכ"ל אשלים

בתי המשפט הקהילתיים החלו לפעול לפני שנים ספורות. מילים רבות נכתבו על המודל המיוחד, שבו כלל הגורמים המעורבים בהליך המשפטי וגורמים שונים בקהילה פועלים יחד לשיקום, ליווי ומניעת עבריינות חוזרת. כפי שמציג המחקר שלפניכם, עבור רבים ממשותפי התוכנית, בתי המשפט הקהילתיים מצליחים לייצר מציאות חדשה ומשנת חיים. אחד המשתתפים בתוכנית תיאר זאת כך:

"היום אני שומר על עצמי, היום אני חי טוב, היום המשטרה לא באה דופקת לי בדלת. היום אני לא מסתובב בחוף בפחד. היום אני מפרנס את עצמי בכבוד. היום אנשים מתייעצים איתי. היום יש לי המון אחריות בעבודות שלי".

אני שמח להציג את מחקר ההערכה של תוכנית בתי המשפט הקהילתיים. המחקר מלווה את פעילות בתי המשפט מיום הקמתם, ומבוסס על שיתוף פעולה של אוניברסיטת חיפה ואוניברסיטת בר אילן. המחקר בוצע על ידי חוקרים בכירים בתחום, בהובלת פרופ' טלי גל, פרופ' הדר דנציג-רוזנברג ופרופ' טלי מנטוביץ'. אני מודה לצוות החוקרים ולכל מי שנטל חלק במחקר, בסיוע בתצפיות ובניתוח הנתונים.

בתי המשפט הקהילתיים מבוססים על מודל שיובא מארה"ב ופותח על ידי ג'וינט-אשלים ומתקיימים רק בזכות שותפות אמיצה של כלל הגורמים הרלוונטיים בהליך הפלילי והקהילה. משנת 2011 פועלים במשותף בפיתוח המודל ובהובלת הרשות השופטת נציגים של משרד המשפטים, פרקליטות המדינה, הסגוריה הציבורית, מחלקת ייעוץ וחקיקה, יחידת התביעות המשטרתית של משטרת ישראל ומשרד הרווחה והבטחון החברתי. בשנת 2014 נפתח בית המשפט הראשון בבאר שבע וכיום פועלים שמונה בתי משפט. בעתיד הקרוב ייפתחו בתי משפט קהילתיים בפריסה רחבה יותר, באופן שיאפשר לכל משתתף או משתתפת מתאימים לקבל את המענה הייחודי שמציע בית המשפט הקהילתי.

בשלב הראשוני של בניית המודל החליטה ועדת ההיגוי של התוכנית לערוך מחקר מלווה, שמסקנותיו פורסמו ב-2017. עם הרחבת המודל, הזמינה ועדת ההיגוי מחקר הערכה, שמטרתו לבדוק את מידת ההשפעה של התוכנית בהפחתת שיעורי הרצידיביזם, בהגברת האמון של המשתתפים ברשויות השלטון בכלל ובבתי המשפט בפרט, ובמידת המחויבות של המשתתפים כלפי שלטון החוק. בנוסף נועד המחקר לסייע לוועדת ההיגוי בהערכת התחומים לשימור או לשיפור במודל בתי המשפט הקהילתיים. כפי שניתן לקרוא במחקר המקיף, הידע והניסיון שצברנו מאז נפתח בית המשפט הקהילתי הראשון קיבלו תוקף מחקרי. התוצאות מצביעות על הפחתה משמעותית של שיעורי רצידיביזם, הגברת אמון המשתתפים במערכות החוק ושיפור איכות החיים של משתתפים רבים ובני משפחותיהם.

אנחנו בג'וינט אשלים שמחים וגאים על ההזדמנות שניתנה לנו להוביל את פיתוח המודל והפעלתו. המשימה העיקרית של ג'וינט אשלים היא לקדם את המוביליות החברתית בישראל, ומחקר ההערכה מצביע על התרומה של בתי המשפט הקהילתיים בקידום המוביליות של אחת האוכלוסיות החלשות בחברה. זו ההזדמנות להודות לכל השותפים על האמון שניתן לנו בתהליך הפיתוח. בעשור האחרון הוכיחו השותפים שחזון משותף, חיבורים נכונים, אמון ויצירתיות יכולים להוביל לתוצאות מרשימות.

אני מודה לכל ראשי המערכות, ובמיוחד לנשיאת בית המשפט העליון, כב' השופטת אסתר חיות, על המנהיגות האמיצה בהובלת התוכנית.

בברכה,

ד"ר אריאל לוי

מנכ"ל ג'וינט אשלים

תודות

לעונג הוא לנו להודות לכל אלו שתרמו להוצאתו לפועל של מחקר זה. תודה לד"ר אריאל לוי, מנכ"ל ג'וינט-אשלים ולוועדת ההיגוי של תוכנית בתי המשפט הקהילתיים על האמון שנתנו בנו לבצע את המחקר, ועל מימונו. תודה מיוחדת לד"ר דניאלה ביניש ולשלומי כהן מג'וינט-אשלים, מובילי התוכנית, על הסבלנות, הבטחון ביכולתנו לממש את התוכנית המחקרית השאפתנית, והסיוע בהתגברות על מכשולים בדרך, והכל תוך הותרת חופש פעולה מלא לעשייה מחקרית אוניברסיטאית. תודה לנשיא בתי המשפט הקהילתיים, השופט אביטל חן, על פתיחת דלתות נדרשות להגעה לנתונים. תודה לכבוד השופטת אסתר חיות, נשיאת בית המשפט העליון, על הנכונות ללמוד מנתונים בנפש חפצה ובאוזן כרויה כדי להבטיח תוכנית שיקומית מיטבית למשתתפים. תודה לעו"ד שרית ממון, מנהלת אגף בתי המשפט הקהילתיים בהנהלת בתי המשפט, ולצוות האגף, על הנכונות להושיט יד לעזרה ולהשלמת נתונים בכל זמן, בזריזות, ביעילות ובנועם, ולירדן ירדני על שליפת הנתונים מתוך מאגר בתי המשפט. תודה לנציגי ונציגות המשטרה: לאסף שחור, שדלה את הנתונים תוך מאמצים כבירים והתגברות על מכשולים טכניים משמעותיים, ולתת-ניצב דדו זמיר, ראש חטיבת התביעות, עו"ד סנ"צ מירית בן מיור שטרן, ועו"ד סנ"צ אסיף גיל שסייעו בהגעה לנתונים המבוקשים. תודה לפרופ' דיויד וייסברוד על הייעוץ החשוב לגבי גיבוש קבוצת הביקורת בתחילת הדרך. תודה לפרופ' רון פקטור על ההתגייסות לניתוח נתוני הרצידיביזם בסוף הדרך. תודה לאבישי סביר וחברת פנסיב על עבודה מקצועית ומסורה באיחוד קבצי הנתונים ששימשו בסיס לניתוח נתוני הרצידיביזם. תודה לצוות המחקר המסור שלנו – סטודנטיות וסטודנטים, חוקרים וחוקרות ששמותיהן מופיעים בשער הדו"ח, שתרמו מזמנן וממרחן מעל ומעבר לנדרש מתוך התלהבות ומחויבות לעשייה מחקרית מעולה. תודה לחברי וחברות ועדת ההיגוי והמטה של התוכנית, לאנשי ונשות הצוותים, ולרכזות של בתי המשפט הקהילתיים השונים, שנענו לכל בקשה שלנו להגעה למרואיינים, לתצפיות או לנתונים ושהקדישו לנו זמן יקר לאורך שנות המחקר, ובפרט לטלי גת ולאיריס פינקלשטיין מג'וינט-אשלים ולשקמה ניצן-בירן משירות המבחן למבוגרים. ותודה אחרונה, גדולה ומיוחדת, למשתתפים ולמשתתפות התוכנית, ולבנות הזוג, שהסכימו להקדיש מזמנם, להיחשף ולספר על נסיונם האישי, בראיון או במענה על שאלון, ובכך תרמו ידע חשוב מאין כמוהו למחקר.

פרופ' אביטל מנטוביץ'

אוניברסיטת חיפה

פרופ' הדר דנציג-רוזנברג

אוניברסיטת בר-אילן

פרופ' טלי גל

האוניברסיטה העברית

רקע: בשנים האחרונות יושם בישראל מודל חדש – בית-המשפט הקהילתי – כתגובה לפשיעה. הנחת היסוד שבבסיס המודל היא שחלק ניכר מהעבירות מתבצעות על רקע בעיות חברתיות-כלכליות. לפיכך, לא די להתמודד עם הסימפטום – ביצוע העבירה, כי אם יש לאתר את שורש הבעיה ולטפל בו. בתי-משפט קהילתיים מתמקדים בעבירות המשפיעות על רווחתם וביטחונם של התושבים. מדיניות הענישה בהם משלבת שיקום וחיזוק הקהילה והיחיד. בהובלת עמותת ג'וינט-אשלים נוצרה שותפות הכוללת את נציגי משרד המשפטים, המשרד לביטחון פנים, משרד הרווחה ומשרד האוצר, ואלו פיתחו יחד מודל הפעלה. ב-2014 החל לפעול בבאר-שבע בית המשפט הקהילתי הראשון. השני החל פעילותו ברמלה ב-2015. החלטת ממשלה מ-2016 הביאה להקמתם של בתי-משפט קהילתיים ביתר מחוזות השיפוט בין השנים 2017-2020: תל-אביב, נצרת, חיפה וירושלים. בשנת 2022 הוקמו שני בתי משפט קהילתיים נוספים, בעכו ובכפר סבא. בכל אחד הוכשרו צוותים מקומיים ופותחה מעטפת קהילתית המאפשרת הפניית נאשמים לשירותים המתאימים. בסוף חודש יוני 2022 עוגנה הפעלתם של בתי-המשפט הקהילתיים בחוק, במסגרת חוק סדר הדין הפלילי (תיקון מס' 92 – הוראת שעה), התשפ"ב-2022.¹

המחקר: מחקר הערכה זה נועד לבחון, לראשונה, את יעילותם של בתי המשפט הקהילתיים. תוך שימוש במגוון שיטות של איסוף נתונים, ביקש המחקר להעריך את יעילותם של בתי המשפט הקהילתיים בהשגת מטרותיהם, את יעילותם של אלמנטים ספציפיים בתוכם בהנבת תוצאות רצויות, ואת האופנים בהם אנשי המקצוע, המשתתפים, ואחרים המושפעים מההליך תפסו אותם. כאמור, הפרספקטיבות השונות מתבססות על נתונים שנאספו במגוון שיטות, ממגוון אוכלוסיות, ביחס לבתי משפט קהילתיים שונים, ובנקודות זמן שונות על פני ארבע שנים (2018-2022). שיטות איסוף הנתונים כללו סקר עמדות בקרב 218 משתתפים; ניתוח מסדי נתונים של התוכנית ושל שירות המבחן; השוואה בין נתוני עבריינות חוזרת של משתתפי התוכנית לעומת נאשמים בעלי מאפיינים דומים שלא השתתפו בה; תצפיות בדיוני בתי המשפט הקהילתיים ובאירועים קהילתיים שנערכו במסגרת פעילותם; וראיונות עומק עם 53 אנשי מקצוע ו-53 משתתפות, משתתפים ובנות-זוגם.

עיקרי הממצאים:

1. שאלת הרצידיביזם – עבריינות חוזרת: שאלה מרכזית שהמחקר ביקש להעריך היא יעילותה של התוכנית בהורדת מסוכנותם של משתתפיה, דהיינו הורדת העבריינות החוזרת שלהם. לצורך שאלה זו נבחר, עבור כל משתתף בתוכנית שנכנס למדגם ("קבוצת הטיפול") נאשם שסיכויי להיכנס לתוכנית היו דומים, על בסיס מאפיינים דמוגרפיים ומשפטיים (מגדר, גיל, עבר פלילי, מאסר קודם, סוג העבירה בנקודת ה-0, ומעורבות שירות המבחן) ושהורשע בבית משפט רגיל ("קבוצת הביקורת"). המחקר מצא שמשתתפים בבית המשפט הקהילתי שסיימו את התוכנית בהצלחה, ביצעו פחות עבירות באופן משמעותי לעומת קבוצת הביקורת, לאחר שנה, שלוש שנים וחמש שנים לאחר סיום ההליך בעניינם – עד כדי כמחצית משיעור העבריינות החוזרת בחלוף חמש שנים. בהעדר מידע ביחס לקבוצת הביקורת לגבי גורמים נוספים, כגון מוטיבציה להימנע מפשיעה ומעגלי תמיכה, לא ניתן להסיק באופן חד משמעי שהשתתפות בתוכנית היא שהורידה את הרצידיביזם בקרב המסיימים בהצלחה, ולא תכונות אחרות, שייתכן כי מסבירות את שיעור הרצידיביזם הנמוך יותר שלהם

¹ ספר החוקים 2999, ז' בתמוז התשפ"ב, 1016 6.7.22.

בהשוואה לקבוצת הביקורת. ירידה יחסית זו בעבריינות החוזרת היא משמעותית יותר ממה שהתגלה בתוכניות דומות שנחקרו בעולם בהסתמך על שיטות דומות ושהתבססו על מודל בית המשפט הקהילתי, וממה שנמצא גם בתוכניות שיקום בתוך כותלי בית הכלא בישראל.

2. הצלחה ואי-הצלחה בתוכנית: הממצאים המרכזיים שנאספו ממסדי הנתונים הכמותניים (מסד הנתונים הארכיוני וסקר העמדות) מתייחסים למתאמים בין מאפיינים אישיים, בעיות רקע ומענים שניתנו למשתתפים לבין הצלחתם הפורמלית בתוכנית. ראשית, התמונה המצטיירת היא שכ-50% מבין אלו המופנים לתוכנית מסיימים אותה בהצלחה. רוב הנושרים מהתוכנית יוצאים ממנה בשלבים הראשון או השני, ופחות מ-20% מבין הנושרים יוצאים ממנה בשלבים המאוחרים יותר. קשה להשוות נתונים אלו למציאות הקיימת בבתי משפט קהילתיים אחרים בעולם, שכן בתי המשפט הקהילתיים נבדלים אלו מאלו בסוג העבירות הנכללות בתוכנית ובחומרתן, בהיקף תוכנית ההתערבות ובמשכה. משום כך, אחוז המסיימים בהצלחה, ככל שנמדד, משתנה באופן נרחב מתוכנית לתוכנית.

3. משתנים הקשורים בסיכויי סיום התוכנית בהצלחה: נראה כי לא המאפיינים הדמוגרפים של המשתתפים (מין, גיל ולאום), ולא המאפיינים הקרימינווגניים שלהם (עבר פלילי או מאסר קודם), אלא קיומה של מערכת תמיכה (מערכת יחסים זוגית והורות לילדים) ובעיות הרקע מהם הם סובלים היו המנבאים המשמעותיים ביותר לסיום בהצלחה או אי-הצלחה בתוכנית, בהתאמה. בעיות מתחום בריאות הנפש, העדר רשתות תמיכה, מצב כלכלי קשה והתמכרויות היו בעלי השפעה ניכרת על סיכוייהם של משתתפי התוכנית שלא לסיימה בהצלחה. כאמור, בעיות הרקע הללו השפיעו על סיכויי אי-ההצלחה בתוכנית אף יותר מאשר המאפיינים הדמוגרפיים והקרימינווגניים. בבחינה נפרדת של השפעת רקע משפטי, נמצא שקיומו של עבר פלילי מכביד היה אמנם קשור בשיעורי הצלחה נמוכים יותר, אבל דווקא מעצר נמצא קשור בשיעורי סיום גבוהים יותר. בעוד שעבירת אלימות היתה קשורה בשיעורי נשירה גבוהים יותר, אלו שהואשמו בעבירת אלימות במשפחה דווקא סיימו את התוכנית בהצלחה בשיעורים גבוהים יותר. בבחינה נפרדת של בעיות רקע ומענים, נמצא שסוג המענה שניתן למשתתפים היה מנבא משמעותי להשלמה מוצלחת של התוכנית. למשתתפים שקיבלו סיוע בצרכים שונים, כגון הסדר חובות, טיפול למניעת אלימות וחינוך, היו שיעורי סיום מוצלחים גבוהים יותר. לעומת זאת, בקרב משתתפים שקיבלו מענים מסוג אשפוזית וקהילה טיפולית היו אחוזי נשירה גבוהים יותר מהתוכנית, ככל הנראה בשל מורכבות מצבם.

4. עמדות המשתתפים: סקר העמדות שבוצע בקרב 218 משתתפים לימד על תפיסות חיוביות באופן כללי כלפי התוכנית. המשתתפים הביעו אמון רב יותר בצוות בית המשפט הקהילתי כאשר הרגישו שההליך היה הוגן וכאשר התאפשר להם לתקן את הנזק שגרמו, למשל באמצעות שעות השבה לקהילה. האמון באנשי בית המשפט הקהילתי היה המנבא הישיר היחיד לגיטימציה ולנכונות לציית לחוק, והדגיש את החשיבות של בניית אמון בתוכניות כאלה. סוג המענים שהתקבל לא השפיע על האמון שחשו המשתתפים כלפי צוות התוכנית, וזאת למרות שחלק מהמענים היו קשורים באי-הצלחה ויצרו הכבדה על המשתתפים.

5. חוויות סובייקטיביות של משתתפים, משתתפות ובנות-זוג של משתתפים: בנוסף לסקר העמדות, נערכו ראיונות עומק עם 12 גברים בוגרי התוכנית או כאלה המצויים בשלבי סיום, 13 נשים בוגרות התוכנית, 19 נשים בנות-זוג של משתתפי התוכנית, ותשעה משתתפים ומשתתפות שנשרו ממנה. ראיונות העומק ביקשו לזהות את האופן שבו ההשתתפות בבית המשפט הקהילתי נחוות באופן אישי וסובייקטיבי על ידי משתתפים ומשתתפות

ובני משפחה. הממצאים שהתגלו ביחס לחוויות החיוביות שמשתתפים ומשתתפות חוו – של אכפתיות, רצון להיטיב, ויחס מכבד מצד אנשי המקצוע, גם במקרי נשירה מהתוכנית – מדגישים את יתרונותיה של גישה זו, שכן גם מי שלא סיים את התוכנית קיבל "צידה לדרך" והרוויח חוויה חיובית שעשויה לבוא לידי ביטוי בהמשך דרכו. לצד חוויות חיוביות אלו, הוזכר על ידי רבים מהמראיינים העומס המוגבר שהתוכנית מערימה על משתתפי התוכנית, שהקשה על חלק מהם בסופו של יום לעמוד בתנאיה, בעיקר לגבי אלו המטופלים בילדים קטנים ונאבקים לשמור על מקום עבודה.

6. בתי המשפט הקהילתיים בעיתות חירום: תקופת הקורונה יצרה מעבדה לבדיקת ההכרחיות של מרכיבים שונים של התוכנית. האם אכן כל השירותים הניתנים במסגרת התוכנית בימים שבשגרה, הכרחיים? שאלה זו רלוונטית בעיקר מכיוון שניתן לצפות שעם הרחבת התוכנית לרחבי הארץ, לא כל השירותים יהיו זמינים, בעיקר בפריפריה. לצורך בירור סוגיות אלו כללו ראיונות העומק עם אנשי ונשות המקצוע כמו גם עם המשתתפים שאלות ישירות לגבי פעילות התוכנית בתקופת המגיפה; נאספו מסמכים המלמדים על ההיערכות שנעשתה בתקופה זו; ונערכו תצפיות שהתייחסו לסוגיות אלו. המחקר מצא שתי מגמות הפוכות בתקופת המגיפה, בעיקר בתקופות בהן הוטלו סגרים והתאפשרה פעילות ציבורית מצומצמת בלבד. מחד גיסא, בתקופת הקורונה חוו משתתפי התוכנית קשיים מרובים, עוד יותר מכלל האוכלוסייה, אשר העצימו את הסיכון לחזרה לשימוש בחומרים ממכרים, לפשיעה ולהתמוטטות נפשית. מאידך גיסא, ההתגייסות היתרה של הצוותים והיערכות בתי המשפט להבטחת שלומם של המשתתפים, תוך גילוי יצירתיות וגמישות במתן מענים, נתפסו כהבעות חזקות של אכפתיות ודאגה והיוו "בלם זעזועים" משמעותי לנוכח אותם קשיים. במבט לאחור, הצמצום שנכפה על התוכנית מלמד כי בעוד שאין תחליף למפגשים קהילתיים ולהגעה לבית המשפט, ולו אחת לתקופה, ניתן לרווח את המפגשים הפיזיים הפרטניים עם קציני המבחן, ולהחליף חלק מהם בתקשורת מקוונת. האפשרות לקיים חלק מהמפגשים עם קצינות המבחן באופן מקוון עשויה להקל על העומס המוטל על משתתפים. ייתכן שהשימוש בתקשורת מקוונת עשוי להיות מתאים בעיקר בשלבים מתקדמים יותר בתהליך, בעיקר לאחר שמשתתפים משתלבים במקום עבודה ונכנסים לשגרה מסויימת. בשלב זה, הסתפקות במפגשים מקוונים עשויה לעזור להם להתייבב ולתחזק את השגרה החדשה, תוך שימור המסגרת המחייבת והמפקחת. שינוי כזה יכול גם להקל על קציני המבחן, שחלקם העידו על הקושי מצידם לעמוד בעומסי התפקיד.

7. פרספקטיבות אנשי המקצוע: כאמור, המחקר כלל ראיונות עומק עם 53 אנשי ונשות מקצוע המעורבים בהפעלת התוכנית והמייצגים את כלל קשת התפקידים. ראיונות העומק ביקשו לשפוך אור על תפיסות התפקיד של חברי וחברות הצוות השונים, על האופן בו הם מבינים את התוכנית ומטרותיה ועל אופי העבודה השיתופי והייחודי המאפיין את המודל. ראיונות העומק עם אנשי המקצוע, יחד עם התצפיות שנערכו לאורך כל תקופת המחקר, חשפו את הייחודיות של בתי המשפט הקהילתיים כמסגרת משפטית-שיקומית הפועלת בתוך מערכת עונשית-אדוורסרית. ייחודיות זו הביאה לשינויים דרמטיים בתפיסות התפקיד של כל חברי הצוות. כפי שעלה מהנרטיבים של אנשי המקצוע, הסנגורים לומדים לתת אמון בנציגי התביעה ושירות המבחן, ולחלוק מידע על לקוחותיהם, שבמצב רגיל לא היו חולקים; נציגות ונציגי שירות המבחן לומדים לקחת מקום מרכזי בהליך המשפטי, בניגוד למקומם בהליכים פליליים רגילים; העובדות הסוציאליות הקהילתיות והרכזים אשר שותפים בתוכנית שאין מקבילה לה בהליך הפלילי הרגיל, נמצאים בחידוד מתמיד של הגדרות התפקיד שלהם. נציגי התביעה, מהפרקליטות ומהמשטרה, עברו שינוי דרמטי בתפיסת התפקיד שלהם ובהגדרת "האינטרס הציבורי" במקרים המובאים לפתחו של בית המשפט הקהילתי, באופן המתעדף שיקום על ענישה.

8. שותפות בתוך מסגרת אדוורסרית: עד כמה מצליחים חברי הצוות לעבוד יחד בשיתוף פעולה? מתברר, שכאשר התפקידים מוגדרים ומובנים היטב, מתקיימות פלטפורמות קבועות ותדירות לניהול משותף וליישוב מחלוקות, וקיים כבוד הדדי בין חברי הצוות – ההרמוניה יכולה לשרור, למרות ולצד מחלוקות מקצועיות. עוד מתברר שמינון נכון של מתח בין חברי הצוות הוא בריא וחשוב להבטחת יעילותו של המודל בהשגת מטרותיו. הדימוי המתבקש הוא של שילוב כוחות – מעין "סלט", אך לא "מרק": לא טשטוש מוחלט של גבולות התפקידים השונים עד כדי תערובת אחידה, אלא שמירה על שונות מקצועית תוך שיתוף פעולה בהרמוניה, המביאה למגוון טעמים ייחודיים המשתלבים היטב יחד. בעיקר בעת מחלוקת, הכרחי שהסנגורים יהיו נכונים לעמוד על זכויות לקוחותיהם, קציני המבחן ישכילו לספק חוות דעת מקצועית ואובייקטיבית, נציגי התביעה ידעו לשמור על בטחון הציבור, והשופטים ישמרו על ניטרליות בעת הכרעה. כל עוד הבחנות אלו ידועות ומקובלות על הכל, יכול הצוות לפעול בשיתוף פעולה ולהוביל את המשתתפים בבטחה במעבר בין השלבים.

9. ההיבטים הקהילתיים בתוכנית: אחד האתגרים המרכזיים של המודל שהתגלו במחקר הוא הצורך בחיזוק המעורבות הקהילתית בתגובה לפשע, תוך העצמת הלכידות החברתית, קבלתם של מבצעי עבירה משוקמים כחלק מהקהילה וחיזוק תחושת הבטחון האישי והקולקטיבי. שלושה מעגלים עשויים להעמיק את המימד הקהילתי הטבוע בתוכנית. ראשית, נפגעי עבירה, שכאמור לא באו לידי ביטוי בהליכי בית המשפט הקהילתי באופן עקבי, מהווים חלק משמעותי מתוך ה"קהילה". גם בהתחשב בכך שרבות מהעבירות המופנות לבית המשפט הקהילתי אינן מופנות נגד נפגע ספציפי, העדרו של מנגנון מובנה לשילובם של נפגעי עבירה בהליך בלט בחסרוננו. זאת, למרות שנפגעי עבירה הם חלק מהקהילה. יותר מכך, דווקא בקרב קהילות הסובלות מפשיעה, הצורך להתייחס לצרכיהם של נפגעי עבירה אמור לקבל משקל מרכזי יותר, ובית המשפט הקהילתי יכול וצריך להוות זירה שבה ניתן מענה זה. מעגל שני שבו אפשר להעצים את האלמנט הקהילתי הוא תחום הצדק המאחה. גישת הצדק המאחה, המפגישה באופן ישיר בין פוגעים לנפגעים, במעורבות נציגי קהילה, התפתחה, בין השאר, מתוך תנועות שקראו להעצים קהילות מקומיות ולחזק את מנגנוני הצדק המסורתיים שהופעלו על ידן. בדומה למודלים של בתי-משפט קהילתיים שבהם קיימת תוכנית של מעגלי פיוס המנוהלים על ידי נציגי קהילה שהוכשרו לכך, כך גם בישראל ניתן להכשיר נציגי קהילה, לרבות בוגרי התוכנית, ולהיעזר בגופים קיימים, כגון מרכזי הגישור הקהילתיים, כדי לקיים באופן קבוע תהליכי צדק מאחה קהילתיים. המעגל השלישי הוא מעגל בני המשפחה. נשות המשתתפים הביעו, בראיונות עמן, תקווה ליהנות מקבוצת-שוות (peer group) שתספק להן השתייכות חברתית. המשתתפים והמשתתפות עצמם הזכירו את חשיבות בנות הזוג, ההורים, האחים והילדים לאורך הדרך, בתמיכה שהם נתנו ובתרומתם לחוסן הפנימי שלהם וליכולתם לעבור את התהליך הקשה. בנוסף, כחלק מהתפיסה הקהילתית, חשוב לראות את בני המשפחה כמטרות בפני עצמן, ומכאן נגזר שבמנותק מתרומתם לשיקום הנאשמים יש מקום לחשוב כיצד ניתן לקדם את הרווחה האישית של המעגלים הסובבים אותם, גם אם מחוץ לבית המשפט הקהילתי, דרך שיתוף פעולה של התוכנית עם משאבים קהילתיים קיימים.

מסקנות המחקר: שילוב כל הממצאים יחדיו מגלה שבתי המשפט הקהילתיים מצליחים להביא לירידה דרמטית (עד כדי 50%) בעבריינות החוזרת של אוכלוסיית היעד שלהם, כאשר אלו מסיימים את התוכנית בהצלחה. המאפיינים הקשורים להצלחת התוכנית הם היחס ההוגן, המכבד והאכפתי שמבטאים כל חברי הצוות כלפי המשתתפים, לרבות השופטים והשופטות; שיתוף הפעולה והאמון ההדדי בין חברי הצוות המגיעים מפרופסיות שונות; תוכנית השיקום האישית, הנתפרת לפי מידה לכל משתתף ומשתתפת, מתוך מגוון המענים הרחב, המתייחסים לכלל האתגרים עמם מתמודדים המשתתפים מתוך הבנה כי מעידות ונסיגות הן חלק

מתהליך שיקום בריא ; והפיקוח הצמוד והמדוקדק על כל אחד ואחת ממשתתפי התוכנית. לצד אלו, המחקר איתר את האתגרים העומדים לפתחה של התוכנית בשנים הקרובות, עם העברת המושכות להנהלת בתי המשפט מכוח החקיקה המסדירה את פעילותם של בתי המשפט הקהילתיים. בכלל אלו, יהיה על התוכנית לבחון כיצד ניתן לתת מענה לאינטרסים של נפגעי עבירה, להעצים את המרכיבים הקהילתיים, לאפשר המשך קשר ברמה מסויימת עם מסיימי התוכנית על מנת לשמר את תחושת השייכות והמוטיבציה שלהם, ולהתייחס לצרכיהן הנפרדים של בנות זוג של משתתפים, ואולי גם של בני משפחה אחרים. אנו תקווה שהתובנות שעלו במחקר יסייעו למפעילי התוכנית וקובעי המדיניות להתוות את המשך דרכה.

משמעות הממצאים : ראשית, ממצאי המחקר מצביעים על כך שבית המשפט הקהילתי מביא להפחתה בשימוש בכליאה, הן מכיוון שהוא מציע חלופה לכלא בצורת תוכנית שיקומית אינטנסיבית, והן מכיוון שהוא מביא לירידה בפשיעה החוזרת, ומכאן לסיכון בעונשי כליאה נוספים, בקרב אלו שמסיימים את התוכנית בהצלחה. הפחתת השימוש בכליאה תואמת את מדיניות הענישה והשיקום הרווחת בישראל בשנים האחרונות, השואפת למצוא חלופות למאסר ולהבטיח עמידה בסטנדרטים נאותים של מרחב מחיה לאלו שאין מנוס מכליאתם. שנית, בוגרי התוכנית שבים לקהילה כשמצבם טוב יותר במכלול מדדים, לרבות תעסוקה, בריאות הנפש, התמכרויות, ומעגלי תמיכה, והאמון שלהם ברשויות אכיפת החוק גבוה יותר משהיה. גם בהינתן שאין מדובר בפתרון מלא של מגוון האתגרים בחייהם, השיפור במדדים השונים מצמצם את הנטל החברתי הנעוץ בטיפול בהם ומאפשר להם במקרים מסויימים אף להפוך לאזרחים תורמים לחברה. ולבסוף, הירידה בעבריינות החוזרת עשויה להביא גם להקלה על העומס המוטל על רשויות האכיפה ובתי המשפט.

1 רקע כללי

בשנים האחרונות ניכר בישראל עיסוק הולך וגובר בחיפוש אחר מענים לבעיית הפשיעה ולקושי המערכתי בהתמודדות עם בעיות חברתיות המובילות לפשיעה. ההכרה במוגבלותו של ההליך הפלילי הקלאסי לתת מענה אפקטיבי וראוי למיגור הפשיעה הובילה לחשיבה מחודשת על פתרונות יצירתיים שיביאו לצמצום העבריינות ולחיזוק אפקטיבי שיקום לצד הגברת אמון הציבור במערכות האכיפה.

בעשור האחרון פותח בישראל מודל חדשני המיועד לתת כלים מגוונים להתמודדות מערכתית עם תופעת הפשיעה ועם בעיות המובילות לפשיעה. לתהליך הפיתוח, בניצוחה של עמותת אשלים של הג'וינט, היו שותפים נציגים בכירים של השחקנים השונים המעורבים בהליך הפלילי: הנהלת בתי-המשפט, משרד המשפטים, משטרת ישראל, ומשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים. המודל מתמקד בבתי-המשפט ובשיתוף הפעולה בינם לבין גורמי אכיפת החוק, גורמי רווחה ונציגי קהילה, ומבוסס על אימוץ מודל בית-המשפט הקהילתי הפועל בארצות-הברית, בשינויים והתאמות שבוצעו לשיטת המשפט בישראל ולעבודת רשויות הרווחה והשיקום המקומיות. בתי-משפט קהילתיים שמים דגש, בנוסף לשיקום העברייני, גם לשיקום וחיזוק הקהילה הסובלת מפשיעה. לפיכך, בתי-משפט אלו מתמקדים בעבירות המשפיעות על רווחתם וביטחונם של התושבים. מדיניות הענישה בהם מותאמת לצרכי הקהילה ומשלבת מטרות של שיקום והעצמה של הקהילה והיחיד יחד עם גמול והרתעה. בהתאם לכך, הענישה בבתי-משפט קהילתיים כוללת פעמים רבות רכיב של השבה לקהילה שנפגעה, תוך הדגשת האחריות של עוברי חוק כלפי הקהילה בה הם חיים. במקביל, הענישה גם מסתמכת פעמים רבות על משאבי הקהילה ומעודדת את הנגשתם, בדמות הפנייתם של נאשמים לתכניות גמילה ושיקום, כמו גם הפנייה על בסיס התנדבותי לשירותי רווחה. המודל מבקש לייצר שייכות ואחריות של הקהילה כלפי המשתתפים.

מודל בית-המשפט הקהילתי משמר את עקרונות היסוד של ההליך הפלילי, ומכיר בחשיבותם של הליכים פורמליים, אך עושה זאת תוך קידום המדיניות של הפנייה להליכים שיקומיים והישענות על הקהילה במקרים המתאימים. למודל פוטנציאל רב להגדיל את מספר המקרים בהם ניתן יהיה להפנות עוברי חוק לתהליכי שיקום כתחליף לענישה הקלאסית, להרחיב את "ארגז הכלים" השיקומי ולשפר את יכולתה של המערכת להשתמש ביעילות בשירותי רווחה ובהון הקהילתי באופן שיוביל לסיום מוצלח של תהליכי שיקום. פועל יוצא של חיזוק יכולת ההתמודדות עם עבריינות על פי מודל בית-המשפט הקהילתי הוא הגברת אמון הציבור במערכות האכיפה, חיזוק תחושת הצדק התהליכי בקרב מי שבאים במגע עם המערכות הללו ושיפור מצבן של קהילות הסובלות מרמות גבוהות של פשיעה.

במסגרת ייזום ופיתוח מודל בתי-המשפט הקהילתיים נערכה עבודת מטה נרחבת ששימשה בסיס לכתיבת מודל ההפעלה של הפרויקט. על בסיס עבודת ההכנה היסודית והרב-מערכתית יצא לפועל פיילוט – הקמת שני בתי-משפט בשני מחוזות שיפוט שונים. האחד החל לפעול בבאר-שבע בדצמבר 2014; השני החל פעילותו בספטמבר 2015. במסגרת זאת, הוכשרו צוותים מקומיים בכל אחד מבתי-המשפט, נבנה הליך משפטי ושיקומי מסודר בעל שלבים מובנים, והושקעו מאמצים רבים בבנייה ובמיסוד של מעטפת קהילתית המאפשרת הפנייה מיידית ויעילה של נאשמים לשירותים להם הם זקוקים. בשנת 2016 קיבלה ממשלת ישראל החלטה בדבר ייעול מדיניות הענישה ושיקום אסירים בישראל, על בסיס המלצותיה של ועדת דורנר שהוקמה כדי לבדוק נושאים אלה.

החלטת הממשלה כוללת, בין שאר מרכיביה, הקמתם של בתי-משפט קהילתיים ביתר מחוזות השיפוט בישראל. בהתאם להחלטת הממשלה, במאי 2017 החל לפעול בית-משפט קהילתי נוסף, במחוז תל-אביב, והוא "שאב" לתוכו גם את התיקים שטופלו עד אז במסגרת בית-המשפט לסמים שפעל שם. באוקטובר 2019 נוסף בית-המשפט הקהילתי בנצרת, ובספטמבר 2020 נוספו בתי-המשפט הקהילתיים בחיפה ובירושלים. עד כה שולבו בתוכנית כ- 1,300 נאשמים, המכונים "משתתפים". משתתפי התוכנית מתקדמים בהתאם ל"שלבים" שונים שנקבעו מראש, החל משלב א' – שלב ההיכרות ובניית התוכנית הטיפולית, ועד שלב ה' – פרידה מהתהליך (להלן: שלבי התוכנית").

עוד בשלב הניסיוני של התוכנית בוצע מחקר מלווה אשר דין וחשבון מסכם שלו הוגש ביולי 2017 (גל ודנציג-רוזנברג, 2017) (להלן: המחקר המלווה). במסגרת המחקר המלווה תואר תהליך ההקמה של בתי המשפט הקהילתיים, הוצגו מאפייני התהליך המשפטי הייחודי בתוכנית, תוארו עמדות אנשי המקצוע באשר למטרותיה, ונאספו נתונים לגבי עמדות המשתתפים ביחס לתוכנית וביחס לתהליך שעברו בה (דנציג-רוזנברג וגל, 2021). לתיאור האווירה הייחודית בבית המשפט הקהילתי על בסיס תצפיות אתנוגרפיות, ראו Gal & Dancig- Rosenberg, 2020; לניתוח מאפייני ההליך המשפטי בהתאם ל"טקסונומיית המשפט הפלילי, ראו Gal & Dancig-Rosenberg, 2017).

בנובמבר 2017 פרסמה עמותת אשלים, בשיתוף עם הנהלת בתי המשפט, שירות המבחן למבוגרים, משרד המשפטים וחטיבת התביעות במשטרת ישראל (להלן: "השותפים"), מכרז לביצוע מחקר הערכה לתוכנית בתי המשפט הקהילתיים. הוגדר, שההערכה "תבחן את תוצאות התוכנית, תלווה את תהליכי יישום התוכנית, את יישום המרכיבים השונים בה ואת מידת האפקטיביות שלהם". מחברות דו"ח זה הגישו הצעה, וזו זכתה במכרז.

1.1 בתי-משפט פותרי בעיות

החל משנות התשעים החלו להתפתח בארצות-הברית בתי-משפט ייחודיים המיועדים לתת פתרון מקיף לבעיות נאשמים, נפגעי עבירה ולקהילות הסובלות מרף גבוה של פשיעה (ביניש וכהן, 2014), הקרויים "בתי-משפט פותרי בעיות" (Problem Solving Courts). התפיסה העומדת ביסוד המודל של בתי-משפט פותרי בעיות היא שחלק ניכר מהעבירות הפליליות מבוצעות על רקע בעיות חברתיות-כלכליות. בעיות אלה מובילות במקרים רבים לעבריינות חוזרת (רצידיביזם) ולתופעת "הדלת המסתובבת", במסגרתה עוברי חוק רבים שבים ומבצעים עבירות נוספות אחרי שחרורם ממאסר (Winick, 2003), נוכח חוסר יכולתם לצאת ממעגל הפשיעה (Berman & Feinblatt, 2015). תופעה זו מובילה להטלת עונשים מחמירים יותר, הגורמים בתורם להעמקת הדפוסים העברייניים של עוברי החוק ולניתוק הולך וגובר שלהם ממסגרות תמיכה קהילתיות נורמטיביות (ביניש וכהן, 2014). במקביל, יוצרת התופעה עומס גובר על מערכות האכיפה והכליאה העמוסות ממילא (Gal & Dancig-Rosenberg, 2017).

על מנת לתת מענה של ממש לבעיית העבריינות החוזרת, המודל של בתי-משפט פותרי בעיות שואף לטפל בשורש הבעיה ובגורמים שהובילו לביצוע ההתנהגות העבריינית, ולא רק בסימפטום לה (העבירה עצמה והענישה הנלווית לה). ההליך המשפטי בבתי-משפט פותרי בעיות שונה באופן משמעותי מההליך האדוורסרי הקלאסי. בית-המשפט פותר הבעיות מורכב מצוות רב-תחומי, בעל הכשרה מגוונת, ביניהם עובדים סוציאליים, קציני מבחן, מתאמי טיפול, רכזים ונציגים של התביעה וההגנה (Casey & Rottman, 2000). השופט עומד בראש הצוות

הרב-תחומי ותפקידו להנהיג את הצוות וליצור תיאום בין הגורמים המטפלים השונים. כמו כן, כחלק מהתהליך הטיפולי, המגמה היא לעודד השתתפות של מערך תמיכה מטעם נציגי המשפחה ונציגי הקהילה אליהם משתייך הנאשם ולשתפם בתהליך השיקומי המתגבש (Winick & Wexler, 2003; פרלמן, 2010). בתי-משפט פותרים בעיות יוצרים מסגרת שיפוטית הוליסטית לשיקום הנאשמים, תחת פיקוח ומעקב שיפוטי צמוד בשיתוף עם רשויות האכיפה, רווחה, חינוך, גופים מקומיים וארגונים קהילתיים (Berman & Fox, 2005; ביניש וכהן, 2014). ההליך השיקומי מותאם לצרכים הייחודיים של כל נאשם ולנסיבותיו האישיות (Berman & Feinblatt, 2015).

הכניסה להליך בבית-המשפט פותר הבעיות מותנית בהסכמת הנאשם להליך וכן בהודאה של הנאשם בביצוע עבירה. הליך זה מהווה חלופה להליך הפלילי הסטנדרטי, וככל שהנאשם יסיים בהצלחה את התוכנית הטיפולית, יהווה הדבר חלופה לעונש המאסר שהיה מוטל עליו בגין העבירה שביצע, לו היה מתנהל הליך סטנדרטי (Casey & Rottman, 2005). בית-המשפט עוקב מקרוב אחר התהליך הטיפולי, תוך קביעה של קריטריונים מסוימים שעל הנאשם לעמוד בהם במסגרת התהליך (רבינוביץ'-עיני, 2010). בתי-משפט פותרים בעיות מציגים תפיסה שונה של התפקיד השיפוטי והפעלת הסמכות השיפוטית. לשופט יש תפקיד טיפולי, הבא לידי ביטוי באקטיביות ובמעורבות של השופט בהנעת הנאשם להגיע להישגים טיפוליים. גישתו של השופט הטיפולי מבוססת על תפיסת ההליך השיפוטי ככזה שאינו מוגבל לעיסוק בזכויות וחובות משפטיות אלא כפלטפורמה לטיפול בבעיות באמצעות התייחסות לצרכים, לרגשות ולמערכות יחסים (פרלמן, 2015). גישה זו זכתה בספרות לכינוי "זכויות ויותר" (פרלמן, 2015; Daicoff, 2005). השופט הטיפולי מנהל הליך שאינו פורמליסטי, הכולל דיאלוג מתמיד בינו לבין הנאשם וליתר הגורמים המעורבים בתהליך. השופט ממלא לעיתים תפקיד הורי סמכותי, בשילוב אמפתיה והצבת גבולות במטרה ליצור תמריץ לשיקום הנאשם ולשינוי התנהגות בעתיד (Gal & Dancig-Rosenberg, 2017; Portillo, Rudes, Viglione, & Nelson, 2013). תפקיד השופט אינו מתמצה רק בקביעת המסגרת של ההליך הטיפולי, אלא כולל גם ישיבות מעקב תדירות אחר התקדמות הנאשם בהליך ועמידתו בתנאי התוכנית. במסגרת אותן ישיבות השופט נוהג להשתמש בשיטת "המקלות והגזרים", קרי נותן תמריצים לנאשם, על מנת לעודד אותו להמשיך בתהליך (כדוגמת הקלה בתנאים, הורדה בתדירות הפיקוח, דברי שבח וכיוצא באלה תמריצים נוספים) וכן יכול להטיל סנקציות ככל שיש נסיגה של הנאשם בתהליך (כדוגמת שלילת תנאים, קביעת מטלות נוספות, מעצר ואף הטלה של עונש מאסר) (רבינוביץ'-עיני, 2010).

בית-המשפט פותר הבעיות הראשון לענייני עבירות סמים הוקם בארצות הברית בשנת 1989, וכיום פועלים בארה"ב למעלה מארבעת אלפים בתי-משפט פותרים בעיות הפועלים בנושאים שונים (Marlowe et al., 2016). בין המודלים השונים של בתי-משפט פותרים בעיות ניתן למצוא בתי-משפט לסמים (המודל הנפוץ ביותר), בתי-משפט קהילתיים, בתי-משפט לטיפול באלימות במשפחה, בתי-משפט לטיפול בעבירות שבוצעו על ידי נפגעי נפש, בתי-משפט לטיפול בזנות ועוד (DeMatteo, Filone, & LaDuke, 2011). המודל האמריקני של בתי-משפט פותרים בעיות אומץ גם במדינות נוספות בעולם כדוגמת אוסטרליה, ניו-זילנד, קנדה, אנגליה, סקוטלנד ועוד (Marlowe et al., 2016).

1.2 בתי-משפט קהילתיים

המודל של בית-המשפט הקהילתי פותח בארצות-הברית במטרה להתמודד עם בעיות יומיומיות של שכונות הסובלות מאחוזי פשיעה גבוהים אשר משפיעות על איכות החיים ורמת הביטחון של התושבים והקהילה (ביניש וכהן, 2014; Clear & Karp, 1998). מודל זה מבוסס על העקרונות של בתי-משפט פותרים בעיות. יחד עם זאת,

מודל זה שם למטרה – בנוסף לשיקום העברייני – גם את שיקום הקהילה הסובלת מרף גבוה של פשיעה, חיזוק תחושת הביטחון של התושבים ושיפור רמת האמון שלהם במערכות אכיפת החוק (Casey & Malkin, 2003; Rottman, 2005). בתי-המשפט הקהילתיים מתמקדים בעבירות המשפיעות על איכות החיים של התושבים וביטחונם היומיומי, כגון עבירות רכוש, שימוש בסמים, אלימות ומטרדים שונים, בהתאם לצרכים של הקהילה בה הם ממוקמים. זאת במטרה לרכז מאמץ מערכתי על מנת להביא פתרון ארוך טווח לבעיות הנוצרות כתוצאה מביצוע עבירות אלה ברמה המקומית (ביניש וכהן, 2014). בניגוד לבתי-משפט פותרי בעיות, בתי-משפט קהילתיים אינם מתמחים בטיפול בבעיה ספציפית אחת, אלא מתמקדים בשלל הבעיות והצרכים של קהילה מסוימת (Lee et al., 2013). למרות השונות הנובעת ממאפייניה של כל קהילה ומצרכיה, ניתן לזהות מספר מרכיבים המשותפים לכל בתי-המשפט הקהילתיים (Casey & Rottman, 2005; Lee et al., 2011; Lang, 2013): שיתוף פעולה עם משאבים שונים בקהילה; מעורבות קהילתית; התאמה של הכלים הטיפוליים ברמה האינדיבידואלית; שימוש בחלופות למאסר והרחבת אמצעי הענישה הקיימים; הדגשת האחריות של הנאשמים; וקביעת מדדי הצלחה (Fagan & Malkin, 2002; Lee et al., 2013). לצד התפקיד הטיפולי והשיקומי של בית-המשפט, נשמרת המסגרת הפורמלית של ההליך הפלילי ובית-המשפט ממשיך למלא תפקיד מרכזי ומשמעותי בביקור ובמעקב על התקדמות התוכנית השיקומית (ביניש וכהן, 2014).

1.3 בתי-משפט קהילתיים: היבטים תיאורטיים

המודל של בתי-משפט קהילתיים הושפע ממספר תיאוריות מרכזיות, ביניהן "תורת המשפט הטיפולי" (Therapeutic Jurisprudence), "צדק קהילתי" (Community Justice), "צדק תהליכי" (Procedural Justice), "תיאוריית ההתנגדות" (Defiance theory), "קהילתנות" (Communitarianism) ו"קרימינולוגיה חיובית" (Positive Criminology). כל אחת מאלו תוצג בקצרה להלן.

1. תורת המשפט הטיפולי היא תורה רעיונית החוקרת את תפקידו של המשפט כסוכן תרפויטי (Wexler & Winick, 1996). תורה זו מבקשת להכניס זווית ראייה תרפויטית להתבוננות על המשפט, תוך שהיא מתמקדת בהשפעת המשפט על הנפש, על הרווחה הפסיכולוגית ועל התפקוד של המעורבים בו והמושפעים ממנו (וקסלר, 2010). תורת המשפט הטיפולי רואה במשפט סוכן חברתי רב עוצמה, אשר יש לו השלכות תרפויטיות ואנטי תרפויטיות על האנשים המושפעים ממנו, שצריך להיות ערים להם. התורה מבקשת לקדם עקרונות טיפוליים במסגרת ההליך המשפטי, על מנת ליצור תוצאות תרפויטיות חיוביות יותר ולמזער תוצאות אנטי-תרפויטיות, וזאת מבלי לפגוע בערכים אחרים חשובים כגון צדק והליך הוגן (Dancig-Rosenberg, 2008; וקסלר, 2010; אליגון-דר, 2010; שילי-יריחובר וגל, 2016). בהתבסס על הנחות יסוד אלו, תורת המשפט הטיפולי קוראת לשופטים ולעורכי-דין להשתמש בכלים השאובים מעולם הטיפול, כגון דיבור ישיר אל הנאשם, שימוש בטכניקות של הקשבה פעילה, הבעת אמפטיה ותמיכה כלפי הנאשמים במהלך התהליך השיקומי, מעורבות של בני משפחה במהלך הדיונים ושימוש בשיטה של "מקלות וגזרים" על מנת ליצור מוטיבציה אצל הנאשמים במהלך התהליך (Jones, 2012; Petrucci, 2002). "התנהגות שיפוטית טיפולית" ניתנת להערכה ולמדידה בין השאר באמצעות תצפיות המתמקדות בהתנהגותם של השופטים הן כלפי המתדיינים עצמם והן כלפי אנשי המקצוע המופיעים בבית-המשפט (Lens, 2016; Lens, Kats, & Suarez, 2016). עקרונות המשפט הטיפולי סייעו בעיצוב המודל של בתי-המשפט פותרי בעיות, על מנת לשפר את תפקודם של הנאשמים ואת סיכויי הצלחתם (Winick, 2003).

2. גישת הצדק הקהילתי צמחה בעקבות משבר עמוק באמון הציבור בבתי-המשפט ובמערכת אכיפת החוק. בבסיס הצדק הקהילתי עומדת הגישה כי התמודדות אפקטיבית עם פשיעה צריכה לחתור לשינוי ברמה הקהילתית ולשיפור איכות החיים של הקהילה. גישה זו שמה דגש על מציאת פתרונות ארוכי טווח, חיזוק הקורבנות והקהילות הסובלות מפשיעה ושיקום אפקטיבי של נאשמים על ידי שילובם חזרה בקהילה (Clear & Karp, 1998). הקהילה נחשבת מצד אחד כקורבן של הפשיעה ועל כן זכאית לשיקום והשבה, ומצד שני כמשאב מרכזי האחראי לשיקום הנאשמים (Gal & Dancig-Rosenberg, 2017). בנוסף, לקהילה תפקיד משמעותי באיתור ובטיפול הצרכים המקומיים באופן שמסייע לגיבוש מדיניות האכיפה של הרשויות (Clear & Karp, 1998). בתי-המשפט הקהילתיים הוקמו ברוח עקרונות הצדק הקהילתי, תוך התמקדות בפשיעה המשפיעה על איכות החיים של התושבים בקהילה מסוימת ובהתאם לצרכים של כל קהילה. במסגרת המודל הקהילתי, נאשמים בבית-המשפט הקהילתי משתתפים בתוכניות שיקום בשיתוף פעולה עם הרווחה, משאבי הרשות המקומית, ארגונים שלא למטרות רווח ומתנדבים מטעם הקהילה (Gal & Dancig-Rosenberg, 2017). במקביל, במסגרת התהליך בבית-המשפט הקהילתי מתבקשים הנאשמים לבצע שעות השבה לקהילה.

3. תאוריית הצדק התהליכי מבוססת על מגוון מחקרים אמפיריים אשר בחנו את התפיסות של הצדדים שבאים במגע עם מערכת המשפט בנוגע למידת ההוגנות של ההליכים המשפטיים (Tyler, 1988; Tyler & Huo, 2002). על-פי מחקרים אלה, צדדים שבאים במגע עם בית-המשפט או עם המשטרה אינם מתמקדים רק בתוצאה של ההליך המשפטי אלא בעיקר באופן שבו התייחסו אליהם גורמי הסמכות במהלך ניהול הליך זה. בהתאם לכך, נמצא כי ככל שההליך המשפטי נתפס כהוגן בעיני הצדדים המעורבים בו, כך עולה מידת שביעות הרצון של הצדדים מההליך שהתקיים, ללא קשר לתוצאה של ההליך עבורם (Tyler, 1997; 2003). כמו כן, נמצא כי לעצם התפיסה של התהליך כצודק יש השפעה רבה יותר על מידת הקבלה של ההחלטה השיפוטית והציות לה, מאשר לתוצאת התהליך (Tyler, 2003). עוד עלה ממחקרים כי התפיסה של מידת הצדק של התהליך בבתי-המשפט ובמשטרה משפיעה על מידת הלגיטימיות שהציבור מייחס למערכת אכיפת החוק ולחוק בכללותו (Tyler & Hou, 2002). מחקרים זיהו שני אלמנטים מרכזיים של הצדק התהליכי – איכות ההחלטה שהתקבלה (Quality of decision) ואיכות הטיפול במהלך ההליך (Quality of treatment) (Tyler, 2003). איכות ההחלטה כוללת את התפיסה כי ההחלטה התקבלה באופן ניטרלי, ללא אפליה או הטייה כלשהי וכן בשאלה האם ניתנה לצדדים הזדמנות להשמיע את קולם ולהציג את עמדתם באופן שעשוי להשפיע על קבלת ההחלטה (Tyler, 2003). איכות הטיפול כוללת שאלות לגבי יחס מכבד מצד גורמי הסמכות כלפי הצדדים, הכרה בזכויותיהם במהלך ההליך, כנות גורמי אכיפת החוק ומתן הסברים על ההליך והאופן בו התקבלה ההחלטה מצד גורם הסמכות (Tyler, 2003). בהתבסס על אלמנטים אלה, מודל בית-המשפט הקהילתי מייחס חשיבות לשיח ישיר ומכבד בין בית-המשפט והנאשמים, הסברת הרציונל של ההליך ושלבו השונים ומתן הזדמנות לנאשמים להשמיע את קולם. זאת במטרה להעלות את רמת אמון הציבור בבית-המשפט והלגיטימיות שלו, באופן שיעלה את הסיכוי של נאשמים לציית בעתיד לחוק ולהימנע מעבריינות חוזרת (Lee et al., 2013).

4. תאוריית ההתנגדות בוחנת גם היא את התגובה של עוברי חוק לענישה המוטלת עליהם ואת מידת האפקטיביות שלה, תוך התייחסות למאפיינים שונים של הענישה לרבות צדק תהליכי, לגיטימציה ובושה (Sherman, 1993). תיאוריה זו גורסת שיש ארבעה מרכיבים מרכזיים המשפיעים על התגובה של הנענש לסנקציה המוטלת עליו: מידת הלגיטימציה של הגוף המעניש; עצמת הקשרים החברתיים בין הנענש לבין מפעיל הסנקציה; תחושות של בושה ביחס למעשה העבירה; ותחושות של גאווה וסולידריות (Sherman, 1993).

בהתאם לכך, ענישה תיצור הרתעה אצל הנענש ותקטין את הסיכוי שלו לבצע עבירות נוספות, ככל שהוא יתפוס את הגוף המעניש כלגיטימי יותר (כתלות של הוגנות ההליך), הקשרים החברתיים שלו עם הגוף המעניש והקהילה הרלוונטית יהיו חזקים, הנענש יחוש בושה במעשיו וירגיש גאווה וסולידריות עם הקהילה הרלוונטית (Sherman, 1993). כעולה מתיאוריה זו, מערכת היחסים בין הקהילה לבין עובר החוק וחזוק הקשרים עם הקהילה הם מרכיבים מרכזיים בהורדת הסיכוי לעבריינות חוזרת, אשר ניתן להם מענה במודל של בית-המשפט הקהילתי.

5. התאוריה הקהילתנית גורסת כי הדרך להבין את ההתנהגות האנושית היא להתייחס לפרטים בהקשר התרבותי-היסטורי-חברתי שלהם (Avineri & De-Shalit, 1992). כלומר, יש להסתכל על הקהילות שלהם ועל הקשרים הקהילתיים שלהם. החברות בקהילה אינה מלאכותית או משמשת כאמצעי, אלא יש לה ערך מהותי בפני עצמה. הקהילה היא גוף בעל ערכים, נורמות ומטרות משותפות, כאשר כל חבר בה רואה את המטרות המשותפות כמטרותיו. הקהילתנים טוענים כי האוטונומיה האישית מושגת בצורה טובה יותר בתוך הקהילה מאשר מחוץ לחיים הקהילתיים, ולכן מתייחסים לקהילה כהכרחית. התיאוריה הקהילתנית רואה בבנייתה של קהילה פרויקט חברתי ומוסרי – חיזוק מערכות יחסים, חיזוק תהליכים של השתתפות, פיתוח היכולת לעזרה עצמית קהילתית, קידום תחושות של העצמה וחיבור – וזאת מחוץ לספירת השוק או הפוליטיקה (Sites, 1998).

6. הקרימינולוגיה החיובית מקדמת, כמו המשפט הטיפולי, מחקרים העוסקים בפרקטיקות המעצימות את היחיד, המתמקדות בחוזקותיו ולא בפתולוגיות שמחן הוא סובל, והמדגישות את חשיבות הקשרים הקהילתיים והמשפחתיים (Ronell & Segev, 2015; Gal & Wexler, 2015). בניגוד למשפט הטיפולי, הקרימינולוגיה החיובית מתמקדת בעיקר בסביבה הטיפולית-קרימינולוגית, ולא המשפטית. כך, למשל, הקרימינולוגיה החיובית דנה ב"מודל החיים הטובים" (The Good Life Model) המופעל בדרך כלל בהקשר של עבודה עם עבריינים. הקשר הטיפולי לפי מודל זה מתבסס כנקודת התחלה בדיון בסגנון החיים שהאדם היה שואף להגיע אליו, אשר יהיה מספק ובעל משמעות. המשך העבודה נגזר ממטרות אלו ונועד לקרב את העבריין להשגתן (Ward & Connolly, 2008). מודל בית-המשפט הקהילתי מייבא את עקרונות הקרימינולוגיה החיובית גם אל ההליך המשפטי. הדגש מושם על ניסיונו של בית-המשפט לזהות את נקודות החוזקה של הנאשם בתהליך או במוקדים אחרים בחייו, ובאמצעות חיזוקים חיוביים ותמיכה קהילתית ליצור בו מחויבות ולהגביר את המוטיבציה שלו לשיתוף פעולה.

1.4 מחקרים אמפיריים לדוגמא על בתי-משפט קהילתיים

מודל בית-המשפט הקהילתי הוא חדש יחסית. בית-המשפט הקהילתי הראשון הוקם בארצות הברית בניו-יורק בשנת 1993. ההערכה היא כי נכון לשנים האחרונות פועלים כ- 70 בתי-משפט קהילתיים בארצות-הברית ובמדינות נוספות, ביניהן קנדה, בריטניה, אוסטרליה, דרום אפריקה וישראל (Lee et al., 2013). כחלק בלתי נפרד מהמודל של בית-המשפט הקהילתי נקבעו קריטריונים מדידים להצלחה של ההליך, על מנת שניתן יהיה להעריך את מידת האפקטיביות של המודל ולעודד את שיפורו המתמיד (Lang, 2011; Lee et al., 2013). לפיכך, מרבית בתי-המשפט הקהילתיים מלווים במחקרי הערכה, אשר משתנים מתוכנית לתוכנית מבחינת הקריטריונים הנמדדים והמתודולוגיה שלהם (Lee et al., 2013). בין הקריטריונים הנמדדים ניתן למצוא הפחתה בעבריינות החוזרת של נאשמים, ירידה ברמת הפשיעה בשכונות מסוימות, חיסכון בעלויות (עלויות התוכנית מול עלויות של כליאה), תפיסות של נאשמים וצדדים להליך בנוגע למידת הצדק התהליכי, מידת שיתוף

הפעולה של נאשמים עם התוכנית וציות לצווי בית-משפט ומידת השימוש באמצעי ענישה חלופיים לכליאה (Lee et al., 2013; Fagan & Malkin, 2002).

ממצאי המחקרים האמפיריים, בהקשר של מדד העבריינות החוזרת, מצביעים על ירידה מובהקת סטטיסטית בחלק מבתי-המשפט הקהילתיים בשיעורי המועדות לעבריינות חוזרת. כך למשל, במחקר הערכה מקיף שבוצע בבית-המשפט הקהילתי Red Hook Community Justice Center הממוקם בברוקלין, בוצעה השוואה בין נאשמים בעבירות קלות שנדונו בבתי-משפט רגילים באותו מחוז בו פועל בית-המשפט הקהילתי לבין נאשמים שנדונו בבית-המשפט הקהילתי באותה תקופה, באשר לסיכויי המעצר של אותם נאשמים כעבור שנתיים מסיום התוכנית. נמצא, כי בגירים שנדונו בבית-המשפט הקהילתי היו בעלי סיכוי נמוך ב- 10% להיעצר פעם נוספת בתקופה של שנתיים לאחר גזר-הדין, לעומת בגירים שנדונו בבתי-המשפט הרגילים. אצל אוכלוסיית הקטינים נמצאה הפחתה של 20% בסיכוי להיעצר (Lee et al., 2013). יצוין, כי במודל של בית-המשפט הקהילתי ברד-הוק, לא נעשית התערבות טיפולית ארוכת טווח בכל תיק, שכן בחלק מהתיקים מדובר בעבירות קלות ביותר (כגון השחתת רכוש, התנהגות לא הולמת במקום ציבורי, עבירות רכוש קלות וכדומה), אשר המענה שניתן להן הוא מייד וקצר טווח.

במחקר דומה שנעשה בבית-המשפט הקהילתי במלבורן, אוסטרליה (Ross, 2015) נערכה השוואה של תיקים שנדונו בבית-המשפט הקהילתי בהם היתה התערבות טיפולית, לבין תיקים שנדונו בבתי-משפט רגילים במחוז אחר, בהם לנאשמים לא היתה התערבות טיפולית. נמצא כי בקבוצת המחקר ל- 33% מהנאשמים היתה הרשעה נוספת כעבור שנתיים מסיום התוכנית, לעומת 44% מהנאשמים שנדונו בבתי-המשפט הרגילים. במחקר אחר (Westat, 2012), נמצא כי לנאשמים שנשפטו בבית-המשפט הקהילתי East of the River Community Court בווינגטון היה סיכוי נמוך ב- 42% שייפתחו נגדם תיקים פליליים במהלך שנה מסיום התוכנית לעומת נאשמים שנדונו בבתי-המשפט הרגילים ולא הופנו לתוכנית טיפולית כלשהי. לעומת זאת, במחקרים שבוצעו בבית-המשפט הקהילתי North Liverpool Community Justice Centre באנגליה, לא נמצא הבדל בשיעורי העבריינות החוזרת בין נאשמים שנדונו בבית-המשפט הקהילתי לבין נאשמים שנדונו בבתי-משפט רגילים (Booth et al., 2012; Joliffe & Farrington, 2009). בדומה, במחקר שבוצע בבית-המשפט הקהילתי Seattle Municipal Community Court בסיאטל לא נמצא הבדל סטטיסטי מובהק בין נאשמים שהשתתפו בתוכנית בבית-המשפט הקהילתי לבין קבוצת ביקורת של נאשמים אשר נדונו בבתי משפט רגילים. יחד עם זאת, המחקר מצא כי משתתפי התוכנית בבית-המשפט הקהילתי ביצעו עבירות פליליות בתדירות פחותה מזו של נאשמים בבתי-המשפט הרגילים (Nugent-Borakove, 2009).

מחקרים נוספים בחנו את התפיסות של המשתתפים בבתי-המשפט הקהילתיים בנוגע להוגנות של ההליכים בבתי-משפט קהילתיים לעומת בתי-משפט רגילים. נמצא כי ההליך בבית-המשפט הקהילתי נתפס כבעל רמות גבוהות של צדק תהליכי ומידת שביעות הרצון של המשתתפים בו מההליך היתה גבוהה (Lee et al., 2013; Custer et al., 2008). עוד נמצא במחקרים כי בבתי-משפט קהילתיים נעשה שימוש גבוה יותר בחלופות לכליאה (Hakuta et al., 2008; Lee et al., 2013), דבר שהוביל אף לחיסכון בעלויות למערכת אכיפת החוק (Lee et al., 2013).

2 שאלות המחקר

בהתאם להגדרות המזמינים, למחקר ההערכה שתי מטרות-על. האחת, מדידת יעילות התוכנית, דהיינו האם ובאיזו מידה התוכנית משיגה את מטרותיה, כולן או חלקן, בקרב המשתתפים בה. השנייה, איתור משתנים וגורמים המשפיעים על מידת היעילות של התוכנית.

שאלות המחקר נגזרו ממטרותיו; שיטת המחקר היתה משולבת-שיטות (mixed methods) על מנת לקבל תמונה רחבה ככל האפשר: (1) משתתפי התוכנית הושוו לבעלי מאפיינים דומים אשר לא השתתפו בתוכנית מבחינת מועדותם לביצוע עבירות חוזרות (רצידיביזם); (2) בתוך קבוצת משתתפי התוכנית בדקנו מה היו השפעותיה של התוכנית עליהם ועל בני משפחותיהם; (3) בהסתמך על נתונים שנאספו על בעיות הרקע של משתתפי התוכנית, סוגי העבירות והמענים שניתנו, ניסינו לאתר אלו מרכיבים בתוכנית הניבו תוצאות חיוביות, כמפורט להלן:

א. האם חלה ירידה באחוז הפשיעה החוזרת בקרב משתתפי התוכנית, ובכלל זה תוך כדי ההליך המשפטי ולאחריו, ביחס למבצעי עבירות אחרים בני השוואה?

(1) כמקובל במחקרי הערכה בעולם, עבריינות חוזרת (רצידיביזם) נמדדה בנקודות זמן שונות והתייחסה לנאשמים שהשתתפו בתוכנית למן הקמתה בכל אחד משלושת בתי המשפט הראשונים שהוקמו (באר-שבע, רמלה ותל-אביב). הפשיעה החוזרת נמדדה בשלוש נקודות זמן: שנה, שלוש שנים וחמש שנים לאחר סיום התוכנית.

(2) קבוצות הביקורת נבנו ממבצעי עבירה בעלי מאפיינים דמוגרפיים דומים אשר הואשמו בביצוע אותו סוג עבירה ושלא הופנו לבתי-משפט קהילתיים מסיבות שאינן קשורות בשאלת התאמתם. על מנת להגביר את התוקף של ההשוואה יצרנו שתי קבוצות ביקורת: (א) נאשמים שהוגש נגדם כתב אישום בבית משפט שלום בעיר גדולה שבה לא מופעלת התוכנית (ראשון לציון). (ב) נאשמים שהוגש נגדם כתב אישום בבית משפט שלום בעיר בה הופעלה התוכנית, לפני קיומה. ההשוואה בין תיקים באותו מחוז אפשרה לנו לנטרל את ההשפעה של השונות בין מחוזות ואילו ההשוואה בין המחוזות אפשרה לנו לנטרל את האפשרות של שינויים לאורך זמן. בניית קבוצות הביקורת כאמור התבצעה באמצעות טכניקת מאצינג – כך שלכל משתתף בתוכנית נבחר תיק של נאשם שלא השתתף בה אשר דומה לו במאפיינים הפליליים (סוג העבירה) כמו גם במאפיינים קרימינווגניים (עבר פלילי, מאסרים קודמים) ומאפיינים דמוגרפיים (גיל, מין).

השערת המחקר היא כי ביחס לקבוצות הביקורת, אחוז הפשיעה החוזרת בקרב משתתפי התוכנית יהיה מעט נמוך יותר.

ב. האם ובאלו מדדים (אישיים, חברתיים וכלכליים) המשפיעים על תופעות של פשיעה השתפר מצבם של המשתתפים בתוכנית בעקבות השתתפותם בה?

(1) האם ועד כמה חל שיפור במערכות היחסים של הנאשמים עם אחרים משמעותיים בחייהם, ובכלל זה עם בני משפחה (הורים, ילדים, בני זוג), חברים, וכן מעסיקים, ממונים, כפופים ועמיתים במקום העבודה?

(2) האם ועד כמה חל שיפור בהיבטים שונים של רווחתם האישית של הנאשמים, בין היתר כפי שהוגדרו על ידי מייסדי התוכנית: קיומן של רשתות תמיכה (קשרים חברתיים, משפחתיים וקהילתיים);

בריאיות (פיזית ונפשית); רווחה אישית (מצב רגשי, מימושן של זכויות סוציאליות, הסדרת חובות ומעמד, מצב חומרי); עיסוק (השתלבות בעיסוק קבוע ומיטיב כגון עבודה קבועה, רכישת השכלה, התנדבות ועוד); הסתגלות לחיים שומרי חוק.

השערת המחקר היא כי מצבם של משתתפי התוכנית ישתפר בחלק גדול מהממדים האמורים; השערה נוספת היא כי קשריהם עם חברים, ככל שמדובר בחברים המשתתפים לסביבה עבריינית, ייפגעו.

ג. האם ועד כמה המשתתפים שיתפו פעולה עם תוכנית השיקום והחלטות בית-המשפט שניתנו במהלך ההליך?

(1) האם ועד כמה המשתתפים ביצעו את התחייבויותיהם במסגרת התהליך השיקומי על ציר הזמן למן כניסתם לתהליך ועד סיומו?

(2) האם ועד כמה המשתתפים הביעו נכונות לקיים את החלטות בית-המשפט לאחר סיום השתתפותם בתהליך?

(3) האם ועד כמה המשתתפים הביעו נכונות לחדול מפשיעה?

השערת המחקר היא כי המשתתפים ימלאו חלק ניכר מהתחייבויותיהם במסגרת התוכנית, וכי הם יביעו נכונות לחדול מפשיעה ולמלא את הוראות בית-המשפט גם לאחר סיום ההליך בעניינם.

ד. האם ובאיזו מידה יתחזקו האמון והלגיטימציה של המשתתפים במערכות המשפט, האכיפה והרווחה בעקבות השתתפותם בתוכנית? מחקרים מראים כי תפיסות אמון ולגיטימציה של מערכת המשפט תורמות באופן משמעותי וייחודי למידת הציות לחוק (Tyler, 2003)

(1) האם ועד כמה רוחשים המשתתפים בתוכנית אמון כלפי נציגי מערכות המשפט, האכיפה והרווחה?

(2) האם ועד כמה רוחשים המשתתפים בתוכנית אמון כלפי הרשויות עצמן?

השערת המחקר היא כי רמות האמון של משתתפי התוכנית ברשויות אכיפת החוק ובנציגיהן יהיו גבוהות יותר עם סיום השתתפותם בהליך ביחס לרמות האמון שלהם בנקודת ההתחלה וביחס לרמות האמון של מבצעי עבירה בני-השוואה.

ה. **האם ובאיזו מידה תתחזק בקרב המשתתפים מידת המחויבות לציות לחוק?** בעוד שפשיעה חוזרת היא משתנה התנהגותי, המחויבות לציות לחוק מייצגת כוונות התנהגותיות אשר נמצאו קשורות לפשיעה ולפשיעה חוזרת. המחויבות לציות לחוק נמצאה קשורה לתפיסות של צדק תהליכי כמו גם לתפיסות של אמון ולגיטימציה.

השערת המחקר היא כי מידת המחויבות של משתתפי התוכנית לציות לחוק תהיה גדולה בעיקר בקרב משתתפי התוכנית שחוו את ההליכים בעניינם כהוגנים, ודיווחו על רמות גבוהות של לגיטימציה ואמון במערכת המשפט.

ו. האם ועד כמה תוביל התוכנית לעליה בשימוש בעונשים "חליפיים" ו"שיקומיים" שאינם כוללים כליאה?

(1) מהן התוצאות המשפטיות של התהליכים בבתי-המשפט הקהילתיים: האם ועד כמה מוטלים עונשי מאסר, קנסות, צווי פיקוח, מאסרים על תנאי, קנסות ופיצויים?

(2) האם ועד כמה תוצאות התהליכים מתמקדות במטרות תועלתניות שונות ומנוגדות (שיקום, הרתעה או מניעה)?

(3) האם ובאיזה אופן תוצאות התהליכים כוללות "עונשים" טיפוליים ושיקומיים כלפי הנאשמים?

(4) האם ובאיזה אופן תוצאות התהליכים כוללות התייחסות לנפגעי העבירה ולנזקים שנגרמו להם?

(5) האם ובאיזה אופן תוצאות התהליכים כוללות התייחסות לאינטרסים הקהילתיים ולתיקון הנזק שנגרם לקהילה?

(6) האם ובאיזה אופן תוצאות התהליכים כוללות שימוש בכלים חלופיים העשויים להוביל לחלופות לענישה, כגון צדק מאחה?

השערות המחקר היא כי השימוש בעונשי מאסר יהיה נמוך במידה ניכרת לעומת מידת השימוש בעונשים כאלו כלפי מבצעי עבירה בני-השוואה, ולצד זה יהיה שימוש ניכר בחלופות שיקומיות. השערה נוספת היא שלאורך זמן ניתן יהיה לראות שימוש הולך וגובר בכלים חלופיים הלוקחים בחשבון גם אינטרסים של נפגעי עבירה ושל הקהילה, כגון צדק מאחה.

ז. מהם המשתנים והגורמים הקשורים ביעילות התוכנית?

(1) מה הקשר בין השגת תוצאות התוכנית למאפייני המשתתפים כגון סוג עבירה, קבוצות אוכלוסייה (מגדר/גיל/לאום ודת), השכלה, מצב תעסוקתי ובריאות, בעיית הרקע המוגדרת, דפוסי משפחה שונים, ישובים ובתי-משפט?

(2) מהם המרכיבים המוצעים במסגרת סלי ההתערבות המקדמים את השגת התוצאות? מהם המרכיבים שתורמתם להשגת התוצאות זניחה או שלילית?

(3) אלו מרכיבים מתוך מודל העבודה של התוכנית משפיעים על קידום עוברי החוק ובאיזה אופן?

(4) אלו עמדות מתוך שאלוני העמדות מנבאים ירידה בעבריינות החוזרת?

השערות המחקר בנושא זה נגזרות מהממצאים הראשוניים שזיהינו במחקר המלווה: מבצעי עבירות אלימות יסיימו את התוכנית בהצלחה בשיעור גבוה יותר לעומת מבצעי עבירות אחרות; רווקים יסיימו את התוכנית בשיעור גבוה יותר לעומת נשואים, אולם גרושים יסיימו את התוכנית בשיעור הנמוך ביותר; מספר הילדים במשפחה יהיה קשור באופן הפוך עם סיכויי ההצלחה; סיכויי ההצלחה של משתתפים עובדים יהיו גבוהים יותר לעומת משתתפים שאינם עובדים. מבחינת סוגי התערבות לא ניתן לשער בשלב זה אלו הם סוגי ההתערבות שיימצאו קשורים בקידום רווחתם של משתתפי התוכנית ובסיכוייהם לסיימה בהצלחה.

ח. האם וכיצד משפיעה התוכנית על צדק תהליכי, בהתאם לביטויים המוכרים בספרות: יחס מכבד, מקבל החלטות ניטראלי, יכולת להשפיע על התהליך ("קולי"), שקיפות והבנת ההליך?

(1) האם ועד כמה ניתן לאתר ביטויים של צדק תהליכי בתהליכים המתקיימים בתוכנית?

(2) האם ועד כמה תופסים המשתתפים עצמם את ההליך שהתקיים בעניינם כהוגן?

(3) האם ובאיזה מידה תפיסות של צדק תהליכי כאמור משפיעות על נכונותם לשתף פעולה עם ההחלטות השיפוטיות בעניינם?

השערות המחקר היא שניתן יהיה למצוא ביטויים של צדק תהליכי בתוכנית באמצעות תצפיות חיצוניות ושאלונים, והמשתתפים עצמם יתפסו את ההליך ככזה שהתקיים באופן צודק והוגן. באמצעות ניתוח כמותני של רגרסיה לינארית, נצפה לראות כי תפיסות של צדק תהליכי יהיו קשורות באופן חיובי לנכונות המשתתפים לשתף פעולה עם ההחלטות השיפוטיות ועם תוכנית השיקום.

ט. האם וכיצד משפיעה התוכנית על שביעות רצון של המשתתפים מתוצאת ההליך השיפוטי? בספרות המחקרית שביעות רצון מתוצאת ההליך השיפוטי, ביחד עם תפיסות של צדק תהליכי, נמצאו משפיעים על

תפיסות הצדדים את בית-המשפט והגדילו את מחויבות המשתתפים לשתף פעולה עם בתי-המשפט וגורמי אכיפת החוק (Tyler, 2003; Tyler & Huo, 2002).

(1) האם ועד כמה המשתתפים בהליך שבעי רצון מתוצאות ההליך בעניינם?

(2) האם ובאיזו מידה שביעות רצון כאמור משפיעה על נכונותם לשתף פעולה עם ההחלטות השיפוטיות בעניינם?

השערת המחקר היא שניתן יהיה למצוא ביטויים של שביעות רצון מתוצאות ההליך באמצעות תצפיות חיצוניות, ראיונות עומק ושאלונים. באמצעות ניתוח כמותני של רגרסיה לינארית, נצפה לראות כי שביעות רצון מתוצאות ההליך תהיה קשורה באופן חיובי לנכונות המשתתפים לשתף פעולה עם ההחלטות השיפוטיות ועם תוכנית השיקום.

י. מהם הגורמים המשפיעים על המשתתפים התלויים (משתני התוצאה של התוכנית) לרבות: רצידיביזם, מחויבות לציות לחוק, ושיתוף פעולה עם ההחלטה השיפוטית? ניתוח זה יתבצע לגבי משתתפי התוכנית ובמסגרתו נבחן באמצעות רגרסיה לינארית את הגורמים המשפיעים על הפגיעה החוזרת ומידת השפעתם. באופן ספציפי, נבחן מודל אשר נעשה בו שימוש במחקרים קודמים ונמצא מסביר ציות לחוק.

השערת המחקר נגזרת מהמודל התאורטי הקיים, לפיו תפיסות המשתתפים את ההליך השיפוטי מבחינת צדק תהליכי, ושביעות רצון מתוצאת ההליך המשפטי משפיעים על תפיסות של לגיטימציה ואמון בבית-המשפט, ואלו בתורם משפיעים על נכונות לציות לחוק, שיתוף פעולה, ורצידיביזם (Tyler, 2003). השערה נוספת שאנו מציעות היא שמשתתפים נוספים, פחות מוכרים בספרות, הקשורים בתחושת שייכות, מבעים של אכפתיות ומחויבות מצידם של גורמי אכיפת החוק, וקשר בינאיש עמם – ישפיעו על הנכונות לציות לחוק ולשתף פעולה עם ההחלטה השיפוטית.

י"א. האם ועד כמה באים לידי ביטוי בתהליכים המתקיימים במסגרת התוכנית מרכיבים המוכרים בספרות כמבטאים תאוריות שונות הקשורות בירידה בפגיעה חוזרת, בלגיטימציה של הגוף המחליט ובנכונות לחדול מפגיעה, לרבות תאוריות אלו: משפט טיפולי; צדק קהילתי; התנגדות; קהילתנות; קרימינולוגיה חיובית.

השערת המחקר בנושא זה מסתמכת על ממצאינו במחקר המלווה, תוך לקיחה בחשבון של חיזוק מרכיבים מסוימים, בין השאר, בעקבות אימוץ המלצות המחקר המלווה: התהליכים בתוכנית יכללו פרקטיקות השאובות מגישת המשפט הטיפולי והקרימינולוגיה החיובית; יבטאו תפיסות בהשראת תפיסת הצדק הקהילתי והקהילתנות; יכללו מרכיבים המחזקים את תחושת השייכות של המשתתפים, את תפיסות לגיטימציה של הגוף המחליט ואת תחושת הבושה במעשה הפלילי שביצעו.

י"ב. בהינתן המנדט של עמותת אשלים לפיתוח שירותים בדגש קהילתי עבור ילדים, נוער וצעירים במצבי סיכון ובני משפחותיהם, נבקש לבחון האם ובאיזה אופן משפיעה התוכנית על מעגלים נוספים מעבר למשתתפיה הישירים?

(1) האם ובאיזה אופן מקדמת התוכנית את רווחתם האישית של בני המשפחה של המשתתפים (בעיקר ילדים ובני-זוג)?

(2) האם ובאיזה אופן מממשת התוכנית את זכויותיהם הפרוצדורליות של נפגעי עבירה בתהליך? האם ובאיזה אופן התוכנית מספקת מענים לצרכיהם של נפגעי עבירה ומקדמת את רווחתם האישית?

(3) האם ובאיזה אופן מקדמת התוכנית מדדים שונים של רווחה קהילתית, לרבות תחושות שייכות וגאווה בקרב תושבי הקהילה המקומית, תחושת בטחון אישי, תחושת לכידות קהילתית ונכונות לתרום לקהילה?

השערת המחקר היא שהתוכנית תשפיע לטובה על מעגלים נוספים מעבר למשתתפים הישירים, לרבות על בני משפחה, נפגעי עבירה וחברי הקהילה המקומית.

3 שיטת המחקר

מטרות המחקר מורכבות וקשורות למגוון בעלי עניין. על מנת להשיג מטרות אלו, נעשה שימוש במערך מחקר משולב-שיטות (Mixed Methods), המשלב כלים כמותניים ואיכותניים, ובכללם תצפיות, ראיונות עומק (ניתוח איכותני), וניתוח כמותני (תיאורי והסקתי) של נתונים אשר סופקו על ידי מזמיני המחקר לגבי משתתפי התוכנית כמו גם נתונים נוספים שנאספו לגבי קבוצות ביקורת. בנוסף נערך סקר הסתברותי רב-שכבתי בקרב המשתתפים בתוכנית, כפי שיפורט להלן.

טבלה 1 מסכמת את השיטות השונות שנקטו לצורך מענה על שאלות המחקר השונות, ולאחריה מפורטת המתודולוגיה אשר שימשה לצורך בירור כל אחת משאלות המחקר.

טבלה 1: שאלות המחקר ושיטות המחקר

שאלת המחקר	שיטת המחקר : כמותני	שיטת המחקר : איכותני
א. האם חלה ירידה באחוז הפגיעה החוזרת בקרב משתתפי התוכנית, ובכלל זה תוך כדי ההליך המשפטי ולאחריו, ביחס למבצעי עבירות אחרים בני השוואה?	בדיקת מדדי עבריינות חוזרת לגבי משתתפי התוכנית ושתי קבוצות ביקורת בשלוש נקודות זמן: שנה, שלוש שנים וחמש שנים לאחר סיום התוכנית או לאחר סיום הליך משפטי מקביל.	
ב. האם ובאלו מדדים (אישיים, חברתיים וכלכליים) המשפיעים על תופעות של פגיעה ישתפר מצבם של המשתתפים בתוכנית בעקבות השתתפותם בה?	- ניתוח תיאורי והשוואתי של מסד נתונים ארכיוני - שאלוני עמדות בקרב נאשמים	- ראיונות עומק עם צוות ביהמ"ש - ראיונות עומק עם משתתפי ומשתתפות התוכנית
ג. האם ועד כמה ישתפרו המשתתפים פעולה עם תוכנית השיקום והחלטות בית המשפט שינתנו במהלך ההליך?	- שאלוני עמדות בקרב נאשמים - ניתוח מסד הנתונים הארכיוני	
ד. האם ובאיזו מידה יתחזק אמונם של המשתתפים במערכות המשפט, האכיפה, והרווחה בעקבות השתתפותם בתוכנית?	שאלוני עמדות בקרב נאשמים	ראיונות עומק עם משתתפי התוכנית

	ה. האם ובאיזו מידה יביעו המשתתפים מחויבות לציות לחוק?	שאלוני עמדות בקרב נאשמים
	ו. האם ועד כמה תוביל התוכנית לעליה בשימוש בעונשים "חליפיים" ו"שיקומיים" שאינם כוללים כליאה?	ניתוח מסד הנתונים הארכיוני
• תצפיות אתנוגרפיות: דיונים באולם ושיבות צוות • ראיונות עומק עם צוותי התוכנית והמשתתפים בה	• ניתוח תיאורי והשוואתי של מסד נתונים ארכיוני אל מול נתוני עבריינות חוזרת ושאלוני עמדות	ז. אלו הם המשתתפים והגורמים הקשורים ביעילות התוכנית?
	ח. האם וכיצד משפיעה התוכנית על צדק תהליכי, בהתאם לביטויים המוכרים בספרות: יחס מכבד, מקבל החלטות ניטרלי, יכולת להשפיע על התהליך ("קול"), הבנת ההליך?	שאלוני עמדות בקרב נאשמים
ראיונות עומק עם משתתפי התוכנית	שאלוני עמדות בקרב נאשמים	ט. האם ועד כמה משתתפי התוכנית שבעי רצון ממנה?
	• שאלוני עמדות בקרב נאשמים • ניתוח נתוני פשיעה חוזרת (רצידיביזם)	י. מהם הקשרים ההדדיים בין מידת האמון, הלגיטימציה ושביעות הרצון של משתתפי התוכנית לבין משתני התוצאה של התוכנית?
• תצפיות אתנוגרפיות: דיונים באולם ושיבות צוות • ראיונות עומק עם משתתפי התוכנית והצוותים המקצועיים	ניתוח מסד נתונים ארכיוני לגבי מענים הניתנים בתוכנית	יא. האם ועד כמה באים לידי ביטוי בתהליכים המתקיימים במסגרת התוכנית מרכיבים המוכרים בספרות כמבטאים תאוריות שונות הקשורות בירידה בפשיעה חוזרת, בלגיטימציה של הגוף המחליט ובכונות לחדול מפשיעה?

● ראיונות עומק עם משתתפים ומשתתפות שסיימו את התוכנית בהצלחה ועם משתתפים שפרשו ● ראיונות עומק עם בנות-זוג של משתתפים ● ראיונות עומק עם צוותי התוכנית ● תצפיות אתנוגרפיות באירועים קהילתיים	ניתוח שאלוני עמדות ביחס להשפעה על בני משפחה	יב. האם ובאיזה אופן משפיעה התוכנית על מעגלים נוספים מעבר למשתתפיה הישירים?
--	--	---

3.1 מערך המחקר ואיסוף הנתונים

כאמור לעיל, המחקר בוצע באופן רב-שלבי ומשולב שיטות. שאלונים, מדריכי ראיון, ודפי תצפיות נבנו בהתאם לסקירת הספרות הרלוונטית ולידע שנצבר מהמחקר המלווה כמו גם מדו"חות שנתיים של התוכנית.

כמו כן, על מנת להשיב על שאלה א', נערכה באופן רטרואקטיבי, לקראת סיום תקופת המחקר, בדיקה של מדדי עבריינות חוזרת הן לגבי משתתפי התוכנית והן לגבי נאשמים מקבוצת ביקורת, בשלוש נקודות זמן שונות: שנה, שלוש שנים וחמש שנים לאחר סיום התוכנית או לאחר סיום הליך משפטי מקביל, בהתאמה.

3.2 כלי המחקר ושיטות הניתוח

מסד הנתונים הארכיוני שעליו התבסס מחקר זה כולל מאגר נתונים אנונימי, שנאסף ונבנה על-ידי רכזי ורכזות התוכנית לבקשתנו בהתאם למפרט שביקשנו. מאגר זה כולל נתונים ביחס לכל התיקים המנוהלים במסגרת הפרויקט, כגון: סוג עבירה, סטטוס, תאריך הפניה, תאריך קבלה לתוכנית, אופן הטיפול, שירותים ומענים שניתנו, נתונים דמוגרפיים וסיום התיק. מידע ארכיוני נוסף נידלה מתוך טפסי מערכת המשמשים את השלבים השונים בתוכנית וכן מפירוט השירותים והמענים הקיימים בכל אחת מהערים בהן מופעל הפרויקט. עבודה רבה הושקעה הן מצד קציני וקצינות המבחן שהתבקשו להזין את הנתונים לתוך המערכת, והן מצד צוות המחקר שקיבל גישה לתיקים לאחר קבלת האישורים המתאימים ועמידה קפדנית בכללי האתיקה הנוגעים לחובות הסודיות והפרטיות.

נתוני העבריינות החוזרת (רצידיביזם) ביחס למשתתפי התוכנית התקבלו ממשטרת ישראל ומהנהלת בתי המשפט, בהתאם לחוק ולאחר קבלת האישורים מתאימים. נתונים אלו הושאו עם נתוניהם של נאשמים בעלי מאפיינים דומים. קבוצת הביקורת היתה מורכבת משתי קבוצות-משנה (נאשמים בעיר שבה לא פועל בית משפט קהילתי ונאשמים בערים בהן פועלים בתי משפט קהילתיים, אך הואשמו לפני הקמתם) ונבנתה במספר שלבים:

1. בסיוע הנהלת בתי המשפט, ולאחר קבלת האישורים המתאימים, הועברה למשטרת ישראל רשימת כל כתבי האישום שהוגשו לארבעה בתי משפט שלום בין השנים 2014-2020: רמלה, באר שבע, תל-אביב וראשון-לציון: בשלוש הראשונות פעלו בתי משפט קהילתיים לפחות בחלק מהשנים בשלוש מהערים (בבאר שבע החל מ-2014, ברמלה החל מ-2015, ובתל-אביב החל מ-2017); ראשון לציון נבחרה כעיר גדולה נוספת בעלת מאפיינים דומים שבה לא פעל בית משפט קהילתי.

2. הרשימה האמורה הועברה מהנהלת בתי המשפט למשטרת ישראל, בהתאם להוראות חוק הגנת הפרטיות. הרשימה כללה פרטים אלו לגבי כל כתב אישום: מס' ת.ז. של הנאשם, שם בית המשפט והשופט, מספר תיק האישום, מספר תיק מעצר מקושר, קוד סעיף העבירה, הגורם המאשים, עיר מגורים, תאריכי פתיחת וסגירת התיק, חיווי על מעורבות שירות מבחן, וגזר הדין (מס' חודשי מאסר ומס' חודשי עבודות שירות).

3. לאחר העברת הנתונים מהנהלת בתי המשפט למשטרה, ביקשנו מהמשטרה לעשות פעולות אלו:

1. "ניקוי" הרשימה מאישומים בעבירות מין ועבירות הריגה.
2. התממה – החלפת מספרי ת.ז. במספרי זיהוי אנונימיים.
3. הצמדת רישום פלילי קודם לנקודת ה-0 (כלומר לפני הגשת כתב האישום הקובע שבשלו הוכנס הפריט לרשימה) לגבי כל אחד מהכלולים ברשימה. הרישום הפלילי כלל תאריכי פתיחת תיק, סוגי עבירות, ותוצאות ההליך.
4. העברת קובץ הנתונים המותמם לצוות המחקר.

4. בשלב זה נבנתה קבוצת הביקורת: ראשית, הוצאו מהרשימה כל אלו שהוגשו נגדם כתבי אישום בערים בהם כבר פעל בית משפט קהילתי במועד שבו הוגש כתב האישום נגדם, כדי לסנן נאשמים שייתכן ולא הופנו לבית המשפט הקהילתי בשל סיבה שאינה גלויה בפנינו. כתוצאה מסינון זה, נשארו ברשימה רק נאשמים שהוגשו נגדם כתבי אישום בבאר שבע לפני אוגוסט 2014; ברמלה לפני אוגוסט 2015; בתל אביב לפני אפריל 2017; ובראשון לציון במהלך כל השנים שנכללו במחקר - 2014-2020. שנית, מתוך הרשימה שנותרה נבחרו אלו שבנקודת ה-0 הואשמו בביצוע עבירה דומה לזו שבגינה נכנסו משתתפי הקהילתי לתוכנית, היו בעלי עבר פלילי דומה (לפני נקודת ה-0), וקיבלו, בסיום ההליך הקובע, גזר דין של בין 6 חודשי עבודות שירות לשנתיים מאסר.

5. לאחר שנבנתה קבוצת הביקורת, ביקשנו מהמשטרה למסור מידע על עבר פלילי לאחר נקודת ה-0 (תאריכים, עבירות ותוצאות ההליך) בהתייחס לאלו שנכללו בה.

6. נתונים דומים נאספו, כאמור לגבי קבוצת הניסוי – משתתפי בתי המשפט הקהילתיים משלושת בתי המשפט הראשונים שהוקמו.

במסגרת החלק האיכותני של המחקר, ערכנו ראיונות עומק מובנים-למחצה, שעבורם בנינו מספר מדריכי ראיון בהתאם לקבוצת המראיינים הרלוונטית:

1. מדריך הראיון של גורמים המעורבים בפעילות התוכנית עסק בתפיסות המראיינים לגבי האופנים השונים בהם יכולה התוכנית להיטיב את מצבם של המשתתפים, בדרכי העבודה של צוות התוכנית, ובאופנים בהם התוכנית משפיעה על מעגלים נוספים מעבר למשתתפי התוכנית כגון בני-משפחה, חברים, נפגעי עבירה, תושבים מקומיים והקהילה בכללותה.

2. מדריך הראיון של משתתפי התוכנית ובני-משפחתם התעמק בתפיסותיהם בנקודת זמן מתקדמת לאורך ההליך או לאחר פרישת המשתתפים מהתוכנית (בין אם בעקבות סיום מוצלח ובין אם עקב פרישה אחרת) ביחס להשפעת התוכנית על חייהם וחיי מעגלים נוספים סביבם.
3. מדריך הראיון של נשים נאשמות ייחדו תשומת לב מיוחדת להשפעת התוכנית על חוויות ההורות שלהן והקשר שלהן עם ילדיהן.
4. מדריך הראיון של בנות זוג של נאשמים התמקד באופן בו בנות הזוג חוו את התוכנית והשלכותיה הן עליהן, הן על המשפחה כולה.

מתודולוגיות איכותניות מתאימות במיוחד לחקר שאלות אלה שכן הן מאפשרות בחינה מעמיקה של השלכות ההשתתפות בתוכנית על המשתתפים עצמם ועל הסובבים להם, מתוך הבנת המשמעויות של התהליך כפי שעולות הן מנקודת המבט של מפעילי התוכנית, הבאים במגע עם המשתתפים, והן של המשתתפים עצמם ובני-משפחתם החווים את השלכותיו באופן ישיר. הבנה של תהליכים וחשיפת המשמעות הסובייקטיבית של שחקנים בתהליך הם מהיתרונות המרכזיים של מחקר איכותני. בחינה מסוג זה מאפשרת למידה והפקת לקחים מהחזקות ומהקשיים שגלומים בתהליך ובהשלכותיו בתצורתו הקיימת, כפי שאלה נחווים על ידי מי שהתהליך משפיע עליהם במישורין.

שאלוני העמדות מולאו על ידי משתתפי הפרויקט בשלבים שונים של השתתפותם בתוכנית וכלל, בנוסף לנתונים דמוגרפיים, שאלות לגבי מדדים שונים של מצבם האישי, חברתי והמשפחתי; דיווח עצמי לגבי נכונות לחדול מפשיעה ולשתף פעולה עם החלטות בית-המשפט; מידת האמון והלגיטימציה שהם רוחשים כלפי רשויות אכיפת החוק ונציגיהן; תפישת ההליך כהוגן, והשפעת התהליך על מעגלים נוספים. לאחר איסוף הנתונים נעשתה השוואה בין נתוני השאלונים לבין נתוני המשתתפים הנמצאים בארכיב כדי לוודא שהמדגם הוא מייצג, בדומה לניתוח שנעשה במחקר המלווה בנושא זה (ראו גל ודנציג-רוזנברג 2017, עמ' 62-65).

תצפיות אתנוגרפיות נערכו בדיונים באולם בית-המשפט הקהילתי, בישיבות הצוות, בפעילויות המתקיימות במסגרת התוכנית מחוץ לאולם בית-המשפט ובתוכניות ההתערבות השונות. תצפיות אלה מבוססות על תיעוד מלא ככל האפשר של המלל, ההתנהגויות הנצפות והדינמיקה המתרחשת. התיעוד החופשי נעשה בשתי שיטות: האחת, מבוססת על רישום fieldnotes, דהיינו קטעי תיעוד מלאים ונרחבים של הנצפה; השנייה, מבוססת על רישום jottings, קרי רישום מהיר, חלקי וקצר, באמצעות מילות מפתח או ביטויים, של התרחשויות או התרשמויות שנלכדו בעינו של עורך התצפית (Emerson, Fretz & Shaw, 2011). התצפיות האתנוגרפיות שימשו את צוות המחקר ככלי לטריאנגולציה – להשלמת מקורות המידע, להיכרות מעמיקה של התוכנית ולהבנת הקונטקסט הרחב שבתוכו נאספו הנתונים בשיטות האחרות.

באשר ל**ניתוח השאלונים ומאגר הנתונים**, על מנת להשיג תיאור הולם של הנתונים, אוחדו קבצי הנתונים השונים שסופקו על ידי המזמינים ועל ידי רשויות אכיפת החוק. על מנת לבצע ניתוח הסקתי המותאם לאופי המורכב של נתונים אלו, המהווים נתונים מקובצים הסותרים את הנחות היסוד של המודל הלינארי המקובל (למשל של רגרסיה וניתוח שונות), נערך שימוש בדיגום משוואות מבניות (SEM=Structural Equation Modeling) ובניתוח רב רמותי המבקר על ההתקבצות התוך מקרית (& HLM=Hierarchical Linear Models) (GEE=Generalized Estimating Equations).

3.3 אתיקה מחקרית

הצעת המחקר קיבלה את אישורה של ועדת האתיקה האוניברסיטאית באוניברסיטת חיפה. טרם איסוף הנתונים התקבל אישור גם ממשרד הרווחה לגבי ראיונות עם קציני וקצינות המבחן. לכל המשתתפים במחקר, הן בשאלון והן בראיונות העומק הובהר כי זכותם שלא להשתתף במחקר, כי הם רשאים להפסיק את השתתפותם בכל רגע וכי ההשתתפות היא וולונטרית בלבד. לכל המשתתפים הובטח חסיון מלא. הנתונים שנאספו נשמרו כך שנתונים גולמיים קודדו עם מספר קוד ללא פרטים מזהים, והרשימה המקשרת בין מספרי הקוד לבין המשיבים נשמרה בתיקיה מאובטחת ונפרדת מהנתונים הגולמיים. התוצאות הכמותניות בדו"ח זה מדווחות בממוצע עבור כלל המשיבים, ללא מסירת נתונים אינדיבידואליים לגבי משתתפים או מקרים. הממצאים האיכותניים מובאים תוך שימוש בציטוטים מהראיונות, אך ללא חשיפת פרטים מזהים. נעשה שימוש בשמות בדויים, ובמקרי הצורך אף שונו פרטים כדי למנוע אפשרות של זיהוי. משתתפים שמילאו שאלוני עמדות קיבלו תשורה סמלית לאות תודה על נכונותם להשתתף במחקר (מטען נייד לטלפון הסלולרי).

4.1 הצלחה, נשירה ועמדות בקרב המשתתפים: ממצאים כמותניים

החלק הכמותני התבסס על שני מסדי נתונים: (א) **מסד נתונים כללי** המורכב מנתונים לגבי משתתפים בהליך הקהילתי. נתונים אלו נאספו על ידי צוותי בתי המשפט הקהילתיים החל מבדיקות ההתאמה לפיהן נבחרו המשתתפים לקחת חלק בהליך בתי המשפט הקהילתיים, ועודכנו לאורך כל ההליך. למסד הנתונים הכללי אותו קיבלנו מצוות בתי המשפט הקהילתי הוספו נתונים שקיבלנו משירות מבחן לגבי המענים הטיפולים שקיבלו המשתתפים במסגרת ההליך המשפטי; (ב) **סקרים** שבוצעו על ידי צוות המחקר על 218 מתוך משתתפי בית המשפט הקהילתי ועסקו בחוויות הסובייקטיביות של המשתתפים בהליך, כמו גם את תפיסותיהם הכלליות יותר לגבי רשויות החוק והציות לחוק. הנתונים בחלק הזה הותאמו לנתונים שנאספו בחלק הראשון על מנת ליצור מסד נתונים מקיף הכולל פרטים אובייקטיביים וסובייקטיביים לגבי המשתתפים.

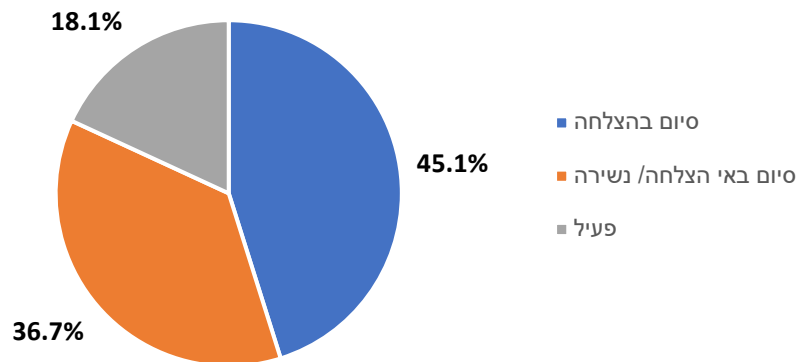
4.1.1 מסד נתונים כללי: נתונים ארכיוניים ביחס למשתתפי התוכנית

מסד הנתונים הכללי מספק תמונה רחבה על המשתתפים בהליך לרבות: פרטים דמוגרפים, מידע לגבי האינטראקציות (בעבר ובהווה) עם מערכת האכיפה הפלילית, ובעיות הרקע מהן סובל כל משתתף. לבסוף, מסד הנתונים כולל מידע לגבי הסטטוס של כל משתתף (האם סיים בהצלחה, נשר או עדיין פעיל). מסד נתונים זה כלל **1130 משתתפים** שהשתתפו בתוכנית החל מתחילת פעילותה בשנת 2014 עד 30.8.21. נעזרנו בו על מנת לבדוק את המאפיינים של הנושרים מול המסיימים את ההליך בבית המשפט הקהילתי.

הסטטוס של המשתתפים בתוכנית מוצג **בגרף 1**. כפי שניתן לראות מרבית המשתתפים בתוכנית סיימו את ההליך בהצלחה, אולם יש גם אחוז לא מבוטל של נושרים. באמצעות הנתונים במסד הנתונים הכללי ננסה לספק תמונה של מי המשתתפים אשר הסיכוי שלהם לסיים את התוכנית גבוה יותר ומי המשתתפים אשר בסכנת נשירה. הבנה טובה יותר של המאפיינים של המצליחים והנושרים עשויה לסייע בשלבי סינון המשתתפים בתוכנית והתאמה מדויקת יותר של המענים למשתתפים אלו מרגע שנכנסו לתוכנית.

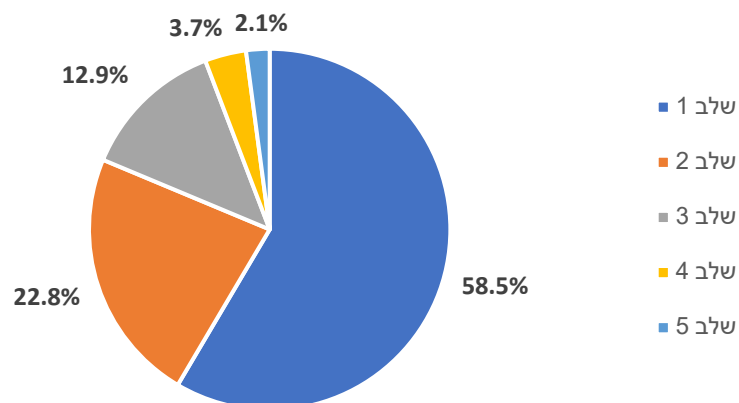
נעיר, שקשה להשוות את שיעור הנשירה בתוכנית לעומת שיעורי הנשירה וההצלחה בבתי משפט קהילתיים אחרים בעולם, שכן התוכנית הישראלית נבדלת מתוכניות מקבילות בעולם מבחינת האוכלוסייה המטופלת (לרוב, נאשמים בעבירות חמורות יותר), היקף ההתערבות במסגרת התוכנית, ומשך ההשתתפות בה.

גרף 1: סטטוס המשתתפים בתוכנית

נשירה לפי שלב בתוכנית: כפי שניתן לראות בגרף 2, הרוב המכריע של הנושרים מהתוכנית נושרים בתחילת התוכנית (שלב 1 ו 2, הכוללים 81% מהנושרים). שלבים אלו, כזכור, מתמקדים בהיכרות ובניית התוכנית הטיפולית (שלב 1), והשתלבות והתייצבות בתוכנית (שלב 2). מרגע שעוברים את השלבים האלו שיעורי הנשירה פוחתים באופן משמעותי. לשיעור הגבוה יחסית של הנשירה בשלבים המוקדמים עשויים להיות מספר הסברים: (א) הליך הסינון לבית המשפט הקהילתי הוא רחב במכוון וכולל משתתפים אשר לא מצליחים לעבור את התוכנית, מתוך העדפה לקלוט אנשים שאולי לא מתאימים כדי לא לפספס כאלו שהתוכנית עשויה להועיל להם. (ב) הליך הסינון הוא תולדה של מערכת סינון שאינה סלקטיבית מספיק. (ג) ייתכן שהתמיכה המוסדית והטיפולית אותה מקבלים המשתתפים אינה מספיקה בשלבים הראשונים של התוכנית ונדרש ליווי אחר בשלבים אלו. כך או כך, הממצאים מעידים כי קבלה לתוכנית בית המשפט הקהילתי אינה מעידה בהכרח על סיום התוכנית ושההליך הקהילתי עצמו, בעיקר בשלבים הראשונים, מהווה בפועל מנגנון סינון נוסף של המשתתפים.

גרף 2: אחוזי נושרים לפי שלב (N=381)

מאפייני הנושרים מול המסיימים בהצלחה כפונקציה של מאפיינים דמוגרפים של המשתתפים

בניתוחים הבאים ביצענו חיתוכים של מאפייני המסיימים והנושרים לפי היבטים דמוגרפים הכוללים: גיל, מין, דת, מצב משפחתי, ושנות השכלה. מעבר לסטטיסטיקה התיאורית (שיעור המסיימים בהצלחה ואי הצלחה בכל קטגוריה) ביצענו גם ניתוחים סטטיסטיים כדי לבחון האם ההבדלים בשיעורי המסיימים בהצלחה/ אי הצלחה שונים בכל אחת מהקטגוריות הדמוגרפיות (למשל האם שיעורי ההצלחה שונים באופן מובהק בין גברים לנשים). רק בקטגוריות בהן מצאנו מובהקות סטטיסטית ניתן לטעון להבדלים אמיתיים בין קבוצות המשנה.

ראשית נתחיל במשתנים הדמוגרפים **שלא** נמצאו קשורים באופן מובהק לסיום בהצלחה או נשירה מהתוכנית. אלו כוללים: מין, גיל, דת, ושנות השכלה. חלק מממצאים אלו הם מפתיעים כשלעצמם שכן משתנים כמו מין, גיל ושנות השכלה נמצאים בדרך כלל קשורים הן למאפיינים קרימינווגניים של מבצעי עבירות והן לסיכויי שיקום ההצלחה הן כשלעצמו, והן כמשקף משתנים אחרים כגון מצב סוציו אקונומי. למרות ציפיות אלו, גם לאום לא נמצא כקשור באוכלוסיית המחקר לשיעורי סיום תוכנית בית המשפט הקהילתי בהצלחה.

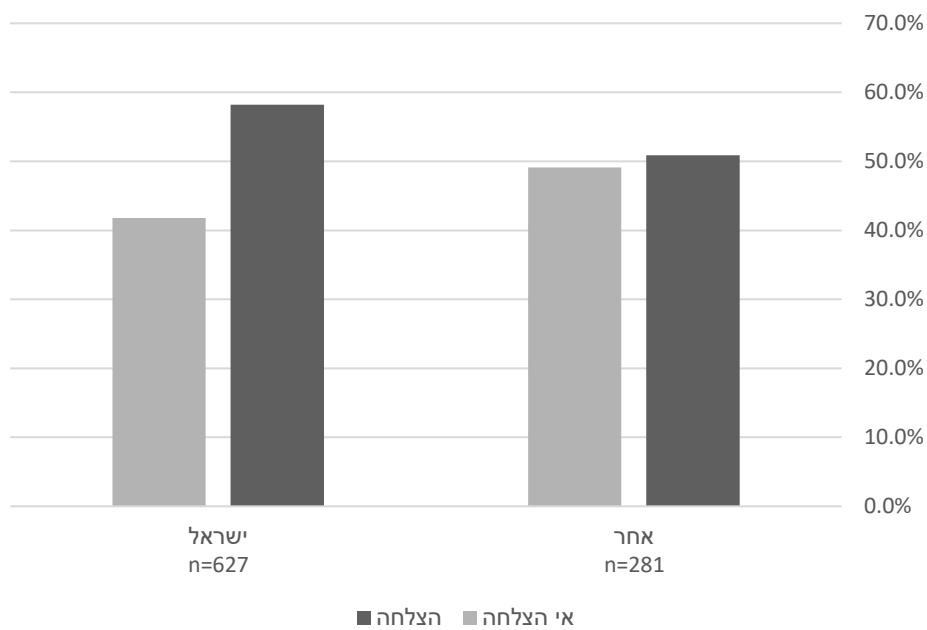
ממצאים אלו יכולים להיות קשורים למאפיינים הייחודיים של אוכלוסיית המחקר (קרי, אלו הלוקחים חלק בתוכנית בית המשפט הקהילתי) כך שהמאפיינים של אלו הלוקחים חלק בתוכנית (למשל במאפיינים כמו מוטיבציית שיקום) מאפילים על משתנים דמוגרפיים מובנים כמו לאום או גיל. ממצאים אלו יכולים להיות מוסברים גם על ידי האפקטיביות של התערבויות השיקומיות המתרחשות לאחר ההפנייה לתוכנית וכחלק ממנה. במילים אחרות נראה כי תוכנית הליווי בבתי המשפט הקהילתיים מצליחה להיות מותאמת אישית כך שהיא מצליחה להאפיל על הבדלים בקטגוריות מרכזיות כמו מין, לאום, והשכלה. הסבר נוסף עשוי להיות קשור בעובדה שהרוב הגדול של המשתתפים שנושרים יוצאים מהתוכנית בשלבים הראשון או השני. ייתכן שבשלבם אלו אין מדובר בהבדלים קרימינווגניים (אשר לפי הספרות מושפעים ממשתנים דמוגרפיים של מין, גיל ולאום), אלא בהתאמה מקדמית לתוכנית. ייתכן שהיכולת של אנשי המקצוע בשלב הכניסה לתוכנית לנבא מי יתאים ומי לא לבית המשפט הקהילתי, דומה עבור משתתפים ומשתתפות מקבוצות דמוגרפיות שונות.

מספר משתנים נמצאו קשורים באופן מובהק לסיום בהצלחה או אי הצלחה של התוכנית:

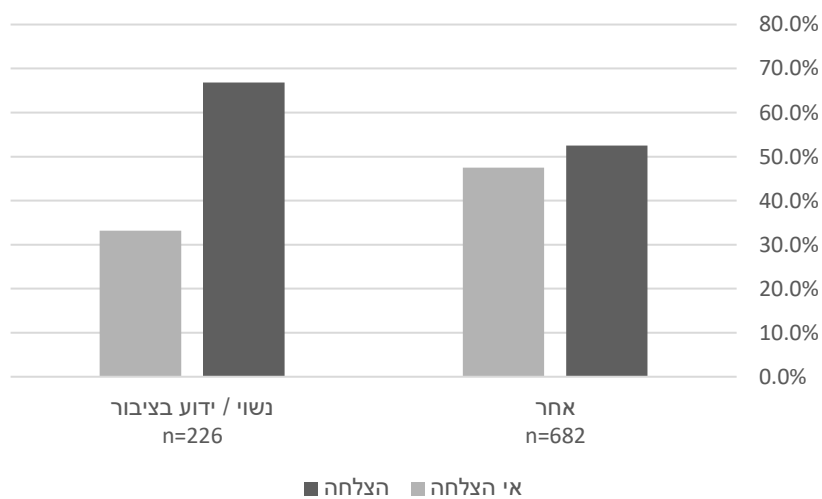
- ארץ לידה: משתתפים אשר נולדו בישראל הם בעלי סיכוי גבוה יותר לסיים את התוכנית מאלו שלא נולדו בישראל (ראו **גרף 3**).
- מצב משפחתי: נשואים וידועים בציבור הם בעלי סיכוי גבוה יותר לסיים את התוכנית משאר כל השאר (רווקים, גרושים ואלמנים, ראו **גרף 4**).
- ילדים: שיעור המסיימים בהצלחה בקרב משתתפים עם ילדים גבוה מאשר בקרב מקביליהם ללא ילדים (ראו **גרף 5**). ממצאים אלו דומים לממצאי המחקר המלווה.

לסיכום החלק הזה, באופן מעניין נראה כי מבחינת המשתנים הדמוגרפיים, הקטגוריות החברתיות (מין גיל ולאום) אינן מנבאות את אופן סיום בתוכנית. במקום זאת נראה כי משתנים דמוגרפיים הקשורים ברשתות תמיכה חברתיות ומשפחתיות (מערכת יחסים זוגית, קיומם של ילדים) מצליחים לנבא סיום מוצלח של התוכנית הקהילתית.

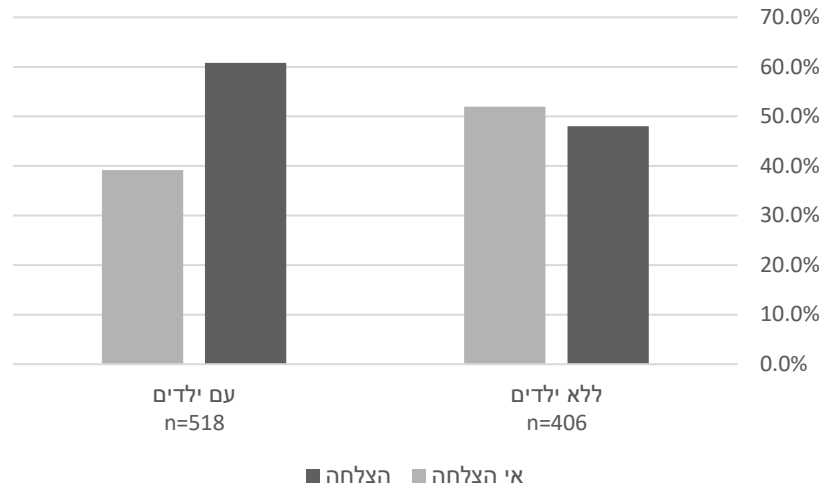
גרף 3: שיעורי המסיימים לפי ארץ לידה

גרף 4: שיעורי המסיימים לפי מצב משפחתי

גרף 5: שיעורי המסיימים לפי קיומם של ילדים

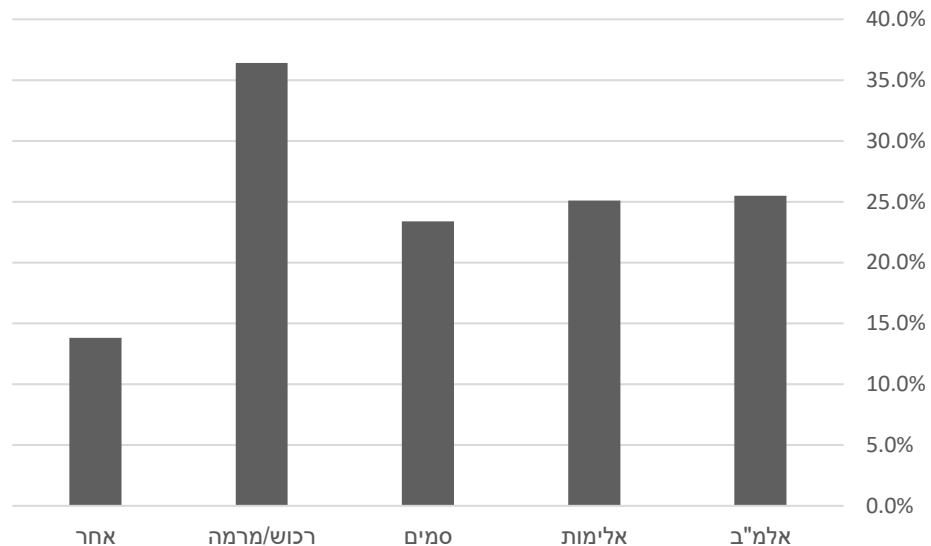
ניתוחים על משתתפים בשלב 3 ואילך : כיוון שמרבית הנשירה מתרחשת בשלבים הראשונים של התוכנית, דבר שעשוי להעיד על מגננוני סינון רחבים, רצינו לבחון בנפרד את הגורמים הקשורים לנשירה בשלבים מאוחרים יותר. הבעיה המרכזית עם גישה זו היא כי היא מקטינה בצורה משמעותית את מספר המשתתפים שנכללו בניתוח (71 במספר), דבר שמקשה מאוד על מציאת דפוסים סטטיסטיים מובהקים. למרות זאת, הניתוחים העלו שמשתתפים אשר ארץ הלידה שלהם אינה ישראל (רוסיה, גרוזיה, חבר העמים לשעבר, אוקראינה, אתיופיה ו"אחר") היו בעלי סיכויים גבוהים יותר לנשור מהתוכנית בשלב שלוש ומעלה. יש לציין כי המשתנה ארץ לידה היה קשור גם לנשירה כללית לרבות בשלבים מקדמים יותר של ההליך (ראו גרף 3). יתר המשתתפים לא נמצאו קשורים באופן מובהק בנשירה בשלבי התוכנית המאוחרים – כאמור, על רקע המספר הקטן של הנושרים בשלבים אלו.

אופן סיום התוכנית כפונקציה של האינטראקציות עם מערכת אכיפת החוק

סוג עבירה :

העבירות במסד הנתונים חולקה לחמש קטגוריות: אלימות במשפחה, אלימות, סמים, רכוש/מרמה, ואחר (קטגוריה שכללה את יתר העבירות לרבות הפרעה לשוטר, השגת גבול ועבירות תעבורה). התפלגות העבירות במדגם מוצגת בגרף 6. כפי שניתן לראות, עבירות אלימות במשפחה, אלימות וסמים נמצאות בשכיחות דומה במדגם, כאשר עבירות הרכוש והמרמה מופיע בשכיחות הגבוהה ביותר (36.4%).

גרף 6: התפלגות המשתתפים לפי סוג עבירה (N=1122)

ניתוח סיום בהצלחה לפי סוג עבירה :

בניתוח הבא נשווה את שיעור המסיימים בהצלחה בכל אחת מחמשת קטגוריות העבירות (אלימות במשפחה, אלימות, סמים, רכוש, ואחר) לשיעור המסיימים בהצלחה בקטגוריות הנוותרות. ניתוח זה יסייע לענות על השאלה אלו עבירות קשורות בסיום מוצלח או לא מוצלח של התוכנית.

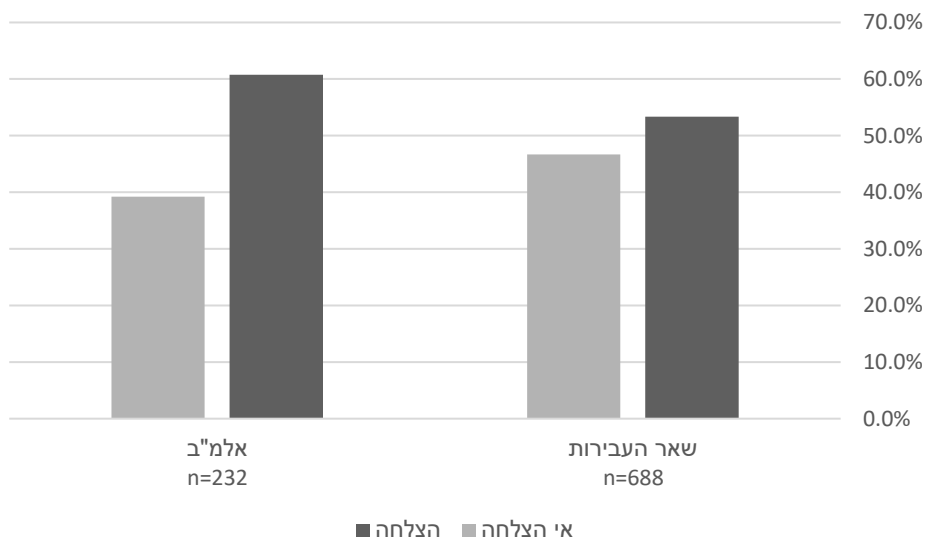
אלימות במשפחה : כאן השווינו את שיעור המסיימים בהצלחה בקרב משתתפים שהעבירות שיוחסו להם כללו אלימות במשפחה לשאר המשתתפים בהליך. כפי שניתן לראות בגרף 7, שיעור המסיימים בהצלחה בעבירת האלימות במשפחה היה גבוה ביחס לשאר התיקים. ממצא זה נמצא מובהק מבחינה סטטיסטית. דפוס זה יכול להיות מוסבר בכך שהסיון בעבירות האלימות בבתי המשפט הקהילתי הוא מוצלח יותר בהקשר של עבירות האלימות במשפחה. הסבר אחר לממצא זה יכול להיות קשור בכך שתוכנית בית המשפט הקהילתי מציעה ליווי אפקטיבי יותר לגבי משתתפים שהרקע העברייני שלהם כולל אלימות במשפחה. הסבר אפשרי נוסף נעוץ בכך שבעבירות אלימות במשפחה למשתתפים יש לרוב בת-זוג (למעט מקרים שבהם עבירת האלימות במשפחה בוצעה נגד בת-זוג לשעבר ובעת התוכנית המשתתף אינו בזוגיות) ולפיכך יש למשתתף תמיכה וליווי מצד בת-הזוג, נסיבה שידועה כמעלה סיכוי הצלחה בתהליכי שיקום.

אלימות : שיעור המסיימים בהצלחה בקרב משתתפים אשר הורשעו בעבירות אלימות נמוך יותר ביחס למשתתפים שהורשעו בכל שאר העבירות. ממצא זה הוא מובהק מבחינה סטטיסטית ומעניין במיוחד לאור מה שנראה כהיפוך מגמה מעבירת האלימות במשפחה. גם כאן ההסבר לדפוסים אלו יכול להיות קשור באופי המשתתפים ואופי התוכנית הטיפולית. כך או כך, היפוך המגמה בשיעורי הסיום בהצלחה בין עבירות האלימות לאלימות במשפחה יכול להוות מקרה מבחן אידיאלי עבור קובעי המדיניות לבחינת איזה סוג של התערבויות אפקטיבי יותר.

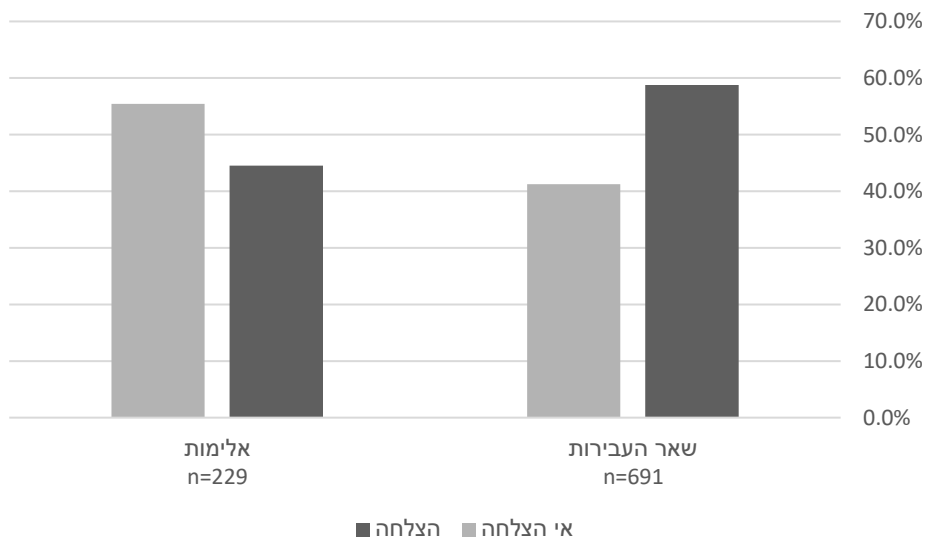
סמים רכוש ואחר : לגבי עבירות אלו, שיעור המסיימים בהצלחה היה דומה ביחס לשאר המדגם, מה שמציע שמידת האפקטיביות של התוכנית (מבחינת שיעורי סיום והצלחה) אינה קשורה לעבירות סמים והעבירות שמצויות בקטגוריה אחר.

לסיכום החלק הזה, נראה כי הקשר בין שיעור המסיימים בהצלחה לסוג העבירה בא לידי ביטוי בעבירות האלימות (אלימות במשפחה ואלימות שאינה בתוך המשפחה) בלבד. באופן מפתיע הממצאים לגבי עבירות אלימות במשפחה הפוכים מהממצאים לגבי עבירות אלימות כללית, ונראה כי התוכנית, במתכונתה הנוכחית מותאמת יותר למשתתפים אשר עבירת הרקע שלהם היא אלימות במשפחה.

גרף 7: שיעור המסיימים בהצלחה לפי סוג העבירה - אלימות במשפחה

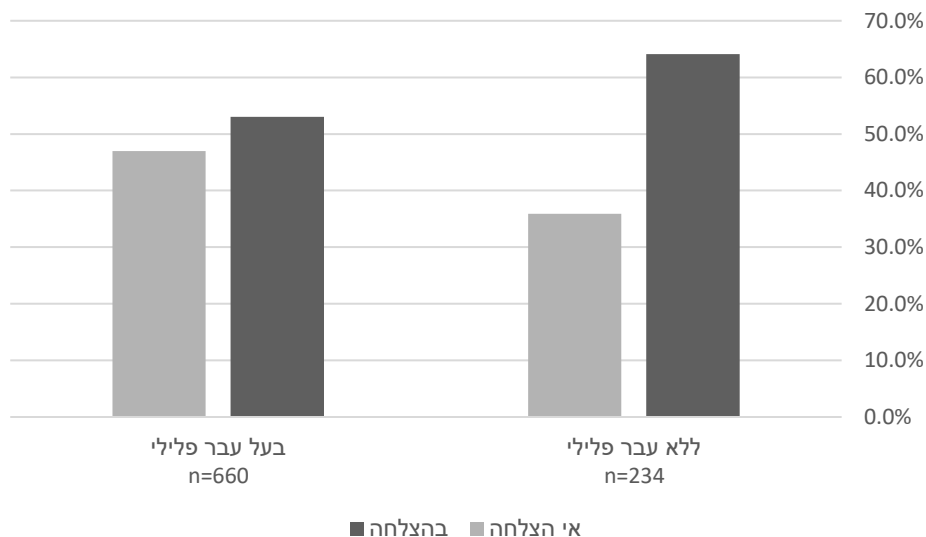

גרף 8: שיעור המסיימים בהצלחה לפי סוג העבירה – אלימות

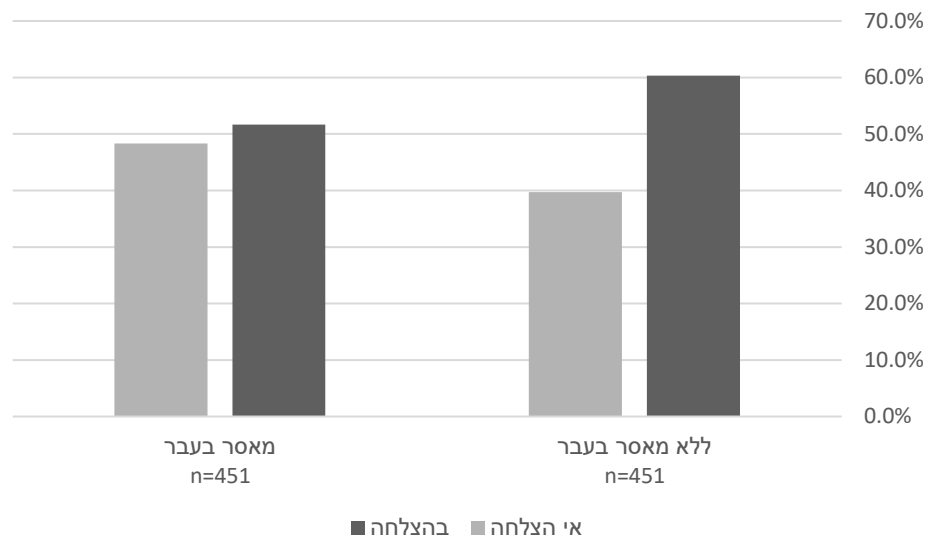

עבר פלילי ומאסר בעבר : כפי שניתן לראות ב**גרפים 9 ו 10**, משתתפים אשר להם עבר פלילי ומאסר בעבר סיימו את תוכנית בתי המשפט הקהילתיים בשיעורים נמוכים יותר באופן מובהק ממשתתפים ללא עבר פלילי או מאסר. ממצא זה אינו מפתיע שכן בית המשפט הקהילתי מציע תוכנית שיקום מקיפה, ושיקום ככלל הוא יותר אפקטיבי כלפי אנשים ללא עבר פלילי או מאסר. למרות זאת יש לציין כי גם בקרב משתתפים בעלי עבר פלילי או מאסר, שיעור המסיימים בהצלחה את התוכנית היו משמעותיים (בין 36% ל 40% בשני המדדים).

גרף 9: שיעור המסיימים בהצלחה לפי עבר פלילי

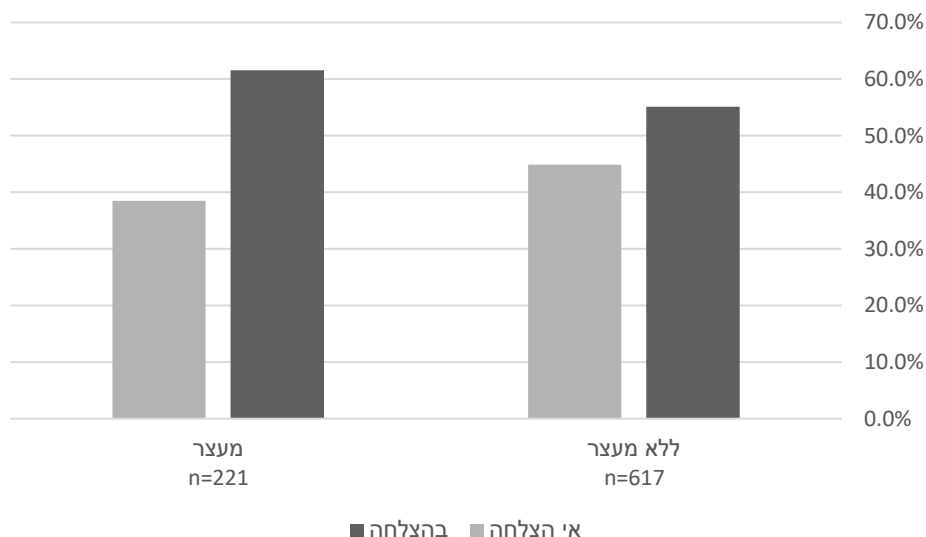
גרף 10: שיעור המסיימים בהצלחה לפי מאסר בעבר

מעצר בתיק הנוכחי : כפי שניתן לראות **גרף 11**, בקרב אלו שהיו עצורים בגין אותה עבירה או עבירות עליה נשפטו בסופו של דבר בבית משפט קהילתי שיעור המסיימים בהצלחה את התוכנית היה **גבוה יותר** מאשר אלו שלא היו עצורים. ממצא זה היה במגמת מובהקות ($p=.09$) והוא ראוי לציון כיוון שבעבר אנשים אשר היו עצורים לא הופנו להליך של בית משפט קהילתי. הממצאים שלנו מעידים כי לא רק שכדאי להפנות אותם לתוכנית אלא ששיעורי ההצלחה שלהם עשויים להיות גבוהים יותר. ממצא זה יכול להיות מוסבר באמצעות ספרות מתחום הקרימינולוגיה לפיה למעצר, בעיקר מעצר קצר, עשוי לייצר אפקט של מעין שוק – חוויה שלילית שאנשים רוצים להימנע ממנה בכל מחיר. מעצר בתחילת ההליך עשוי להגדיל את המוטיבציה לסיים את ההליך הקהילתי

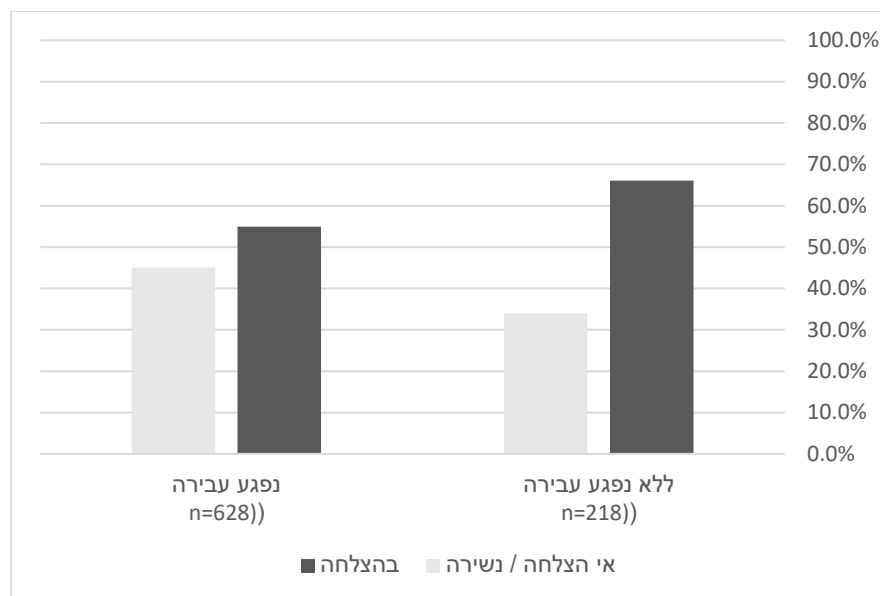
בהצלחה על מנת להימנע מכליאה חוזרת. יש גם לקחת בחשבון כי הצוותים עושים שימוש מושכל באפשרות לתת הקלות בתנאים המגבילים לאלו שהיו במעצר ושבמסגרת התוכנית עברו לחלופה. קיומו של "גזר" בדמות הקלות (יציאות התאוררות, יציאה לעבודה ועוד) מהווה גורם מוטיבציוני חזק למשתתפים לעמוד בדרישות התוכנית.

גרף 11: שיעור המסיימים בהצלחה לפי מעצר בתיק הנוכחי

האם היה נפגע עבירה : כפי שניתן לראות בגרף 12, שיעורי המסיימים בהצלחה בעבירות בהן לא היה נפגע עבירה הוא גבוה באופן מובהק ביחס לשיעור המסיימים בעבירות בהן היה נפגע. מעניין לבחון את הממצא הזה לאור הממצא כי בקרב משתתפים אשר העבירה בעניינם היא אלימות במשפחה שיעור ההצלחה היה גבוה יותר. שילוב של שני הממצאים מעיד כי אי ההצלחה בעבירות בהן מעורב קרבן נובעת בעיקר ממשתתפים עם עבירות אלימות. בנוסף, יש לקרוא ממצאים אלו בזהירות כיוון שעבירות רכוש לרוב לא מסווגות ככאלו אשר בהן קרבן (במסד הנתונים ששימש בסיס למחקר ההערכה פחות מ-40% מעבירות הרכוש סווגו ככוללות נפגע עבירה).

גרף 12: שיעור המסיימים בהצלחה לפי האם היה קרבן בתיק הנוכחי

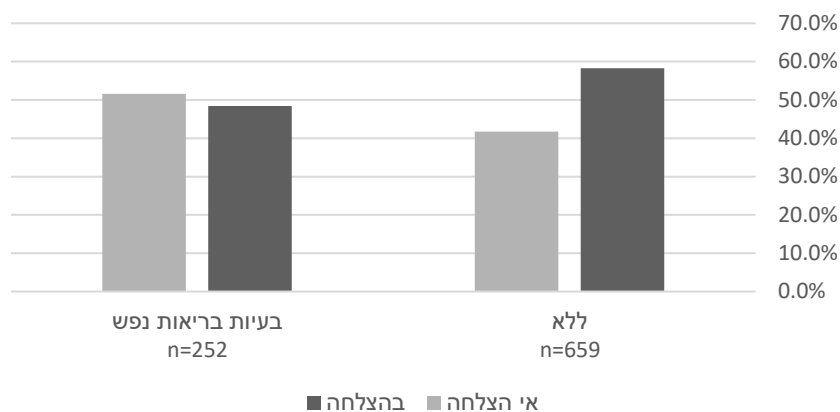
לסיכום החלק הזה, נראה כי מאפיינים שקשורים הן בעבר והן בהווה הפלילי של המשתתפים משליכים על סיכויי ההצלחה שלהם. משתתפים שלהם זו אינה הסתבכות ראשונה עם החוק מדגימים שיעורי סיום נמוכים יותר. הממצא המפתיע בחלק זה הוא שבניגוד למאסר בעבר, מעצר בתיק הנוכחי דווקא מעלה את סיכויי הסיום בהצלחה. ממצא זה מעיד שמעצר בתיק כלשהו אינו מעיד כי נאשם אינו מתאים לתוכנית בתי המשפט הקהילתיים (אלא להפך) וכי ייתכן שדווקא לאחר מעצר, ובעיקר כאשר המשתתף נמצא תחת תנאים מגבילים, המוטיבציה לסיים בהצלחה את התוכנית היא גבוהה יותר.

ניתוחים על משתתפים בשלב 3 ואילך : גם כאן בחנו את הקשר בין מאפייני האינטראקציות עם מערכת אכיפת החוק ואופן סיום התוכנית בקרב משתתפים בשלב שלוש ומעלה, מתוך הבנה שאלו השלבים בהם נעשית ה"עבודה" האמיתית עם אותם משתתפים ומשתתפות שנמצאו מתאימים לתוכנית לאחר שלבי הסינון. כאן מצאנו שרק עבר פלילי וקיומו של נפגע עבירה היו קשורים לשיעורי נשירה גבוהים יותר מהתוכנית. שוב צריך להדגיש כי לאור הדגימה הקטנה של נושרים בשלב שלוש ואילך קיים קושי מובנה להגיע למובהקות סטטיסטית.

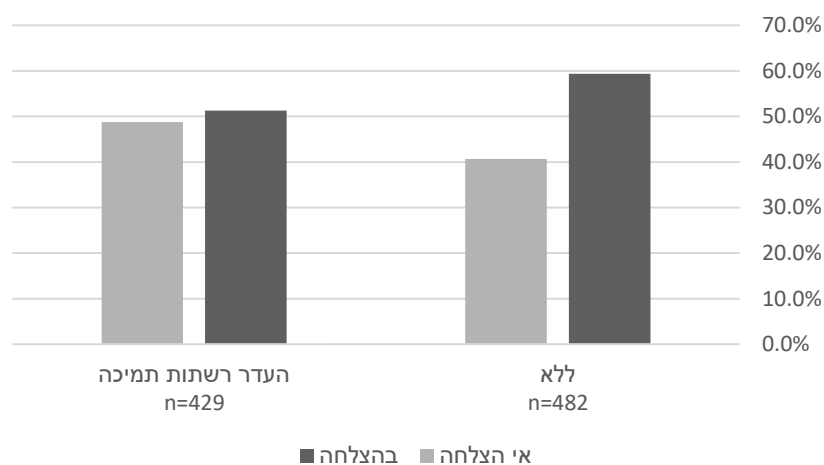
מאפייני הנושרים מול המסיימים בהצלחה כפונקציה של בעיות הרקע של המשתתפים

מסד הנתונים שלנו כלל מידע עשיר בנוגע לבעיות הרקע של המשתתפים בהליך, לרבות בעיות אישיות, כלכליות ופסיכולוגיות. משתתפים יכלו להיות בעלי מספר בעיות רקע (במקרים אלו כל בעיות הרקע קודדו). גם בחלק זה בחנו האם בעיית רקע מסוימת קשורה לסיום מוצלח של ההליך. ממצאים אלו מוצגים בגרפים 13-17. הניתוחים העלו כי משתתפים עם בעיות רקע בתחום בריאות הנפש, משתתפים ללא רשתות תמיכה, וכאלו הסובלים ממצב כלכלי קשה, בריאות ירודה והתמכרויות היו בעלי סיכויים נמוכים יותר לסיים את התוכנית בהצלחה ביחס לכאלו שלא סבלו מבעיות כאמור. שיעורי המשתתפים בעלי בעיות רקע של חובות ותעסוקה לא היו שונים באופן מובהק משאר המדגם.

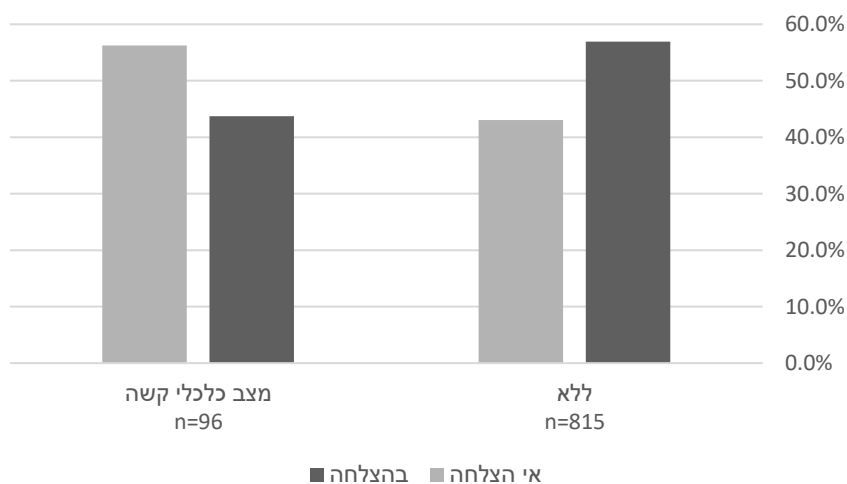
גרף 13: שיעור המסיימים בהצלחה לפי בעיות רקע בתחום בריאות נפש

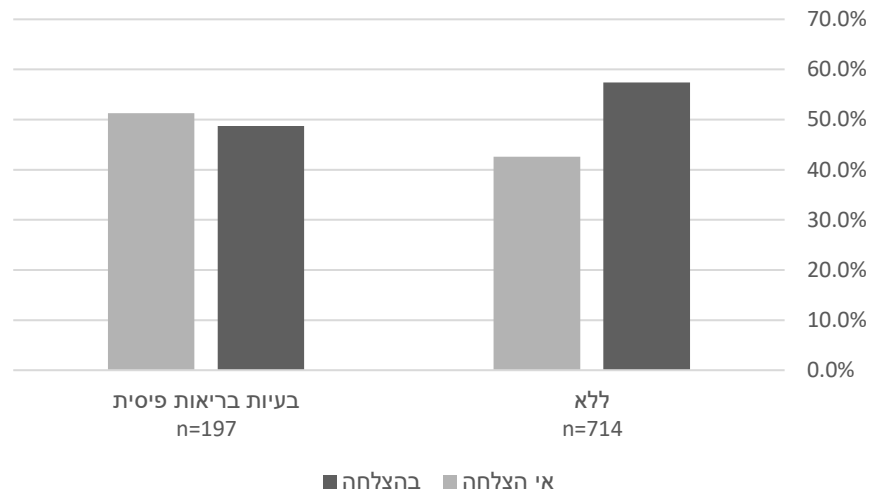
גרף 14: שיעור המסיימים בהצלחה לפי בעיות רקע הקשורות בהעדר רשתות תמיכה

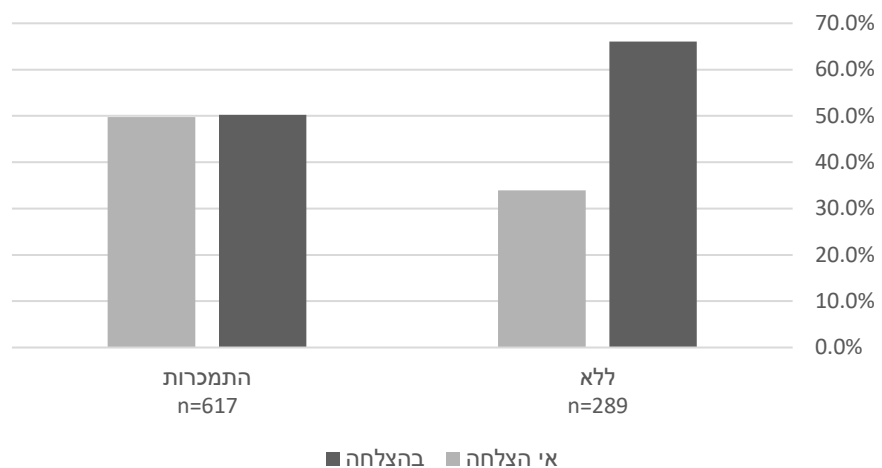
גרף 15: שיעור המסיימים בהצלחה לפי בעיות רקע של מצב כלכלי קשה

גרף 16: שיעור המסיימים בהצלחה לפי בעיות רקע בתחום הבריאות הפיסית

גרף 17: שיעור המסיימים בהצלחה לפי בעיות רקע של התמכרויות

ניתוחים על משתתפים בשלב 3 ואילך : גם כאן בחנו את הקשר בין מאפייני בעיות הרקע של המשתתפים ואופן סיום התוכנית בקרב משתתפים בשלב שלוש ומעלה. מצאנו כי בעיות רקע של היעדר רשת תמיכה, בעיות בריאות, ומצב כלכלי קשה קשורים לשיעורים גבוהים יותר של נשירה מהתוכנית בשלבים המאוחרים שלה – וזאת למרות הקושי המובנה במציאת מובהקות סטטיסטית במספר נבדקים קטן, מה שמצביע על הבדל ממשי בסיכויי הסיום בהצלחה.

שילוב המנבאים במודל כולל :

עד כה, בחנו כל גורם לסיכויי הצלחה במנותק משאר הגורמים. היתרון של גישה זו שהיא בוחנת את הקשרים בין המשתתפים כפי שהם מתקיימים בסביבה בה הם פועלים תוך שימוש בקטגוריות זמינות לאנשי מערכת בתי המשפט הקהילתיים (המאפיינים הדמוגרפיים של כל תיק, המאפיינים הפליליים שלו, ובעיות הרקע של המשתתפים). הבעיה המרכזית בגישה זו שהיא לא לוקחת בחשבון קו-לינאריות (קשרים מרובים) בין הגורמים. כך למשל, ייתכן שמצב משפחתי קשור לקיומה או היעדרה של תמיכה משפחתית. אם כך הדבר ייתכן שלא

המצב המשפחתי הוא המנבא סיום בהצלחה אלא תמיכה משפחתית. בנוסף, מודל רגרסיה גם מבודד את התרומה הייחודית של כל משתנה ולפיכך מאפשר לבחון מי מהמשתנים משמש כמנבא ייחודי של שיעורי הצלחה. בחנו שאלות אלו באמצעות מודל רגרסיה לוגיסטית בה המשתנה התלוי הוא סיום בהצלחה של התוכנית, והמשתנים הבלתי תלויים הם המשתנים שנבדקו בניתוחים הקודמים (בהוצאת המשתנים שלא נמצאו מובהקים).

טבלה 2 : מודל ניבוי נשירה (=1) מתוכנית בית המשפט הקהילתי – כלל המשתתפים

	B	S.E.	Wald	Df	Sig.	Exp(B)
ילדים	-.326	.171	3.653	1	.056	.722
מצב משפחתי	-.197	.196	1.006	1	.316	.821
ארץ לידה (1=ישראל)	-.150	.166	.814	1	.367	.861
עבירת אלימות	.615	.176	12.269	1	.000	1.850
עבירת אלימות במשפחה	.067	.186	.131	1	.718	1.070
עבר פלילי	.307	.215	2.039	1	.153	1.360
מאסר בעבר	.155	.191	.656	1	.418	1.167
עצור בתיק הנוכחי	-.250	.174	2.068	1	.150	.778
בעיות רקע בריאות נפש	.445	.168	7.016	1	.008	1.560
בעיות רקע העדר רשתות תמיכה	.324	.157	4.243	1	.039	1.383
בעיות רקע מצב כלכלי קשה	.668	.250	7.146	1	.008	1.951
בעיות רקע בבריאות פיזית	.298	.181	2.707	1	.100	1.347
בעיות רקע בהתמכרות	.531	.181	8.648	1	.003	1.701

טבלה 2 מציגה את תוצאות מודל הרגרסיה הלוגיסטית שנבחן. כפי שניתן לראות, מבין הגורמים הדמוגרפיים רק היות המשתתף בעל ילדים היה קשור לסיום מוצלח של התוכנית. גם משתנה זה היה בעל מובהקות שולית. מבחינת סוג עבירה, רק משתתפים שהופנו לתוכנית בשל הגשת כתב אישום בעבירת אלימות היו בעלי סיכוי נמוך יותר לסיים את התוכנית בהצלחה. המאפיינים של האינטראקציות עם מערכת האכיפה הפלילית, הכוללים עבר פלילי, מאסר קודם ומעצר, לא היו קשורים באופן מובהק לתוצאה. רבות מבעיות הרקע נמצאו כקשורות לתוצאה גם במודל המלא. כך, נאשמים עם בעיות מתחום בריאות הנפש, כאלו הנעדרים תמיכה חברתית, הסובלים ממצב כלכלי קשה ומהתמכרות, הם בעלי סיכוי נמוך יותר לסיים את התוכנית בהצלחה. **לסיכום, נראה כי לא המאפיינים הדמוגרפיים של המשתתפים, ולא המאפיינים הקרימינולוגיים שלהם, אלא בעיות הרקע מהם הם סובלים היו המנבאים המשמעותיים ביותר לסיום בהצלחה או אי הצלחה בתוכנית.** במילים אחרות, נראה כי הסיכוי לסיים בהצלחה קשור יותר בבעיות הרקע מאשר בכל המשתנים האחרים. לקיחה בחשבון של נתון כזה עשויה להוביל לסינון טוב יותר ו/או לליווי מיטבי יותר של משתתפים הסובלים מבעיות רקע אלו.

מאפייני הנושרים מול המסיימים בהצלחה כפונקציה של המענים הטיפוליים שניתנו בהליך

בחלק זה עשינו שימוש בנתונים שקיבלנו משירות מבחן לגבי המענים אותם קיבלו המשתתפים בהליך. חלק מהמענים ניתנו לקבוצות ספציפיות (מכורים, צעירים) ולכן נבחנו רק לגבי משתתפים מהקבוצה הרלבנטית. גם לגבי המענים, בחנו את הקשר בין המענה שניתן לבין שיעורי סיום ההליך.

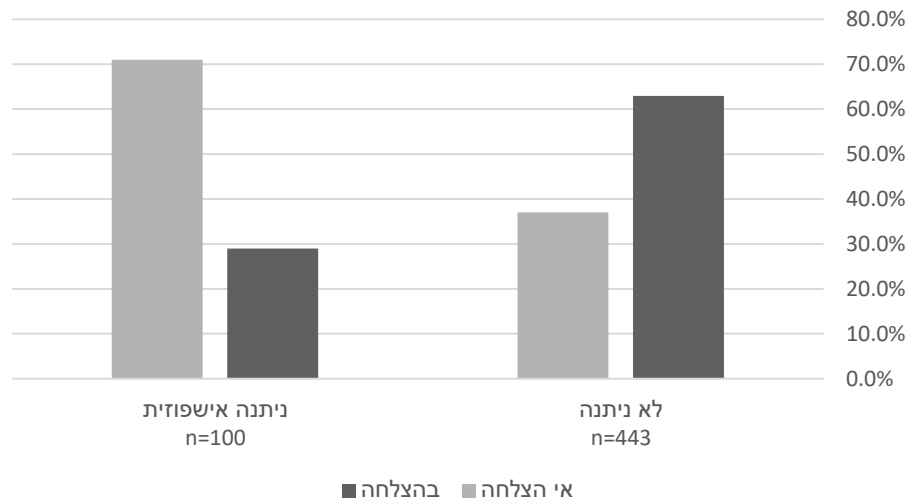
ניתוחים על משתתפים בשלב 3 ואילך: גם כאן בחנו את אותו מודל על משתתפים בשלב שלוש ואילך. חשוב לציין כי במודל כאמור בעיית המובהקות שנובעת מהמספר הקטן של הנושרים אף מתחזקת כיוון שמודלים רבי משתנים נבחנים בצורה האמינה ביותר על דגימות גדולות יחסית. לפיכך במודל על משתתפים בשלב שלוש ואילך אף אחד מהמנבאים לא נמצא מובהק מלבד ארץ לידה (משתתפים שנולדו בישראל בעלי סיכוי גבוה יותר לסיים בהצלחה), ואישום בעבירת אלימות (משתתפים עם אישום זה בעלי סיכוי נמוך יותר לסיים בהצלחה). מבחינת בעיות הרקע, מצב כלכלי קשה ובעיות בבריאות הפיסית היו קשורים (אך במובהקות שולית) לשיעורי גבוהים יותר של נשירה.

מענים שניתנו לסובלים מהתמכרויות

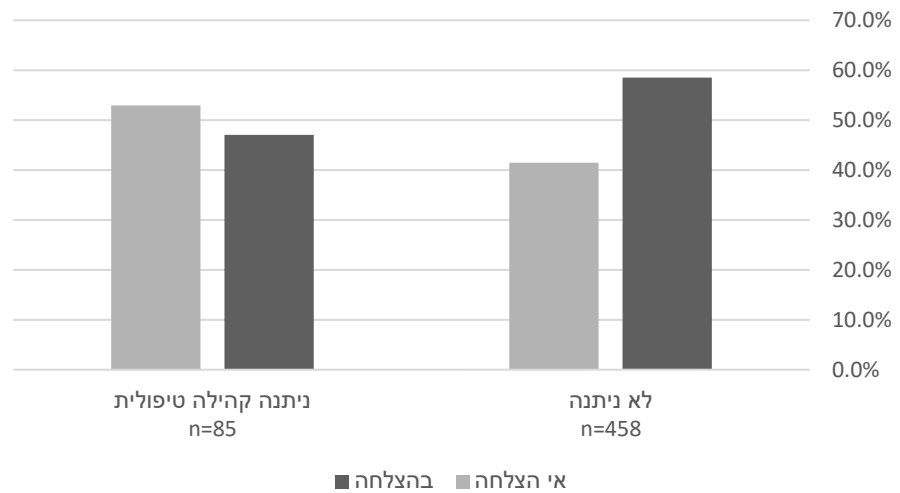
נבדק האם יש הבדל בשיעורי המסיימים בהצלחה בקרב הסובלים מהתמכרויות. המענים שנבדקו הם אשפוזית, טיפול ביחידה להתמכרויות, טיפול בתחלואה כפולה, קהילה טיפולית ותחליף סם.

לגבי אשפוזית וקהילה טיפולית (ראו גרפים 18 ו 19), נמצא באופן מובהק כי משתתפים אשר קיבלו מענים אלו הם בעלי שיעור גבוה של אי מהצלחה בתוכנית. יתכן כי ממצא זה נובע ממצבם הראשוני החמור יותר המקשה עליהם לסיים את התוכנית בהצלחה. טיפול בתחלואה כפולה ומתן תחליף סם לא נמצאו קשורים בצורה מובהקת לשיעורי הסיום בהצלחה של התוכנית. לבסוף נמצא כי טיפול ביחידת התמכרויות קשור בשיעורים גבוהים יותר של סיום התוכנית בהצלחה (ראו גרף 20). הבדלים אלו עולים בקנה אחד עם הנתון לגבי שיעורי הנשירה הגבוהים בשלבים הראשונים. אלו שנכנסים במצב של התמכרות פעילה ואקוטית, מופנים באופן מיידי לאשפוזית או קהילה טיפולית, וכפי שמראים הנתונים, בשלבים אלו שיעור הנשירה הוא הגדול ביותר, וייתכן שהדבר נובע ממורכבות מצבם. לעומת זאת אלו שמחזיקים מעמד למרות ההתמכרות וצולחים את השלבים הראשונים הם אלו שממשיכים להיות מטופלים דרך היחידה להתמכרויות. למרות הסבר זה, לא מצאנו הבדלים משמעותיים בפילוח המשתתפים בכל אחד מהמענים לפי שלבים: בקרב המטופלים בקהילה טיפולית 57% היו בשלבים 3 ואילך, בקרב המטופלים שקיבלו את מענה האישפוזית 60% היו בשלבים 3 ואילך, ובטיפול ביחידה להתמכרויות 55% היו בשלבים 3 ואילך. ממצאים אלו עשויים להציע כי המענה של טיפול ביחידה להתמכרויות הוא יותר אפקטיבי מטיפול בקהילה טיפולית או אשפוזית, או שסוג המקרים המופנים לכל אחד מהמענים שונים במאפיינים אחרים אשר משליכים על סיום בהצלחה של התוכנית.

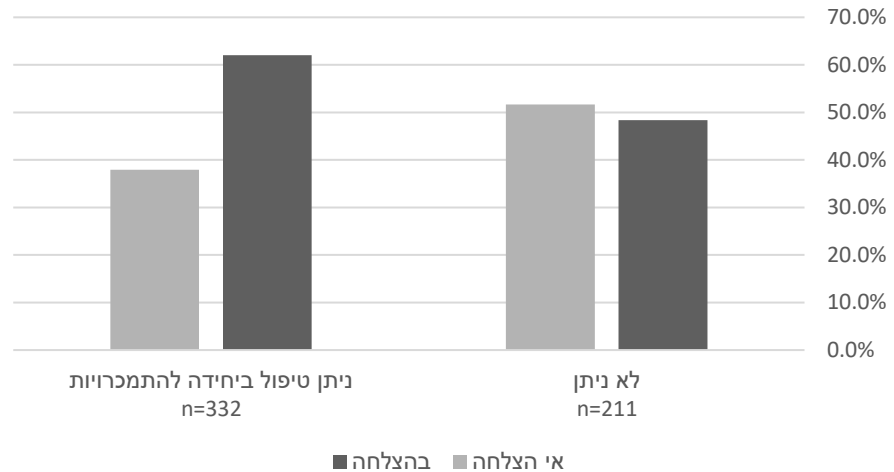
גרף 18: שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה אשפוזית

גרף 19: שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה קהילה טיפולית

גרף 20: שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה טיפול ביחידה להתמכרויות

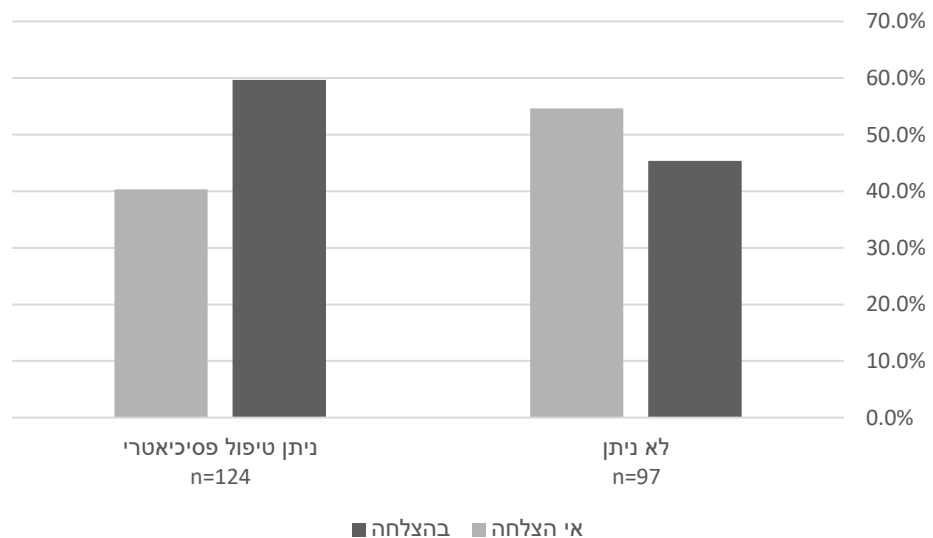

מענים שניתנו למשתתפים צעירים : נבדק האם תכניות המיועדות לצעירים (יתד/עו"ס צעירים ומעטפת צעירים) קשורות לשיעורי הסיום בהצלחה. בקרב מענים אלו אשר ניתנים למשתתפים צעירים בני 29 ומטה לא נמצאו הבדלים מובהקים בין משתתפים אשר סיימו בהצלחה לאלו שנשרו מהתוכנית.

מענים שניתנו להורים לילדים : מענה הדרכת הורים לא היה קשור באופן מובהק לשיעורי סיום התוכנית.

מענים פסיכיאטרים שניתנו למשתתפים בעלי בעיית רקע בבריאות הנפשית : נמצא כי קבלת מענה של טיפול פסיכיאטרי קשור בשיעורים גבוהים יותר של סיום התוכנית בהצלחה. המענה של טיפול בתחלואה כפולה לא היה קשור באופן מובהק לסיום בהצלחה של התוכנית.

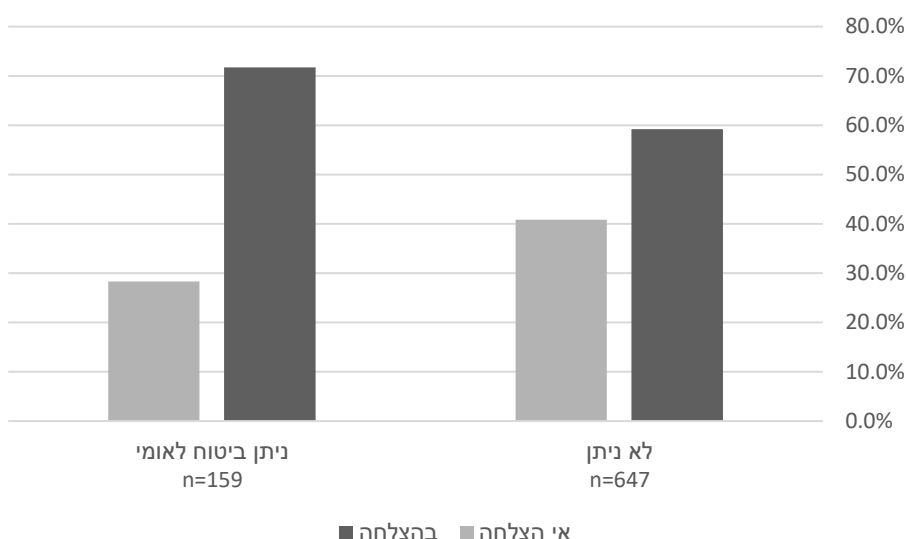
גרף 21: שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה טיפול פסיכיאטרי

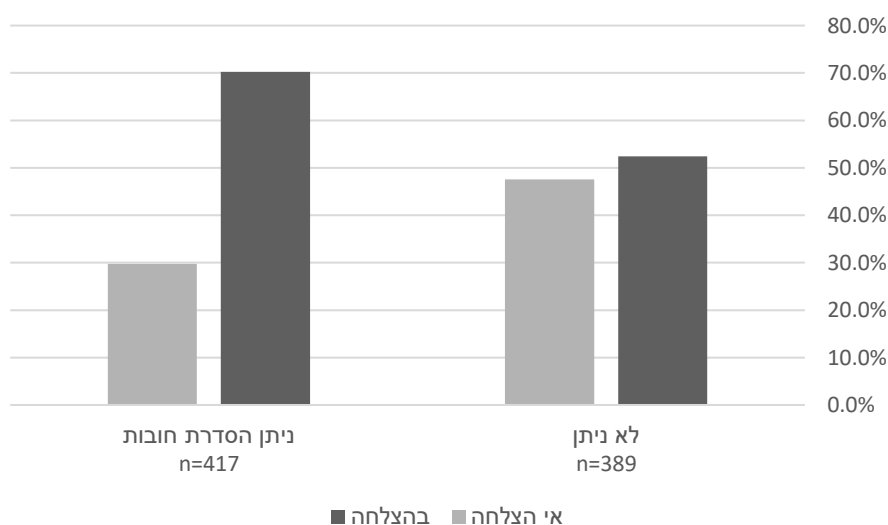
מענים שניתנו לכלל המשתתפים

למעט קבלת מענה כגון סיוע משפטי שבו לא נמצאו הבדלים מובהקים בין המסיימים בהצלחה לנושרים, בשאר המענים שניתנו נמצאו הבדלים מובהקים (ביטוח לאומי, הסדרת חובות, דיור ציבורי/סיוע בשכ"ד, טיפול למניעת אלימות, טיפול פרטני, טיפול קבוצתי, טיפול רפואי, ליווי מתנדב, לימודים/השכלה, סדנת העשרה, סיוע בתעסוקה ופנאי) או קרובים למובהקים (בטחון בתזונה, הוסטל, טיפול בטראומה, טיפול שיניים ומיצוי זכויות). לכל המענים האלה יש שיעור גבוה של מסיימים בהצלחה בקרב המשתתפים אשר קיבלו את המענה כפי שניתן לראות בגרפים 22-28. לשם הבהרה, "סדנאות העשרה" ניתנו באופן ייחודי למשתתפי התוכנית, מעבר לטיפולים הקבוצתיים והפרטניים הניתנים באופן רגיל על ידי שירות המבחן. סדנאות אלו נועדו לספק תכנים "נורמטיביים" החורגים מהתמודדות ישירה עם צרכים קרימינווגניים של המשתתפים. הסדנאות שניתנו במסגרת התוכנית היו, לדוגמא, עסקו בגישור, בישול, לימודי תיאוריה בנהיגה, והכנה לתעסוקה.

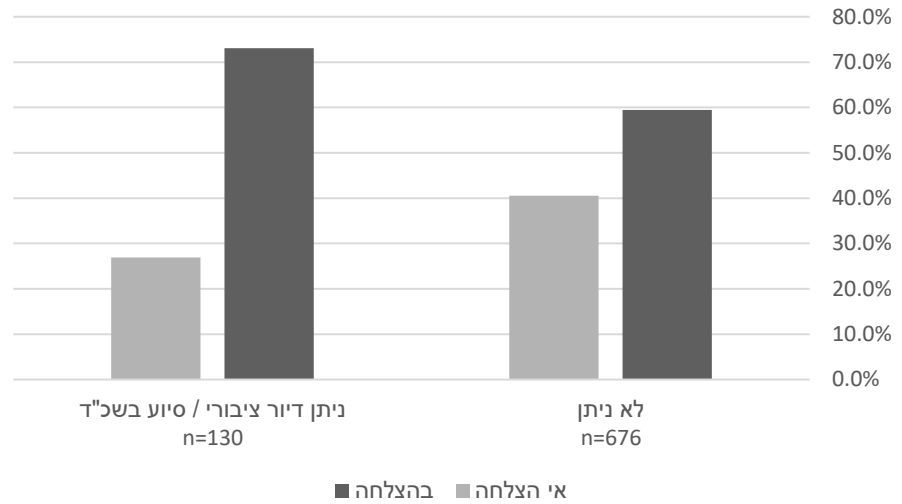
גרף 22: שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת ביטוח לאומי

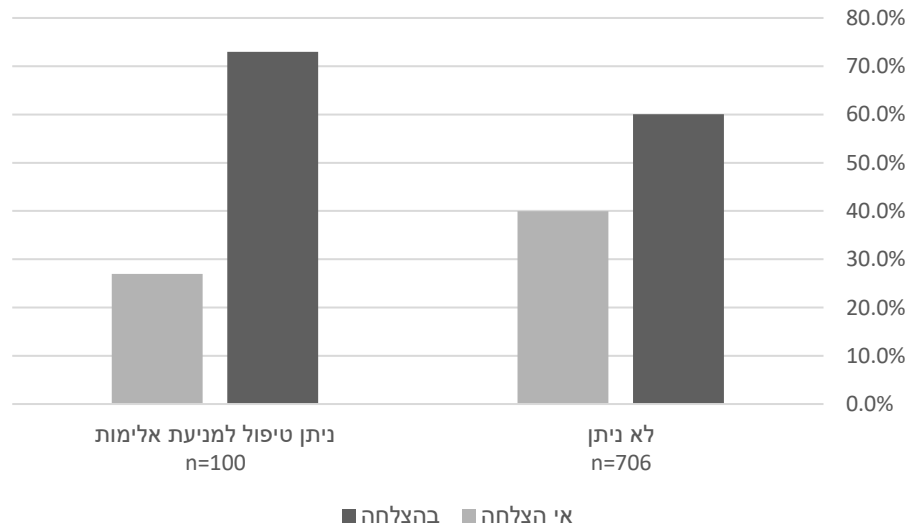
גרף 23: שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה הסדרת חובות

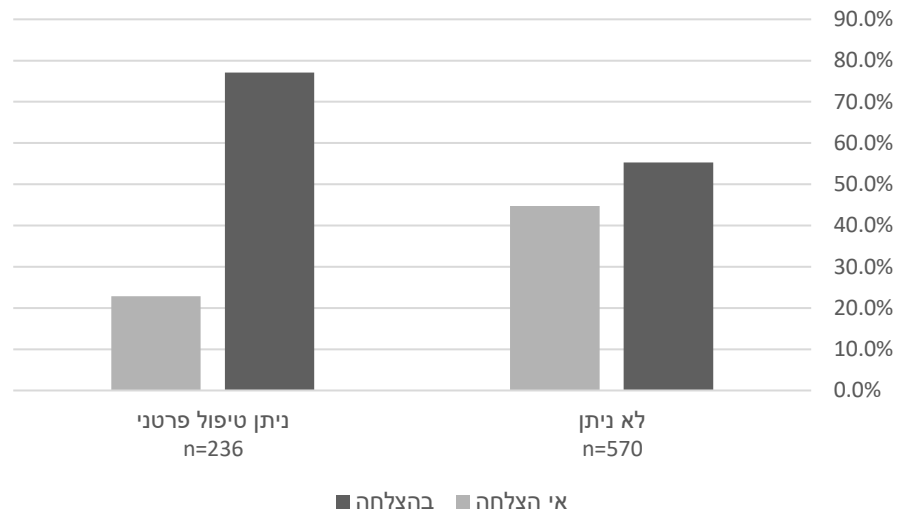
גרף 24: שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה דיור ציבורי

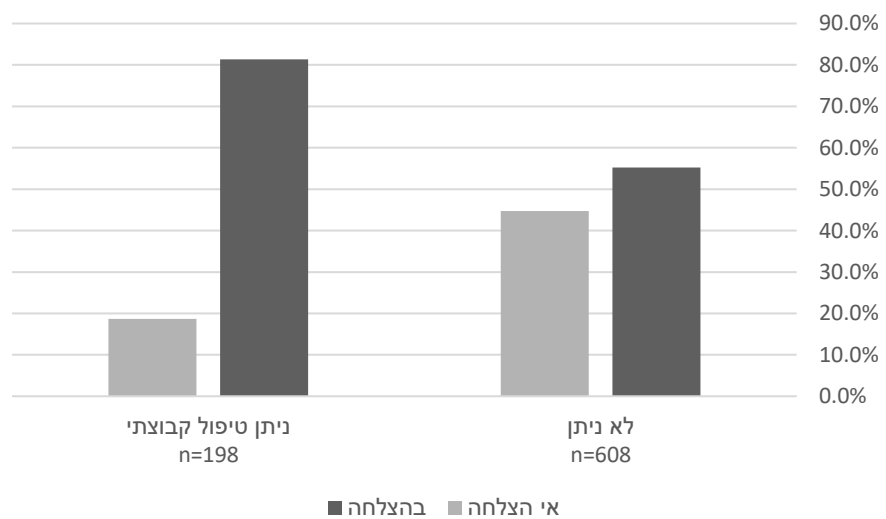
גרף 25: שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה טיפול למניעת אלימות

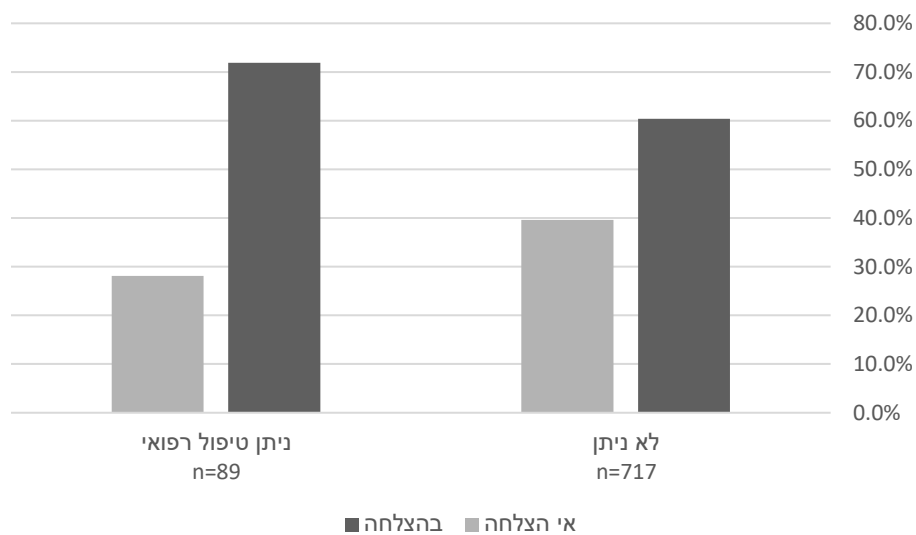
גרף 26: שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה טיפול פרטני

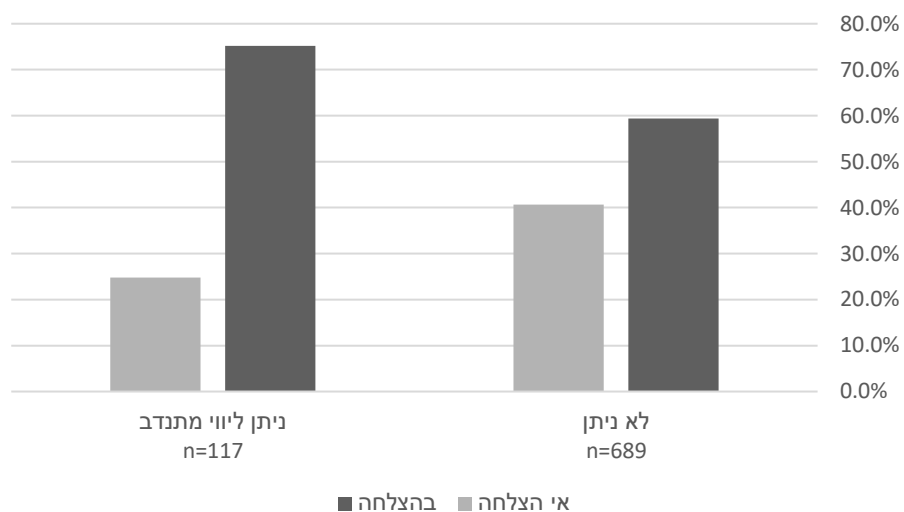
גרף 27: שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה טיפול קבוצתי

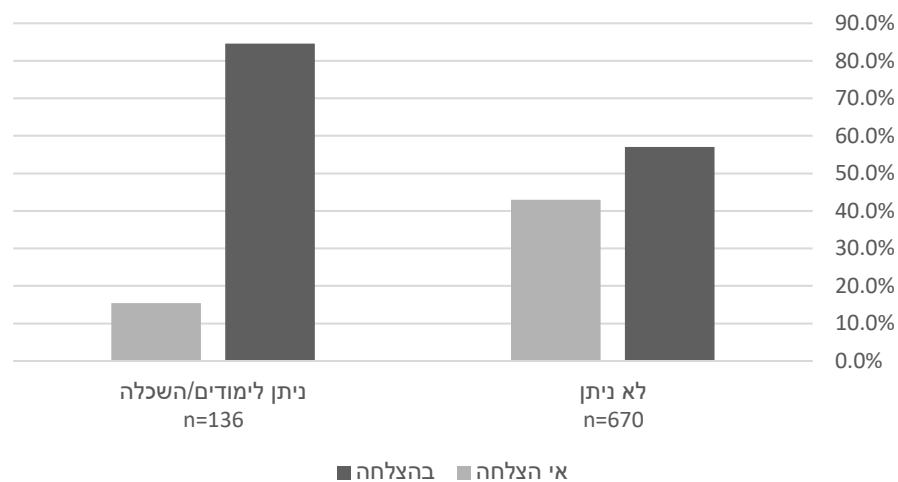
גרף 28: שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה טיפול רפואי

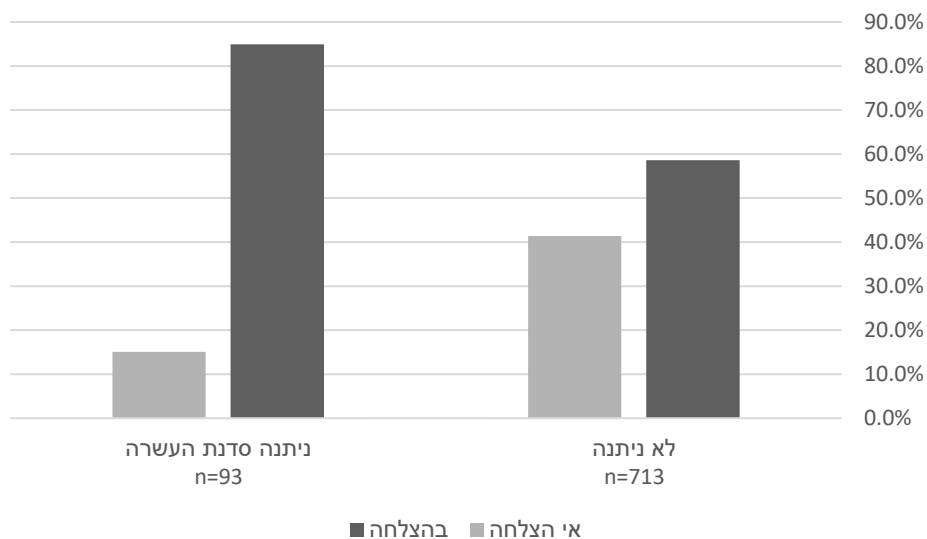
גרף 29: שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה ליווי מתנדב

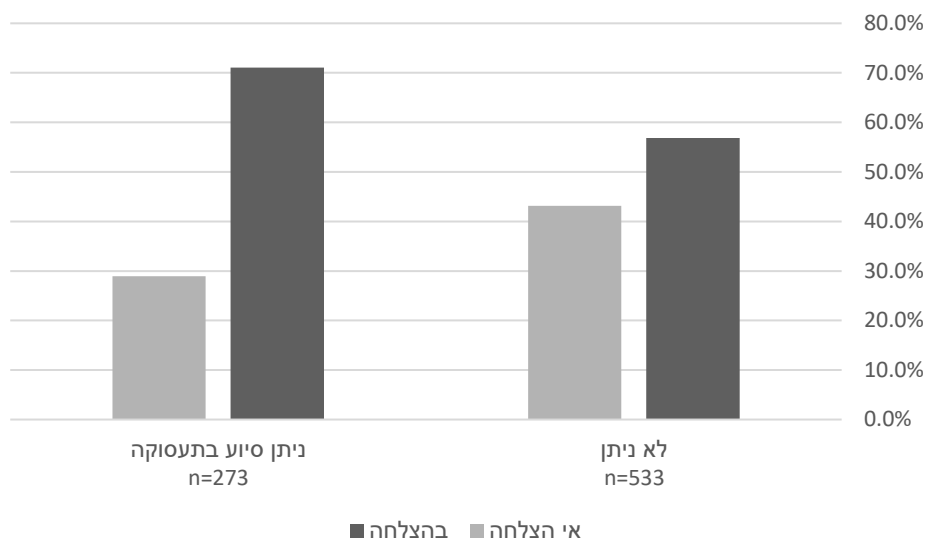
גרף 30: שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה לימודים

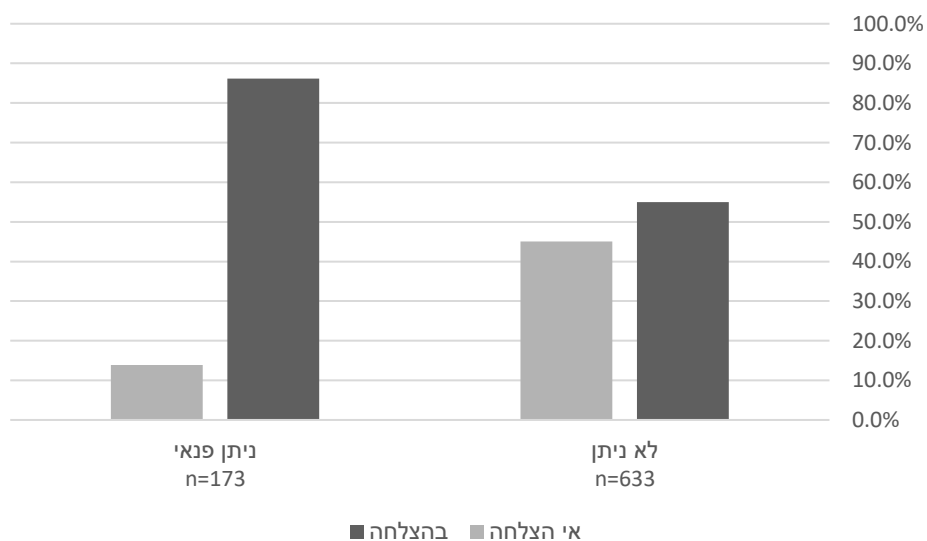
גרף 31: שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה סדנת העשרה

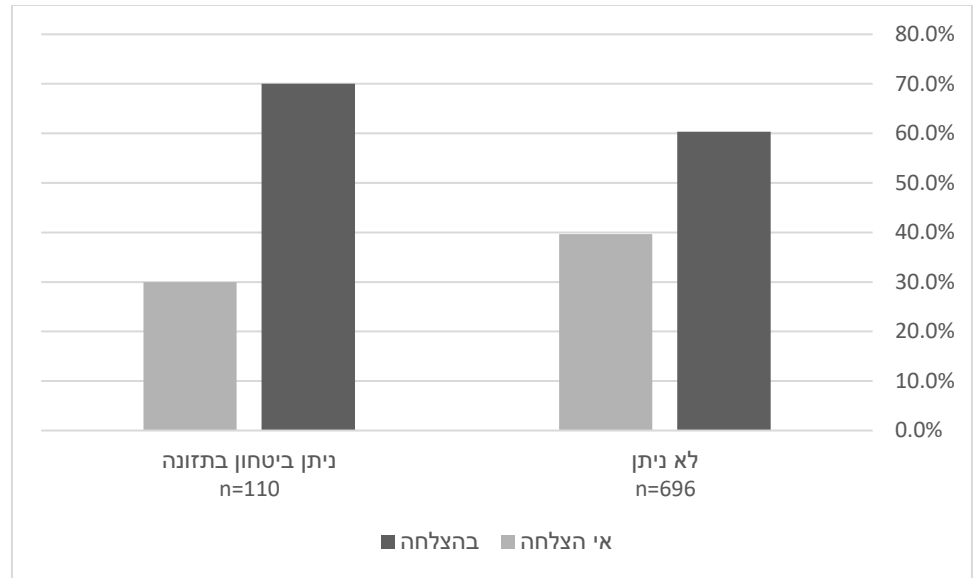
גרף 32: שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה סיוע בתעסוקה

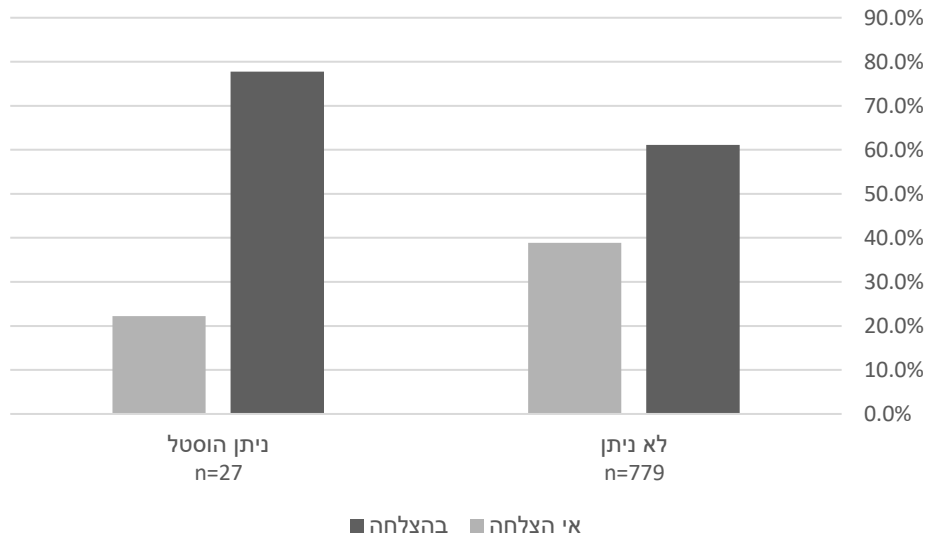
גרף 33: שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה פנאי

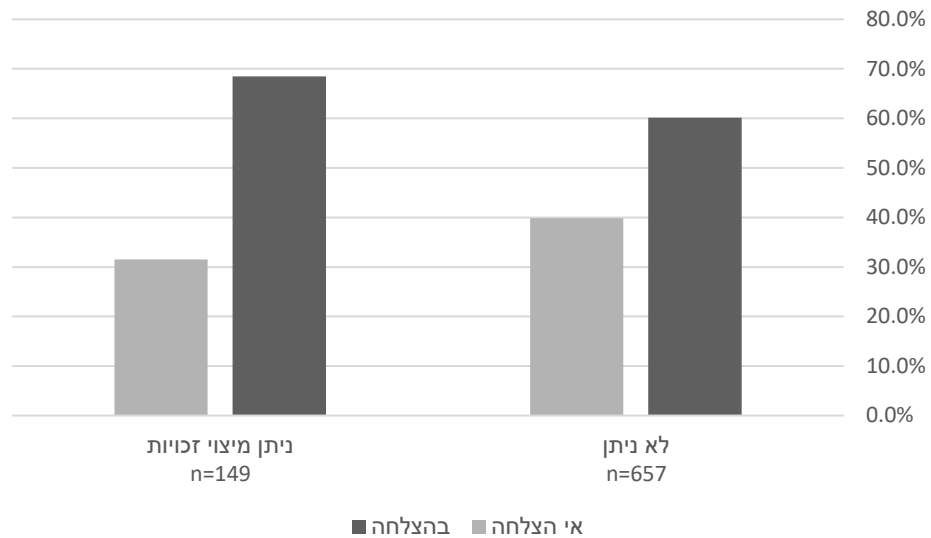
גרף 34: שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה ביטחון בתזונה

גרף 35: שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה הוסטל

גרף 36: שיעור המסיימים בהצלחה כפונקציה של קבלת מענה מיצוי זכויות

ניתוחים על משתתפים בשלב 3 ואילך : בחנו את הקשר בין המענים שניתנו לאופן סיום התוכנית בקרב משתתפים בשלב שלוש ומעלה. בקרב אלו שסבלו מהתמכרות, מצאנו שמתן מענה מסוג אישפוזית ותחליף סם היה קשור באופן מובהק לסיום בהצלחה בשיעור נמוך יותר. יתכן שממצא זה משקף את העובדה שמשתתפים שעדיין נזקקו לאשפוזית ותחליף סם בשלבים המתקדמים של התוכנית סבלו ממצבים מורכבים יותר, שהקשו עליהם לסיים את התוכנית בהצלחה. באוכלוסייה הכללית (המשתתפים שלא סבלו מהתמכרות), המענים טיפול פרטני, לימודים ופנאי היו קשורים באופן מובהק לשיעור גבוה יותר של סיום התוכנית בקרב משתתפים בשלב שלוש ומעלה.

מודל כולל

בחלק זה בנינו מודל שמורכב מכל סוגי המשתנים המצויים במסד הנתונים הכללי (נתונים דמוגרפים, אינטראקציות עם מערכת אכיפת החוק, בעיות הרקע, וסוג המענים שניתנו) כמנבאים את ההצלחה או הנשירה מתוכנית בית משפט קהילתי. המודל האמור נבחן ברגרסיה לוגיסטית בה נכללו כל המשתנים שנמצאו מובהקים עד כה כמשתנים בלתי תלויים (מנבאים). אופן סיום התוכנית (בהצלחה או אי הצלחה) שימש כמשתנה בינארי תלוי. מודל כאמור מאפשר לנו לאמוד את התרומה הייחודית של כל משתנה לשיעורי ההצלחה מעבר לקשר שהוא מקיים עם משתנים אחרים במודל. תוצאות הניתוח שביצענו ביחס לכל המשתתפים הוצגו בטבלה 2.

ניתוחים על משתתפים בשלב 3 ואילך : בחינת המודל על משתתפים משלב שלוש ואילך העלתה את הממצאים הבאים : מהמשתנים הדמוגרפים רק ארץ לידה נמצאה קשורה לאופן סיום התוכנית כך שמי שנולדו בישראל (יהודים ולא-יהודים) היו בעלי סיכויים גבוהים יותר להשלים את התוכנית. מבחינת מאפיינים פליליים, רק המשתתפים אשר התיק בעניינם כלל עבירות אלימות היו בעלי סיכויים גבוהים יותר לנשור מהתוכנית. מבין בעיות הרקע, העדר רשתות תמיכה היה קשור (אם כי ברמת מובהקות שולית) לשיעור גבוה יותר של נשירה. לבסוף, מבחינת מענים, טיפול פרטני, סיוע בתעסוקה, סיוע בהשכלה, וסיוע במיציא זכויות העלו את הסיכויים לסיום בהצלחה בקרב משתתפים בשלב 3 ומעלה.

טבלה 3 : ניבוי שיעורי הצלחה בקרב משתתפים משלב 3 ומעלה, על ידי גורמים דמוגרפים, אינטראקציה עם

רשויות אכיפת החוק, בעיות רקע ומענים

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
ילדים	-.191	.208	.840	1	.359	.826
מצב משפחתי	-.391	.239	2.693	1	.101	.676
ארץ לידה (1=ישראל)	-.152	.199	.584	1	.445	.859
עבירת אלימות	.885	.215	16.925	1	.000	2.423
עבירת אלימות במשפחה	.089	.229	.151	1	.698	1.093
עבר פלילי	.294	.258	1.298	1	.255	1.342
מאסר בעבר	.319	.228	1.951	1	.162	1.375
עצור בתיק הנוכחי	-.138	.205	.450	1	.502	.871
בעיות רקע בריאות נפש	.649	.208	9.724	1	.002	1.913
בעיות רקע העדר רשתות תמיכה	.776	.193	16.118	1	.000	2.174
בעיות רקע מצב כלכלי קשה	.693	.290	5.723	1	.017	1.999
בעיות רקע בבריאות פיזית	.644	.239	7.225	1	.007	1.903
בעיות רקע בהתמכרות	.223	.224	.989	1	.320	1.250
מענה ביטוח לאומי	-.203	.251	.653	1	.419	.817
מענה הסדר חובות	-.486	.196	6.177	1	.013	.615
מענה סיוע בשכ"ד/ דיוור ציבורי	-.256	.287	.791	1	.374	.774
מענה טיפול פרטני	-.679	.225	9.099	1	.003	.507
מענה טיפול קבוצתי	-.894	.249	12.905	1	.000	.409
מענה טיפול רפואי	-.892	.335	7.085	1	.008	.410
מענה ליווי מתנדב	-.495	.281	3.112	1	.078	.609
מענה השכלה	-1.380	.330	17.463	1	.000	.251
מענה סדנת העשרה	-.976	.376	6.756	1	.009	.377
מענה סיוע בתעסוקה	-.025	.208	.015	1	.903	.975
מענה ביטחון בתזונה	.302	.301	1.012	1	.314	1.353
מענה הוסטל	-.845	.534	2.507	1	.113	.430
מענה טיפול בטרומה	-1.477	.719	4.215	1	.040	.228
מענה טיפול שיניים	-.342	.417	.671	1	.413	.711
מענה מיצוי זכויות	-.063	.265	.057	1	.812	.939

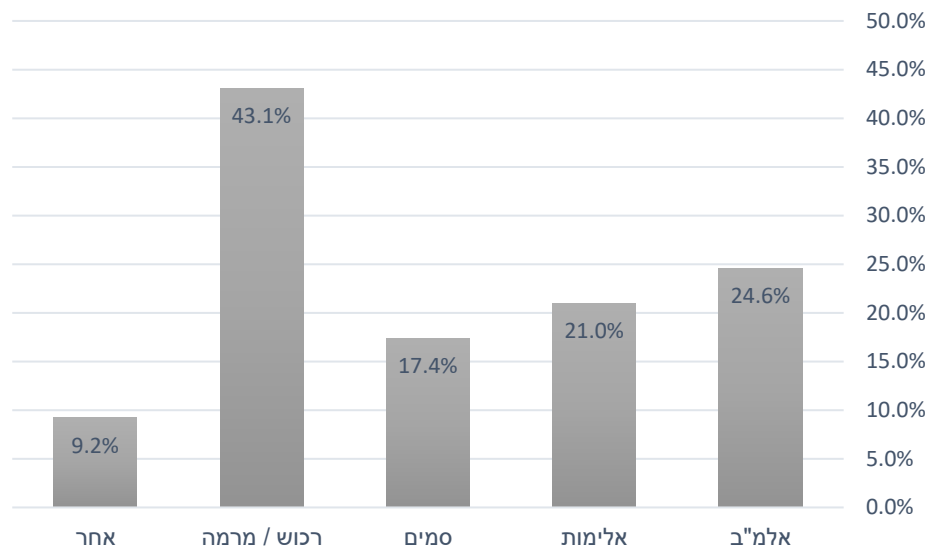
4.1.2 עמדות המשתתפים: ממצאים מסקר עמדות

בנוסף ערכנו סקר אשר כלל 218 משתתפים בשלבים שונים של התוכנית בבתי המשפט הקהילתיים. הסקר עסק בחוויות שלהם את ההליך ובתפיסות יותר כלליות שלהם לגבי מערכת המשפט והחוק. הסקר התנהל בחלקו פנים-אל-פנים, כאשר עוזרות מחקר הגיעו לבית המשפט ליום דיונים בבית משפט הקהילתי והעבירו את שאלוני הסקר למשתתפים בהליך, או בשאלון טלפוני.

מאפייני הדגימה:

רוב המשתתפים בסקר היו גברים (83.6%), בני 20-67 (ממוצע 38.6 שנים), לא נשואים (79.5%), בעלי עד 12 שנות לימוד (97.4%), יהודים (72.7%), ילידי ישראל (72.8%). 33.1% מהמשתתפים היו בעת מילוי הסקר בשלב 1-2, 35.3% בשלבים 3-4 ו 31.5% בשלב 5. גרף 38 מציג את חלוקת העבירות של המשתתפים בסקר. סטטוס המשתתפים בסקר היה שונה ביחס לאוכלוסיית המחקר הכללית: מבין המשתתפים שענו על הסקר 64.7% סיימו את התוכנית בהצלחה, 18.1% נשרו, ו 17.2% עדיין היו פעילים בעת מילוי הסקר. מדובר בשיעורים גבוהים יותר של סיום בהצלחה ושיעורים נמוכים יותר של נשירה בקרב משתתפי הסקר ביחס לשאר משתתפי התוכנית.

גרף 37: התפלגות סוגי עבירות בקרב משתתפי הסקר

השוואת משתתפי הסקר לכלל האוכלוסייה בתוכנית:

בהשוואה בין משתתפי הסקר לכלל משתתפי התוכנית לא נמצאו הבדלים מובהקים במאפיינים דמוגרפיים כגון: מגדר, דת, מצב משפחתי, ארץ לידה, שנות השכלה וגיל. כמו כן, לא נמצאו הבדלים מובהקים במאפיינים הקשורים באינטראקציה עם מערכת האכיפה הפלילית כגון מאסר בעבר ומעצר בתיק הנוכחי. הבדלים מובהקים בין כלל משתתפי התוכנית לבין משתתפי הסקר נמצאו רק בסוג העבירות: סמים, רכוש / מרמה ואחר, כך שבקרב משתתפי הסקר יש ייצוג חסר בעבירות סמים ובעבירות הנכללות בקטגוריית 'אחר'. לעומת זאת בקרב משתתפי הסקר יש ייצוג יתר בעבירות רכוש / מרמה.

תפיסות סובייקטיביות של משתתפי הסקר:

משתתפי הסקר ענו על שאלון שכלל דיווח על תפיסותיהם בשורה של נושאים הקשורים להליך המשפטי בו הם משתתפים וגם באופן כללי יותר למערכת החוק. המשתתפים נשאלו האם ההליך היה הוגן, האם הם מרוצים מתוצאות הליך, האם יש להם אמון באנשים בבית המשפט הקהילתי, האם ההליך שיפר את ההסתכלות שלהם על החוק ובתי המשפט, האם הם חוו רגשות חיוביים ושליילים בהליך, מה מידת הלגיטימציה שלהם כלפי החוק והציות לחוק, והאם הם חוו שיפור ביחסים הבינאישיים שלהם. **טבלה 4** מציגה את הפריטים שהרכיבו כל משתנה. **טבלה 5** מציגה את הממוצעים של המשתתפים בכל אחד מהמשתנים.

טבלה 4: הפריטים שהרכיבו את משתני המחקר

תוקף פנימי	פריט	משתנה
.75	(1) ההליך היה הוגן כלפיך	הוגנות ההליך (צדק פרוצדוראלי)
	(2) ההליך כיבד את זכויותיך	
	(3) האופן שבו דיברו אליך גרם לך להרגיש נוח	
	(4) בזמן התהליך בביהמ"ש הקהילתי הבנת מה קורה	
	(5) ניתנה לך אפשרות להביע התנגדות להחלטות	
	(6) ההחלטות לגביך התקבלו על בסיס מידע מלא	
.91	(1) התוצאות של התהליך הלמו את מה שרציתי	תוצאות ההליך
	(2) התוצאות של התהליך היו הוגנות כלפי	
	(3) התוצאות תואמות את מאמציי בתוכנית	
.78	(1) האנשים בביהמ"ש הקהילתי דאגו לאינטרסים שלי	אמון
	(2) הרגשת שאתה יכול לסמוך על צוות ביהמ"ש במהלך התהליך	
.74	עד כמה חווית את הרגשות הבאים בזמן ההליך :	
	(1) כעס	רגשות שליליים
	(2) חרדה	
	(3) לחץ	
	.83	עד כמה חווית את הרגשות הבאים בזמן ההליך :
(1) הקלה		רגשות חיוביים
(2) העצמה		
.74	(1) זו חובתנו לציית לחוק	לגיטימציה
	(2) צריך לציית להחלטות בית המשפט גם כשלא מסכימים איתן	
	(3) בתי המשפט מגנים על ערכים שחשובים לי	
	(4) אם כולם יצייתו לחוק החיים יהיו טובים יותר	
	(5) החלטות בית המשפט תואמות את התפיסות שלי	

64.	(1) בית המשפט הקהילתי עזר לי לא לבצע שוב עבירה כזו בעתיד (2) התהליך בבית המשפט הקהילתי מעודד אותי לשמור על החוק בעתיד	ציות עתידי לחוק
-----	--	-----------------

טבלה 5 : סטטיסטיקה תיאורית: תפיסות המשתתפים

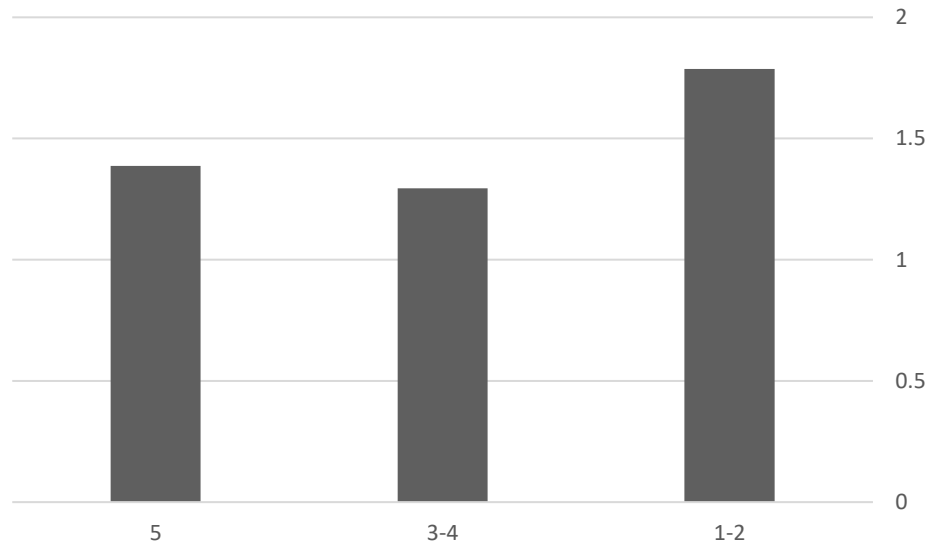
סטיית תקן	ממוצע	טווח	
0.86	6.28	1-7	הוגנות ההליך
0.91	6.51	1-7	אמון בצוות הקהילתי
0.88	6.54	1-7	שביעות רצון מתוצאות הליך
1.08	6.57	1-7	ציות עתידי לחוק
3.06	4.04	1-10	רגשות שליליים בזמן ההליך
3.27	9.30	1-10	רגשות חיוביים בזמן ההליך
1.11	5.35	1-7	לגיטימציה
1.19	4.92	1-7	שיפור אישי

כפי שניתן לראות, המשתתפים בסקר דיווחו על תפיסות מאוד חיוביות כלפי בתי המשפט הקהילתיים (שבחלקן הגדול מתקרב לקצה של הסקאלה). כך למשל בהוגנות ההליך (צדק פרוצדוראלי) דיווחו המשתתפים על ציון של 6.28 מתוך 7, ובאמון הם דיווחו על ממוצע 6.5 מתוך 7. למרות שתוצאות אלו הן משמחות מבחינת התוכנית, הן עשויות לייצר בעיה סטטיסטית של אפקט תקרה והעדר שונות מספקת בין הנבדקים.

שינוי בתפיסות לפי שלבים

ערכנו ניתוח של אנובה חד כיוונית (one-way ANOVA) על מנת לבחון האם היו שינויים בתפיסות המשתתפים כפונקציה של השלבים. ניתוח זה הראה כי תפיסות המשתתפים לאורך שלבי ההליך היו יציבות מלבד במשתנה של הנכונות לבצע את אותה עבירה בעתיד. במקרה זה הנכונות (שמלכתחילה לא הייתה גבוהה במיוחד) פוחתת בשלבים המאוחרים של התוכנית ביחס לשלבים הראשונים, אולם בשלב האחרון עולה מעט. שונות זו ניתנת להסבר בכך שבשלבים הראשונים ניתן להניח שחלק מהנשאלים נשר, בסופו של דבר מהתוכנית, כפי שלמדנו מאחוזי הנשירה הגבוהים בשלבים 1-2. לעומת זאת, בשלבים 3-4 המשתתפים עוברים שינוי עומק והם מביעים מחויבות ומוטיבציה גבוהה להתרחק מעבריינות. בשלב 5, לקראת סיום התוכנית, מתקיימים יותר חששות וההערכה שלהם לגבי העתיד היא אולי ריאלית יותר ופחות אופורית. עם זאת, עדיין מדובר בנכונות נמוכה לבצע עבירות בעתיד. הממצאים מוצגים בגרף 38.

גרף 38: דיווח על נכונות לבצע עבירות בעתיד כפונקציה של שלב בתוכנית

הבדלים בתפיסות נושרים ומסיימים בהצלחה

גם בסקרים שערכנו היו מספר משתתפים אשר בדיעבד התברר שנשרו מהתוכנית. בדומה לניתוחים שביצענו במסד הנתונים הכללי, השווינו בין משתתפי הסקר שנשרו מהתוכנית ($n=39$, 21.9%) לאלו שסיימו בהצלחה ($n=139$, 88.1%). בדקנו האם משתתפים אלו הציגו תפיסות שונות באופן מובהק מאלו שסיימו את התוכנית בהצלחה. באופן מפתיע לא עלו הבדלים משמעותיים מבחינת התפיסות בין מסיימים לנושרים במדדים של צדק פרוצדוראלי, איכות התוצאה, רגש חיובי ושיפור במדדים בין אישיים. ההבדלים היחידים שנמצאו היו ברמות האמון באנשי בית המשפט הקהילתי, ורגשות שליליים. למעשה לפחות ברמת הסטטיסטיקה התיאורית הממוצע של המשתתפים שנשרו מהסקר (במשתנים כמו צדק פרוצדוראלי ואמון) היו גבוהים יותר. למרות שיש לנקוט בזהירות בשל מספר הנושרים הקטן יחסית בדגימה, מסקנות אלו מצביעות על כך שהנשירה בתוכנית אינה נובעת מתפיסות שליליות של המשתתפים כלפי ההליך בבית משפט קהילתי.

מה מסביר את רמות האמון הגבוהות באנשי בית המשפט הקהילתי?

לצורך בחינת שאלה זו ערכנו רגרסיה לינארית במסגרתה בחנו את האפקט של תפיסות צדק פרוצדוראלי ותפיסות של תוצאה כמנבאות אמון בצוותי בתי המשפט הקהילתיים. בספרות הקיימת, אחד המנבאים החשובים של אמון הוא צדק פרוצדוראלי, כלומר איכות היחס אותו אנשים חווים במהלך ההליך. גם במקרה שלנו, צדק פרוצדוראלי ($B=0.33$, $SE=.12$, $\beta=.4$, $p<.001$) שימש כמנבא המובהק, ואילו תפיסות של תוצאת ההליך לא נמצאו קשורות לאמון. ממצא זה תואם את הידוע בספרות, כי חוויה של הליך הוגן היא אף חשובה יותר מתוצאתו לעניין האמון שהיחיד חש כלפי הגוף המחליט.

למודל הקלאסי שהוזכר לעיל, הוספנו מאפיינים ייחודיים של צדק מתקן, קרי תחושה שההליך איפשר למשתתפים "לפצות את החברה על הנזק" שהם עצמם גרמו. מאפיין זה במודל הניבוי של אמון הניב תוצאות מובהקות לצד תפיסות של צדק פרוצדוראלי. כלומר, **משתתפים אשר חשו שההליך היה הוגן, וכאלו שחשו שההליך איפשר להם לתקן את הנזק שגרמו, הביעו יותר אמון כלפי צוות בית המשפט הקהילתי** ($B=0.09$, $p<.05$).

($SE=.042$, $\beta = .27$, $p<.05$) לעומת זאת משתני הרגש (דיווח על תדירות הרגשות החיוביים והשליליים שחשו בתוכנית) לא נמצאו כמנבאים של אמון.

ההשלכות של אמון על תפיסות רחבות יותר לגבי מערכת אכיפת החוק

כפי שראינו, ההצלחה לבסס רמות גבוהות של אמון עם המשתתפים היא אחת ההצלחות של צוותי בית המשפט הקהילתיים. אבל מה החשיבות של אמון? המחקר מראה כי אמון יכול לנבא יחס חיובי יותר כלפי מערכת החוק והציות לחוק. לפיכך, בחנו האם האמון שנבנה בהקשר הספציפי של בתי המשפט הקהילתיים מיתרגם ללגיטימציה כללית יותר של רשויות החוק (בתי המשפט, החוק עצמו). ניתוחים שביצענו הראו כי אמון באנשי בית המשפט הקהילתי היה המנבא הישיר היחיד של לגיטימציה ($B=.67$, $SE = .13$, $\beta=.68$).

בנוסף, באמצעות רגרסיה לינארית בדקנו את ניבוי הציות לחוק. הפעם, חוץ מהמשתתפים הבלתי תלויים שלנו (צדק פרוצדוראלי, אפשרות לתקן, תוצאה חיובית, רגש חיובי, רגש שלילי) הוספנו גם את משתנה האמון. ממצאי הניתוח מוצגים בטבלה 6. מצאנו כי אמון הוא משתנה בולט ומובהק בניבוי של ציות לחוק ומרגע שאמון נכלל במודל אף משתנה אחר אינו מובהק. ממצאים אלו עולים בקנה אחד עם הספרות ומראים כי אמון מנובא על ידי גורמים שונים (צדק פרוצדוראלי וצדק מתקן במקרה שלנו), ומנבא בתורו ציות לחוק.

טבלה 6 : הגורמים המעצבים ציות עתידי לחוק

	B	Std. Error	Beta		
תוצאה חיובית	-.134	.133	-.206	-1.004	.323
צדק פרוצדוראלי	.188	.225	.186	.836	.409
אפשרות לתקן	.007	.044	.025	.170	.866
רגש שלילי	-.014	.035	-.058	-.407	.687
רגש חיובי	.007	.034	.031	.199	.844
אמון	.751	.205	.606	3.656	.001

הקשר בין מענים לבין אמון

בנוסף, בדקנו האם המענים קשורים בניבוי תפיסות האמון של המשתתפים כלפי צוות בית המשפט הקהילתי. במפתיע, אף אחד מהמענים לא נמצא כמנבא מובהק של אמון. ממצא זה מראה כי מענים גם משפרים את סיכויי הסיום המוצלח של משתתפים (כפי שהראה הניתוח שביצענו של מסד הנתונים האוביקטיבי) וגם אינם פוגעים בתפיסות האמון של המשתתפים בהליך, למרות ההכבדה שהם מטילים עליהם. ייתכן למעשה שלמענים יש השלכות בכיוונים מנוגדים, שאולי מאזנים אלו את אלו. מצד אחד, חלק גדול מהמענים מנבאים סיום בהצלחה. מצד שני, המענים גם יוצרים הכבדה על המשתתפים, כפי שהתברר למשל בהקשר של משתתפים עם רקע כלכלי קשה, וכפי שעלה מראיונות העומק.

4.1.3 סיכום

פרק זה התמקד בנתונים כמותניים שהגיעו משני מסדי הנתונים: מסד הנתונים הכללי מבתי המשפט וסקרי עמדות של המשתתפים בתוכנית.

הממצאים ממסד הנתונים הכללי מצביעים על כך שמשתנים דמוגרפיים הקשורים לרשתות תמיכה חברתיות ומשפחתיות, כגון מערכת יחסים זוגית והורות לילדים, הם מנבאים טובים יותר להשלמה מוצלחת של התוכנית לעומת קטגוריות חברתיות כמו מין, גיל ולאום. בנוסף, המחקר מצא כי מאפיינים הקשורים לעבר הפלילי ומעצר בתיק הנוכחי של המשתתפים, כמו גם בעיות הרקע שלהם, היו מנבאים משמעותיים להצלחה. אלה שסבלו מהתמכרות או בעיות נפשיות היו בעלי שיעורי נשירה גבוהים יותר. מבחינת סוג העבירה שבוצעה נמצא שבעוד למשתתפים אשר ביצעו עבירות אלימות כללית היו סיכויי נשירה גבוהים יותר מהתוכנית, למשתתפים שביצעו עבירות אלימות במשפחה, היה סיכוי גבוה יותר לסיים את התוכנית בהצלחה.

מהממצאים עלה גם שסוג המענה שניתן למשתתפים היה מנבא משמעותי להשלמה מוצלחת של התוכנית. למשתתפים שקיבלו סיוע בצרכים שונים, כגון הסדר חובות, טיפול למניעת אלימות וחינוך, היו שיעורי סיום מוצלחים גבוהים יותר. עם זאת, לסובלים מהתמכרות היו אחוזי נשירה גבוהים בשלבים הראשונים של התוכנית, ככל הנראה בשל מורכבות מצבם.

בנוסף, הממצאים שעלו מסקר עמדות המשתתפים כלפי תוכנית בית המשפט הקהילתי הראו כי למשתתפים יש תפיסות חיוביות לגבי התוכנית והביעו אמון רב יותר בצוות בית המשפט הקהילתי כאשר הרגישו שההליך הוגן ומאפשר להם לתקן את הנזק שגרמו. המחקר גם מצא כי באופן ספציפי, האמון באנשי בית המשפט הקהילתי היה המנבא הישיר היחיד ללגיטימציה ועמידה בחוק, והדגיש את החשיבות של בניית אמון בתוכניות כאלה.

4.2 יעילות התוכנית בהורדת עבריינות חוזרת: בדיקת האפקטיביות של בתי המשפט הקהילתיים בהורדת עבריינות חוזרת

4.2.1 שיטה

נתונים

לצורך בחינת שאלות המחקר העוסקות בעבריינות חוזרת נבנה בסיס נתונים משולב ייחודי, המתבסס על נתוני משטרת ישראל והנהלת בתי המשפט, הכולל את נתוני קבוצת הטיפול (משתתפי ומשתתפות תכנית בית המשפט הקהילתי) וקבוצת ביקורת. קבוצת הטיפול כללה 685 נאשמים ונאשמות שעניינם נדון בבית המשפט הקהילתי בבאר-שבע, רמלה, ותל-אביב, בין השנים 2014 לשנת 2020. בקבוצת הביקורת נכללו 1,872 נאשמים שעניינם נדון בדיון רגיל בארבעה בתי משפט שלום – באר-שבע, ראשון לציון, רמלה ותל-אביב, בשנים 2014-2020. קבוצת הביקורת כללה את כל העבירות שנידונו בבתי משפט השלום האמורים, למעט עבירות בטחון, מין, והריגה, ושהייתה במהלכם מעורבות של שירות מבחן. לא נכללו נאשמים שעברם הפלילי כלל עבירות בטחון, מין והריגה. מכיוון שעצם פעילותו של בית המשפט הקהילתי עשוי היה להשפיע על התיקים והעונשים, נכללו בקובץ רק תיקים שנדונו בבית המשפט בכל עיר בתקופה שלפני הקמת בית המשפט הקהילתי בה, כך שבבית משפט השלום בבאר-שבע נכללו תיקים שהוגשו עד חודש אוגוסט 2014, בבית משפט השלום ברמלה עד אוגוסט 2015 ובבית משפט השלום בתל אביב נכללו תיקים עד חודש מארס 2017. בראשון לציון, שם לא פועל בית משפט קהילתי, נכללו תיקים שהוגשו בכל השנים שבין 2014-2020. עבור כל תיק, משתי הקבוצות, נאסף מידע לגבי העבירות והעונש ב"נקודת האפס" (עבור קבוצת הטיפול, העבירה בגינה הועמדו לדין הנאשמים בבית המשפט הקהילתי; בקבוצת הביקורת, העבירה הראשונה שבוצעה במסגרת הזמן שהוזכרה לעיל), עבירות ועונשים קודמים, עבירות ועונשים לאחר נקודת האפס, ומשתנים דמוגרפיים.

משתנים

משתנים תלויים

המחקר כלל שלושה משתנים תלויים הבוחנים הרשעה חוזרת (רצידיביזם) בתוך שנה, שלוש שנים וחמש שנים לאחר סיום ריצוי העונש (או סיום הטיפול בבית המשפט הקהילתי) בנקודת האפס. כל אחד מהמשתנים בוחן האם הייתה (=1) או לא הייתה (=0) הרשעה בתקופה הרלוונטית. עבור כל אחד מהמשתנים, תיקים שלא ניתן היה לעקוב אחריהם לאורך כל התקופה הרלוונטית קיבלו ערך חסר במשתנה. כך למשל, תיקים בקבוצת הטיפול שהסתיימו בשנת 2019 קיבלו ערך חסר במשתנה התלוי רצידיביזם בתוך 5 שנים כיוון שתקופת המעקב אחריהם הייתה קצרה מחמש שנים.

משתנים בלתי תלויים

המחקר כלל את המשתנים הבלתי תלויים הבאים: קבוצת טיפול (קבוצת ביקורת=0; מגדר (0=גבר, 1=אישה); גיל; סלי עבירות בנקודת האפס (0=לא, 1=כן); סמים, הטרדה, הונאה, תנועה, אלימות, אלימות במשפחה ורכוש; מספר חודשי מאסר שהוטלו על הנאשם בנקודת האפס; מספר שנים מאז עבירה ראשונה; סלי הרשעות קודמות (0=לא, 1=כן); סמים, הטרדה, הונאה, תנועה, אלימות, אלימות במשפחה, רכוש; ממוצע מספר הרשעות קודמות; עבודות שרות קודמות (0=לא, 1=כן); ממוצע מספר הרשעות בחמש שנים לפני נקודת האפס;

סיום בהצלחה של התוכנית בבית המשפט הקהילתי (0=לא, 1=כן; עבור קבוצת הטיפול בלבד). **טבלה 7** מציגה סטטיסטיקה תיאורית של משתני המחקר המרכזיים לפי קבוצת הטיפול והביקורת.

שיטת ניתוח הנתונים

ניתוח הנתונים בוצע בעזרת ניתוחים המבוססים על השוואה של ציוני היתכנות (propensity score matching) (Garrido et al., 2014; Rosenbaum & Rubin, 1985; Weisburd, Wilson, Wooditch, & Britt, 2022). הניתוח מאפשר להתגבר על העובדה שבמחקר הנוכחי לא ניתן היה לבצע ניסוי אקראי, המניח שאין הבדלים שיטתיים בין קבוצת הטיפול שהשתתפה בבית המשפט הקהילתי לקבוצת הביקורת, קרי שכל הבדל הקיים בין הקבוצות הוא אקראי. לכן, קיימת אפשרות של הטיית הבחירה בין קבוצת הטיפול לקבוצת הביקורת. השיטה מנסה להתגבר על בעיה זו על ידי יצירה של קבוצת השוואה (ביקורת) המקבילה לקבוצת הטיפול, על ידי זיהוי של "תאומים" בין קבוצת הטיפול לקבוצת הביקורת ובכך לייצר שתי קבוצות בעלות מאפיינים דומים. יצירת התאומים מתבצעת באמצעות ארבעה צעדים. בצעד הראשון, מחושב ציון ההיתכנות (ההסתברות) של כל פרט לקבל את הטיפול, בהתאם למגוון משתנים. בצעד השני, מקרים בעלי ציון היתכנות (propensity score) דומה מזווגים זה לזה. בצעד השלישי, מבוצעת הערכה של איכות ההתאמה על ידי השוואה בין שתי הקבוצות על פני מאפיינים שונים (לפני ואחרי הזיווג). לבסוף, בצעד הרביעי, נערכת השוואה בין שתי הקבוצות במשתנה המוערך – במחקר הנוכחי, הרשעות חוזרות בתוך שנה, שלוש שנים וחמש שנים מסיום ריצוי העונש – ומבוצע ניתוח רגישות שנועד לבחון האם הממצאים היו מתקיימים בהינתן רמות שונות של הטיית בחירה בין שתי הקבוצות (Becker & Caliendo, 2007).

במחקר הנוכחי, ה- PSM בוצע על פני המשתנים הבאים: מגדר, גיל, סלי עבירות בנקודת האפס (סמים, הטרדה, הונאה, תנועה, אלימות, אלימות במשפחה, רכוש), מספר חודשי מאסר שהוטלו על הנאשם בנקודת האפס (לרבות ללא מאסר), מספר שנים מאז עבירה ראשונה (אורך ה"קריירה העבריינית"), סלי הרשעות קודמות (סמים, הטרדה, הונאה, תנועה, אלימות, אלימות במשפחה, רכוש), ממוצע מספר הרשעות קודמות, עבודות שרות קודמות וממוצע מספר הרשעות בחמש שנים לפני נקודת האפס (נציין שבחלק מההשוואות הושמטו חלק מהמשתנים או שהם הומרו למשתנה קטגוריאלי מכיוון שהם מנעו יצירת קבוצות מאוזנות).

טבלה 7: סטטיסטיקה תיאורית של משתני המחקר המרכזיים

טיפול (בית משפט קהילתי)			ביקורת			
ממוצע / %		(סטיית תקן)	ממוצע / %		(סטיית תקן)	
מס' תצפיות	טווח		מס' תצפיות	טווח		
684	0/1	0.2 (0.40)	1815	0/1	0.03 (0.18)	מגדר (1=אישה)
684	18-65	36.28 (11.40)	1815	13-80	31.7 (11.83)	גיל
685	0/1	0.39 (0.49)	1872	0/1	0.27 (0.45)	סמים
685	0/1	0.48 (0.50)	1872	0/1	0.37 (0.48)	הטרדה
685	0/1	0.16 (0.37)	1872	0/1	0.12 (0.32)	הונאה
685	0/1	0.14 (0.35)	1872	0/1	0.14 (0.35)	תנועה
685	0/1	0.55 (0.50)	1872	0/1	0.36 (0.48)	אלימות
685	0/1	0.18 (0.38)	1872	0/1	0.09 (0.29)	אלימות במשפחה
685	0/1	0.54 (0.50)	1872	0/1	0.38 (0.49)	רכוש
685	0-187	36.69 (72.29)	1872	0-78	7.65 (9.52)	חודשי מאסר
685	0/1	0.21 (0.24)	1872	0/1	0.14 (0.21)	מספר עבירות 5 שנים לפני
685	0-2	0.35 (0.34)	1872	0-2	0.27 (0.33)	ממוצע עבירות קודם
685	0/1	0.39 (0.49)	1872	0/1	0.27 (0.45)	סמים קודם
685	0/1	0.48 (0.50)	1872	0/1	0.37 (0.48)	הטרדה קודם
685	0/1	0.16 (0.37)	1872	0/1	0.12 (0.32)	הונאה קודם
685	0/1	0.14 (0.35)	1872	0/1	0.14 (0.35)	תנועה קודם
685	0/1	0.55 (0.50)	1872	0/1	0.36 (0.48)	אלימות קודם
685	0/1	0.18	1872	0/1	0.09	אלימות במשפחה קודם

		(0.38)			(0.29)	
רכוש קודם	0/1	0.38	1872	0/1	0.54	685
		(0.49)			(0.50)	
מספר שנים מעבירה ראשונה	0-6	1.65	1872	0-6	2.33	685
		(1.88)			(2.02)	
עבודות שירות קודם	0/1	0.12	1872	0/1	0.15	685
		(0.32)			(0.35)	
סיום בהצלחה של התוכנית	0/1	0.57			0.57	685
					(0.49)	

טבלה 7: סטטיסטיקה תיאורית של משתני המחקר המרכזיים (המשך)

טיפול (בית משפט קהילתי)			ביקורת			
מס'	ממוצע / %	ממוצע / %	מס'	ממוצע / %	ממוצע / %	
תצפיו	(סטיית תקן)	טווח	תצפיו	(סטיית תקן)	טווח	
585	0.13	0/1	1842	0.17	0/1	הרשעה חוזרת בתוך שנה
	(0.33)			(0.38)		
370	0.29	0/1	1697	0.36	0/1	הרשעה חוזרת בתוך שלוש שנים
	(0.45)			(0.48)		
138	0.37	0/1	1238	0.46	0/1	הרשעה חוזרת בתוך חמש שנים
	(0.48)			(0.50)		

ההתאמה בין הקבוצות בהתאם לציוני ההתכנות בוצעה ברמת דיוק של 0.01 (caliper), כלומר רק תצפיות בהן קיים הבדל הקטן מ- 0.01 ב-propensity score הורשו להיות מזווגות זו לזו (תצפיות בעלות הפרש גדול יותר לא זווגו). באופן זה, זווגו רק מקרים בעלי דמיון רב מאוד. כמו כן, כל תצפית בקבוצת הטיפול זווגה רק לתצפית אחת (בשיטת התצפית השכנה הקרובה ביותר) וללא החלפה (Garrido, et al., 2014; Hasisi, Shoham, et al., 2016; Weisburd, Haviv, & Zelig, 2016; Weisburd, et al., 2022). ניתוח ה-PSM בוצע בנפרד עבור כל אחד מהמשתנים התלויים (הרשעה חוזרת בתוך שנה, בתוך שלוש שנים ובתוך חמש שנים) ועבור קבוצת הטיפול המלאה מול קבוצת ביקורת, נאשמים שסיימו בהצלחה את קבוצת הטיפול מול קבוצת ביקורת, ונאשמים שלא סיימו בהצלחה את קבוצת הטיפול אל מול קבוצת ביקורת. כך שבסך הכל נבנו תשע קבוצות של "תאומים" (שלושה סוגים של קבוצת הטיפול – הקבוצה המלאה, מצליחים, ונושרים, וכל אחד מהם נבחן בשלוש נקודות זמן – שנה, שלוש, וחמש שנים).

4.2.2 ממצאים

טבלה 8 מציגה השוואה בין קבוצת הטיפול לקבוצת הביקורת לפני ואחרי הזיווג בין שתי הקבוצות באמצעות PSM עבור כלל קבוצת הטיפול ועבור הרשעה חוזרת בתוך שנה (טבלאות דומות הורצו עבור כל ההשוואות שנערכו). כפי שניתן לראות בטבלה, לפני הזיווג היו הבדלים משמעותיים ומובהקים בין קבוצת הטיפול והביקורת. מדד אחוז ההטייה הסטנדרטי (standard absolute bias), האומד על פני כל משתנה את ההבדלים המתוקננים בממוצע בין שתי הקבוצות גבוה מ- 25 במרבית המשתנים, דבר המעיד על חוסר איזון בין שתי הקבוצות (Garrido, et al., 2014). אולם, כפי שניתן לראות בצד השמאלי של הטבלה, לאחר הזיווג, הבדלים אלו נעלמו ושתי הקבוצות מאוזנות במשתנים הנבחנים (כמובן, הקבוצות אינן זהות, אך גם בניסוי אקראי אין ציפייה שהקבוצות תהינה זהות בכל הפרמטרים). חשוב לציין כי עבור חלק מהשוואות, בעיקר באלו בהן מספר התצפיות היה קטן, בחלק מהמשתנים אחוז ההטייה הסטנדרטי לאחר הזיווג היה מעט גבוה יותר מהמוצג בטבלה.

דרך נוספת לבחון את הזיווג בין הקבוצות הוא להשוות את ציוני ההיתכנות לפני ואחרי הזיווג או ההתאמה. לפני הזיווג היה הבדל מובהק ($p < 0.001$) בין שתי הקבוצות: לקבוצת הטיפול (נאשמים בבית משפט קהילתי; $N=585$) היה ממוצע של 0.56 (סטיית תקן=0.33) בציוני ההתכנות ובקבוצת הביקורת ($N=1,785$) הציון הממוצע היה 0.14 (סטיית תקן=0.14). לעומת זאת, לאחר הזיווג לא נמצא הבדל מובהק בין הקבוצות, כאשר לקבוצת הטיפול ($N=304$) היה ממוצע של 0.31 (סטיית תקן=0.23) בציוני ההתכנות ובקבוצת הביקורת ($N=304$) הציון הממוצע היה 0.31 (סטיית תקן=0.24). העובדה שציוני ההתכנות כמעט זהים אחרי הזיווג מעידה על כך שה-PSM הצליח להגדיר שתי קבוצות שהן בנות-השוואה, לפחות לפי הנתונים שעמדו לרשותנו (Weisburd, et al., 2022). באופן דומה, השוואה בין גרף 39 לגרף 40 המציגים, בהתאמה, את התפלגות ציוני ההתכנות בקבוצת הטיפול והביקורת לפני ואחרי הזיווג, ניתן לראות כי לפני הזיווג התפלגות ציוני ההתכנות שונה מאוד בין שתי הקבוצות, אך אחרי הזיווג ההתפלגות כמעט זהה בין שתי הקבוצות. דמיון זה בהתפלגות, מעבר לדמיון בממוצעי ציון ההתכנות, מעיד על איכות הזיווג בין שתי הקבוצות.

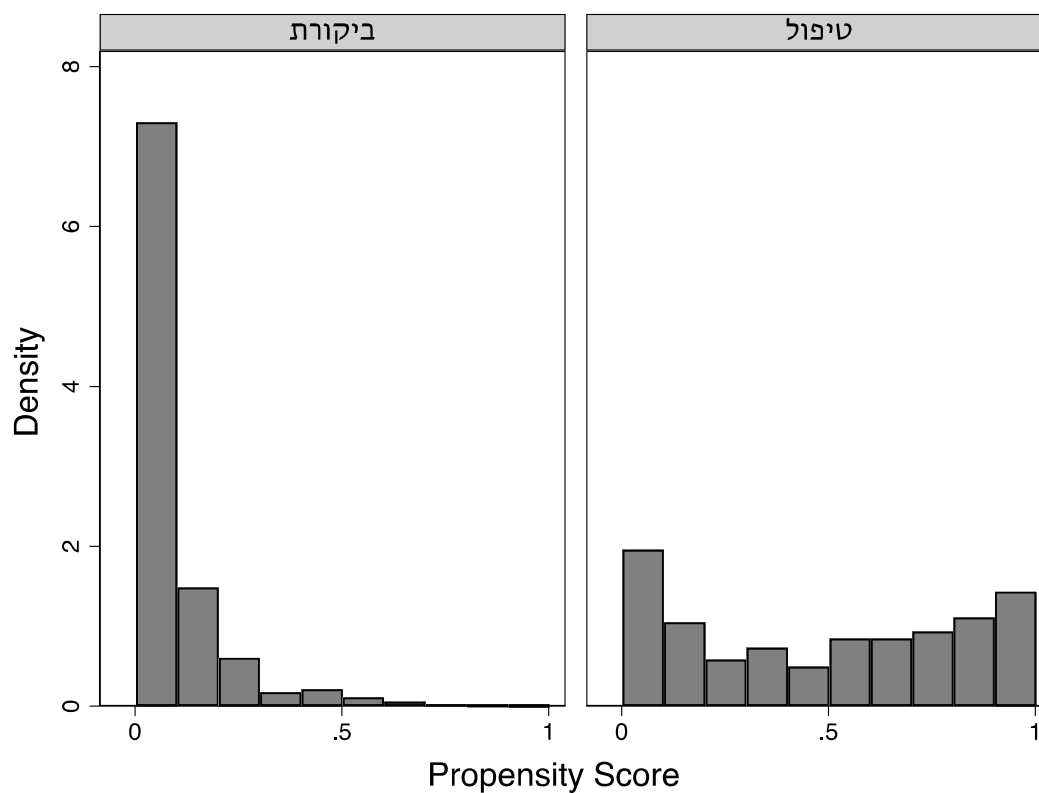
טבלה 8: השוואה בין קבוצת הטיפול לביקורת, לפני ואחרי הזיווג באמצעות PSM (עבור כל קבוצת הטיפול והרשעה חוזרת אחר שנה)

לפני הזיווג ($N=2,370$)			אחרי הזיווג ($N=604$)		
טיפול	ביקורת	% הטייה	טיפול	ביקורת	% הטייה
מגדר (1=אישה)	0.21	0.03	***54.7	0.16	0.19
גיל	36.00	31.70	***37.1	32.69	32.68
חודשי מאסר	33.09	7.48	***52.6	7.34	8.12
מספר עבירות קודמות 5 שנים לפני	0.21	0.14	***31.9	0.14	0.12
ממוצע עבירות קודם	0.34	0.26	***23.5	0.26	0.23
סמים	0.44	0.24	***41.8	0.24	0.23
הטרדה	0.57	0.28	***61.7	0.37	0.37
הונאה	0.19	0.05	***42.1	0.09	0.09

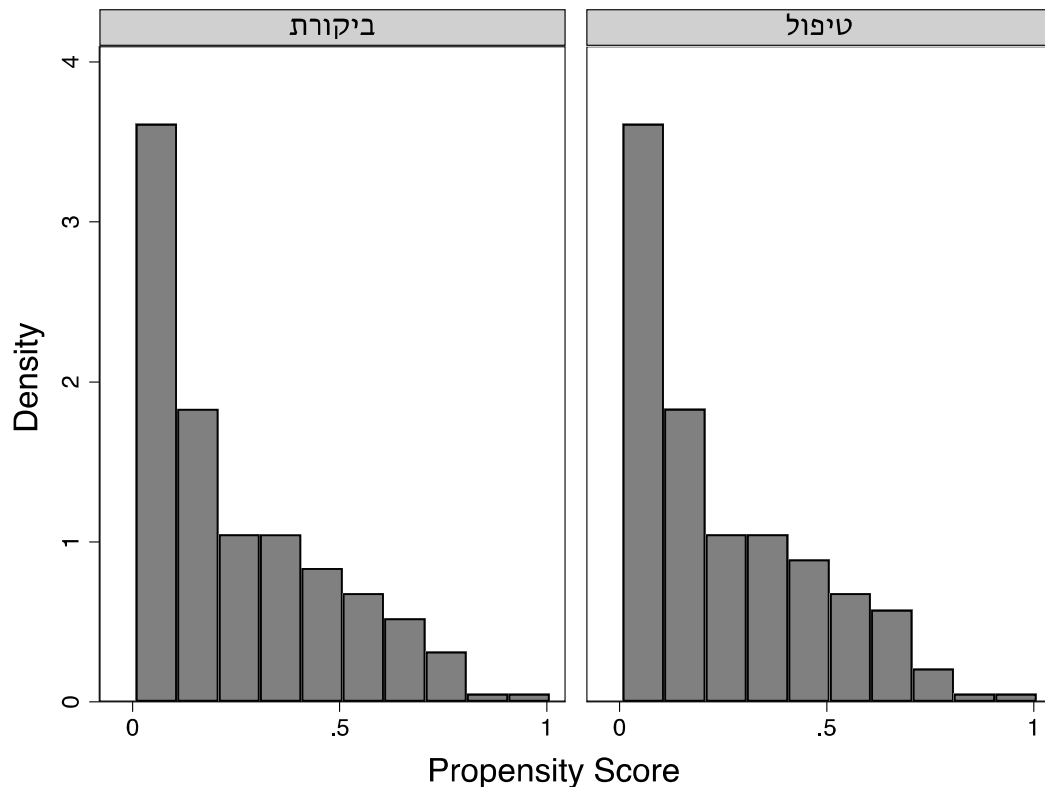
-4.2	0.08	0.06	***43.2	0.05	0.19	תנועה
5.6	0.48	0.51	***66.5	0.37	0.69	אלימות
-7.5	0.20	0.17	***23.3	0.15	0.24	אלימות במשפחה
-1.4	0.47	0.47	***60.4	0.38	0.67	רכוש
-3.5	0.20	0.18	***22.5	0.27	0.38	סמים קודם
0.7	0.26	0.27	***19.8	0.36	0.46	הטרדה קודם
-7.9	0.09	0.06	**10.1	0.11	0.15	הונאה קודם
6.7	0.31	0.34	***37.3	0.36	0.54	אלימות קודם
2.0	0.09	0.10	***24.9	0.09	0.18	אלימות במשפחה קודם
2.0	0.29	0.30	***31.3	0.37	0.53	רכוש קודם
-0.9	1.39	1.38	***32.2	1.63	2.25	מספר שנים מעבירה ראשונה
1.0	0.09	0.10	6.9	0.11	0.14	עבודות שירות קודם

הערה: ** $p < 0.05$, *** $p < 0.001$

גרף 39: השוואה בהתפלגות ציוני ההתכנות בין קבוצת הטיפול לקבוצת הניסוי לפני הזיווג

גרף 40: השוואה בהתפלגות ציוני ההתכנות בין קבוצת הטיפול לקבוצת הניסוי אחרי הזיווג

טבלה 9 מציגה את ההרשעות החוזרות בתוך שנה, שלוש וחמש שנים של המשתתפים בקבוצת הטיפול בבית המשפט הקהילתי ושל קבוצת הביקורת (עבור הנתונים המזווגים), לפי שלושה חיתוכים: עבור כל משתתפי קבוצת הטיפול, עבור אלו שלא סיימו את הטיפול בהצלחה, כלומר נשרו מהתוכנית מבלי לסיימה, ואלו שסיימו את בית המשפט הקהילתי בהצלחה. הטבלה כוללת גם את רמת המובהקות הנצפית מתוך מבחן t לשתי קבוצות בלתי תלויות ואת מספר התצפיות שזווגו בכל קבוצה. מתוך הטבלה ניתן לראות כי בהשוואה הכוללת את כל קבוצת הטיפול (אלו שסיימו בהצלחה ואלו שלא) שיעור הרצידיביזם של הנאשמים בקבוצת הטיפול נמוך יותר מאשר בקבוצת הביקורת, כך למשל לאחר שנה מריצוי העונש 13% ממשותתפי קבוצת הטיפול הורשעו שוב, לעומת זאת בקבוצת הביקורת כ- 16% הורשעו שוב. עם זאת, ההבדלים האלו אינם מובהקים.

טבלה 9: הרשעה חוזרת בתוך שנה, שלוש שנים וחמש שנים, לפי קבוצת הטיפול וקבוצת הביקורת בנתונים המזווגים (עבור כלל קבוצת הטיפול, מסיימים ולא-מסיימים)

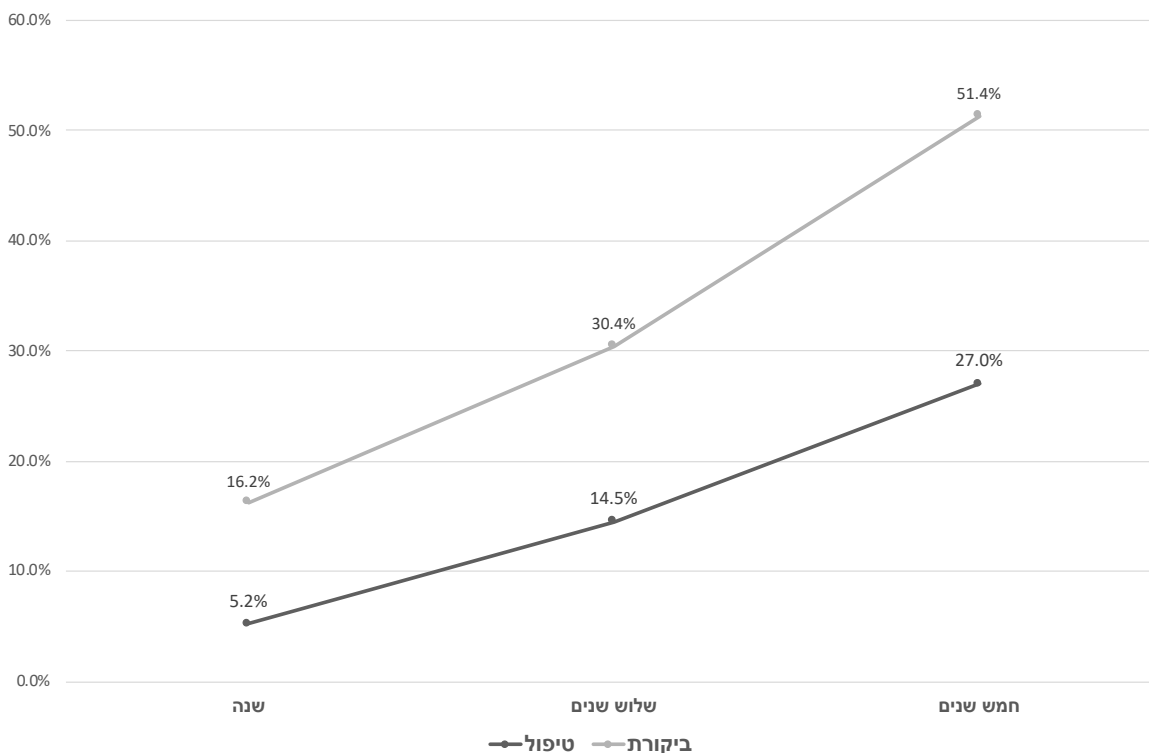
מספר תצפיות בכל קבוצה	p	הפרש	ביקורת	טיפול	הרשעת חוזרת תוך	
304	0.36	-2.6%	15.8%	13.2%	שנה	כל קבוצת הטיפול
216	0.06	-8.3%	35.2%	26.9%	שלוש שנים	
80	0.20	-10.0%	43.8%	33.8%	חמש שנים	

לא סיימו	שנה	23.3%	20.3%	3.0%	0.55	133
את	שלוש שנים	43.3%	30.8%	12.5%	0.06	104
הטיפול	חמש שנים	47.1%	41.2%	5.9%	0.63	34
סיימו את	שנה	5.2%	16.2%	-11.0%	0.00	191
הטיפול	שלוש שנים	14.5%	30.4%	-15.9%	0.00	138
בהצלחה	חמש שנים	27.0%	51.4%	-24.3%	0.03	37

כאשר מפצלים את משתתפי קבוצת הטיפול לשתי קבוצות – אלו שסיימו בהצלחה את הטיפול ואלו שלא – מתגלה תמונה מעניינת. עבור משתתפים שלא סיימו (בהצלחה) את הטיפול בבית המשפט הקהילתי, קיימת מגמה בה שיעור ההרשעות החוזרות גבוה יותר מאשר עבור קבוצת הביקורת. אך גם כאן ההבדלים אינם מובהקים. אולם, **מטבלה 9** ניתן ללמוד כי שיעור ההרשעות החוזרות עבור הנאשמים שסיימו בהצלחה את הטיפול בבתי המשפט הקהילתיים נמוך יותר באופן מובהק מזה של קבוצת הביקורת ($p < 0.04$), כאשר ההפרש בין שתי הקבוצות עולה בהתמדה מ- 11% עבור הרשעות חוזרות אחרי שנה עד ל- 24% עבור הרשעות לאחר חמש שנים מריצוי העונש (או סיום הטיפול בבית המשפט הקהילתי). יצויין, שמספר התצפיות הקטן במדידת ההרשעות החוזרות בחלוף חמש שנים בקרב המסיימים בהצלחה לעומת קבוצת הביקורת (37 איש בכל קבוצה), הוא תוצאה של השיטה הזהירה בה נקטנו. ראשית, נכללו לצורך ניתוח זה רק אלו שסיימו את ההליך לפני חמש שנים ויותר. שנית, כפי שהוסבר לעיל, בהתאם לשיטת הזיווגים באמצעות PSM, ערכנו השוואה רק בין זוגות נאשמים זהים אלו לאלו במגוון מדדים (מגדר, גיל, סוג העבירה, עבר פלילי, מאסרים קודמים). הדרישה לזוגות זהים הקטינה מאוד את מספר התצפיות, אך חיזקה את התוקף הפנימי באופן משמעותי. מעניין גם לציין שלמרות המספר הקטן יחסית הושגה מובהקות סטטיסטית, זאת למרות שמספר הנאשמים בכל קבוצה הוא קטן ועומד על 37 (לרוב, מספר תצפיות קטן מקשה על קבלה של הבדלים מובהקים).

את ההשפעה של הטיפול על הנאשמים שסיימו בהצלחה את התוכנית בבתי המשפט הקהילתי ניתן לראות בברור **בגרף 41**. כפי שניתן לראות בגרף, בכל שלוש התקופות הנבחנו אחוז ההרשעות החוזרות של המשתתפים שסיימו בהצלחה את בית המשפט הקהילתי (קבוצת הטיפול) נמוך יותר מזה של קבוצת הביקורת המקבילה. יתרה מזאת, ניתן לראות כי הפער בין שתי הקבוצות גדל ככל שתקופת המעקב ארוכה יותר ושהשיפוע (כלומר הגידול באחוז ההרשעות) תלול יותר עבור קבוצת הביקורת מאשר בקבוצת הטיפול. כאמור, בניגוד למגמות עבור החיתוכים האחרים, ההבדלים בין שתי הקבוצות מובהקים, גם כאשר מספר התצפיות הוא קטן.

גרף 41: הרשעה חוזרת בתוך שנה, שלוש שנים וחמש שנים, לפי קבוצת מסיימי הטיפול בהצלחה וקבוצת הביקורת

4.2.3 מסקנות

ההשוואה בין משתתפי התוכנית לבין קבוצת ביקורת המורכבת מנאשמים בעלי סיכויי כניסה דומים לתוכנית, מספקת אינדיקציה על יעילות התוכנית בהשגת מטרתה העיקרית – הפחתת פשיעה חוזרת באמצעות טיפול בבעיות העומק המביאות את משתתפיה לבצע עבירות. הממצאים לגבי משתתפי התוכנית שסיימו אותה בהצלחה מעידים על כך שבעוד שיעור הרצידיביזם בקרב נאשמים בעלי סיכויי כניסה דומים לתוכנית שהואשמו בבית משפט שלום רגיל הוא 16% לאחר שנה, 30% לאחר שלוש שנים ומעל 50% חמש שנים לאחר סיום ההליך או השחרור ממאסר בנקודת האפס, שיעורי הרצידיביזם בקרב מסיימי התוכנית בבית המשפט הקהילתי נמוכים בהרבה: רק 5% לאחר שנה מסיום התוכנית, 14% לאחר שלוש שנים ו- 27% לאחר חמש שנים. בשלב זה, ממצאי המחקר אינם מאפשרים להפריד בין תרומת התוכנית בהורדת הרצידיביזם לבין התרומה האפשרית של תכונות המסיימים בהצלחה, שייתכן כי מסבירות את שיעור הרצידיביזם הנמוך יותר בהשוואה לקבוצת הביקורת. הפערים בין המסיימים בהצלחה מתוך קבוצת הטיפול לבין קבוצת הביקורת גדולים יותר ממה שנמצא במחקרים דומים בעולם. כך למשל, בבית המשפט הקהילתי ברד-הוק, נמצאה ירידה של 10% בסיכוי להיעצר בחלוף שנתיים מגזר הדין (Lee et al., 2013), והפער בנתוני ההרשעות החוזרות במלבורן הוא 11% בחלוף שנתיים מסיום התוכנית בבית המשפט הקהילתי שם או גזר הדין (Ross, 2015). בישראל, ההשוואה הרלוונטית היא לתוכניות שיקום בתוך הכלא. במחקר הערכה שבחן את יעילותן של תכניות שיקום בבתי הכלא בישראל, נמצא פער של כ- 10% בשיעורי המאסרים החוזרים בחלוף חמש שנים ופער של כ- 17% במעצרים חוזרים

(Hasisi et al., 2016). מבחינת המספרים עצמם, שיעור המעצרים החוזרים בקרב בוגרי תוכניות השיקום בישראל היה 14.2% בחלוף שנה, 29.3% בחלוף שלוש שנים, ו- 43.4% חמש שנים לאחר השחרור. שיעור המאסרים החוזרים היה 30% בחלוף חמש שנים.

יתרה מכך, התבוננות בקבוצת הטיפול כולה מלמדת שגם כאשר איננו מתמקדים ב"מצליחים" בלבד, התוכנית כמכלול ככל הנראה מפחיתה את שיעורי הרצידיביזם (אם כי ממצא זה לא קיבל מובהקות סטטיסטית). במחקר המשך יהיה חשוב לבדוק את ההשפעה של השתתפות בתוכנית לפרקי זמן שונים, כלומר לבדוק את שיעורי הפשיעה החוזרת בקרב אלו שהשתתפו בתוכנית עד הגיעם לשלב 2, 3, או 4, מבלי לסיימה. ניתן להניח שככל שפרק הזמן בתוכנית ארוך יותר, כך תהיה השפעה משמעותית יותר על העבריינות החוזרת, וזו תרד (אם בשל השפעת התוכנית, אם בשל מאפייני אלה שהתמידו יותר בה, ואם בשל שילוב בין השניים).

לצד אלו, חשוב לשים לב לממצא לגבי העלייה המסוימת (אם כי ללא מובהקות סטטיסטית) בעבריינות החוזרת בקרב הנושרים מהתוכנית. ייתכן שאחת הסיבות לממצא זה היא העבירות הנוספות שביצעו משתתפים אלו בשלהי השתתפותם בתוכנית – מה שאולי תרם לנשירתם ממנה. במחקרי המשך מומלץ לבדוק את פרקי הזמן בהם מבוצעות עבירות חוזרות הן בקרב הנושרים, הן בקרב המסיימים בהצלחה והן בקרב קבוצת הביקורת, כדי לאתר הבדלים במגמות. סיבה נוספת ומרכזית לעבריינות החוזרת הגבוהה בקרב הנושרים עשויה להיות קשורה במשתנים שנמצאו כמנבאים נשירה. כפי שעלה בפרק 4.1, בעיות הרקע של המשתתפים – התמכרות, בעיות בבריאות הנפש, מצב כלכלי קשה והעדר רשתות תמיכה – הן אלו שהיו המנבאים המשמעותיים ביותר לסיום בהצלחה או אי-הצלחה של התוכנית, וייתכן שהן אלו הקשורות בעבריינות חוזרת גבוהה יחסית. משתנים אלו לא היו ידועים לנו בעיצוב קבוצת הביקורת (למעט המידע על מעורבות שירות המבחן), ולכן ייתכן שאלו שזווגו והושוו עם קבוצת ה"נושרים" אינם דומים להם מבחינת ריבוי בעיות הרקע שהנושרים התאפיינו בהן. במחקרים עתידיים, ככל שניתן יהיה לאסוף משתנים רגישים אלו כנתוני רקע עבור קבוצת הביקורת, יהיה רצוי ליצור זיווגים תוך התייחסות אליהם, וכך ייתכן שההשוואה תניב תוצאות אחרות מאלו שהניב מחקר זה.

6.2.4. מגבלות המחקר

קריאת הנתונים מחייבת לקיחה בחשבון של מספר מגבלות. ראשית, הקבוצות הותאמו ואוזנו רק בהתאם לנתונים העומדים לרשותנו וייתכן שישנם משתנים נוספים חשובים שהיו מייצרים זוגות אחרים (המביאים לממצאים שונים) – למשל, מידע לגבי בעיות רקע של הנאשמים, קיומן של רשתות תמיכה ומצב כלכלי. בהקשר זה, אין לנו מידע לגבי המוטיבציות להשתתף בתוכנית ולסיים אותה בהצלחה, וייתכן שהיא משפיעה על סיכויי ההצלחה בתוכנית ועל שיעור נמוך יותר של רצידיביזם. מגבלה זו אופיינית למחקרים "ניסויים למחצה" כמו הנוכחי, שאינם מתבססים על ניסוי מלא, קרי הקצאה רנדומלית של נחקרים לקבוצת טיפול וקבוצת ביקורת. כמקובל במחקרים דומים בעולם, נקטנו בשיטות המאפשרות ליצור קבוצות דומות ובנות השוואה כדי להתגבר על מגבלה זו, ובכלל זה יצרנו השוואות המבוססות על מגדר, גיל, עבר פלילי ועבירה בתיק הנוכחי. תסקירי מבחן, השופכים אור על בעיות רקע ומעגלי תמיכה, הם חסויים לגורמים חיצוניים לפי חוק, ולכן קשה להניח שניתן יהיה להשיג מידע על משתנים אלו גם בעתיד, אלא בסקרים שיאספו מידע מהנאשמים עצמם.

שנית, מדובר במדגם שאינו מאוד גדול, כתוצאה מהנקיטה בשיטת ה-PSM. בשיטה זו, ככל שההתאמה טובה (צפופה) יותר, מספר המקרים הניתנים לזיווג יורד, שכן ההתאמה הנדרשת היא גבוהה יותר. היתרון בהתאמה

טובה הוא שהתוקף הפנימי, או היכולת להסיק סיבתיות, עולה, כי הקבוצות הופכות לדומות יותר. ה"מחיר" של שיטה זו, מעבר לירידה במספר המקרים הנבחנים, הוא שהקטנת המדגם גם עשויה לפגוע ביכולת הכללה של הממצאים (תוקף חיצוני), שכן ייתכן שהמקרים שנבחנו שונים בצורה משמעותית מיתר המקרים שלא נכללו בניתוח. עם זאת, הממצאים נותרו דומים, באופן כללי, גם לאחר נקיטת טקטיקות התאמה חלופיות.

4.3 הסיפורים שמאחורי המספרים: ממצאים איכותניים

4.3.1 חוויות ותפיסות של גברים בוגרי התוכנית או כאלה המצויים לקראת סיומה

על מנת להבין את התהליכים העמוקים שעברו משתתפי התוכנית שסיימו (או עומדים לסיים) בהצלחה - תהליכים שקשה ללמוד עליהם דרך נתונים כמותניים בלבד - ערכנו ראיונות עומק חצי-מובנים עם 12 משתתפים גברים, בוגרי התוכנית או כאלה המצויים לקראת סיומה. **טבלה 7** שלהלן מסכמת את הפרטים הדמוגרפיים של המרואיינים. ככלל, ביקשנו לשמוע מהמרואיינים חוויות, תובנות ולקחים מן התהליך שעברו בבית-המשפט הקהילתי. באופן ספציפי, השאלות במדריך הראיון התייחסו לרקע שבעטיו הגיעו המשתתפים לבית-המשפט הקהילתי; לחוויותיהם במגעם הקודם עם מערכת המשפט הפלילי ה"מיינסטרימית"; לשלבים השונים שעברו לאורך התהליך בבית-המשפט הקהילתי; לשינויים שחלו בהתנהגותם, ברווחתם, בתפקודם, בתפישותיהם ובמערכות היחסים שלהם בעקבות ההשתתפות בתהליך; לאינטראקציות ולקשרים שנוצרו בינם לבין אנשי המקצוע שליוו את התהליך שלהם בבית המשפט הקהילתי; לתהליכים הרגשיים שהתחוללו בעולמם הפנימי לאורך השתתפותם בתוכנית, לקשיים ולאתגרים שעמם התמודדו לאורך התהליך; וכן למטרות ולשאיפות שעומדות לנגד עיניהם במבט צופה פני-עתיד, לאחר סיום התוכנית, כחלק מהשתלבותם כאזרחים בקהילה.

טבלה 10: פרטים דמוגרפיים של המשתתפים המרואיינים

שם בדוי	בעיית עומק שבעטיה נכנס לתוכנית	סוג העבירות	גיל	לאום	השלב שבו נמצא בתוכנית	הערות
דוד מזרחי	התמכרות לאלכוהול וסמים	אלימות	27	יהודי	בוגר	
אלי כהן	התמכרות לסמים	רכוש	49	יהודי	בוגר	
זוהר חגואל	התמכרות לסמים	סמים	25	יהודי	בוגר	
נתנאל רהט		איומים כלפי שוטר	22	יהודי		
אליאס חזבון	התמכרות לסמים	אלימות במשפחה, סמים	36	ערבי	בוגר	

יוסף מחארב	אלימות במשפחה	אלימות במשפחה		ערבי	שלב 5	
יעקב לוי	התמכרות לסמים	סחר בסמים	42	יהודי	בוגר	
יצחק יוספי	התמכרות לסמים	רכוש אלימות	46	יהודי	שלב 5, כמה ימים לפני הסיום	
מאיר רביץ	התמכרות לסמים	רכוש, אלימות	64	יהודי	שלב 5, כחודש לפני הסיום	
מחמד אלעזה	התמכרות לסמים	רכוש	30	ערבי	בוגר	
שמואל יעקבי	התמכרות לסמים	עבירה של סמים לצריכה עצמית	26	יהודי	בוגר	פרופיל פחות טיפוסי: לא מעורב בחיים עבריינים, עובד בהיי-טק ומגיע מרקע נורמטיבי
שמעון ששון	התמכרות לסמים	רכוש	47	יהודי	בוגר	סיים את התוכנית שנתיים וחצי לפני מועד עריכת הראיון

ממצאים

מתוך ראיונות העומק עלו מספר תמות שחזרו על עצמן כמעט עם כל המרואיינים. כמעט כולם (למעט אחד) תיארו, ברקע להגעתם לבית-המשפט הקהילתי, סיפורי חיים המבוססים על ילדות ונעורים נעדרי תמיכה והכוונה. רבים סיפרו על הסביבה הבעייתית שבה גדלו, על היעדר דמויות הוריות או מחנכות משמעותיות, על הזנחה ועל חוסר יציבות שגררו פיתוח תחושה של חוסר שייכות בשלבים מוקדמים בחייהם. חלק מהמרואיינים תיארו כיצד הרקע הקשה שממנו סבלו הוביל אותם עד מהרה, עוד בגיל הנעורים, לחיי פשע ולמגע חוזר ונשנה עם מערכת המשפט הפלילי. מרואיינים אלה תיארו את עצמם כ"עבריינים" שכל חייהם דיברו את שפת הפשע

והיו מורגלים לשהות בין כתלי הכלא. מרביתם התמכרו לסמים, מצאו את עצמם מבצעים עבירות שוב ושוב על רקע הצורך לממן את הסמים. אלי כהן², בוגר התוכנית שהגיע בעקבות עבירות רכוש חוזרות על רקע התמכרות לסמים, סיפר: "מבחינת החוק אני נקרא עבריין, אבל זה לא בא ממקום של תאוות בצע, זה לא בא ממקום של חומריות. זה בא ממקום של להביא כמה שיותר סמים כדי להשתיק את הכאב הזה". שמעון ששון, בוגר התוכנית שישב בכלא מעל עשור בגין עבירות רכוש ואליומות על רקע התמכרות קשה לסמים, תיאר כיצד חווה על בשרו את תופעת הדלת המסתובבת: "שוב פעם אני משתחרר לרחוב, אין לי לאן ללכת וזהו. כאילו ברחוב, מה אני יודע לעשות? זה רק לגנוב, להתחבר לחברה אני לא יודע. גם משתחרר עם המון כעס ושנאה כלפי החברה שלא מצליחים להבין אותי ואני לא מצליח גם להבין מה רוצים ממני. נהייתי אנטי חברתי ואנטי ממסד, וככה זה נמשך". מיעוט המרואיינים תיארו אף הם בעיית התמכרות שהובילה אותם לביצוע חוזר של עבירות אך לדבריהם, כשהגיעו לכלא חשו חוסר שייכות. הם מצאו את עצמם מרצים מאסר עם "עבריינים כבדים" שלא תואמים את הפרופיל שלהם.

רבים מהמרואיינים תיארו את הגישה הספקנית שליוותה אותם בתחילת התהליך בבית-המשפט הקהילתי, אחרי ניסיון העבר העשיר שצברו במערכת המשפט הפלילי. הם סיפרו כיצד היו מופתעים מהיחס המכבד, מהתמיכה ומהגישה השונה שהפגינו אנשי המקצוע שקיבלו את פניהם וליוו אותם לאורך התהליך. אלי כהן סיפר: "כשהגעתי לדיון פעם ראשונה היה נראה לי הכול מוזר, לא האמנתי שזה בית משפט כי אני רגיל, איך הגדיר אותי פעם שופט? אתה פגע רע. כאילו אני בתפיסה שלי אנטי ממסד. תמיד זה רק מאסרים, ופה שואלים לשלומי. בהתחלה זה היה נראה לי לא אמיתי". יעקב לוי, משתתף אחר שהגיע לבית המשפט הקהילתי בגין עבירות סחר בסמים לאחר שנה שבה היה במגע עם מערכת המשפט הפלילי הרגילה, תיאר את תחושת ההלם שאפפה אותו כשהתקבל בברכה על ידי אנשי המקצוע בדיון הראשון: "איך שהגעתי לבית משפט, אני יושב, אני מסתכל על השופט, על התובעת. פתאום הפרקליטה אומרת לי: 'נעים מאוד'. השופטת אומרת לי: 'נעים מאוד'... אתה יושב ומתייחסים אליך כאל בן אדם, לא כעבריין... אתה לא מאמין לאיפה הגעת". אליאס חזבון, בוגר התוכנית שהגיע אליה בעקבות עבירות סמים חוזרות ונשנות, סיפר כיצד הגישה הספקנית שעימה נכנס לתוכנית התחלפה בהכרה בהזדמנות המיוחדת שניתנה לו: "כשנכנסתי לבית משפט קהילתי ראיתי איך כולם יושבים ומתנהגים באהבה, ברוך עם אנשים. זה היה לי מוזר לי. אני עבריין... חשבתי שצוחקים עליי במה שהם עושים... בהתחלה כשדיברו איתי על בית המשפט הקהילתי לקחתי את זה כקומבינה שאני יוצא מהכלא... אבל אחרי שראיתי שהם עוזרים לאנשים ומעבירים את האנשים משלב א' לב' לג', אמרתי יש כאן משהו מעבר... פתאום התחלתי לראות שיש אנשים שרוצים לחיות מחוץ לסמים. וגם לי מגיע לחיות. הם סבלו איתי הרבה. אני הבנאדם שקיבל הכי הרבה צ'אנסים בבית-המשפט הקהילתי". דבריו של אליאס מלמדים גם על עוצמת השקיפות בתהליך: הן המשתתפים עצמם, הן אנשי הצוות והן המשתתפים האחרים הנוכחים בדיונים האחד של השני מודעים לציפיות מהם ומבינים את התהליך.

במענה לשאלה "מה גרם להצלחתך בתהליך בבית-המשפט הקהילתי?", המשתתפים מנו מספר גורמים שסייעו להצלחתם. כמה מהם הדגישו רצון עז לחולל שינוי בחייהם – רצון שהלך והתגבש אחרי שנים מורכבות של קשיים והסתבכויות חוזרות ונשנות עם מערכת אכיפת החוק: "רציתי לעשות שינוי, רציתי לקחת את עצמי בידיים, ראיתי שאם אני עכשיו לא לוקח את עצמי בידיים, מבחינתי הכול קורס בצדדים" (דוד מזרחי); "רציתי

² כל השמות בפרק זה ובפרקים האחרים הם שמות בדויים.

לטפל בעצמי ואחרי זה רציתי לעמוד על הרגליים, לנהל את החיים שלי לשלוט בהם כמו שצריך... בדקתי את הנושא ואמרו לי [שביהמ"ש הקהילתי] יעזור לי ואני אצא כמו בנאדם חדש" (מחמד אלעזה). הרצון לחולל שינוי משמעותי בחיים יצר **מוטיבציה חזקה לשיתוף פעולה**: "מה תרם להצלחה שלי? זה ששיתפתי פעולה. אני חושב שבלי לשתף פעולה בדבר הזה, זה נראה אחרת מאוד" (שמואל יעקובי); "מהתחלת התהליך נהיה לי ניצוץ בתוך הלב, רצון לחיות ולתת לעצמי צ'אנס אחרון. לא היה לי כוחות. אני לא יודע איך לקרוא לזה נכון, אם זה נס או אלוהים... מצאתי כוחות כדי לתת לעצמי את הצ'אנס האחרון ובניתי את זה בתוך הניצוץ הזה, וכן זה הצליח" (שמעון ששון). אלי כהן עמד על **חשיבותה של כנות** להצלחת התהליך: "אני חושב שהשלב הכי קשה שהיה לי זה לבוא ולבקש עזרה בפעם השנייה [אחרי שנפל פעם ראשונה ונעצר]... אני זוכר שעמדתי שם עם דמעות כי כבר הבנתי שאני לא שייך לעולם הזה, הרגשתי מבפנים שאני לא שייך, שאין מקום שאני אחזור לעולם הזה ואמרתי אם אני לא מדבר בכנות, אז אין מי שיעזור לי. רוב החיים שלי בחרתי בשתיקה, אמרתי פה תדבר את מה שאתה מרגיש, ודיברתי את זה בעוצמות הכי גבוהות שאפשר מבחינה רגשית ואני זוכר שירדו לי דמעות שם והשופטת... האמינה בי... היא נתנה לי את הצ'אנס וזהו, מפה המשכתי רק לעלות... אם תחיה בחוסר כנות בסוף יראו שאתה מחרטט, בסוף אתה תשלם את המחיר... וזה סוד ההצלחה, הכנות. גם אם טעית תבוא ותגיד: טעיתי". החוויה של אלי כי ניתן לו "צ'אנס" נוסף משקפת את ההבנה של צוות בית-המשפט הקהילתי את הדינמיקה הלא-לינארית של תהליכי שיקום; את העובדה שהשיקום כולל בחובו "נפילות" בדרך.

חלק מהמשתתפים הזכירו את **התמיכה שקיבלו מבני משפחה** לאורך התהליך כגורם חשוב בהצלחתם: "חברה שלי, בת הזוג שלי חיזקה אותי מאוד ואמרה לי שאני יכול להתמודד עם זה. חייבים לעבור את הדבר הזה עם עוד מישהו שיתן יד ותמיכה... לבד לא הייתי מצליח לעשות את זה או לעמוד בזה כי זה קשה... קיבלתי ממנה המון תמיכה" (דוד מזרחי); "אשתי, ליוותה אותי מתחילת התהליך ועד היום. אמא שלי תמיד תמכה ועודדה אותי. אחיות שלי, שתיהן היו מדברות איתי" (מחמד אלעזה).

גורם נוסף שהוזכר כתורם להצלחה הוא **ניתוק הקשר מחברים בעלי השפעה שלילית**. המשתתפים הזכירו חברי עבר, אותם הכירו בתקופות בעייתיות בחייהם, כגורמים בעלי השפעה מזיקה לתהליך מוצלח בתוכנית. ככל שהתקדמו בתהליך, הם למדו לזהות את קשרי העבר עם חברים בעייתיים כגורם מעכב וניתקו את הקשרים הללו: "היה קשה לי עם טלפונים של הבעייתיים, של החבורה שאני מכיר. היה קשה לי לא לענות להם. זה לאט לאט ירד והיום, ברוך השם, אין אף אחד שמתקשר" (מאיר רביץ); "לפעמים אני יושב עם עצמי, ואיך השיר של שלמה ארצי 'כל החברים שהיו לי, עוברים לי בראש עכשיו'? אני נזכר בדמויות של חברים שגדלנו ביחד. רובם מתו. רובם במעצרים ארוכים. אין לי חברים היום מהעולם ההוא" (אלי כהן); "היום עם החברים אין לי שום קשר... הם נשארו אחורה. ממש חציתי נהר והם נשארו שם ואני עכשיו בעולם שונה, מקום אחר" (זוהר חגואל).

רבים מהמשתתפים הדגישו כי **העזרה שזכו לה מאנשי המקצוע** היתה גורם שאין בלתו בהצלחתם: "אם עכשיו אבוא ויבדקו אותי על כל הטעויות שעשיתי, אז צריך להעמיד אותי בכיתת יורים... אם לא היו באים ועוזרים לי. אני מאמין בשינוי ולא משנה באיזה גיל אבל צריך לקרות משהו. והמשהו הזה הוא לא רק רצון. רצון לא מספיק" (אלי כהן). כמעט כל המרואיינים תיארו **מערכות יחסים מיטיבות שפיתחו עם אנשי המקצוע** לאורך התהליך. יעקב לוי אמר: "כל הצוות מילא את התפקיד שלו בצורה נדירה, כמו פאזל, הוא התחבר בצורה מושלמת". זוהר חגואל, בוגר התוכנית שבצע עבירות סמים על רקע התמכרות, העיד: "היה לי קשר טוב עם כולם. כולם תרמו ונתנו ממש מעל ומעבר... עזרו לי בכל מה שביקשתי". שמואל יעקבי, בוגר התוכנית שנכנס

אליה בעקבות עבירות סמים לצריכה עצמית, התייחס למערכת היחסים המיטיבה שהתפתחה לאורך התהליך בינו לבין השופטת: "היחס של השופטת ממש השתפר, מאוד נהניתי לדבר איתה והרגשתי יותר חיבה אליה עם הזמן". רבים מהמרואיינים הזכירו את קצינת המבחן כדמות המשמעותית ביותר שליוותה אותם בתהליך: "מה תרם להצלחה שלי? העו"סית המדהימה שהייתה לי". אלי כהן סיפר על הקשר העמוק שפיתח עם קצינת המבחן: "קצינת המבחן חיזקה אותי ועודדה אותי ונתנה לי טיפה אור שיהיה בסדר... פתאום ראיתי את הצד הזה שכל החיים הסתרתי, את הפחד. זה משהו שאף פעם לא הראיתי אותו, גם אם הרגשתי אותו... אף פעם לא הייתי כן עם הרגשות שלי... אני מה זה אסיר תודה [קצינת המבחן] שחיזקה אותי. הקשר שלי [איתה] היה קשר כזה שלפעמים אני אומר נראה לי זה מה שהיית צריך כל החיים, רק אהבה. לא מעבר לזה... הייתי צריך רק אהבה". יחסי האמון העמוקים עם קצינת המבחן גרמו לאלי להתמסר לתהליך הטיפול באופן ששינה את חייו: "כשהייתי נכנס לעובדת סוציאלית לפני שהגעתי לטיפול והיא הייתה מחמיאה על משהו, הייתי ישר אומר: מעניין מה היא רוצה ממני, מה היא זוממת. חוסר אמון מוחלט. משהו שהיה ההפך עם [קצינת המבחן]. [קצינת המבחן] יודעת עלי הכול... בתור ילד חוויתי ניצול מיני, חוויתי חוויות מאוד קשות שאף אחד לא הקשיב להן אף פעם. גם תמיד שמרתי את זה בסוד. [קצינת המבחן] נתנה לי את המקום הזה להיפתח ולהביא את זה. ואחרי שאתה עושה את הדברים האלה, פה אתה מבין שזהו, נסגרת הדלת, אתה לא יכול לחזור לעולם ההוא". גם יצחק יוספי, שהגיע לתוכנית בעקבות עבירות חוזרות של גניבה, שוד ופריצה על רקע התמכרות קשה לסמים, תיאר קשר עמוק עם קצין המבחן שליווה אותו: "בבית משפט קהילתי קצין שירות המבחן ליווה אותי בדרך בשיחות פרטניות. מתקשר, שואל איך אני מרגיש, שולח שבת שלום, אכפתיות. בהתחלה לא היה לי אכפת מעצמי כמו שהיה לו אכפת ממני". אליאס חזבון תיאר את היחס המיטיב של אנשי הצוות אליו, ובראשם קצינת המבחן: התובע וכולם היה אכפת להם ממני, ובעיקר המטפלת הכי הרבה. עד היום אכפת לה ממני ומתעניינת במה שאני צריך".

המשתתפים עמדו על האופן שבו היחס המכבד, התמיכה ותחושת האכפתיות מצד אנשי המקצוע יצרו בהם תחושת שייכות והיוו גורם מעורר מוטיבציה לשיתוף-פעולה ולהשקעת מאמצים רבים בתהליך השיקום. יצחק יוספי תיאר כיצד החום והאהבה שהרגיש שקיבל מאנשי המקצוע יצרו בו רצון פנימי להצליח בתהליך: "הרגשתי את החום, משהו נתן לי את הדחיפה. החום של המטפלת שלי, השופטת תומכת כמו אמא, מדברת בצחוק, צוחקים ומדברים בארבע עיניים. באמת שלא קיבלתי חום ואהבה, ופתאום הדברים הקטנים שהתחלתי להרגיש, דחפו אותי פנימה להמשיך בדרך... אנשים רוצים שאני אצליח ואני לא רוצה? לא יכול להיות דבר כזה... פתאום נפל לי האסימון, אמרתי יש לי צ'אנס עכשיו, עוטפים אותי באהבה וחום, אולי אני אנסה. כשהתחלתי לעשות, פתאום הרגשתי רצון פנימי אני כן רוצה להצליח והפעם אני אצליח, זהו, לא יעזור כלום!". מוטיבציה דומה התעוררה אצל אליאס חזבון: "הגיע תורי ואמרו לי תתקרב, תעמוד ליד השופטת... התחלתי לבכות. הייתי יושב איפה שהנאשמים יושבים, הייתי מסתכל על השופטת משם. היום אני עומד לידה והיא שואלת אותי קודם כל על עצמי ואיך אני מרגיש. נתנה לי הרגשה של להמשיך". דבריו של אליאס מחדדים את חשיבות אימוצן של פרקטיקות מבוססות אתיקה של דאגה על-ידי השופטת כחלק מניהול האולם. גם דוד מזרחי, בוגר התוכנית בעל עבר של הסתבכויות עוד מגיל הנעורים ועבירות אלימות על רקע התמכרות לאלכוהול ולסמים, תיאר את הכוחות שגילה בעצמו, בזכות התמיכה שזכה לה מאנשי המקצוע לאורך התהליך: "כל דיון שהייתי מגיע היו תומכים בי ואומרים לי כמה אני יכול, השופט והתובעת אפילו וכאילו מהאנשים שהכי פחות הייתי מצפה שיתמכו בי ונתנו לי את כל הכוח שהייתי צריך, מה שהיה חסר לי עוד טיפה, הם נתנו לי אותו". יוסף מחארב,

המצוי בשלב 5 של התוכנית והגיע אליה בשל עבירות אלימות במשפחה, עמד על ההבדלים בין היחס שלו זכה בבית-המשפט הרגיל לבין יחסם של אנשי המקצוע בבית-המשפט הקהילתי ובאופן שבו הבדלים אלה השפיעו על המוטיבציה שלו לשתף-פעולה: "קצינת המבחן, וגם התובע, כל דבר שנתנו לי בבית-המשפט גרם לי להשתתף יותר. תמיד התובע בא נגד הנאשם, פה הוא בא ומקשיב, הוא בא ומבקש ממני לא לעשות דברים שהם שגויים. אין כוחנות ושליטה... בבתי-המשפט הרגילים תמיד פחדתי". אלי כהן תיאר רגשות של אהבה שחווה בבית-המשפט הקהילתי, לעומת רגשות של עוינות בהליך הפלילי הרגיל: "הרגשתי אהבה... שאכפת להם ממני וזה לא סוג של משחק. הם גרמו לי להרגיש את זה... זכיתי בקצינת מבחן שגרמה לי להרגיש את זה... ובכלל איך שהשופט מדברת איתך, איך שהתביעה מדברת איתך... פה אתה מקבל פידבקים חיוביים. בדרך כלל אתה בא והתביעה קמה ורק יורים לכל הכיוונים".

התחושה של המשתתפים כי אנשי המקצוע לא מוותרים עליהם, גם כאשר הם מועדים, יצרה מחויבות פנימית לעשות מאמצים ולא ליפול בפעמים הבאות, כפי שעולה מדבריו של אלי כהן: "השופטת החליטה להשאיר אותי בבית משפט קהילתי, לתת לי צ'אנס. משהו שהוא לא מובן מאליו... אמרתי הפעם אין מצב שאני עושה פדיחה". תחושת המחויבות והמוטיבציה להתמיד ולא לאכזב, בעקבות האמון שהביעו כלפיהם אנשי המקצוע השתקפה גם בדבריו של יעקב לוי: "ככל שאתה עושה יותר, אתה גם מקבל יותר, וככל שאתה נותן יותר, גם מסתכלים עליך בגובה העיניים... השופטת הייתה אומרת: תקשיב, אני לא נתקלתי במישהו כזה, שכל דבר שאומרים לך אתה לוקח ולא אומר לא. אמרתי לה: תקשיב, אני חי כמו שהיו חיים בתנ"ך פעם, אני הבנתי את הקונספט של בית המשפט. קודם אני עושה, אחרי זה אני שומע". מאיר רביץ, אשר הראיון עימו נערך כחודש לפני גזר-דינו, ושהגיע לתוכנית בשל עבירות אלימות חוזרות הכוללות שוד וחבלה חמורה וכן עבירות רכוש על רקע התמכרות לסמים, הוסיף: "כולם מחבקים, אתה מרגיש חיבוק כזה, אתה לא חושב בכלל לוותר עליהם... זה עושה כיף, זה עושה הרגשה טובה, זה נותן לך להמשיך הלאה". תחושת השייכות העמוקה בעקבות התהליך עלתה גם בסיפורו של יצחק יוספי: "[כש]עליתי לשלב רביעי, הבאתי עוגה ענקית עם סמל של בית משפט, שתייה, כיבוד והכול... השופטת אמרה: אני חייבת לצלם אותך ביחד עם העוגה, להעלות לאינסטגרם של בית-המשפט... הסכמתי ופתאום ראיתי, אני גם מופיע באינסטגרם של בית-המשפט. פתאום אני רואה תגובות של השופטים, התובע, אנשים בתוך עולם המשפט. היה מרגש חבל על הזמן". אל מול תחושת השייכות שהלכה ונרקמה לאורך התהליך, התחדדה תחושת חוסר השייכות לעולם הקודם, עולם הפשע, כפי שעלה מדבריו של אלי כהן: "אני לא רואה את עצמי חוזר לעולם הזה שהייתי בו... אני כאילו לא מרגיש שייך כבר לעולם הזה... בית משפט קהילתי גרם לי לסגור דלת על העבר, אין מקום לחזור לשם". מחמד אלעזה, בוגר התוכנית, שהגיע בשל עבירות רכוש חוזרות על רקע התמכרות לסמים, סיכם את האופן שבו הוא רואה את הקשר שבין הגישה השונה בבית-המשפט הקהילתי לשתוף הפעולה של המשתתפים: "הייתי מכניס את כל האנשים [שביצעו עבירות] לבית-המשפט הקהילתי... כי הם לא ירגישו בית-משפט ועונשים. הם ישתנו וישתפו פעולה".

אחד הממצאים הבולטים שחזרו על עצמם בראיונות עם המשתתפים הוא **השימוש שעשו בדימוי של משפחה**, כשתיארו את הפונקציה שבית-המשפט הקהילתי ואנשי המקצוע מילאו וממלאים בחייהם. אליאס חזבון אמר: "בבית המשפט הקהילתי מצאתי משפחה. להגיד את האמת, השופטת הייתה לי כאמא. קצין המבחן והעורך דין [הסנגור] היו לי כמו אחים... זה לא בית משפט, זה משפחה". דברים דומים אמר גם שמעון ששון בהתייחס לאנשי המקצוע שליוו אותו בבית-המשפט הקהילתי: "אני לוקח אותם בתור אח, דוד ואחיות. שופט – אני לוקח אותו בתור אבא". יוסף מחארב הוסיף: "עורכי הדין, קצינת המבחן – לכולם יש הקשבה ומדריכים אותי לדרך

הנכונה... אני לא אומר שהולך לבית משפט אלא למשפחה שלי". מחמד אלעזה תיאר את מערכת היחסים המזינה והתומכת שגרמה לו להרגיש כמו ביחסים של בן ואם: "התנהגו איתי כמו חבר שרוצים לעזור לו, לסדר לו את החיים. לא רוצים תמורה... פעם פחדתי לדבר עם מישהו כדי שלא ישפטו אותי או יחשבו עליי אחרת, אבל כאן סיפרתי הכל, ולא נתנו לי הרגשה שטעיתי. להפך, הכל היה נטו עזרה. תכלס הם לא צריכים אותי, אני צריך אותם. אבל התברר שהם רוצים את טובתי כמו שהאמא רוצה בטובת ילדיה ומכוונת אותם, ככה בית-המשפט אצלי הוא כמו אמא". תמת "בית-המשפט הקהילתי כמשפחה" בלטה במיוחד על רקע ההשוואה שערכו המשתתפים עם מערכת אכיפת החוק והמשפט שהכירו לפני הכניסה לבית-המשפט הקהילתי. שמעון ששון התייחס להבדלים בין חוויותיו בבית-המשפט בהליך הפלילי הרגיל לבין חוויותיו בבית-המשפט הקהילתי: "לא האמנתי, חשבתי שאני בחלום מסוים... כשבאתי בפעמים הראשונות, ראיתי אווירה מאוד חמה, מקשיבים לי, מחלקים סוכריות בתוך בית-משפט. אני רגיל בבתי-משפט מחלקים מאסרים... לא רוצים להקשיב לך... הרגשתי את עצמי בתוך בית-משפט רגיל שאני לא בן-אדם, אני סיפרה בתוך התיק. בבית-המשפט הקהילתי הרגשתי שאני בן-אדם. השופט... אני לא מתבייש להגיד ואני בגאווה אומר את זה – אני לוקח ממנו דמות כאבא... תראה איזה אבסורד, אם פעם הייתי אנטי-אנטי הכול, היום משופט אני לוקח דוגמה".

חלק מהמשתתפים שסיימו את התוכנית תיארו **קשר מתמשך עם בית-המשפט הקהילתי, כזה שמשתרע אל מעבר לסיום הפורמלי של התוכנית**: "הם אומרים אפילו כשאתה מסיים, כל בקשה שאתה צריך, כל עזרה – אנחנו פה. אתה שייך למשפחה שלנו" (יצחק יוספי); "קצינת מבחן, אני בקשר איתה, לא יומיומי אבל כל דבר שמשתנה, מתחדש" (זוהר חגואל). חלק מבוגרי התוכנית סיפרו שהם שומרים על קשר עם התוכנית, בין היתר, באמצעות היענות לפניות קצינת המבחן שיעתרו להשתתף בשיחות ובהרצאות שנערכות לקהלים שונים בנושא בית-המשפט הקהילתי.

כל המרואיינים (למעט אחד) תיארו את **התהליך בבית-המשפט הקהילתי כנקודת תפנית משנת-חיים**. במסגרת רפלקציה שהם ערכו על התהליך הם התייחסו לאופן שבו הם תופסים את התוכנית, מנקודת מבט רטרואקטיבית הלוקחת בחשבון את המסע האישי שעברו. כמה משתתפים תיארו את התוכנית ממש במונחים של הצלת חיים: "זה להציל עוד בן-אדם. אולי היום הייתי מת מדום לב, מלא חברים שלי מתו בדרך, אולי היום הייתי בעוד מאסר, לכי תדעי איפה הייתי היום. הרבה חברים מתו. באמת עושים עבודת קודש שם" (אלי כהן); "הרווחתי את החיים שלי" (שמעון ששון); "לפעמים אני רואה אנשים שרוצים מעצר... אני אומר להם: תבקשו בית משפט קהילתי, זה מציל את החיים. כי אמיתי הצילו את החיים שלי. אם לא הייתי מגיע לבית משפט קהילתי, אם הייתי הולך לעוד מעצר, היום אני לא יודע איפה הייתי" (יצחק יוספי); "פעם היה לי הכול ולא היה לי כלום. היום אין לי כלום ויש לי את הכול... בבית המשפט הקהילתי נולדתי מחדש... בחרתי בחיים" (מאיר רביץ). אחרים הדגישו את השינוי הכללי המשמעותי שהתחולל בחייהם: "הרווחתי שינוי בחיים, שינוי משמעותי, שיעור ענק לכל החיים... אם הייתי נשאר ומרצה מאסר ולא הייתה לי אפשרות להיכנס לבית משפט קהילתי, סיכויים גדולים מאוד שהייתי מתחבר למקורות לא טובים. הייתי נשבר ממש עד הסוף... הייתי יוצא משם עם תוכניות אחרות מה שנקרא. וזה נתן לי איפה שהוא באמצע המשבר, בין לבין, את העוגן להיתפס עליו ולעלות קדימה" (זוהר חגואל); "הפסדתי את הזמן שלא הייתי בבית משפט קהילתי, את השנים שבאמת הייתי צריך, אמרתי חבל שזה לא היה מזמן, לפני 20-30 שנה. אז עדיף מאוחר מאשר אף פעם לא" (מאיר רביץ); כל הקונספט של בית משפט קהילתי הוא נדיר בעיניי. הוא שינה לי את החיים. הוא נותן לבן אדם מראה להביט בעצמו... להבין את הטעויות שלו, להתמודד עם הקשיים שלו" (יעקב לוי). ייחודיותו של בית-המשפט הקהילתי

כמחולל שינוי בחיי המשתתפים הודגשה בהשוואה לבתי-המשפט הפליליים הרגילים: "מערכת המשפט של בית- המשפט הקהילתי היא בעיניי דבר עוצמתי, הוא דבר שיש בו נתינה, עזרה, הכול, כלים לחיים. אין את זה בבתי- משפט אחרים. זה לא קיים" (יעקב לוי).

רבים מהמשתתפים אמרו שהיו ממליצים לאחרים במצבים דומים להיכנס לתוכנית: "אני מציע לכל אלה שיש להם משפטים, שייכנסו לבית משפט קהילתי. זה משהו מדהים, חבל על הזמן, יש פה הרבה הצלחה. אם אחד כמוני שהיה בשימוש ובבתי סוהר והייתי מכור, ובית משפט קהילתי הצליח לשקם אותי, תאמין לי – כל אחד יכול" (יצחק יוספי); "בית המשפט הקהילתי הוא הכי טוב בעולם... לא נוטשים אדם באמצע הדרך. מי שרוצה להיות מטופל ורוצה להיות אמיתי עם עצמו... בית משפט קהילתי—זה מה שצריך בחיים" (אליאס חזבון). בהקשר זה, הודגש **אופייה הגמיש של התוכנית, אשר הופך אותה לכזאת שעשויה להתאים לאנשים שונים** בעלי צרכים אחרים: "אני לא חושב שיש מישהו שלא יהיה מתאים לתוכנית. אם מישהו יגיד שהתוכנית לא הייתה מתאימה לו או הוא אליה – סורי, אבל זה משוגע. התוכנית זה לא משהו מקובע, היא מתאימה את עצמה לכל בנאדם ותיתן לו את התוכנית שמתאימה לו בדיוק" (מחמד אלעזה).

באופן יותר ספציפי, המרואיינים תיארו **שינויים רבים שהתחוללו בהיבטים שונים בחייהם** לאורך התהליך ובעקבות השתתפותם בתוכנית. מחמד אלעזה תיאר שינוי רוחבי שחל בכל תחומי חייו: "בהתחלה היה לי קשה, אבל התחלתי להתאקלם ולאט לאט דברים הסתדרו לי. פתאום נהייתה לי יציבות בעבודה, וחיי התקדמו לטובה. השינוי ביני לבין עצמי בולט. לא משנה מה אסביר לך – זה יהיה מעט מידי, כי מה שקרה לי בבית- המשפט הקהילתי זה כאילו חלום. ועד היום בזכות אלוהים ובזכותם יש לי רישיון נהיגה וגם רכב. אני בן 30 ומעולם לא היה לי רישיון ורכב. וכבר אני נשוי ויש לי ילדה, ואני מסודר בעבודה שלי". יצחק יוספי העיד אף הוא על המפנה הדרמטי שחל בחייו בעקבות התוכנית: "היום אני שומר על עצמי, היום אני חי טוב, היום המשטרה לא באה דופקת לי בדלת. היום אני לא מסתובב בחוץ בפחד. היום אני מפרנס את עצמי בכבוד. היום אנשים מתייעצים איתי. היום יש לי המון אחריות בעבודות שלי... יש לי 43 מטופלים". יצחק תיאר את הסיוע שקיבל בהקשר של הסדרת חובות: "קיבלתי עורך דין דרך בית משפט קהילתי, שהגיע להסדר של המון חובות, פחות כסף, ואני שילמתי להם. לא היה לי איך לשלם, לאט לאט התחלתי לעבוד והגעתי למצב שיש לי כסף, שילמתי". דוד מזרחי תיאר את המענה שקיבל לצרכים שהיו לו בתחומי חיים שונים: "היה לי קשה עם התהליך שאני עובר בחיים שלי אבל תמיד כשדיברתי איתם קיבלתי מענה וקיבלתי תשובות וניסו לעזור לי. הייתי אומר שקשה לי, אז הייתי מספר ולמה זה קשה ומה קורה לי ואני לא יכול בבית כבר ואין לי עבודה ואני צריך לשלם ויש לי חובות. תמיד קיבלתי את המענה... דברים היו זזים". גם יוסף מחארב תיאר את הסיוע ההוליסטי והמקיף שקיבל בהיבטים שונים: "בתור אסיר משוחרר דאגו לי, עזרו לי מבחינת המזון, עבודה, שוברים לקניות. בהמון דברים עזרו לי לעמוד על הרגליים, כמו שצריך. נתנו לי קורס פעמונים איך לנהל את המשכורת שלי". מאיר רביץ סיפר על השתלבותו בשוק העבודה לראשונה בחייו: "בחיים שלי קודם לא עבדתי... אני עובד 14 חודש היום באיזה מפעל, באותו מקום. מה זה מאושר! אמנם המשכורת לא מי יודע מה, אבל מה זה מאושר, השקט. הפחד, החרדות – הכול הלך לי". אליאס חזבון תיאר את השינוי הפנימי שהתחולל בו בעקבות התוכנית ועל הכלים שרכש להתמודדות עם רגעי שפל: "התוכנית לא רק מנקה מסמים אלא מנקה את הגוף את הנפש ממחשבות רעות ושליליות. המון פעמים עד היום כשיש לי את המחשבות האלה אני מרגיש שאני רוצה לברוח לסמים אבל אז אני מתקשר למטפלת שלי, ולפעמים אני לוקח דף ועט, כשזה קורה לי, וכותב מה המחשבות ולמה זה קורה

ל"י. בדומה לכך, גם יעקב לוי סיפר: "היום גם כשיש לי תקופות רעות, אני לא נכנס לשטויות כי בית משפט קהילתי נתן לי חוסן מנטלי. חוסן נפשי".

ציר מרכזי שהמשתתפים העידו כי חל בו שיפור של ממש בעקבות השתתפותם בתוכנית הוא **מערכות היחסים שלהם עם בני-משפחתם**—בני-זוג, ילדים, הורים ואחים. אחד המשתתפים סיפר שבעקבות התהליך הוא התחיל להיות בקשר לראשונה עם בנו. משתתף אחר סיפר שקיבל תמיכה לכל אורך התהליך מאשתו, דבר שקירב ביניהם. משתתף נוסף, אשר נשר מהחברה הדתית שאלה השתייך בעברו, דיווח על התקרבות מחודשת למשפחתו ולדת, בעקבות התהליך שעבר במסגרת התוכנית. משתתפים שאינם מקיימים מערכת זוגית כיום הדגישו כי בעקבות התהליך הם בשלים ומוכנים יותר להיכנס לזוגיות ולהשקיע בבנייתה. יוסף מחארב תיאר בהתרגשות את השינוי הדרמטי שהתחולל ביחסיו עם ילדיו: "היום אני מנסה לתקן למרות שאני רחוק מהבית ומהילדים. אבל כשאנחנו יושבים אני מדבר ומשוחח איתם ובודק מה חסר להם. זה לא היה קודם. עכשיו אני מסוגל לשבת איתם, לבדוק מה חסר להם. להיות חלק מהנסיבות שלהם. תודה לאל יש שיפור עם הילדים שלי". אליאס חזבון שיתף בשינוי שהתחולל ביחסיו עם הוריו, בעקבות התהליך שעבר: "זכיתי שוב באהבה של ההורים שלי... הרווחתי אותם מחדש". גם מחמד אלעזה העיד על שינוי דומה: "לפני שנכנסתי לתוכנית הקשר עם ההורים לא היה חזק. לא היה כמו היום. אם ארצה להשוות את העבר להיום אז יש שינוי של 180 מעלות לטובה". מאיר רביץ תיאר השינוי שעבר בעקבות התוכנית השפיעה על האופן שבו אחיו תופסים אותו: "'יש לי אחות בפנסייה... וואלה איך היא גאה בי: יופי, יופי, יופי. יש לי 6 אחיות ואנחנו שלושה אחים, כולם גאים בי. גיסתי. תשמע, הם רואים באמת את [מאיר] האמיתי, לא את [מאיר] של פעם".

מעבר להישגים ולהצלחות של המשתתפים בתחומי החיים הגשמיים, רבים מהמשתתפים ציינו שבעקבות השתתפותם בתוכנית חל **שינוי בתפיסה העצמית, בתחושת המסוגלות ובדימוי העצמי**. חלקם תיארו כיצד לא האמינו שיצליחו לעמוד בדרישות התוכנית ולעבור משלב לשלב: "הצלחתי בכך שלא חשבתי שאני אצליח לעבור את 5 השלבים. הצלחתי בזה שנסגר התיק ובוזה שאני עומד לסיים לבנות את הבית שלי. שיש לי סדר יום ואני קם ואוכל כמו אנשים" (אליאס חזבון); "ברגע שהקראתי את המכתבים שכתבתי, משלב לשלב, אלה היו אירועים שלא האמנתי שאעמוד בהם. ביקשו להביא לי כוס מים בזמן שאני מקריא את המכתב כי ירדו לי דמעות מההתרגשות...אני לא מאמין שזה קרה, וזה קרה. וזה ימשיך לקרות... מפה רק למעלה" (מאיר רביץ). משתתפים מסוימים תיארו תחושות של גאווה ואמונה עצמית: "אני מרגיש שעברתי את התהליך הזה ואני הכי הרבה גאה בעצמי ואני מרגיש שאני מסוגל לדברים, שאני יכול לעשות דברים אחרים, שיש לי עוד דרך להיות בחיים" (דוד מזרחי); "הרווחתי את הכוח להאמין בעצמי. להאמין שהכול תלוי בי. הרווחתי את המהות של להבין איך להתמודד בעולם...אני גאה בתהליך שעברתי" (יעקב לוי).

השינויים בתפיסה העצמית בעקבות הצלחות שחוו, לעתים "נגד כל הסיכויים", לוו גם ב**שינויים בתפיסות עולם רחבות יותר** בקרב רבים מהמרוואיינים. חלקם תיארו שינוי באופן שבו הם תופסים את החיים ואת המקום שלהם בעולם, כפי שעולה מדבריו של מחמד אלעזה: "כיום אני לא רואה את החיים כמו לפני. הטעם של החיים השתנה. אני יודע לצאת, לעבוד, לשבת, לדעת לפגוש חברים, לדעת עם מי לשבת ועם מי לא. לדעת להגדיר מה אני רוצה, להגדיר מטרה שאני רוצה להגשים". עוד הוזכר שינוי הנוגע לאופן שבו נתפס העולם – ממקום רע למקום טוב יותר: "התפיסה שלי השתנתה בזה שהעולם לא כזה רע כמו שציירתי אותו" (אלי כהן). אחרים עמדו

על שינויי עומק פנימיים שהתחוללו בהם, ושגרמו להם לפתח, לראשונה בחייהם, גישה חיובית ואכפתית כלפי אנשים אחרים בחברה. יצחק יוספי תיאר את הטרנספורמציה שעבר מאדם "מסוכן לציבור" לאדם אכפתי, שרואה את האחר ומושיט יד לעזרה: "השתנתה הגישה שלי כלפי אנשים, השתנתה התוקפנות שלי, נהייתי סבלני. פעם לא היה אכפת לי מאחרים, פעם הייתי מסוכן לציבור... היום כן אכפת לי מאנשים... פעם הייתי הולך וגונב להם. היום אני מושיט יד ועוזר להם. קיבלתי ארגז כלים שהיום אני משתמש בו". שמעון ששון שיתף כיצד השינוי הפנימי העמוק שעבר מתורגם כיום לשינוי התנהגותי שבא לידי ביטוי במוכנותו לתרום לחברה: "נכון להיום החיים שלי מבוססים אך ורק על להיות נקי. נקי לא רק בשתן. נקי בצורה רוחנית, בצורה נפשית. נקי זה אומר לא לגנוב, לא לשקר, לא להשתמש בסמים, ללא תככים ומזימות, ללא אלימות כמובן מכל מיני סוגים... אני מוכן לעזור ולתת מעצמי מה שאני יכול, גם לחברה".

חלק מהשינוי העמוק בתפיסות של המשתתפים בא לידי ביטוי ב**גישתם כלפי הממסד, בכלל, וכלפי מערכת אכיפת החוק והמשפט, בפרט**. חלק מהמשתתפים תיארו את תחושות חוסר האמון, הניכור והאנטגוניזם שחשו עובר לכניסתם לתוכנית כלפי המערכת הממסדית, ובתוכה מערכת אכיפת החוק והמשפט שעמיה באו במגע. להפתעתם, גילו תוך כדי התהליך בבית המשפט הקהילתי כיצד גישתם הולכת ומשתנה. שמואל יעקבי סיפר: "אחד השינויים הכי משמעותיים שחוויתי זה היחס הכללי שלי לבית משפט ולמערכת החוק באשר היא. אם בתור ילד בן 18 הייתי סופר אנטגוניסט לגבי כל מי שקשור למערכת המשפט וכל מי שעורך דין ושוטר ושופט, לא האמנתי בדבר הזה – בית המשפט הקהילתי נתן לי לראות קצת מעבר לזה...[התחלתי] להעריך את בית המשפט ואת מערכת המשפט. זה לא משהו שקרה ביום, זה קרה כתהליך". דברים דומים עלו בסיפורו של מאיר רביץ: "אני נדהם ממה שעובר עלי, שכאילו אני צמא לדרך הזאת. אף פעם לא הייתה לי הזדמנות שמישהו ילווה אותי. תשמע, כל הכבוד לשופט, נשבע לך, איזה אורך רוח יש לה. בסך הכול עשינו רק עבירות, עשינו רק פשעים, הזקנו לחברה והם באים בכוונה לעזור לנו. וואלה, זה תפס לי. זה לקח זמן עד שהאמנתי במערכת. לא האמנתי אף פעם בשלטונות, בשום מערכת". אלי כהן העיד אף הוא על שינוי בתפיסתו את מערכת המשפט: "אני יכול להגיד לך שהחשיבה שלי לגבי הדבר הזה שנקרא בית משפט השתנתה, ורק עקב בית-המשפט הקהילתי".

עוצמת ההשפעה של התוכנית על חייהם של המשתתפים השתקפה ב**אסירות-התודה שהם הפגינו בדבריהם על ההזדמנות שניתנה להם, על התמיכה ועל החסד שלתחושתם זכו להם, ומעל לכל על מסירותו של הצוות שביצע עבודת קודש**: "אני אסיר תודה לדבר הזה שנקרא בית משפט קהילתי. אני אומר זה משהו אלוהי" (אלי כהן); "לא כל בן אדם זוכה לעצור רגע בחיים, לקבל הזדמנות שנייה ולשנות את החיים שלו" (יעקב לוי); "יש לי המון אסירות תודה לבית-המשפט שהוציאו אותי מכל הבלגן וקיבלתי מתנה חיים בחזרה... עשיתי הרבה קהילות טיפוליות ולא הצלחתי. בבית משפט קהילתי כשניסיתי - כן הצלחתי... זה לא מובן מאליו לקבל צ'אנס כזה, חום ואהבה, תמיכה כזאת, לקבל שיקום כזה מהמדינה בחינם, כשרודפים אחריו אפילו בתוך הבית, באים ומבקרים אותך" (יצחק יוספי); "התחלתי להשתנות כי ראיתי שדברים אמיתיים ואנשים מעוניינים להציל את החיים שלי והם פשוט עושים ועשו איתי עבודה קדושה. כל הכבוד לאנשים האלה, אני אסיר תודה להם על כך ואני מעריך את זה מאוד" (שמעון ששון); "רציתי להגיד תודה לכל הצוות שתמך והיה איתי על המאמצים, גם השופט" (יוסף מחארב).

במבט צופה פני עתיד, המרואיינים התייחסו ל**שאיפותיהם ולאופן שבו הם מקווים לראות את עצמם בעוד כמה שנים**, בחלוף זמן נוסף מסיום התוכנית. רבים הזכירו את השאיפה לחיות במערכת יחסים זוגית, לבנות משפחה

ולחיות חיי שגרה: "לבוא מהעבודה, לראות חדשות... לחיות את זה הכי פשוט אבל עם אהבה" (אלי כהן); "נשוי ויושב בביתי עם הילדים" (אליאס חזבון); "בבית עם הילדים שלי עם הנכד ושהדברים יהיו בסדר" (יוסף מחאראב); "רואה את עצמי נשוי עם שני ילדים. בבית משלי. משפחה משלי. יש לי חלום. אני ברוך השם אסיר תודה לאלוהים, אני היום עובד ב- 3 מקומות עבודה... היום אני בזוגיות כבר עוד מעט חצי שנה. ועכשיו אני הולך לעשות רישיון... כל הדלתות נפתחות" (יצחק יוספי); "אני רוצה להיות נקי, אני רוצה להיות אחרי תעודה אקדמית או תעודה מקצועית מסוימת... אני רוצה להיות בזוגיות ולגור עם בת הזוג שלי... לעבוד, לייצר לעצמי סביבת חברים קטנה ומלוכדת שאני יכול להסתובב איתה ולא להסתובב בעולם ולחפש חברים. וזהו, פשוט למצוא את התוכן הפנימי שלי" (שמואל יעקבי).

נקודות לשיפור ולקחים לגבי התוכנית בכללותה

כחלק מההתבוננות הרפלקטיבית שלהם על התהליך שעברו, המרואיינים התייחסו גם **לנקודות לשיפור וללקחים** שאנשי המקצוע צריכים לקחת בחשבון במטרה להיטיב את התוכנית עבור משתתפים עתידיים. נתנאל רהט, שהגיע לתוכנית בשל עבירות חוזרות, לרבות איומים כלפי שוטר, הזכיר את העומס הכרוך בהשתתפות בתוכנית, בהינתן הדרישה מן המשתתפים לקחת חלק באופן מנדטורי בפעילויות: "[צריך] לתת לבן אדם לבחור אם הוא רוצה להגיע לקבוצות תמיכה. אי אפשר להכריח בן אדם להגיע לקבוצות תמיכה. נגיד אני, שלוח הזמנים שלי עמוס, זה הקשה עלי בצורה כזאת שכמעט ויתרתי. לא היה לי כוח, אמרתי: וואלה, אני מעדיף ללכת לכלא עם כל העומס הזה. אנשים נשברים ככה. אני גם עובד 12 שעות ואחרי העבודה אני צריך ללכת לשבת מול בחורה והיא צריכה לשמוע בעיות".

שני משתתפים התייחסו **לקושי שחוו במהלך מעצר בית** שהוטל עליהם תוך כדי ההשתתפות בתוכנית. דוד מזרחי, ששהה במעצר בית של תשעה חודשים, הרגיש שכמעט נשבר מספר פעמים לאורך התהליך. השילוב של גמילה מהתמכרות וטיפול אינטנסיבי לצד הגבלת חירות במסגרת מעצר בית נחוה כקשה במיוחד עבורו: "הייתי תשעה חודשים במעצר בית מלא. זה התקופה שהייתה לי הכי קשה והכי מבלבלת... קשה להיות סגור בבית בלי לדעת שאתה יכול לצאת. אתה לא יכול לעבוד, כאילו אין יותר מדי מה לעשות". גם זוהר חגואל תיאר את תקופת מעצר הבית כקשה: "מבחינת המעצר בית, במבט לאחור, בתוך המצב עצמו כן היה עוזר לי אם היו משחררים לי יותר אוויר".

נקודה אחרת שהוזכרה כמושא לשיפור נוגעת **לניסיון לייצר תחושה של קהילתיות** בקרב משתתפי התוכנית. שמואל יעקבי הדגיש את חשיבותו הפוטנציאלית של ההיבט הקהילתי בתוכנית, אשר בפועל, לתחושתו, הוחמץ ולא מומש באופן מוצלח. לדבריו, על אף הניסיונות ליזום אירועים קהילתיים שיכולים היו להוות הזדמנויות משמעותיות ליצירה ולחזוקת תחושה של קהילתיות, לעתים התחושה היתה שאין אימפקט משמעותי לאירועים הללו: "במהלך הבית משפט ניסו לייצר אירועים של בית משפט קהילתי... נגיד הביאו אותנו בראש השנה, הביאו אותנו לפארק הציבורי והיו הרבה משתתפים, המנהלת של התוכנית נשאה נאום וכן הלאה. זה מאוד חיובי הדברים האלה. אני חושב שאין מספיק כאלה או שהם לא מספיק אימפקט... אני חושב שמה שהם מנסים לעשות שם שדווקא לא הולך, זה לייצר קהילתיות סביב זה, קהילה".

חלק מן המשתתפים הציפו את **הצורך בתמיכה ובליווי מסודרים** אחרי סיום התוכנית, בפרט בהקשר התעסוקתי. המבחן האמיתי שמשתתפי התוכנית נדרשים לעמוד בו הוא לא רק במהלך התהליך או בסיומו הפורמלי, אלא גם בחודשים ובשנים שיבואו לאחריו. אחד המשתתפים סיפר שלאורך התהליך היה עסוק מאד.

הוא העלה חשש שעם תום התהליך, השעמום וחוסר התעסוקה עלולים לייצר נסיבות שיובילו או להידרדרות. משתתף אחר עמד אף הוא על חשיבות הצורך שלו בקשר עם אנשי מקצוע, גם בחלוף שנתיים מאז שסיים פורמלית את התוכנית: "אני סיימתי לפני שנתיים כמעט, אני עדיין בתוך הטיפול. כי ברגע שאני מחליט שאני סיימתי – זה חזרה למעברה. אני חייב להיות עם אנשי מקצוע, עם אנשים שהשקיעו בי או שאנשים חדשים שבאים במקומם, להיות איתם בקשר וללכת איתם יד ביד, חייב" (שמעון ששון).

נקודה נוספת שעלתה ככזו המצריכה מחשבה נוספת מצד אנשי התוכנית נוגעת **לשאלת סיומו של הליך מוצלח בהרשעה**. שלושה משתתפים תיארו כי הגיעו לבית-המשפט הקהילתי בגין עבירה ראשונה שביצעו. במקרים אלה, בלטה הציפייה לסיים את ההליך באי-הרשעה – מהלך שעשוי היה לחסוך מהם תיוג ולהקל על השיקום וההשתלבות בקהילה. זוהר חגואל, שהגיע לתוכנית בגין עבירה ראשונה של גידול סמים בדירה, סיפר על הציפייה שלו לקבל אי-הרשעה, בתום הליך משמעותי שבו הרגיש שהשקיע את המקסימום שיכול היה להשקיע: "עשיתי תהליך ארוך ונתתי בו את המקסימום. ברוך השם, לא היו לי תקלות ולא קרה שיצאתי פעם מהבית נגיד או דברים כאלה, במעצר בית. וזהו, בסופו של דבר, כמעט כולם היו בטוחים שאני כן אקבל אי-הרשעה. בסוף קיבלתי הרשעה. זה משהו שמאוד התבאסתי עליו. כמובן בהשוואה למה שהייתי אמור זה עולם שונה לגמרי, אבל זה כן משהו שהתבאסנו עליו. גם ביקשנו ואמרנו שלא אכפת לנו עוד חמש שנים שייתנו קצינת מבחן, אבל שיבטלו את ההרשעה".

המרוויינים הדגישו את **חשיבות העברת המסרים מצד אנשי המקצוע כי הם מאמינים ביכולתם של המשתתפים להצליח**. אלי כהן תיאר מה חשוב לדעתו שאנשי המקצוע יזכרו כשילוו משתתפים עתידיים בתוכנית: "לתת להרגיש שיאמינו בך... הכי חשוב זה להבין שבדרך לפעמים יש כישלונות... זה לא קל, ילד קניבל – את יכולה להאשים אותו שהוא אוכל אדם? זה מה שחניכנו אותו. המקום הזה של לא להרים ישר ידיים. בסוף קורה משהו". בהקשר זה, הוא תיאר גם את **ציפיותיו מהחברה בכללותה לאמץ תפיסה יותר מורכבת ופחות פשטנית כלפי עוברי-חוק**: "אני מתפלל שהחברה שלנו תבין שלפעמים צריך לקרוא בין השורות ולא להסתכל רק על פני השטח ולהכניס אנשים לכל מיני תבניות... כי אני אומר, אין סתם, בן אדם לא מגיע לסמים סתם, ואם אתה יורד יותר עמוק אתה מבין שהצלת עוד בן אדם ואולי הבן אדם הזה יציל עוד אנשים". נתנאל רהט שיתף **בתקוותו כי התוכנית תתרחב ותקלוט לשורותיה כמות רבה יותר של אנשים**: "הלוואי שייקחו עוד אנשים ויטפלו בהם, כי התוכנית הזו תהיה הזדמנות לכל אדם, ויהיו לו חיים טובים יותר, לא כמו שהם כרגע. הבקשה שלי שכמה שיותר יגיעו לאנשים".

4.3.2 חוויותיהן של נשים אמהות לילדים בוגרות התוכנית

בפרק זה נתאר את התמורות שחלו ברווחתן האישית של בוגרות בית המשפט הקהילתי ובפרט במערכת היחסים בין לבין ילדיהן לאחר סיום התוכנית. באופן ספציפי, ביקשנו ללמוד על שינויים שחלו ברווחתן האישית של המשתתפות עצמן, במערכות היחסים עם ילדיהן ובמערכות יחסים עם בני משפחה נוספים ועם גורמים חיצוניים. הממצאים בפרק זה מתבססים על ראיונות עומק מובנים למחצה עם 13 אימהות שסיימו בהצלחה את התוכנית הטיפולית בבתי המשפט הקהילתיים השונים. פרטי רקע על הנשים שהשתתפו במחקר מופיעים **בטבלה 8** שלהלן. **תצפיות** אתנוגרפיות על דיונים ואירועים קהילתיים במסגרת התוכנית וכן בקשות משתתפות לעליית שלב בתוכנית הטיפולית השלימו את התמונה והעשירו את הנתונים.³

טבלה 11: נתוני רקע של המשתתפות

שם (בדוי)	גיל	מצב משפחתי	מס' ילדים	גילאי הילדים
גל	30-35	גרופה	3	ילדים צעירים (גן ובי"ס נוסד)
דורית	40-45	גרופה, בזוגיות	5	ילדים צעירים ומתבגרים
חנה	40-45	גרופה	2	מתבגרים
תמר	40-45	נשואה	3	צעירים, מתבגרים ובוגרים
שירן	20-35	רווקה, בזוגיות	1	בי"ס יסודי
נטלי	40-45	גרופה, בזוגיות	2	בי"ס יסודי ומתבגרים
אמאל	40-45	גרופה	5	צעירים, מתבגרים ובוגרים
מרים	20-25	גרופה	1	צעיר/ה (גן)
ליאור	26-30	גרופה, בזוגיות	1	צעיר/ה (גן)
סיון	20-25	גרופה	2	צעירים (מעון וגן)
עמית	30-35	נשואה	3	בי"ס יסודי ומתבגרים
מיטל	36-40	נשואה	7	בי"ס יסודי ומתבגרים
טניה	36-40	נשואה	4	בי"ס יסודי ומתבגרים

³ מתוך 13 הנשים שהתראיינו, שתיים הן ערביות. המחקר לא התיימר לבחון את חוויותיהן הייחודיות כמי שמשתייכות לקבוצת מיעוט נבדלת מקבוצת הרוב בשפה, בתרבות ובדת ולעיתים אף נמצאת בקונפליקט עמה. בחינה כזו אינה מתאימה למחקר איכותני המבוסס על מדגם קטן. הבדלים באפקטיביות התוכנית בהתאם להשתייכות לקבוצות מיעוט לאומיות ואחרות ייבדקו במחקר במסגרת ניתוח הנתונים הכמותניים. השמות הבדויים שניתנו בפרק זה אינם משקפים את מוצאן של הנשים, וזאת כדי להבטיח אנונימיות.

א. סקירה כללית

א.1. נשים ואימהות עוברות חוק

אוכלוסיית הנשים הכלואות היוותה מאז ומתמיד אחוז קטן מאוכלוסיית האסירים הכללית (למשל, בארצות-הברית כ-7.5%). יחד עם זאת, במהלך העשורים האחרונים חל גידול ניכר בשיעור הנשים הכלואות וכיום מדובר בקבוצת האוכלוסייה הגדלה בקצב המהיר ביותר בארצות-הברית (Celinska & Siegel, 2010; Brown & Bloom, 2009). לגידול זה קיימת השפעה מרחיקת לכת על החברה בארצות-הברית, וזאת בעיקר מאחר שמרבית הנשים הן אימהות לילדים אותם גידלו טרם כליאתן (Mumola, 2000). נוכח האמור, בשנים האחרונות קיימת עלייה במספר המחקרים העוסקים בתחום ככלל, ובמחקרים העוסקים בתוכניות התערבות בנושא הורות המיועדות לאימהות עוברות חוק בפרט.

המחקר על-אודות עבריינות נשית החל להתפתח מאמצע שנות השבעים של המאה העשרים, בעיקר במסגרת כתיבה פמיניסטית. עד לשנים אלו, נהגה הקרימינולוגיה המסורתית לראות בנשים עברייניות חלק מהאוכלוסייה העבריינית הכללית ולא ניתן לה מקום כתחום ידע נפרד. המחקרים המעטים שמצאו לנכון להתמקד באוכלוסייה זו התבססו בעיקרם על סטריאוטיפים ודעות קדומות באשר לדמות האישה ותפקידה (גור, 2007). הכתיבה הפמיניסטית עוררה מודעות לכך שנשים עוברות חוק חולקות מאפיינים וצרכים דומים, השונים מאלו של גברים עוברי חוק. כך למשל, נמצא כי רבות מנשים אלו משתייכות לקבוצות מיעוט אתניות, עניות יותר, חסרות השכלה ומקצוע והן אימהות חד הוריות (Glaze & Maruschak, 2009; Covington, 2002). עוד עלה כי חלק ניכר מנשים אלו חוו בעברן טראומות רבות, נפלו קורבן להתעללות מינית בילדותן ונטו לקורבנות במהלך ההתבגרות והבגרות שלהן (DeHart, 2008). במחקר שנערך בנווה תרצה בישראל נמצא כי "לא הייתה בין הנחקרות אחת שלא עברה טראומה" (לטה, 2000). בנוסף, נמצא כי נשים עוברות חוק סובלות מבעיות בתחום בריאות הנפש ומבעיות התמכרות יותר מאשר גברים אסירים (גור, 2007; Corston, 2007; Covington, 2002). כתוצאה מקיום אורח חיים של עזובה נפשית, פיזית ומינית וכן שימוש בסמים, נמצא כי נשים אלו הן בעלות בעיות פיזיות רבות יותר בהשוואה לאוכלוסייה הכללית (גור, 2007; Corston, 2007). יתרה מכך, נשים עוברות חוק נוטות להערכה עצמית נמוכה ולבעיות בדימוי העצמי ובדימוי הגוף שלהן (Corston, 2007). יצוין כי לא פעם מדובר בקשר דו-כיווני לפיו המאפיינים מהן סובלות הנשים הם אלו שהובילו אותן מלכתחילה להתנהגות עבריינית. כך למשל, ממחקרם של (McDaniels-Wilson and Belknap, 2008) עלה כי קורבנות מינית היא במקרים רבים הסיבה להתנהגות עבריינית של נשים. זאת ועוד, הרקע לביצוע עבירות בידי נשים נשען לעיתים קרובות על מאפיינים מגדריים מובהקים והימצאותן במערכות יחסים בלתי שוויוניות בחברה פטריארכלית (גור, 2007; רימלט, 2001). מלבד מאפיינים אלו, נמצא כי אוכלוסייה זו, בהשוואה לגברים עוברי חוק, סובלת לא פעם מסטיגמה כפולה כתוצאה מהעבירה: בשל המעבר על החוק והשניה בשל סטייתן מהתפקיד הנשי המסורתי. סטיגמה זו היא בעלת השפעות ממשיות הן על דרכי השפיטה והענישה שלהן, והן על אפשרויות השיקום העומדות בפניהן ושילובן בחברה לאחר ריצוי העונש (Carlen, 1983; גור, 2007). ממצאים אלו באשר למאפייניהן של נשים עוברות חוק עולים בקנה אחד עם תיאוריית "הצטלבות מיקומי השוליים" (intersectionality) לפיה על מנת להבין את מצבן של נשים והתנהגותן יש להביא בחשבון את כלל המיקומים החברתיים השוליים שלהן, כך שלצד המגדר, יש להתחשב גם במעמדן, שיוכן האתני, הגזעי ועוד.

בהתאם לכך, ניתן לראות כי מרבית עוברות החוק סובלות מ"ריבוי צמתים" של חולשה אשר בחינה של כולם יחד (מעבר להיותן נשים) היא שעשויה להסביר את ההתנהגות העבריינית (קרומר-נבו וקומס, 2012).

הספרות הפמיניסטית עמדה על ההבחנה בין נשים וגברים באשר לאופן קבלת החלטות. על פי גילגן, בבואן של נשים להתמודד עם דילמות מוסריות, הן ינקטו באתיקה של דאגה לזולת המייחסת משקל למערכות היחסים בחייהן, לעתים עד כדי הקרבה עצמית (Gilligan, 1993). זאת, בניגוד לאתיקה של צדק אשר שמה דגש על קבלת החלטות באופן אטומיסטי, ללא תלות בקשרים נוספים. בהתאם לתיאוריה זו, מחקרים באשר לאימהות עוברות חוק (ואימהות ככלל) הצביעו על מרכזיות התפקיד האימהי בזהותן של נשים ועל החשיבות שהן מייחסות לשמירה על מערכות היחסים עם ילדיהן לצורך הסתגלותן בכלא ולאחר שחרורן (למשל, Laney et al., 2015; Celinska & Siegel, 2000; Greene et al., 2010). בנוסף, עולה כי אימהות מחשיבות את הפירוד מילדיהן כהיבט הקשה ביותר של המאסר (Snyder, 2009; Tremblay & Sutherland, 2017). בשל הפרידה מילדיהן חוות הנשים תחושות קשות של נטישה, אשמה ובושה (Snyder, 2009). פרידה זו מביאה לעלייה בסימפטומים של מחלות נפש וקושי להשתלב בכלא כתוצאה מכך (Loper et al., 2009). במחקר אחר דיווחו נשים על רמות גבוהות של מתח הקשור בהורות לאחר שחרורן מהכלא ועל קושי לפנות לקבלת תמיכה מחשש לתגובות עונשיות (Brown & Bloom, 2009). עוד עלה כי הקשיים החברתיים, הכלכליים, הסטיגמה החברתית, הבושה והמאבק להחלים מההתמכרות מקשים על היכולת לשקם את היחסים עם הילדים לאחר השחרור מהכלא (Dodge & Pogrebin, 2001). יחד עם זאת, נוכח נסיבות חייהן הקשות, נשים אלו נוטות לנקוט בגישות הוריות שליליות יותר, והן בעלות ידע הורי ומיומנויות הוריות נמוכות (Tremblay & Sutherland, 2017). לאור מאפיינים אלו, נמצא כי לצורך שיקום עוברות חוק נדרש מענה למספר רב של בעיות בו-זמנית (גור, 2007).

בראשית שנות האלפיים, החלה לחלחל ההבנה כי מאפייניהן וצרכיהן השונים של נשים עוברות חוק מחייבים מדיניות מותאמת מגדר. כתוצאה מכך החלו להתפתח תוכניות שיקום וטיפול המותאמות לאוכלוסייה זו (Chesney-Lind & Pasko, 2012), זאת בעיקר במסגרת המאסר (Lynch et al., 2012; Bartlett et al., 2015). בין תוכניות ההתערבות ניתן למצוא לאחרונה גם מחקרים המבקשים לבחון את השפעתן של תוכניות המיועדות לעוברות חוק אימהות, המתמקדות בתפקודן ההורי (גור, 2007; Tremblay & Sutherland, 2017). יחד עם זאת, מאחר שמרבית התוכניות פעלו במסגרת הכלא, לא הייתה לאותן הנשים אפשרות ממשית ליישם את הנלמד בשגרה (למעט במסגרת הביקורים בכלא, במהלכם אכן ניתן היה לראות לראות שיתוף של הילדים, והרחבת הקשר בין האם לילדיה במסגרת המגבלות).

א.2. השפעת ההליך המשפטי על מערכות יחסים במשפחה

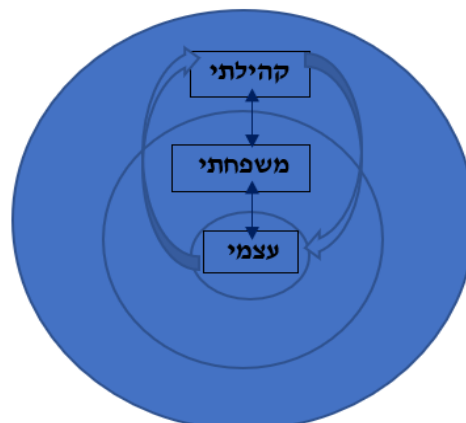
מחקרים מחוץ לשדה הקרימינולוגי עומדים על חשיבותם של קשרים בין-אישיים חיוביים להשגת משאבים ומיומנויות בסיסיות. ככל שהקשר אינטימי וההיכרות ארוכה יותר, כך גדלה ההשפעה. בהתאם לאמור, נמצא כי לקשרי משפחה השפעה מרחיקת לכת על רווחתו האישית של אדם (Halpern, 2008; Granovetter, 1973). כך למשל, מחקרים מראים שתמיכה חומרית ורגשית של בני משפחה מונעת חזרה לשימוש בסמים (Petersilia, 2003) וכי תמיכה מצד בן זוג היא הגורם המועיל ביותר להתמודדות עם בעיות צריכת אלכוהול (Sobell et al., 1993). השפעה זו גדלה ככל שמדובר בנשים עוברות חוק וניתן לראות שקיומם של ילדים הוא בין הגורמים הקשורים לחדילה מפשיעה (Hoan & Merry, 2010; Rodermond et al., 2016). בהתאם לכך, מהמחקר המלווה שנערך בישראל ומהדו"ח המסכם את פעילות בתי המשפט הקהילתיים לשנת תשע"ח עלה כי הורות לילדים

מהווה גורם מנבא לסיום התוכנית בהצלחה. כן עלה כי 75% מכלל המשתתפים שהאשמו בעבירות אלימות במשפחה סיימו את התוכנית בהצלחה (גל ודנציג-רוזנברג, 2017 ; דו"ח סיכום פעילות תשע"ח). לאור האמור, נראה שלקיומם של ילדים תרומה לא מבוטלת להליך, וייתכן שהשיעור הגבוה של מסיימים בהצלחה בתיקי אלימות במשפחה עשוי להעיד על שינוי במרקם היחסים המשפחתיים בעקבות התוכנית בבית המשפט הקהילתי. יחד עם זאת, יש לשים לב שככל שמדובר בקשרים שליליים במשפחה, לרבות זוגיות מתעללת ובני זוג בעלי עבר פלילי, עשויות להיות לכך דווקא השלכות הפוכות התורמות להתנהגות בלתי חוקית (Hoan & Merry, 2010).

יצוין כי במחקר שנערך לאחרונה בישראל נבחנה לראשונה השפעת ההליך הפלילי עצמו על קורבנות עבירות מין קטינים. נמצא כי ההליך הפלילי ואופן מהלכו השפעה דרמטית על קורבנות אלו (פיאמנטה, 2019). עם זאת, למעט מחקר חדשני זה אין בנמצא מחקרים הבוחנים את השפעות ההליך הפלילי עצמו על מערכות היחסים המשפחתיות ועל רווחת הפרטים בו, וודאי שלא את השפעת ההליך בבית המשפט הקהילתי, לרבות התוכנית הטיפולית, על נאשמים או על ילדיהם. במסגרת המחקר המלווה הישראלי, ניתן היה לראות סוגנית ראשונה המבקשת לעמוד על השלכות התוכנית בבית המשפט הקהילתי על אחרים משמעותיים שונים של הנאשמים. ממצאי המחקר העלו שמרבית הנבדקים ציינו שהההליך השפיע לחיוב על אנשים משמעותיים בחייהם וכי ההשפעה הרבה ביותר נמצאה אצל ילדי הנבדקים (גל ודנציג-רוזנברג, 2017). פרט זה בצירוף לנתונים שצוינו לעיל על-אודות הסיכוי הגבוה יותר של משתתפים בעלי ילדים לסיים את התוכנית ושיעורם הגבוה של מסיימים בעבירות אלימות במשפחה, עשויים ללמד מחד על השפעת ההורות על ההליך המשפטי עצמו, ומאידך על השפעת ההליך על מרקם היחסים המשפחתי. התמקדות המחקר הנוכחי בנשים נובעת הן מהגידול הניכר באוכלוסיית הנשים הכלואות בשנים האחרונות, והן ממרכזיות התפקיד האימהי בחיי הנשים (למשל, Celinska & Siegel, 2010), לצד קשייהן ההוריים (Tremblay & Sutherland, 2017).

ב. ממצאים

ראיונות העומק עם המשתתפות חשפו תמונה מורכבת וייחודית של התמורות שחלו בחייהן לאחר השתתפותן בתוכנית בית המשפט הקהילתי. מידת השינוי ואופיו אמנם השתנו ממשתתפת למשתתפת אולם מרביתן המוחלט (למעט משתתפת אחת) תיארו שיפור ברווחתן האישית לאחר התוכנית לצד המשך התמודדות עם מציאות יומיומית קשה. התמורות שתוארו חולקו לשלושה מעגלי שינוי השזורים האחד בשני, בהתבסס על המודל הסוציו-אקולוגי שפותח על ידי הפסיכולוג אורי ברונפנברנר (Bronfenbrenner, 1986). המעגל הראשון

והמרכזי הוא המעגל העצמי הכולל תמורות שחלו באישיותן וברוחותן של הנשים. המעגל השני נוגע לרובד המשפחתי ומתייחס לתמורות שחלו במערכות היחסים של המשתתפות עם ילדיהן, בני זוג ובני משפחה נוספים (הורים, אחים וכו'). המעגל האחרון והרחב ביותר הוא המעגל הקהילתי הנוגע לתמורות שחלו במערכות היחסים של המשתתפות עם העולם הרחב יותר, ובכלל זה גורמי טיפול וגורמים מקצועיים אחרים, חברים, מעסיקים וקולגות לעבודה. בין המעגלים מתקיימים קשרי גומלין הדוקים כך שלעיתים תיארו המשתתפות כיצד תנודה במעגל החיצוני הביאה לשינוי במעגל העצמי והמשפחתי או להפך.

ב.1. תמורות במעגל האישי – התפתחות ה"עצמי"

על מנת ללמוד על חוויות המשתתפות ועל התמורות שחלו בחייהן לאחר השתתפותן בתוכנית בית המשפט הקהילתי, חשוב תחילה לעמוד על נסיבות חייהן כפי שעלו במהלך ראיונות העומק. מרבית המשתתפות **תיארו את ילדותן בצל תחושות של חוסר נראות, שיפוטיות ומחסור בחום ובאהבה**. מערכות היחסים בין לבין הוריהן העלו מורכבויות שונות, ולעיתים כללו התיאורים גם התעללות ואלימות פיזית קשה. חלק מהמשתתפות הוצאו בשל נסיבות אלו למסגרות חוץ ביתיות. מרביתן דיווחו על נישואין והורות בגיל צעיר. אצל חלקן, המשיכה האלימות גם במערכות היחסים הזוגיות ומרביתן מתפקדות כיום כאימהות חד הוריות. בנוסף, שלוש מהנשים תיארו התמודדות עם התמכרות קשה וארבע מהן הן מתמודדות נפש.

לצד קווי הדמיון העולים מנסיבות חייהן של המשתתפות בילדותן ובגרותן, התיאורים שעלו באשר לתקופה שלפני התוכנית וכן התיאורים על-אודות מהות השינויים שחלו בחייהן לאחר השתתפותן בתוכנית, השתנו ממשתתפת למשתתפת בהתאם למהלך חייהן, לאישיותן וכן בהתאם לתוכנית הטיפולית הייחודית שנבנתה עבור כל משתתפת. לאור האמור, פרק זה חולק לשלושה 'מסלולים' של שינוי אשר בכל אחד מהם מוקד השינוי שתואר היה אחר: (1) פיתוח וחיזוק חוסן נפשי (2); מהישרדות ליצרנות (3); שיפור ביכולת האיפוק והימנעות מפגיעה באחר. להלן נפרט על כל אחד ממסלולי השינוי הללו.

מסלול שינוי ראשון: "אני באמת בנאדם חזק" – פיתוח החוסן הנפשי

אצל מרבית המשתתפות ניתן היה להבחין כי התמורה המשמעותית ביותר שחווי בהיבט של חיזוק ופיתוח אלמנטים המוכרים בספרות ככאלו המזוהים עם חוסן נפשי (Connor & Davidson, 2003). חוסן נפשי הוא מונח רחב המתייחס במהותו ליכולת של אינדיבידואל להגיב באופן חיובי במצבי משבר. במסגרת פרק זה, נתייחס לחוסן נפשי הן במובן הבסיסי ביותר – תפיסות המשתתפות באשר ליכולתן להתמודד עם מצבי דחק – והן ביחס למרכיבים אישיותיים אשר הוכרו בספרות ככאלו התורמים לחיזוק החוסן הנפשי, כגון ערך עצמי גבוה, יכולת לעמוד על שלהן ולהיות מחויבות לצרכיהן, אימוץ גישה התמודדות אקטיבית ותחושת שליטה על אירועי חייהן.

חיזוק תפיסת העצמי ושיפור תחושת המסוגלות (self-efficacy)

חלק גדול מהמשתתפות תיארו **שיפור בתחושת הערך העצמי שלהן וצמצום תפיסות שליליות** בהן החזיקו בעבר ביחס לעצמן. שינוי זה בלט באופן ניכר אצל דורית. כך למשל, היא תיארה את תחושתיה לפני השתתפותה בתהליך: "תמיד האשמתני את עצמי... לא הייתי אישה, הייתי סמרטוט, משרתת". במהלך התהליך ולאחריו, תפיסתה של המרואיינת את עצמה השתנתה כך שכעת רואה עצמה "שווה" ובעלת ערך: "רק מלשמוע אותה [את השופטת, ט.כ.ט] שהיא אומרת לך את המילים המחזקות זה כבר היה נותן לך את ההעצמה הזאת, וואלה באמת אני שווה משהו." מעבר לתפיסה כי הן "שוות" משהו, חלק מהנשים תיארו כיצד לאחר התוכנית הן החלו

לתפוס עצמן כ"חזקות" וככאלו המסוגלות להתמודד עם כל אתגר הנקרה בדרכן. גל העידה: "כשהגעתי לקהילתי נתנו לי כלים בחיים שבאמת שום דבר לא יגרום לי ליפול...אני באמת בן אדם חזק ומסוגלת להתמודד עם כל דבר".

מחויבות לעצמי/ "אני הראשונה" (commitment to self)

לצד השיפור בתחושת הערך העצמי, תיארו חלק מהמראיינות את היכולת לשים את עצמן במקום הראשון ולהיות קשובות לעמדותיהן, רצונותיהן וצרכיהן. דורית סיפרה: "לימדתי את עצמי שאני הראשונה... לא דופקת חשבון לאף אחד, נטו לעצמי". כך למשל, בדבריה של דורית עולה כיצד היא מצליחה לעמוד על עקרונותיה מול הילדים שלה ונשארת איתנה בנאמנותה לעצמה גם כשמנסים לערער זאת: "את יותר עומדת על עצמך, על העקרונות שלך, את מעמידה לעצמך גבולות שאת לא עוברת אותם, שאת אומרת גם אם מנסים כל דרך לנסות להחזיר אותך קדימה, אין דרך חזרה. לפעמים יש מצבים, אבל אני תמיד מוצאת את עצמי חוזרת לעצמי, לא יעזור בית דין לאף אחד". מחויבות זו באה לידי ביטוי אצל משתתפות אחרות בשיפור היכולת לדאוג לצרכיהן הרפואיים וכן בהחלטה על התפטרות מהעבודה לאחר שחשו שהעבודה אינה מיטיבה עבורן.

שיפור בתחושת השליטה על חייהן

לעתים רבות תיארו המשתתפות את המציאות טרם התוכנית כגזירת גורל שלא היה בכוחן להשפיע עליה. חלקן תלו את האשמה למצבן בהתנהגות הוריהן, בני זוגן או בנסיבות חיצוניות שונות, כאשר לתחושתן הן קורבן של הנסיבות. בהתאם, גם מעורבותן הפלילית תוארה על ידן כאירוע שלא הייתה להן אפשרות להימנע ממנו, כפי שהעידה גל: "אף פעם לא הייתה לי כוונה להסתבך עם פלילי או לעשות שטויות בחיים שלי, סך הכל הסיבות של החיים גרמו לי להגיע למצב הזה".

לעומת זאת, לאחר השתתפותן בתוכנית תיארו חלק מהמשתתפות במסלול זה כי כיום חשות שליטה רבה יותר באירועי חייהן ומאמינות ביכולתן להשפיע על האירועים ולשנותם. כך למשל, גל שיתפה כי התוכנית לא הצליחה לסייע לה בקבלת דיוור ציבורי. לצד ההבנה כי החלטת הרשויות בדבר קבלת הבית אינה דבר שבשליטתה, תיארה המשתתפת את הצלחתה להשפיע על נסיבות האירוע כך שבסופו של דבר רכשה דירה בכוחות עצמה: "קניתי בית שעוד חמישה חודשים אני נכנסת אליו. לא התייאשתי מזה שלא נתנו לי מעמידר והרמתי ידיים, אז הלכתי וקניתי בית שבעוד חמישה חודשים אני נכנסת אליו".

כחלק מלקיחת הבעלות על חייהן, הביעו חלק מהמשתתפות אחריות על טעויות העבר ועל מצבן טרם כניסתן לתוכנית. עם זאת, משתתפות אחרות עדיין צמצמו את חלקן באחריות על מעשיהן. גל אמרה: "בדיעבד בתהליך הזה את גם מודה שכן טעית... קודם כל להודות בטעויות שלך בים דברים, גם בקשר שלי עם הילדים שלי, בהתחלה לא הייתי שם בשבילם בהרבה דברים, הייתי בשביל עצמי, קודם כל הייתי בשביל עצמי, אז לא הייתי בשביל הילדים שלי בהרבה דברים".

מפסיביות לאקטיביות (Action-oriented approach)

שינוי נוסף שבלט אצל המשתתפות במסלול זה (ואף חזר על עצמו אצל משתתפות אחרות) הוא המעבר מאורח חיים פסיבי לדרך של נקיטת פעולות אקטיביות לשיפור חייהן. כך לדוגמה, תיארו חלק מהמשתתפות כי טרם כניסתן לתוכנית היו נוהגות באופן של "ברירה מהמציאות", הדחקה או הימנעות מהתמודדות. דרך פעולה זו באה לידי ביטוי הן בביצוע משימות יומיומיות פשוטות ועל אחת כמה וכמה בבואן להתמודד עם החלטות

ושינויים גדולים יותר בחייהן. לעומת זאת, לאחר השתתפותן בתוכנית, תיארו המשתתפות שינוי דרמטי בתחום זה, כך שכיום מתמודדות עם הקושי באופן של נקיטת פעולות אקטיביות. שירן סיפרה: "היום אני מתמודדת עם הדברים, אז לא הייתי מתמודדת איתם. פשוט דוחקת אותם לצד והן היו גדלות הבעיות". מעבר ליכולת לנקוט בפעולות אקטיביות בעת התמודדות עם קשיים, תיארה סיון כי לאחר השתתפותה בתוכנית החלה לפעול באופן אקטיבי גם כדי לקדם שאיפות עתידיות שאינן בגדר חובה: "נגיד אם אני אומרת אני רוצה מחר להתחיל ללמוד, לקחת את הרגליים לקום להירשם לאיזה קורס, להאמין בעצמי. לא לחכות למילה טובה שמישהו בחוץ יגיד לי יאללה תשחררי. ללכת ולעשות. להגשים את המטרות שלי לבד".

הסתגלות לשינויים

משתתפות רבות, ובפרט משתתפות במסלול זה, תיארו חשש מפני עריכת שינויים מהותיים בחייהן טרם כניסתן לתוכנית, וזאת חרף הסבל שנגרם להן וההבנה כי השינוי עשוי להועיל להן בעתיד. יחד עם זאת, במהלך התוכנית ולאחריה, תיארו חלקן כיצד הצליחו לבצע את השינוי לו ייחלו במשך שנים. כך למשל, תיארה זאת נטלי, אם לשתיים, אשר סבלה מהתמכרות קשה לסמים: [ש': תארי לי איך התוכנית בבית משפט קהילתי השפיעה על החיים שלך] ת': "זה הפך לי את החיים לחיים, כי לפני זה רק שרדתי, לא ידעתי לחיות. עכשיו אני חיה, נכנס לי אור לחיים... כמה שבהתחלה היה לי קשה לקבל את הזה, כאילו אני אגיד לך מילה לא ממש יפה, כאילו את בתוך החרא וחם לך שמה וטוב, ופתאום מוציאים אותך ורוצים לשטוף אותך וקר לך, לא רוצה. את יודעת שיהיה לך אחר כך טוב, עוד לא סומכת... את מעדיפה לחזור לחרא שלך".

מסלול שינוי שני: "את היום נראית מאושרת" – מהישרדות לרווחה נפשית ולחיים יצרניים

מוקד השינוי העיקרי שתואר על ידי המשתתפות במסלול זה הוא **המעבר מחיי הישרדות ליכולת לנהל את חייהן** באופן פעיל המניב תועלת לעצמן, לבני משפחותיהן ולחברה כולה. אורח החיים ההישרדותי המתואר בפרק זה מתייחס לחיים בחוסר תפקוד במובן הבסיסי ביותר תחת שימוש כבד בסמים, עוני, ניתוק משפחתי וחברתי וכן קשיים בתפקוד ההורי. לעומת זאת, הביטוי יצרנות מתייחס ליכולת לתפקד באופן עצמאי ולבצע מטלות שגרתיות ויומיומיות כמו שכירת דירה, תשלום חובות וניהול הבית והילדים.

תמר, אם לשלושה ילדים ששהו יחד איתה לאורך כל תקופת השימוש בסמים, מהווה דוגמה למשתתפות במסלול זה. לדבריה, טרם תקופת השימוש חיה חיים נורמטיביים. את השימוש בסמים החלה בגיל מאוחר בעקבות בעלה, לאחר שבשל חובות כלכליים נאלצו למכור את הבית שהיה בבעלותה. תמר תיארה כי לאחר שהבינה שנשארה ללא מאום, החלה להשתמש בסם מתוך ייאוש. בהמשך, גם החלה לסחור בסמים והשימוש הפך אינטנסיבי עד שלדבריה לא יכלה לצאת מהבית ("אני חוצה את הכביש אני בקריז"). במהלך אותה תקופה בעלה עזב לפרקים לבית הוריו כך שבחלק מהזמן נאלצה להתמודד לבדה עם שלושת ילדיה, ללא קורת גג, כפי שסיפרה: "ואז אני נשארת עם תינוק ושני ילדים והיה לי באמת מעט מאוד כסף.. ממה שנשאר מהדירה ששמרתי עליו על הגוף שלי בקנאות כאילו... אז כאילו זה היה להתנהל עם מה שיש לי, וככה נדדנו בתל אביב שמונה חודשים, ממקום למקום, מאכסניה לאכסניה, ממקלטים, ממה שמצאנו."

במקום אחר תיארה תמר כיצד הגיעה להחלטה לצאת לגמילה, עוד טרם נעצרה והחלה בתוכנית: "לילה אחד, היה עשירי למרץ, לא יכולתי לישון כל הלילה, ממש ממש בשקט ככה במיטה, ונגעלת מעצמי, ממש. מאיד שנראית, מה...מרום שהעצמות שלי בלטו, אני נשענת על הקיר כי הייתי ישנה על הרצפה, קרוב לדלת שאני לא

אפסיד אף אחד, ונשענת על הקיר וכל כך כואב לי בעצמות ואני אומרת יא-ללה ואיך אני מרגישה את הקור של הקיר? איך פעם הייתי בריאה כזאת? איך לא הזיז לי כלום? מה נהיה ממני? ואני ככה עוד יושבת במחשבות עם עצמי ובעלי ישן לידי, מזיע כמו חיה פצועה כמובן, כאילו ממש, זה לא זיעה רגילה הרי. והילד הקטן קם, אני לא יכולה לקום אליו... הוא הולך לכיוון המקרר ופותח את הבקבוק המסריח של תחילת הלילה ועליו הוא שופך חלב ומתחיל לבכות, זה שבר אותי". לאחר גמילה בת חודש, חזרה תמר לביתה ולאחר מכן נעצרה. במסגרת המעצר החלה הליך גמילה בקהילה טיפולית במסלול ייעודי לאימהות במהלכו שולבה בתוכנית בית המשפט הקהילתי. לאחר כניסתה לתוכנית וסיום הליך הגמילה בקהילה, אירעה לדבריה "נפילה" בה ביצעה שימוש חוזר בסם. בעקבות אותה מעידה, תיארה תמר כי הודתה בפני קצין המבחן שמצבה לא טוב ואז הופנתה לטיפול פסיכולוגי.

לעומת מצבה טרם התוכנית, העידה תמר על עצמה כי כיום, חרף הקשיים הכלכליים המלווים אותה, היא מנהלת אורח חיים נורמטיבי ויציב. היא נקיייה משימוש בסמים מזה למעלה מארבע שנים, מתגוררת בשכירות יחד עם בעלה (שעבר אף הוא הליך טיפולי) ועם ילדיהם, משלמת חובות ועסוקה בביצוע מטלות הבית השונות. אמנם המשתתפת תיארה כי לאחרונה התפטרה מעבודתה אולם הדבר נעשה מתוך דאגה לעצמה ורצון לבלות זמן רב יותר עם ילדיה. מעבר לכך, עמדה תמר על רוחה נפשית גדולה יותר: "הרבה אנשים שמכירים אותי ומכירים מה עברתי ואיך נראיתי אומרים לי 'את היום נראית מאושרת'".

מסלול שינוי שלישי: "למדתי לכבד": רכישת כלים להפחתת מסוכנות והימנעות ממצבי סיכון ופגיעה באחר

חלק גדול מהמשתתפות תיארו שהיו נתונות לקורבנות בעברן, אם בילדות ואם בבגרות. לצד זאת, תיארו חלק מהן כיצד הן עצמן הפכו לפוגעות ולעתים, סביב פוגעות זו, ביצעו את העבירות בגינן נכנסו לתוכנית בית המשפט הקהילתי. סיון, אם חד הורית לשני ילדים, העידה על עצמה כי לפני התוכנית הייתה בחורה עצבנית וחסרת סבלנות וכי התגובה הראשונה שלה במצבי דחק הייתה לתקוף: "הייתי בחורה מאוד אבל מאוד עצבנית... אין בן אדם עצבני כזה בעולם... לא היה לי סבלנות לאף אחד... לא היה לי סבלנות אל עצמי גם... אני הייתי תוקפת... לא הייתי מנהלת שיחה, בחיים לא הייתי יושבת איתי ככה". לאחר התוכנית עמדה על שיפור היכולת לשמור על איפוק ולנהל שיח מכבד על הדברים שמפריעים לה: "למדתי להקשיב, למדתי לכבד, למדתי להגיד את הדברים שלא כף לי ולא טוב לי בנעיונות אחרת, כאילו בזכותם [בית המשפט הקהילתי], הם לימדו". יחד עם זאת, המשתתפת הדגישה כי אמנם היא תתרחק ממצבי סיכון ככל האפשר אולם לא הפכה עורה, וגם כעת, במצבי קיצון, עלולה לשוב להתנהג כבעבר: "אני לא אתן לה להגיע למצב שהיא אומרת את הדברים האלה וגם אני לא אכנס איתה לפינות אבל אם אני רואה שהיא מתעסקת אז אני כן אכנס. לא שעכשיו נהייתי תמימה... אבל היא צריכה הרבה, הרבה, הרבה לעשות זה בשביל להדליק אותי, רק בשביל להגיד לה לסתום."

אצל אמאל, אם חד הורית לחמישה ילדים, התבטא עיקר השינוי ביכולת להימנע מביצוע עבירות פליליות: "[בית המשפט הקהילתי] עזר לי המון ונתן לי חשיבה אחרת ללכת בדרך הישר ולא לעשות שטויות ולא לעשות דברים לא נכונים, דברים אסורים.. [לפני התוכנית] חשבתי איך לעשות טעויות, לא נכונות... כי לא היה לי עזרה מאף אחד, איך לפרנס את המשפחה האת. אז יאללה, לך תגנבי, אף אחד לא יידע."

מקרים פרטניים בהם קיים קושי להצביע על מהות השינוי

לצד התיאורים שלעיל, אצל שתי משתתפות עלתה תמונה מורכבת יותר באשר לאופן תפיסתן את התוכנית ואת התמורות שחלו לאחר השתתפותן בה. על מנת להשמיע גם קול זה, נבקש לעמוד על חוויתן ביתר פירוט.

המשתתפת הראשונה היא חנה, אם חד הורית לשני ילדים, מתמודדת נפש שהורשעה בעבירות אלימות כלפי בנה הבכור ובהמשך כלפי גורמי חינוך ורווחה המטפלים בו. במהלך הריאיון, עמדה המשתתפת על מצבו הנפשי וההתנהגותי המורכב של בנה ועל הקושי הרב הכרוך בהתמודדות עמו. לדבריה, היא ושני ילדיה מתגוררים בבית הוריה, אשר עד לעת זו הוא "סיר לחץ" בו מתקיימים יחסים אלימים בינה לבין הוריה. בנוסף, בנה סובל מהתפרצויות זעם במסגרתן מקלל ומכה אותה ואת יתר בני הבית. במסגרת הריאיון הביעה חנה יחס אמביוולנטי לתמורות שחלו, אם בכלל, בחייה. מחד, היא תיארה את השתתפותה בתוכנית כ"הזדמנות" ואת התהליך שעברה כ"חיים חדשים": "בסופו של דבר את רואה את התהליך שעשית, את כל מה שכביכול בנית, זה חיים חדשים זה סוג של להיכנס לאיזו נעל גדולה ולהגיד 'אני אעשה את זה, אני פייטרית ואין ספק שאני אצליח... בלי זה אני לא יודעת איפה הייתי היום'. בנוסף, במקומות אחדים תיארה שיפור מסוים ביכולת לגלות איפוק ולשלוט בכעסיה: "היום אני צריכה לחשוב פעמיים אם חלילה אני הולכת להסתבך, לנשוק את הלשון ולסתום את הפה שלי וחלילה לא לאיים ולא לפתוח פה על אף אחד כי אני עדיין כל הזמן לא שוכחת את שני התיקים על תנאי שלי... לבוא בדרכי נועם, קצת לכעוס אבל לדעת, את יודעת, לשלוט." מאידך, העידה על עצמה ש"בסוף נשארתי מי שאני" ושיתפה כי במרבית התחומים חיה נותרו ללא שינוי. גם בהיבט של שיפור יכולת האיפוק, תיארה חנה כי לקראת סוף התוכנית הייתה מעורבת בעבירות אלימות נוספות כלפי גורמי הטיפול בבן, בגינם אף נעצרה פעמיים ותיקים אלו צורפו לתיק בית המשפט הקהילתי.

מכשול דומיננטי שתיארה חנה, נגע ליכולת של התוכנית לסייע בהתמודדות עם מצבו המורכב של בנה. לדבריה, על אף ניסיונות רבים מצד צוות בית המשפט הקהילתי לסייע לבן, הבן לא שיתף פעולה ומצבו במובנים רבים נשאר כפי שהיה ואף לעתים החמיר לתחושתה: "בתור אימא הם ניסו ועזרו עד כמה שהם יכולים... הם עשו את כל המאמצים לרצות אותי, נראה לי, וגם את ** [הבן] ... אבל לא תמיד הם שיתפו פעולה, אבל בסופו של דבר ניסינו ועשינו את כל מה שאפשר, ותכלס כל הכבוד להם."

המשתתפת השניה היא ליאור, אם חד הורית לילדה בת 5 אשר הורשעה במסגרת ההליך בבית המשפט הקהילתי בעבירת אלימות שביצעה כלפי בן זוגה לשעבר ואבי בתה, זאת לאחר שלדבריה הוא "שיחק" איתה "משחקים" בנוגע לבתם המשותפת. בשונה מכל יתר המשתתפות, לאורך הריאיון חזרה ליאור על אמירות שהצביעו על כך שלתחושתה התוכנית לא הטיבה עמה. עם זאת, התבוננות אובייקטיבית במרכיבים שהיא עצמה ציינה העלתה שלאורך זמן חלו גם תמורות חיוביות בחייה וזאת למרות החוויה השלילית הסובייקטיבית שתיארה: "זה היה סיוט, היה הרבה פעמים שאמרתי להם את זה גם, שיש לי שתי משקולות שמושכות אותי למטה ואני לא יכולה לעשות כלום". לדבריה של ליאור, התנהגותו של אבי בתה נמשכת עד לימים אלו. לפיכך, לתחושתה, התוכנית לא פתרה את הבעיה העיקרית בגינה נכנסה לתוכנית והיא נותרה ללא כלים להתמודד עמה: "הם כן נתנו לי עזרה, כן נתנו לי דחיפה, אני לא חושבת שזה עזר איפשהו במקום של הקשר ביני לבינו, שזה פתר לי את הבעיות איתן. זה לא פתר לי כי הבעיות עדיין ממשיכות ואני בקלות יכולה לחזור לאותו מקום." מעבר לכך, ליאור ציינה כי במרבית התחומים לא חשה בשינוי מהותי בחייה ועמדה על הקושי לבטוח, גם כעת, בגורמי טיפול ובמערכות יחסים זוגיות ("גם כשאני עם בן זוג, אני לבד").

על אף זאת, לצד חוסר שביעות הרצון מהתוכנית, במסגרת הריאיון עמדה ליאור על היכולת שלה היום לשמור על איפוק אל מול התנהגות האב ולפנות לנתיבים חוקיים לפתרון הבעיות: [ש': איך מתמודדת היום עם האב] ת': פעם אחרונה שזה קרה... עליתי לאינסטגרם שלי וקיללתי אותו כמו לא יודעת מה. וזהו, מעכשיו אני הולכת לתבוע משמורת מלאה... [לפני התוכנית] לא הייתה גם את האופציה של.. כאילו היה את האופציה של המזונות, הסדרי ראייה... אבל זה נותן לי להרגיש שאם אני אעשה אותו זה משהו שיפרק בינינו והוא לא יסלח לי בחיים."מעבר לניסיונותיה לשמור על איפוק אל מול התנהלות האב, ציינה ליאור כי לליווי של קצינת המבחן לאחר התוכנית קיימת חשיבות בהתמודדות שלה מול האב. כך למשל, היא תיארה אירוע בו לאחר משבר עם האב, פנתה לשתף את קצינת המבחן שהתחייבה לטפל בנושא מול העובדת הסוציאלית. עצם היכולת לפנות לעזרה והידיעה מי הגורם אליו ניתן לפנות בבקשת עזרה היא כשלעצמה עשויה להעיד גם על תמורות בהיבט של שיפור החוסן הנפשי.

מעבר לכל אלו, ציינה ליאור את הסיוע שקיבלה במסגרת התוכנית הן בהיבט החומרי והן בהיבט של מיצוי זכויות כגורם שהביא לחיזוק עצמאותה ולשיפור מצבה הכלכלי ויכולתה למצוא מקום עבודה ראוי: "הם כן נתנו לי כלים, עזרו לי עם הרישיון, שזה משהו שמאוד עזר לי ובזכות זה הצלחתי גם למצוא עבודה מחוץ לעיר, אני יכולה לקחת אותה לגן. היה לי הרבה בלאגן עם זה... גם עם המנטורינג שזה משהו שרואים בראיונות עבודה... עם המזונות עזרו לי... עם החובות שהיו לי... כן עשו דברים טובים".

מאחר שמדובר במחקר איכותני לא ניתן לייחס סיבה זו או אחרת לכך שהתוכנית הצליחה יותר או פחות ביחס למרואיינות מסוימות. כל שניתן להראות הוא שביחס לשתי אלו, בעיות חמורות וקבועות, שלא השתנו בעת השתתפותן בתוכנית ואחריה, השפיעו על החוויה הסובייקטיבית שלהן באשר להצלחת התוכנית בעניין.

"הם לא רופא": מגבלות התוכנית

על אף התמורות החיוביות בחייהן של המשתתפות, קריאה של ראיונות העומק העלתה תמונת מציאות מורכבת עמה נאלצות בוגרות התוכנית להתמודד גם לאחר סיומה, הטומנת בחובה המשך התמודדות עם קשיים פיזיים, נפשיים וכלכליים משמעותיים.

טניה, אם לארבעה המתמודדת עם הפרעה דו-קוטבית שהתפרצה טרם ביצוע העבירות בהן הורשעה, הביעה הכירה לפיה לבית המשפט – גם הקהילתי – אין יכולת "להעלים" את כל הבעיות עמן התמודדו הנשים טרם כניסתן לתוכנית: "המחלה שלי היא בצד שני.. שהקשה עליי. הם בית משפט, מה הם יעשו לו, הם קיבלו אותי כחולה, הם לא רופא". תובנה זו חזרה על עצמה אצל משתתפות נוספות וניתן היה לראות כי אצל חלקן (למשל, חנה וליאור) הדבר השפיע על חוויתן הסובייקטיבית באשר להצלחת התוכנית.

ב.2. תמורות במעגל המשפחתי

המעגל השני נוגע לתמורות שחלו במערכות היחסים של המשתתפות עם ילדיהן, בני זוגן ובני משפחה נוספים. עמית העידה: "פה יש לפחות, יש פסיכולוגים ויש קבוצות, פעילויות שזה גם עושה, נותן את המשפחה... זה מכריח אותנו באיזו נקודה להיות כולם. מבינים משם. כאילו משפחה זה הדבר הראשון, כל השאר יכול לחכות". בדומה למעגל העצמי, גם במעגל זה התמורות שתוארו השתנו ממשתתפת למשתתפת.

תמורות במערכת היחסים של המשתתפות וילדיהן

בהיבט של תמורות במערכות היחסים של המשתתפות וילדיהן, מרבית המשתתפות דיווחו על **שיפור מסוים בקשר בין לבין ילדיהן**. גל סיפרה: "ההתמודדות שלי עם הילדים, הכול אחרת, הכול שונה, את כבר לא מה שהיית". עם זאת, בדומה לתמורות במעגל העצמי, חוויותיהן של הנשים השתנו באופיין ובעוצמתן, בתלות, בין היתר, בגילאי הילדים בעת כניסת המשתתפות לתוכנית וכן במצבם של הילדים. כך למשל, מרים, שבנה היה בן שישה חודשים בעת כניסתה לתוכנית, לא תיארה שינוי משמעותי במערכת היחסים ביניהם; נטלי עמדה על כך שלא הייתה לתוכנית יכולת להשפיע על מערכת היחסים עם בנותיה, שכן אחת מהן נמצאת באימוץ סגור והאחרת במסגרת חוץ ביתית וכרגע לא מעוניינת בקשר עמה. לצד זאת, ניתן היה לזהות מספר מוקדי שינוי שחזרו על עצמם אצל חלק גדול מהמראיינות:

בילוי זמן איכותי עם הילדים

אחת התמורות הבולטות ביותר שעלו מחוויותיהן של המשתתפות היא **הרצון לבלות זמן רב יותר עם הילדים** ומתן עדיפות לכך על פני פעולות אחרות. עמית סיפרה: "מנסה להיות יותר זמן איתם. לפני זה לא היה ככה, הייתי עובדת ממש הרבה ולא היה לי זמן בכלל, הייתי מגיעה מהעבודה ישר לחדר...עכשיו זה לא, אפילו שאני קצת עייפה אז יושבים לפעמים פה רואים סרט, יושבת איתם לפעמים לעזור להם עם שיעורי בית. מנסים לבלות זמן". חלק מהמשתתפות אף הוסיפו כי מעבר לבילוי זמן במחיצת ילדיהן, היום הן מסוגלות להעניק לילדיהן יחס חם ואוהב. טניה העידה: "בהתחלה לא הייתי מחבקת אותם לא משדרת חום ואהבה כראוי.. לא הייתי מתייחסת אליהם או מקדישה להם זמן... לאחר המחלה שלי, התגעגעתי אליהם מאוד, הרגשתי שמשוה חסר לי... הבנתי את זה דרך הבית משפט קהילתי". גם גל אמרה דברים ברוח דומה: "יש לי יותר חשק לשבת עם הילדים, עם הילדה שלי גם שמגיעה מבית הספר, שיעורי בית, זה אימא בתוך הבית, זו חמימות אחרת". שלוש מהמשתתפות אף תיארו כי החליטו לוותר על עבודתן על מנת שיוכלו להתפנות לילדיהן.

תקשורת מיטיבה – קיום שיח, הקשבה

אצל חלק מהדוברות תואר **שיפור במידת התקשורת והשיח עם הילדים**, אשר בא לידי ביטוי, בין היתר, בפניות להקשיב להם, כפי שעלה מדבריה של אמאל: "אני רוצה לשמוע אותם, אני רוצה שידברו, שיוציאו". מעבר להקשבה, גל תיארה כיצד כיום, בעת משבר או שינוי, היא משתפת את ילדיה בדברים, מסבירה להם ואף רותמת אותם לסייע במשימה. כך למשל, היא תיארה מעבר דירה: "אני בסך הכול יושבת עם הילדים, מסבירה להם, לא כמו פעם. פעם לא היינו עוברים דירות... כל עוד את יושבת עם הילדה ומסבירה לה ששם יהיה חדר, ונסדר לה אותו יפה ונקשט לה אותו, את יודעת הילדים גם מתלהבים, את משתפת אותם במעבר, שייקחו חלק ויעזרו, כל אחד יארוז את הדברים שהוא אוהב". השיפור במידת התקשורת ניכר גם מצד הילדים, אשר הם עצמם החלו לשותף את המשתתפות יותר מבעבר. עמית סיפרה: "היא [הבת] לא מסתירה ומשתפת מה היא עושה ומה היא לא עושה. לפני היא הייתה שותקת". טניה הוסיפה: "קשר מאוד חזק.. נהיינו מגובשים.. לא היה ביננו תקשורת. היום אנחנו יושבים לאכול ביחד בשעה מסוימת וקבועה... הכי חשוב זה שאנחנו מתייעצים אחד עם השני, מתייעצים איתי מה ללמוד בעתיד".

הצבת גבולות

חלק גדול מהמשתתפות תיארו **שיפור ביכולת להציב גבול לילדיהן ולהוות עבורם מקור סמכות**. כך למשל, דורית, אם חד הורית לחמישה ילדים וסבתא לנכדים, שיתפה כי בעברה סבלה מאלימות קשה מצד הגרוש שלה

וילדיה. לדבריה, טרם התוכנית ילדיה תפסו אותה כ"סמרטוט" ו"שפחה" של הבית. לעומת זאת, היא תיארה כיצד היום היא מסוגלת להציב גבולות בבית: "[ק' מבחן] הייתה יושבת איתי...איך להעצים את עצמי בתור אימא ולתת גבולות ולעמוד על שלי ומה שלא מתאים לי פשוט מאוד להגיד לא ולהעיף מהבית, לא לפחד, אם אני רואה סוג של אלימות אני מזמינה נידת משטרה". בתיאורה של דורית (וכן של משתתפות נוספות) ניתן היה לראות כיצד כתוצאה מהיכולת שלה להציב גבולות, חל שינוי גם בתגובה של הילדים וילדיה החלו להקשיב לה ולכבד אותה: "היום אין הרמות ידיים עלי בשום פנים ואופן, הם מקשיבים, כי היום מי שלא מקשיב יוצא החוצה, הבית פתוח".

חלק מהנשים הזכירו את הקשיים שנלווים ליכולת החדשה שרכשו להציב גבולות. מחד, הן הביעו הבנה שהילדים "צריכים" את הגבולות, אולם מנגד הן מתארות את עצמן כאמהות "קשות" יותר ועומדות על הקושי של הילדים להתמודד עם ההתנהלות החדשה בבית. גל תיארה: "עכשיו אחרי שעברתי את התהליך יש להם קצת יותר גבולות, גבולות שהם קצת מעצבנים, קצת יותר קשה... לא הייתי ככה בעבר, הייתי פחות מזה, לא הייתי מתעקשת להעיר אותם בבוקר לבית ספר, היום זה ממש ממש קשה, בגדול נראה לי קצת קשה להם הגבולות... אבל ילדים צריכים את זה, אולי בגדול הם לא רואים את זה עכשיו אבל הם צריכים את זה". לעומת נשים אלו, מיטל וחנה תיארו קושי מתמשך בהצבת גבולות לילדיהן, גם לאחר סיום התוכנית. חנה סיפרה: "בגלל כל המרד וההתקפי זעם, וגם האלימות המילולית והפיזית כלפיי, כלפי הבת שלי, כלפי כולם בבית, קשה לי לשלוט עליו, היום הוא כבר גדול שהוא ככה עושה פשוט טרור ואי אפשר גם להוציא אותו, הוא לא רוצה, בכוח אי אפשר, אז אני סובלת ממנו הרבה". יצוין כי משתתפות אלו הביעו קושי גדול בהתמודדות עם ילדיהן טרם התוכנית והעבירות בהן הורשעו הן עבירות אלימות כלפי הילדים.

סבלנות ושמירה על איפוק מול הילדים

בדומה לשיפור היכולת להימנע ממצבי סיכון במעגל הפנימי, דיווחו חלק מהמשתתפות על אימוץ גישה סבלנית יותר כלפי הילדים ויכולת לשמור על איפוק במצבי משבר מולם. אמאל העידה: "אבא שלי בגלל שהוא עצבני, גם אני הייתי ככה. לא עליהם אבל עצבנית: עזבו אותי. בעקבות זה אולי עשיתי טעות...למה את צריכה להתעצבן בכלל? ... את לא מבינה כמה רוגע יש לי מהן. איזה כיף". שינוי זה דווח במידה מסוימת גם אצל נשים שהורשעו בביצוע עבירות אלימות כלפי ילדיהן; וזאת לצד הקושי שתיארו להצליח בכך, כפי שעלה מדבריה של עמית: [שאלה: מה החלטת שאת לוקחת מהתוכנית?] סבלנות, כי באמת לא היה לי. חושבת שאין לי, אבל לא היה לי בכלל סבלנות. הייתה תקופה שישר התמודדתי עם *** [הבת] עם הרבה סבלנות, לנשום ולדבר בצורה נכונה, שקטה. לפעמים לא יוצא לי אבל". מיטל הוסיפה: "יותר סבלנות עם הילדים, משתדלת להיות רגועה יותר ולא כל דבר לקפוץ ולהיות לא יודעת מה. זה מאוד קשה אבל אני משתדלת מאוד".

גישה אקטיבית ביחס להתמודדות עם אתגרים מול הילדים

גם המעבר מפסיביות לגישה אקטיבית שתואר במסגרת המעגל הפנימי, בא לידי ביטוי באופן ההתמודדות של חלק מהמשתתפות עם אתגרים מול הילדים, כפי שסיפרה גל: "הילדים שלי נקלעו לאיזשהו הסתבכות עם נערים פה ונעצרו איזה יומיים שלוש... לקחתי את זה בצורה מאוד קשה, כמעט התעלפתי, אבל ברור שלא משהו שאני אברח ממנו. מהר מאוד קמתי על הרגליים, קמתי לילדים, הראיתי להם שאני חזקה מולם... התקשרתי לעורך דין, הבאתי אותו לתחנת משטרה שהילדים שלי לא ידברו בלי עורך דין...".

הבנת ההשלכות של מעשיהן על הילדים

במסגרת הראיונות, משתתפות רבות הביעו **יחס אמביוולנטי ביחס לתפקודן כאימהות טרם התוכנית**. כך, במקומות מסוימים, עמדו הנשים על כך שלאורך כל רצף הזמן הן היו אימהות דואגות ומיטיבות עבור ילדיהן. לצד זאת, במהלך הראיונות, ניתן היה להבחין בתיאורים קשים ביחס למצבם האובייקטיבי של הילדים טרם התוכנית ולהשפעת מעשיהן של המשתתפות וההליכים הפליליים בכללותם על חייהם. לבסוף, בלטה תובנה של חלק מהנשים לפיה **לאחר התוכנית הן הבינו כי ילדיהן "צריכים" אותן ואם ימשיכו בדרכן הקודמת, הן לא יוכלו להיות שם בשבילם**, כפי שעלה מדבריה של אמאל: "כשעשיתי את הטעויות, לא חשבתי כאמא.... עשיתי חשיבה נכונה, משהו טוב ששינה לי גישה בראש ש"זהו, את אמא לחמישה ילדים, זה לא אחד ולא שניים, אמא לחמישה ילדים שהם צריכים אותך שם, תשומת לב, חיבוק, חום ואם חס וחלילה תעשי טעות, אפילו עבודות שירות, אבל הם צריכים אותך כי את ממחרת לעבודות שירות ולא יהיה לך זמן אפילו להיות איתם, זה לא נעים".

תמורות במערכת היחסים הזוגית

דיווחיהן של הנשים בהיבט זה השתנו מאוד מן האחת לשנייה ועמדו על מנעד רחב. כך למשל, חלק מהנשים תיארו כי כיום לא מצויות בקשר זוגי או כי נותרו בזוגיות קיימת ללא שינוי משמעותי. חלק אחר, תיאר שינוי מרחיק לכת בתחום זה, אם בדרך של סיום מערכת זוגיות מתעללת ואם על ידי יצירת קשר זוגי חדש ומיטיב. בנוסף, שתיים מהמשתתפות הנשואות תיארו שיפור ניכר במערכת היחסים הקיימת עם בן הזוג. כך למשל, תיארה דורית כיצד חייה השתנו מקצה לקצה לאחר שהצליחה להוציא את הגרוש מביתה. בנוסף, שיתפה כי מזה כשלוש שנים מקיימת מערכת יחסים חדשה עם בן זוג תומך ואוהב: "היינו גרושים והיינו גרים ביחד... רציתי שזה ישתנה אבל פשוט לא, פשוט הוא היה מתנקם בי דרך הילדים, היה מסית את הילדים כלפיי והייתי מקבלת מכות... היום שעברתי את התהליך ועוד לפני עברתי סדנאות... יחסית צפוף אחד לשני, העצמה עצמית, לראות מי אני, מה אני. אחת הסדנאות שבאמת נתנה לי את התעוזה לבוא ולקום ולהגיד די, מספיק, תתעוררי על החיים, את לא אשמה, יש דברים שאת אמורה להוציא מהבית נקודה, וזה ישנה לך את החיים. הדברים האלה היו הגרוש שלי... היום יש לי כבר בן זוג חדש שאני אתו שלוש שנים, זה כאילו מתנה קיבלתי, באמת, מכל הבחינות. עוזר, תומך, עבר לגור פה לפני שנה; עוזר עם הילדים, מחזק אותי". משתתפות נוספות תיארו גם הן כי כיום מצויות בקשר זוגי בריא ומיטיב. נטלי סיפרה: "זה לא כזה מומלץ בקבוצה להכיר וזה, אבל הוא עכשיו עובד מדריך, הוא פשוט בן אדם מדהים. ואני הבנתי כמה אני השתניתי וככה כאילו קיבלתי בן אדם משהו שאוהב אותי, עוזר לי... לפני זה היה, אבל מי זה היו? סוחרי סמים, או משהו שאני צריכה ממנו רק כסף, הייתי מוכנה להכול, גם התעללות וזה, למה? כי אני צריכה כסף בשביל הסמים, זה מה שהיה". טניה תיארה כיצד בעלה היווה מקור תמיכה עבורה לאורך התהליך כולו ושיתפה כי לאחר התוכנית מערכת היחסים ביניהם אף התחזקה: "אפילו האהבה שלנו גדלה לאחר המשבר... אנחנו מאוהבים אחד בשנייה הרבה יותר.. כאילו עכשיו הכרנו".

גם אצל משתתפות שלא תיארו שינוי חיצוני במערכת היחסים הזוגית, ניתן לראות כי **ההתמודדות שלהן בתוך אותה מערכת יחסים השתנתה**. כך למשל, תיארה עמית כיצד על אף שלא היה כל שינוי בהתנהגותו של בעלה, תגובתה לאופן התנהלותו השתנתה: הוא קצת יש לו משהו פרימיטיבי אז פה זה קצת הופך כי יצאתי מהקטע הזה... גם לפני וגם אחרי [התוכנית]. עדיין יש לו מחשבות פרימיטיביות... [לפני] הייתי שותקת. אחרי זה לא,

אני לא שותקת". בדומה אליה, תיארה סיון את היכולת שלה להתמודד היום מול הגרוש האלים: "בהתחלה פחדתי, הוא היה מאיים עלי תמיד לקחת את הילד, לקחת לי כאילו את הילד... בית המשפט הקהילתי נתן כלים להתמודד". מדבריהן של עמית וסיון ניתן לראות כי לא תמיד המציאות החיצונית של המשתתפות השתנתה לטובה, אולם השינוי העצמי מאפשר להן להתמודד אחרת עם אותה המציאות.

תמורות במערכת היחסים עם ההורים ובני משפחה נוספים

מרבית הנשים תיארו מערכות יחסים סבוכות ומורכבות עם הוריהן בעברן, לעתים תוך התעללות פיזית ורגשית או חיים לצד הורה מכור. לפיכך, לא פעם תיארו המשתתפות רגשות של טינה וכעס כלפי הוריהן. חלקן שיתפו כי בתקופה שטרם התוכנית ניתקו קשר עם הוריהן או קיימו עמם קשר שטחי. לאחר התוכנית, דיווחו חלק מהנשים על חידוש הקשר עם בני משפחותיהן ולעיתים אף על התחזקותו. במענה לשאלה איך היה הקשר שלה עם המשפחה לפני התוכנית, השיבה מרים: "לא היה כל כך [קשר] אבל אחרי שנכנסתי לתוכנית, איך אומרים? התחזק".

יחד עם זאת, בדומה לתיאורי חלק מהמשתתפות ביחס למערכות יחסים עם בני זוג קיימים או קודמים, גם כאן עלה כי בני המשפחה עצמם לא השתנו וכך גם מורכבות הקשר עמם, כפי שעלה מדבריה של תמר: "[מערכת היחסים עם ההורים] היא בדיוק אותו דבר כמו שהיא הייתה לפני השימוש, לפני הנפילה שלי, פשוט אני יותר יכולה להתמודד איתם. קשה לי עם ההורים שלי, היה לי מאוד קשה הייתי בורחת מהם, מתרחקת מהם, עד לנפילה שלי שעשיתי להם... זה היה מרד, משהו שלא עשיתי אף פעם. אבל היום אין לי בעיה... זה לא עובר דרכי כל השטויות שהם מדברים, כל הדעות הפרימיטיביות". לעיתים, כפי שניתן לראות בדבריה של תמר, תיארו הנשים כי התמורה העיקרית במעגל זה היא היכולת שלהן עצמן להתמודד עם הוריהן ובני משפחה אחרים באופן שונה. עם זאת, היו גם שתי משתתפות שצינו כי התגובות שלהן להוריהן נותרו כמעט ללא שינוי. אחת מהן היא דורית, שסיפרה: "עם אבא שלי זה עדיין ממשיך, אבא שלי הוא בן אדם קשה... מבחינת ההתייחסות שלי... לפעמים אני לא עונה לו, כשאני לא עונה אלוהים ישמור איזה צעקות, אני לא יכולה עדיין, עד שהוא לא יגיע למצב שהוא לא יכול להרים יד אני לא יכולה... אגיד כן, אמן, לכל דבר וזהו, כרגע לא".

ב.3. תמורות במעגל הקהילתי - חיזוק האמון בגורמי טיפול לעומת התכנסות פנימה

רבות מהמראיינות תיארו **קושי גדול לבטוח באחרים, ובפרט בגורמי סמכות, טרם כניסתן לתוכנית**. לאחר השתתפותן בתוכנית ניתן היה להבחין בשתי תמורות מנוגדות: האחת – פיתוח יחסי אמון בגורמים טיפוליים (אם מתוך בית המשפט הקהילתי ואם מחוצה לו) והאחרת – ניסיון להגן על עצמן על ידי התרחקות והתכנסות פנימה לביתן. נטלי שיתפה: "לא הייתי סומכת על הצוות אף פעם, כאילו לא עובדת סוציאלית, לא כלום, כאילו היה לי תפיסה אחרת שהם רק רוצים להציק ולהזיק. ושם התחלתי בבית משפט קהילתי, התחלתי לסמוך גם על ** [קצינת המבחן]".

חיזוק האמון בגורמי טיפול

משתתפות רבות תיארו **קשר קרוב ומשמעותי עם אחד מגורמי הטיפול** בעקבותיו הרגישו בטוחות לשתף ולהיפתח. עמית סיפרה: "[קצינת המבחן] הייתה פה תמיד נותנת לי שקט. היה לי את זה שאפשר לדבר איתה חופשי. זה לא קורה. זה כאילו היה לי מזור, כי לא הייתי סומכת על אף אחד. זה משהו שהיה לי קשה לסמוך על אנשים". תמר סיפרה כי האירוע המשמעותי ביותר שהביא אותה לבטוח בגורמי בית המשפט הקהילתי הוא

רגע קבלתה לאחר אירוע של מעידה במסגרת התוכנית והתחושה כי על אף שטעתה לא ויתרו עליה: [ש': מה את זוכרת במיוחד?] אני חושבת את הרגע הזה שנפלתי ואז באמת הבנתי כמה אפשר לסמוך עליהם. כי עד אז הייתי, את יודעת, צעד קדימה, שניים אחורה, צעד קדימה, רגע למה שמישהו יעזור לי, איזה אינטרס, זה מה שאני מכירה כאילו בחיים שלי. אם מישהו עוזר לי זה אינטרס, או אם אני אבקש עזרה אז מן הסתם לא יעזרו לי כי לא מגיע לי. אז חשדנות, נורא חשדנית, נורא מעמידה פנים שהכול בסדר, יאללה תנו לי רק שירדו מהגב שלי והכל יעבור. "ההבנה של אנשי הצוות כי מעידה היא חלק מתוכנית השיקום והתחושה שמאמינים בה למרות המעידה חיזקה את האמון של תמר באנשי הצוות.

משתתפות אחרות תיארו אף הן **היווצרות של יחסי אמון ויכולת להיפתח בפני קצינת המבחן**. יחד עם זאת, הן עמדו על הקושי שעודנו קיים להשתתף בקבוצה טיפולית כאשר מספר רב של אנשים שומע אותן. אמאל הסבירה: "אין לי בעיה אחד על אחד אבל לשבת בקבוצה אין לי עצבים לזה. לא הרגשתי בנוח שכל העולם צריך לשמוע את הבעיה שלי. עד שנפתחתי בפני קצינת מבחן אני צריכה להיפתח בפני אנשים זרים שאני לא מכירה אותם בכלל, לא רוצה. לא הרגשתי בנוח. אני בן אדם סגור וקשה לי להיפתח למישהו מסוים. כי עברתי דברים קשים. הייתי ילדה מוכה, אישה מוכה, זה סגר אותי. עד שאני סומכת על מישהו זה קשה לך. קצין מבחן זה בסדר, זה אחד על אחד, למי הוא יספר? זה סודי. לך תדעי מה הקבוצה הזאת תלך לספר, לא תספר". עמית תיארה אף היא קושי גדול לשמוע את סיפוריהן של הנשים בקבוצה הטיפולית ולהשתלב בקבוצה, אולם בסופו של דבר תיארה את השתתפותה בקבוצה כגורם להחזרת הבטחון בבני אדם: "כשנכנסתי לקבוצה, שם התחלתי עוד פעם להיפתח ולהאמין שיש אנשים טובים בעולם. שזה האישה שהיא חיבקה אותי, כשיצאתי. שהחזירה לי את החיוך הזה. כי הקשר שלי עם אמא שלי לא כזה ואוו... להרגיש שמישהו שאת לא מכירה מחבק אותך עם זה עם החום שתמיד רצית זה היה לי כף, האמנתי, התחלתי להאמין לאנשים, חזר לי".

המשמעות של התפתחות מערכת יחסים קרובה שמביאה ליכולת לבטוח באחרים ולהיפתח בפני גורמי טיפול באה לידי ביטוי גם בכיוון ההפוך – כאשר משתתפת לא חשה שיש מי שרואה אותה ומכיר אותה. כך למשל, ליאור, שחוותה את ההליך כולו באופן שלילי, עמדה מספר פעמים במהלך הריאיון על תחלופה של קצינות מבחן רבות שמנעה ממנה את היכולת להיפתח בפניהן: "החליפו לי הרבה קצינות מבחן אז כל קצינת מבחן זה היה תהליך מחדש. כל פעם עוד פעם להגיע, כל שבוע לפגישה ואחרי כמה חודשים זה שבועיים, כל שבועיים. זה דברים שנורא הקשו עליי להתקדם. ואת יודעת, גם לי קשה להיפתח כל פעם לאותה קצינת מבחן".

התכנסות פנימה וניסיון להישמר

מישור נוסף של שינוי הוא **המשך ביטוי של יחס חשדני כלפי אחרים, התרחקות מהחברה והתכנסות פנימה לביתן**, כפי שתיארה גל: "כשאת באה לפה לעיר חדשה ומנסה לבנות לעצמך איזשהו משהו חדש בחיים, להתחבר לאנשים אחרים, לא שליליים, אנשים טובים, אין לך כבר אמון באף אחד. והינה אני ארבע שנים פה ואני יכולה לספור על האצבעות, יש לי חברה או שתיים מתוך 600 שהיו לי... הגעתי למקומות עבודה ופחדתי... תמיד פחדתי מההתחברות הזאת של מתחילים מנס בבוקר ולכי תדעי מי זאת הבחורה הזאת, פשוט נגמר האמון בכולם. גם פה כשהכרתי קצת אנשים פחדתי להיפתח אליהם...סתמתי את הפה ולא דיברתי עם אף אחד כמעט". בהמשך, הסבירה גל שאין כוונתה לכך שהיא לא בוטחת באנשים אלא שהיא בוחרת להתרחק דווקא ממקום של חוזק ורצון להגן על עצמה: "יש בי אמון, אני לא חס וחלילה במקום שאני אומרת וואי כל העולם בגד בי וכל העולם עשה לי, אני לא באה מהמקום הזה, אני באה ממקום שבאמת היום אני שומרת על עצמי, לא ממקום שלא

מאמינה באנשים. יש אנשים מאוד טובים ויש חברות טובות... אבל אני מעדיפה לשמור על עצמי, לא להיות במקומות האלה עוד פעם, לא ליפול עוד פעם, אז אני מעדיפה להישמר לעצמי ולא להגיע למקומות האלה עוד פעם".

לצד זאת, חלק מהנשים דיווחו על **שימור ויצירת מערכות יחסים חבריות חדשות** אשר היוו עבורן מקור תמיכה משמעותי במהלך התוכנית ולאחריה. אמאל תיארה: "[ש' מי היה הכי משמעותי עבורך בתהליך?] ת': ... וגם חברת ילדות שלי שאנחנו כבר מעל 40 שנה ביחד, שהכול אני מספרת לה, הכול אנחנו ביחד כמו אחיות.... היא עברה איתי, היא יודעת הכול עליי. לאן אני הולכת ואיזה שיחות... ואני שמחה שיש מישהו שמקשיב לי, כי עוד פעם, אני לצערי הייתי הכבשה השחורה בבית, אין אוזן קשבת שם".

יכולת לפנות לעזרה וקיומם של משאבים אליהם ניתן לפנות

אלמנט נוסף שעלה אצל חלק גדול מהמשתתפות קשור **בצורך בקיומה של כתובת לפניה**. כך למשל, נטלי תיארה כיצד לאחר סיום התוכנית, כשנתקלה בקושי בתקשורת מוליכולת לפנות בבקשת עזרה בעת גורמי סמכות, ידעה לפנות לקצינת המבחן בבקשה שתסייע לה: "אני הייתי בן אדם שלא יודעת לבקש עזרה, אני אמות אני לא אבקש... עכשיו נתקעתי עם ההתנדבות... עובדת סוציאלית של המקום אמרה שהיא יחידה לכל אזור *** והיא כל פעם במקום אחר, אי אפשר לתפוס אותה... אני דיברתי עם ** [קצינת המבחן] ואמרתי לה שהכול ככה וככה... אז הנה ** [קצינת המבחן] מדברת איתה כי קשה לי קצת. ש': ואיך פעם היית מתמודדת עם סיטואציה כזאת, מה היית עושה? לא מתקשרת בכלל, אני לא מטפלת בזה, מתחמקת מזה". היכולת לפנות לעזרה תוארה גם אצל מרואיינות נוספות ובאה לידי ביטוי גם במצבי משבר מול הילדים כשעלה צורך בגורם שיתווך ויסייע בפתרון המשבר. מיטל שיתפה: "כל מה שמציק לי סיפרתי לה, ואם היו מריבות או משהו כזה, אמרתי לה. ביום שישי לפני... באתי אמרתי לה "יש לי כך וכך", הייתה באה לפה והייתה רואה".

יכולת ופניות לנהל שיח רגשי

חלק מהמשתתפות התייחסו **ליכולת לנהל שיחה ולשתף בתכנים רגשיים**. לדבריהן, טרם התוכנית לא היו מורגלות בשיח רגשי אם בשל הרקע ממנו הגיעו, ואם מאחר שהתקשו להיפתח או לא היו פנויות רגשית להכיל שיח מסוג זה. לעומת זאת, היום מסוגלות לנהל שיחה ולשתף בקשייהן. סיון ציינה את הריאיון עמנו כדוגמה לשינוי הגדול שחל אצלה בהיבט זה: "אני הייתי תוקפת... לא הייתי מנהלת שיחה, בחיים לא היית יושבת איתי ככה, לפני בית משפט קהילתי... לא הייתי יכולה להקשיב להם". שירן עמדה על החשיבות של היכולת לשתף ולא לשמור דברים לעצמה ככלי להימנע מחזרה לשימוש בסמים: "הכי חשוב זה לשתף, לא לשמור את הדברים לעצמי. לא משנה למישהו, גם מישהו שנותן לי עצה או משהו, העיקר לשחרר כאילו, לא לשמור את הדברים לעצמי כי זה מה שאני חושבת שהביא אותי גם לשימוש, כי הייתי שומרת דברים לעצמי. היום אני יודעת לבקש עזרה, אני יודעת לדבר, אני לא מוותרת".

שייכות אל מול תחושת ניכור ורצון להרחיק עצמן ממשתתפים אחרים

במסגרת התוכנית בבית המשפט הקהילתי, נערכים כאמור אירועים קהילתיים בנוכחות המשתתפים, בני משפחותיהם וצוות בית המשפט. אחת ממטרות האירועים היא לייצר עבור המשתתפים קהילה אליה יחוו שייכים. במסגרת הראיונות התגלו **תפיסות שונות ואף הפוכות ביחס לחוויותיהן של הנשים** אל מול משתתפים אחרים בתוכנית. **חלק מהמשתתפות הצביעו על בית המשפט הקהילתי ועל הצוות בפרט כ"משפחה" וצינו כי**

האירועים הקהילתיים היו משמעותיים להן וגרמו לתחושת שייכות. תמר תיארה: "מגיעים חגים, אף אחד לא מזמין אותנו, כאילו עדיין יש את הפחד הזה, יש איזו הסתייגות, איזה כעס, איזה גועל, לא יודעת איך להסביר, את מרגישה שאת לא רצויה. פתאום בא בית המשפט הקהילתי "חבר'ה ערב חג ראש השנה, יום לפני הרמת כוסית". את באה ויש שולחן ואווירה ופתאום שם את מרגישה את החג, זה לא התאריך, זה לא הזמן, זה לא המשפחה שלך אבל את מרגישה הכי שם, הכי רצויה... פתאום את מתחילה להבין כאילו.. עד שהמשפחה שלנו קיבלה אותנו זה היה הם קודם שקיבלו, משהו צריך לקבל אותך, משהו חייב, אם לא.. אין נראה לי כל התכלית של בן אדם זה להיות שייך, משהו צריך לקבל אותך, שם הרגשנו שייכים".

עם זאת, **חלק אחר נרתעו מהגעה לאירועים קהילתיים וניסו להרחיק עצמן** – תפיסתית ולעתים פיסית, ממשתתפים אחרים כי ראו בעצמן חריגות ולא שייכות. עמית תיארה חוסר הזדהות ורצון להרחיק את עצמה מיתר המשתתפים: "אני לא בן אדם רע. ומה אני עושה פה לשמוע שזה מרביץ לאישה, שאישה מרביצה לגבר, וסמים. כאילו עבריינית אני פה אז ככה הרגשתי בהתחלה. אני חצי שנה הרגשתי ככה". לצד זאת, עמית תיארה אירועים קהילתיים בהם השתתפה עם ילדיה וציינה כי "היו עוד הורים והיה דווקא נחמד". לבסוף היא הודתה כי אחד הגורמים להצלחתה בתוכנית לתפיסתה הוא הכוח שקיבלה מהאימהות בקבוצה האימהות: "חלק מהבנות, אז כאילו נותנים לנו את הכוח אחד לשני".

ב.4. יחסי הגומלין בין המעגלים

כפי שניתן לראות, בין המעגלים מתקיימים יחסי גומלין כך ששינוי באחד המעגלים מביא לתזוזה במעגל אחר ולהפך (Bronfenbrenner, 1986). **הקשר הבולט ביותר שתואר על ידי הנשים היה בין המעגל הפנימי לבין המעגל המשפחתי, ובפרט בקשר לתמורות שחלו במערכות היחסים עם ילדיהן.** כך למשל, ניתן היה לראות כיצד השיפור שתיארו בתחושת הרווחה הנפשית, הערך העצמי והמחויבות לעצמן ולצרכיהן הביאו לשינויים מהותיים במערכת היחסים עם הילדים, כפי שתיארו גל ודורית: "היום אני קצת יותר רגועה, יש לי יותר חשק לשבת עם הילדים" (גל); ש': מה גרם לשינוי במערכת היחסים עם הילדים]: "להעריך את עצמי בתור אישה... הקשר עם הילדים תמיד היה טוב... פשוט לא ידעתי להציב גבולות כמו שלא ידעתי להציב לעצמי אותם. ברגע שאת לא יודעת להציב גבולות לעצמך אז את גם לא יכולה להציב אותם לאחרים" (דורית). בנוסף, שיפור היכולת לשמור על איפוק ואימוץ גישה אקטיבית בחייהן במעגל הפנימי הביא את הנשים לנקוט בדרך התמודדות דומה גם בבואן להתמודד עם ילדיהן (המעגל המשפחתי המיידי).

התמורות במעגל העצמי הביאו גם לשינויים במערכות יחסים במעגל המשפחתי הרחב יותר, ובכלל זה, בני זוג, הורים ואחים. כך למשל, תיארה נטלי כיצד היכולת לדאוג לעצמה ולצרכיה, השפיעה על מיקומה בתוך מערכת היחסים הזוגית: [ש': תארי לי את השינוי הכי משמעותי מבחינתך במערכת יחסים עם משהו] ת': הנה, זה, הבן זוג שלי שאני לא אובססיבית, שאני מוצאת את המקום שלי, שאני דואגת לעצמי עכשיו, הרבה דברים". יחסי גומלין אלו מתקיימים גם בכיוון ההפוך, כך שחיזוק מערכות יחסים משפחתיות, ובפרט מערכות יחסים עם הילדים, הביאו בתורם לשיפור בתחושת הרווחה האישית ולהימנעות ממצבי סיכון (Rutter, 1985). אמאל הסבירה: "אין לי זמן לעצמי אפילו לנשום, אני ברבע לאחת מביאה מבית ספר, צריך להפעיל אותם, צהרים ולהיות איתם וללמוד איתם... אין לי זמן לעצמי. בסדר, נו, עיקר הנחת שלי מהילדים שמעסיקים אותי. זה נותן לי גם לחשוב... לא לחזור לעשות טעות".

גם בין המעגל הפנימי לבין המעגל הקהילתי מתקיימת תנועה דו-כיוונית. כך למשל, תיארו הנשים כיצד **תמורות שחלו במעגל הפנימי הביאו לשיפור היכולת להתנהל מול גורמים חיצוניים**, לרבות מעסיקים, קולגות, גורמי מקצוע והקהילה הרחבה: "חיזקו אותי בבית משפט. נתנו לי להיות בטוחה יותר מדי בעצמי... לדעת להתנהל מול מי שיושב מולי. מקודם זה לא היה לי. מקודם כי ממש ביישנית או נגיד עכשיו הייתי מגיעה לפגישה, מדברים איתי, אני רק שותקת, בקושי עונה" (מרים); "אני חושבת שיש אנשים שמושפעים אבל הם לא יודעים שהיה אחרת, כמו למשל במקומות עבודה, שוב פעם היכולת שלנו היום להתמודד עם משכורת וכל זה, אף אחד לא ידע שהיום יותר קל לי לקבל את זה ופעם לא היה לי" (תמר); "היום אני הרבה יותר רגועה, מהבית משפט קהילתי, אני למדתי להקשיב... לפני כן לא, לא הייתי מדברת. משהו היה אומר לי משהו, הייתי בום מעיפה דברים, מתחילה לצעוק להשתולל" (סיון). מן הצד השני, **מערכות היחסים שנוצרו במעגל החיצוני עם גורמי מקצוע, אנשי טיפול ואף אנשי ממסד וגורמים רפואיים, הביאו לשינויים במעגל הפנימי**. כך למשל, העידה נטלי כי טיפול שיניים שעברה הביא לחיזוק הביטחון העצמי שלה: "זה שיניים, אני יכולה לחייך ואני יש לי ביטחון". בדומה לכך, תיארה גל כיצד התחושה שמישהו מאמין שהיא מסוגלת לשנות את דרכיה, מביא לשינוי האמונה שלה בעצמה: "כל השנים האלה כל הנפילות שלי היו בגלל שאף פעם לא האמינו בי, אז לא מאמינים בי אז אני לא אאמין בעצמי, מה יכול להיות". בדומה לגל, וכפי שיובא בפירוט בחלק הבא, מערכת היחסים שנוצרה עם צוות בית המשפט הקהילתי נחוותה עבור הנשים כגורם מהותי לתמורות שחלו במעגל העצמי אשר בתורם הביאו כאמור לשינויים במעגלים החיצוניים כך שבין המעגלים מתקיימת תנועה מתמדת וחוזרת.

יחד עם זאת, חשוב לציין כי **השפעות אלו עשויות לעתים להיות גם בעלות משמעות שלילית**. אצל חלק מהמשתתפות ניתן היה להבחין כיצד היוותרותו של קושי משמעותי באחד מהמעגלים החיצוניים גם לאחר התוכנית יש בו כדי להשפיע על מידת השינוי במעגל הפנימי. כך למשל, תיאורה של חנה על-אודות הקושי המתמשך בהתמודדות עם בנה הסובל ממצב נפשי מורכב היווה מכשול דומיננטי בתפיסתה את מידת השינוי שעברה. בדומה אליה, גם ליאור עמדה על כך שהבעיה העיקרית בגינה נכנסה לתוכנית – התנהלותו של אבי בתה – נותרה על כנה, ועל כן לא ראתה את התוכנית הטיפולית בעניינה כ"הצלחה": "זה לא היה הצלחה שלי, זה היה הצלחה שלהם. אני מבחינתי אני עדיין באותו מקום, אני עדיין מתמודדת עם אותם דברים שהכניסו אותי למקום הזה". לצד זאת, חלק אחר של הנשים, עמדו על כך שעל אף שהמציאות החיצונית לא השתנתה ומערכות היחסים במעגלים החיצוניים נותרו מורכבות, השינויים שחלו אצלן במעגל הפנימי מאפשרים להן להתמודד עם אותה מציאות ישנה ולהגיב אחרת. סיון שיתפה: "בהתחלה פחדתי, הוא היה מאיים עלי תמיד לקחת את הילד, לקחת לי כאילו את הילד... בית המשפט הקהילתי נתן כלים להתמודד".

ב. 5. נתיבים לשינוי

במסגרת הראיונות נשאלו המשתתפות על-אודות **התנאים שלתפיסתן הביאו לתמורות שתיארו בחייהן**. נוכח המדגם הקטן, תשובותיהן של הנשים אינן מספקות תמונה מלאה לתנאים ולגורמים אשר אפשרו את השינוי, אולם ניתן לראות בתשובותיהן מספר נתיבים אפשריים בהם יש לפסוע בזהירות. נתיבים אלו יתוארו דרך התמות הבאות:

1. מוטיבציה ראשונית – חשש מעונש מאסר או עבודות שירות, בפרט בשל קיומם של ילדים
2. 'השינוי מתחיל ב'
3. יצירת "סביבה מחזיקה" המאפשרת שינוי

להלן נפרט על כל אחת מן התמות הללו.

1. חשש מעונש מאסר או עבודות שירות, בפרט בשל השלכות העונש על הילדים

במסגרת חלק מהראיונות נשאלו המשתתפות מה הוביל אותן להסכים מלכתחילה להיכנס לתוכנית בית המשפט הקהילתי (שאלה זו נשאלה אצל שבע נשים בשל עדכון מדריך הריאיון). מעיון בתשובותיהן של הנשים עלה כי לעיתים **המוטיבציה הראשונית לכניסתן לתוכנית הייתה החשש ממאסר או עבודות שירות, בעיקר נוכח היותן אימהות וההבנה כי עונש מסוג זה עשוי להיות בעל השלכות קשות עבור ילדיהן**: "למה הסכמתי? לא יודעת, כי פחדתי בהתחלה. אבל לפני שאני חושבת על עצמי ככה זקנה עם הילדים שלי. אני לא מסכימה ששולחים אותי לכלא אז או זה או זה, בסדר, שנתיים עובר מהר אבל כאילו אבל ללכת לכלא לא חוויה ואוו" (עמית); "לא רציתי להרוס לעצמי את החיים בגלל שהיה לי ילדים. אם לא היה לי ילדים לא הייתי נכנסת לשם. אם לא היה לי את הילד שלי גדול, מה אכפת לי לשבת בית סוהר ולהיכנס. בגלל שהיה לי ילד, היה לי ילד וזה היה חשוב לי כאילו" (סיון). היותן של המשתתפות אימהות לילדים היווה מרכיב דומיננטי בחוויית התוכנית. כך למשל, כפי שעלה מדבריהן של עמית וסיון, פעמים רבות היו הילדים גורם מקדם והיוו את הבסיס להחלטתן להשתתף בתוכנית מלכתחילה. אמאל עמדה גם על חשיבותם של הילדים תוך כדי התוכנית, בהצלחת תהליך השיקום שלה: "בזכות הצחוק והכיף שלי עם הילדים אני אבריא, זה מה שעושה לי טוב. זה כיף" (אמאל). בנוסף, ליאור ייחסה את הימנעותה מביצוע עבירות נוספות כלפי הגרוש שלה לרצונה להיות עם בתה: "להרים עליו ידיים לא. לא יקרה. לא יקרה. אני יודעת שגם אם אני ארים עליו ידיים אני לא אהיה פה בשביל הילדה... וכן, אני מעדיפה לשמור את הידיים שלי לעצמי כדי שאני אהיה פה איתה".

מנגד, אימהותן של המשתתפות והיותן מושא האחריות הבלעדי עבור ילדיהן יצרה לעיתים קושי בהצלחתן לעמוד בדרישות התוכנית הקפדניות. חלק מהמשתתפות עמדו על הצורך בגמישות בתוכנית, אשר לדבריהן לא תמיד התקיימה והיא שיצרה את הקושי, כפי שעלה מדבריה של אמאל: "אני אגיד לך משהו שהפריע לי, שזה [קבוצה] היה בראשון בתשע, תשע וחצי בבוקר. ראשון, את צריכה לשים את הילדים בבית ספר, בגן אז זה היה, איך תספיקי בתשע וחצי ל*** אם אין לי רכב ואני לא נייטת? גם אם הייתי נייטת, את צריכה לשים קודם כל את הילדים, איך את מספיקה? כל פעם שהייתי באה, הייתי מאחרת ב-15-10 דקות: למה איחרת? זה כאילו חוזר על עצמו. כעסתי שם האמת... זה הכול תלוי בי, אין לי עזרה מאבא שלהם כי הוא כרגע לא מכיר בהם שנה וחצי, יותר משנה וחצי על איזה שטות. אין לי עזרה ממקום אחר, זה רק אני נטו. אמא ואבא בבית. אז מה אני יכולה לעשות? הכול על הגב שלי. אז לכי תשימי את הילדים או שתלכי לקבוצה. גם וגם הייתי עושה, אבל זה שאני מאחרת זה עוד פעם, קצת לא באשמתי, מה אני אעשה? אין מה לעשות".

במקרה של אמאל, יצוין כי בסופו של דבר כן הייתה גמישות מצד גורמי התוכנית כך שהוסכם על הפסקת השתתפותה בקבוצה המתקיימת רחוק מאזור מגוריה. תחת זאת היא המשיכה טיפול פרטני עם קצינת המבחן. בתיאוריה עמדה אמאל על תחושה של התחשבות כללית בשל היותה אמא: "תמיד התייחסו וגם התחשבו, כי יש מצב שהיה סתם דוגמה, בוא נגיד היה משהו של דיון, לא זוכרת, היה לי משהו אותו זמן, סידור עבודה שלא הצלחתי להגיע בתאריך של בית משפט קהילתי, אז כן התחשבו והבינו שהיא אימא וטוב, נשנה תאריך אחר... אז זה עשה לי טוב שהנה יש פה מישהו שמבין אותי. ואללה בבית לא הבינו אותי ככה, בית משפט מבין אותי ונותן לי ציאנס, נותן לי הזדמנות."

2. השינוי מתחיל בי

מרבית המשתתפות התייחסו **לצורך פנימי - אישי שלהן בשינוי**, אשר אינו תלוי בקיומם של ילדים או בגורם חיצוני אחר, כגורם חיוני להצלחתן בתוכנית אשר בלעדיו דבר לא היה קורה. רצון זה תואר על ידי חלקן גם כבסיס ליכולת שלהן לעמוד בדרישות התוכנית הקפדניות ולגבור על האתגרים העולים במהלכה. גל העידה: "צריך קודם כל הרבה רצון, אם אין לך רצון, לא משנה כמה היו מסביבך אנשים, קצינת מבחן הכי טובה, השופט או השופטת הכי טובה, זה לא יעזור, אתה תפרוש מהר מאוד... פשוט כל בוקר לקום ובאמת לדעת שאתה נמצא במקום הכי נכון שיש... אם אתה מתחיל ליישם את זה בראש ובמחשבה שאתה נמצא במקום הכי נכון אתה עובר את זה בקלות ובגלל זה לא היה לי אפילו רגע אחד של נפילה שם, כאילו היו לי קשיים אבל לא נפלתי שם, בחיים לא הגעתי שמה למצב שחיפשו אותי או פרשתי. אין מפגש שלא הגעתי, אין דיונים שלא הגעתי חוץ מפעם אחת שהילדה הייתה חולה, אבל שנה וחצי כל מפגש, כל פגישה, כל מה שהם סידרו לי אם זה עבודה ואם זה לקבוע עם עורכי דין וללכת לסדר את החובות, ואם זה ללכת לפגישות או ללכת לעמידר ולשבת שם שעות ולחכות ולנסות לקבל בית, אם זה לכתוב מכתבים. באמת קודם כל זה הרצון של בן אדם, חייב הרבה כוח".

3. יצירת 'סביבה מחזיקה' המאפשרת שינוי

מרכיב נוסף ובולט שתיארו המשתתפות הוא **היחס שקיבלו בבית המשפט הקהילתי**, מצד הצוות או מצד חלקן, **כזה שיצר עבורן סביבה מחזיקה ותומכת**. סביבה זו היא שאפשרה להן, לתפיסתן, להתמסר לטיפול ולחוות את התמורות עליהן דיווחו. תחושת ההחזקה באה לידי ביטוי במובן הפיסי הבסיסי ביותר, באמצעות מחוות הכוללות מגע, וכן במובן הרגשי הכולל גילויי אמפתיה, חיזוקים, הבעת בטחון בהן, זמינות, הקשבה, מרחב בטוח למעוד וחוסר שיפוטיות. דורית תיארה: [השופטת] היא כמו אימא שניה, עצם העובדה שהיא הייתה מחזקת ומלטפת ומחבקת זה כבר נותן לך את ה... כן תשתני מגיע לך...". כפי שניתן לראות בדבריה של דורית, וכפי שעלה מדברי חלק מהנשים הנוספות, מעבר להחזקה הפיזית, מערכת היחסים בינן לבין השופטת נחוותה כמערכת יחסים הורית וחלקן תיארו את בית המשפט הקהילתי כ"משפחה"⁴. תיאורים אלו עשויים ללמד על הכמיהה הראשונית לחום ואהבה, אשר אצל רבות מהמשתתפות נעדרה בילדותן. דברים אלו באים לידי ביטוי ביתר שאת בדבריה של עמית: "הקשר שלי עם אמא שלי לא כזה ואוו... להרגיש שמישהו שאת לא מכירה מחבק אותך... עם החום שתמיד רצית זה היה לי כף, האמנתי, התחלתי להאמין לאנשים, חזר לי." אמנם במקרה זה, תיארה עמית אירוע בו משתתפת אחרת מקבוצת האימהות חיבקה אותה, ולא גורם טיפולי, אולם המשמעות שנתנה לחיבוק רלוונטית גם ליתר המשתתפות לאור תיאוריהן על-אודות ילדותן.

היבט נוסף שעלה בתיאורי הנשים כמרכיב של סביבה מחזיקה ומאפשרת נגע **בתחושה שלא מוותרים עליהן, אף לא במקרה של מעידה**. כך למשל, תיארה תמר כיצד דווקא אירוע במסגרתו עשתה שימוש בסם לאחר סיום הליך הגמילה, הביא אותה להתמסר ללהליך. בתשובה לשאלה מהו הזכרון המשמעותי ביותר מההליך שעברה בבית המשפט הקהילתי השיבה תמר: "אני חושבת את הרגע הזה שנפלתי ואז באמת הבנתי כמה אפשר לסמוך עליהם. כי עד אז הייתי, את יודעת, צעד קדימה, שניים אחורה, צעד קדימה, רגע למה שמישהו יעזור לי, איזה אינטרס... אבל אני זוכרת את הרגע הזה שנכנעתי לגמרי... אמרו לי נו נו נו, בוודאי, אבל חיבקו גם, רק את זה

⁴ תמת "בית המשפט הקהילתי כמשפחה" עלתה באופן ברור גם בנרטיבים של גברים משתתפי התוכנית, שסיימו אותה בהצלחה. ראו פרק 4.3.1.

ראיתי. לא עניין אותי הנו נו נו, את זה אני מכירה, חיבוק אני לא מכירה". היבט נוסף שחזר בהקשר זה הוא הרגשתן של חלק מהמשתתפות שהצוות מאמין בהן, שהן מסוגלות להצליח ויכולות לנהוג אחרת. כך למשל, ניתן לראות בדבריה של גל: "האמינו בי שם, קודם כל האמון שנתנו בי שאני באמת לא... אף פעם לא הייתה לי כוונה להסתבך עם פלילי... הם כן האמינו בי מהתחלה לאורך כל הדרך, שאני כן מסוגלת להרבה דברים יותר טובים בחיים שלי, אני מסוגלת למקום אחר, טוב, בחיים. אחרי האמון שנותנים בך אז את גם לא רוצה לאכזב אותם, לא רוצה לאכזב את עצמך ולא את הילדים שלך ולא את החיים עצמם".

מעבר לכך, מספר מרואיינות תיארו כיצד **הבטחון בהן גרם להן לרצות להוכיח שהן יכולות על מנת שלא לאכזב את עצמן או את הצוות**. חנה סיפרה: "אנשים סמכו עליי, נתנו לי את ההזדמנות, את המתנה, את הבונוס הזה, אז הייתי חייבת להחזיר בצורה שכן אני חזקה ואני לוחמת ואני רוצה להראות לכם שאני כן יכולה לעמוד ולסיים את התהליך הזה שניתן לי". גם המילים המחזקות שנאמרו לנשים (אם במהלך דיוני בית המשפט ואם במהלך שיחות עם גורמי טיפול) נחו כבעלות משמעות עבורן, כפי שעלה מדבריה של מרים: זה מה שהם אומרים כאילו, שהכול אני גם יכולה לבד, אני לא צריכה תמיד מישהו שיבוא ויעמוד מאחוריי, אפשר גם לבד". הכוח של החיזוקים בא לידי ביטוי גם בהקשר של חיזוק המסוגלות ההורית של המשתתפות, כפי שתיארה סיון: "אם זה נגיד סתם נגיד שלפעמים היה לי ימים כאלה את יודעת שקשה פתאום וזה, ואני אומרת: מה, אני מגדלת אותו לבד, זה קשה לי. ואז הם אומרים לי: את חזקה אבל תראי איזה חזקה את, כל הכבוד לך, וגם זה לא מובן מאליו, ואת גם קמה בבוקר. והייתי עובדת במעון: ואת עובדת ואת אלופה ואין עליך בעולם. כל מיני מילים עידוד כאלה, את יודעת, לפעמים את יכולה לקבל את המילים האלה מאמא, מאחות, אבל זה לא אותו דבר כשבן אדם זר מהצד בא ואומר לך את זה".

4. התפתחות מערכת יחסים אישית מיטיבה

במקביל להיבטים אלו, תיארו הנשים את **התפתחותה של מערכת יחסים חיובית ומיטיבה עם לפחות אחד מצוות בית המשפט הקהילתי או מגורמי הטיפול החיצוניים כבעלת משמעות להצלחתן**. המשתתפות ייחסו חוויה חיובית זו לליווי הצמוד, היחס המכבד והאנושי, היעדר השיפוטיות והזמניות הרבה. כך למשל, ניתן לראות בדבריה של גל כיצד הנוכחות הפיסית של קצינת המבחן בכל אתגרי החיים הייתה עבורה בעלת משמעות יוצאת דופן: "[אני הכי זוכרת] את הליווי של קצינת המבחן שלי, בגדול כאילו ממש את הליווי... ליווי צמוד לכל התהליך שכאילו, שהם מלווים אותך והם עוזרים לך בכל הקשיים שיש לך בחיים". גם מדבריה של סיון עולה כי לליווי שקיבלה קיימת חשיבות רבה, וזאת לצד התעניינות כנה וסיוע חומרי ברגעי משבר: "הם תמיד היו שם, אם זה לגבי הרווחה ואם זה לגבי המעון ואם זה לגבי קניות ואם זה לגבי כל דבר שקשור אלי ולילד ואם אני מסתדרת וכל הקורונה הזאת... בבית משפט קהילתי הביאו לי כמה פעמים מטרנה ומשחקים לילדים וחברות". נטלי התייחסה בדבריה לקשר שיצרה עם מדריכה בקהילה הטיפולית בה שהתה: "אני כל הזמן הרגשתי שהיא איתי, כאילו בטוב, ברע, כמה שלמשל הייתי אומרת לה משהו אז היא לא הייתה אומרת: נו, כן בסדר. היא הייתה אומרת לי את האמת בפנים, לעשות ככה וככה. באמת הרגשתי שהיא איתי". ניתן להבין מדבריה של נטלי כי אין מדובר אך בליווי פסי, אלא בעצם התחושה שיש מי שנמצא איתה ושותף לדרך שהיא עוברת. בנוסף, הדגישה נטלי כי החשיבות שמישהו נוכח לצדה היא בעלת משמעות, בעיקר, כאשר הנוכחות היא כנה ואמיתית ('באמת הרגשתי שהיא איתי').

בדומה ליתר המשתתפות שירן תיארה תחושה של 'מעטפת', והוסיפה מרכיב חשוב נוסף הנוגע **ליחס המכבד שקיבלה מצד הצוות והיעדר השיפוטיות** על אף כל העבירות שביצעה: "עד עכשיו כאילו בקשר עם ** [רכזת התוכנית], ועם ** [ק' המבחן] והן מדהימות ועוזרות לי המון... אני חושבת שבלי המעטפת שלהם לא הייתי עוברת את כל התהליך הזה לבד. כאילו הם צוות מדהים כולם שם אפילו השופטת והתובע... לא יודעת איפה כאילו, כולם, בחיים שלי לא ראיתי כזו התנהגות למישהו שיש לו כל כך הרבה עבירות ו... חבל על הזמן ובאמת כאילו, זה ריגש אותי". אצל חלק מהמשתתפות, הנוכחות הפיסית והתחושה שיש מי שנמצא איתן, הביאה לתחושה של 'גיבוי' ועודדה אותן לערוך שינוי משמעותי בחייהן שחששו לעשותו טרם כניסתן לתוכנית: "כל החיים הייתי מתה לעזוב את העיר ומשהו עצר בעדי "איך אני אצליח? איפה אני אלך? מי יקבל אותי? איזה בית? איפה אני אשכיר דירה? מאיפה אני אביא את הכסף?", תמיד מחשבות שגרמו לי עוד פעם להיתקע באותו רגע... וכשנכנסתי לבית המשפט הקהילתי והרגשתי את הצורך הזה שאני אומרת הינה הם פה בשבילי אז כאילו גם אם אני אמצע או לא אמצע איפה להיות מישהו פה יעזור לי, מישהו פה יתמוך בי אז קומי, ופשוט ככה עזבתי". חלק מהנשים תלו את תחושת האמפתיה שחשו בזמינות הגבוהה של חלק מגורמי הצוות, אשר כללה, לעתים, גם שיחות בשעות לא שגרתיות ומעבר לשעות העבודה: "ובכלל ** אין דברים כאלה, זו קצינה [קצינת מבחן] שאני מתה עליה, באמת, היא כל הזמן גם כשאני הייתי... היו מצבים שבהתחלה היה לי קשה, והיא הייתה מדברת איתי בשעות הקטנות של הלילה - 11-12, מה פתאום שתענה לי? והייתי יושבת אתה והיא הייתה מדברת איתי, איזה דבר זה, עשית את העבודה שלך בשעות שלך, דיי".

משקלה של מערכת יחסים מיטיבה וכנה עם מי מגורמי הצוות לצורך הצלחה בתוכנית באה לידי ביטוי בדבריהן של חלק מהמשתתפות גם כאשר היא נעדרה מתהליכים מסוימים. כך למשל, ליאור אשר כאמור תיארה חוויה סובייקטיבית לפיה התוכנית לא היטיבה עמה, עמדה על כך ש'נפלה בין הכיסאות' לאור תחלופת קציני מבחן והרגשתה שהתמיכה בה לא הייתה כנה אלא רק כי 'צריך': "אפשר יותר לבוא גם לדבר עם הנאשם, יותר בקטע של: אנחנו כן פה כדי לעזור, לא פה כדי לשבת לך על הוריד... זה מה שצריך להיות, זה לא מה שהיה... זה לא תמיד הרגיש שרוצים לעזור לך. רוצים לעזור לך, רוצים את התהליך הזה כי צריך לעשות את התהליך הזה".

לסיום, חשוב לציין כי עבור חלק מהמשתתפות **קיומו של קשר משמעותי עם בן משפחה או חבר קרוב היווה אף הוא מקור תמיכה** שסייע בידן לצלוח את התוכנית. טניה העידה כי בעלה היה האדם המשמעותי ביותר עבורה בתהליך: "הוא תמך בי מאוד. גם הבחורה שעכשיו נכנסה [גיסתה, ט.כ.ט]. החזיקה את הילדים שלי, הם מסתכלים עליה כאילו היא האמא השנייה שלהם". שירן הזכירה את אמה: "אמא שלי והתמיכה שלי ושהיא האמינה שוב פעם".

לסיכום, מבין 13 הנשים שהתראיינו, שתיים תיארו תהליך שלא הביא לשינוי משמעותי בחייהן, אם כי גם הן איתרו צמתים בהם חוו חוויות חיוביות לאורך השתתפותן בתוכנית. שתיים אלו מתמודדות עם קשיים אובייקטיביים שלא השתנו בתקופת השתתפותן בתוכנית (בן בוגר מתמודד נפש ואלים; בן זוג לשעבר הנוקט בהתנהגות מאיימת ובעייתית). יתר הנשים תיארו את התמורות שהתחוללו בהן במהלך ובעקבות התוכנית, תיאורים שחולקו לשלושה מעגלים: שינויים פנימיים בדימוי העצמי שלהן כנשים וכאמהות בעלות חוסן ומסוגלות; שינויים במערכות היחסים שלהן עם ילדיהן, בני זוגן והוריהן; ושינויים (בכיוונים הפוכים) בנכונותן לבטוח וליצור קשרים עם אנשי מקצוע מחד, ונשים אחרות מאידך. מהראיונות עלה בבירור כי לא ניתן להתייחס

לכל מעגל בנפרד, אלא כי מדובר במערכת אקולוגית של מעגלים מתרחבים המשפיעים אלו על אלו בכיוונים הדדיים, בדומה למודל האקולוגי ההתפתחותי של הפסיכולוג אורי ברופנברגר. הנשים גם זיהו בראיונות את הנתיבים השונים שהביאו אותן לשינויים שביצעו בחייהן: הרצון הפנימי החזק שלהן להשתנות ולשנות את חייהן מצד אחד, והתמיכה העקבית, הנרחבת והקונקרטית שקיבלו מהצוותים מצד שני. גם החשש להישלח לכלא ולאבד את הקשר עם ילדיהן היווה גורם מדרבן. נקודות שפל שהגיעו אליהן במהלך התוכנית לימדו אותן שנציגי ונציגות התוכנית "לא מוותרים עליהן", ולימדו אותן לקח רחב יותר, של מתן אמון וקבלת עזרה.

4.3.3 רווחתן האישית של בנות-זוג של משתתפי התוכנית

פרק זה מבקש לבחון האם, באיזה אופן ובאיזו נקודת זמן ההליך בבית המשפט הקהילתי מקדם את רווחתה האישית והנפשית של בת הזוג, לרבות מערכת היחסים שלה עם בן הזוג. תיאוריות ומחקרים אמפיריים בתחום הקרימינולוגיה הבוחנים את יעילותם של בתי משפט קהילתיים בהפחתת הפשיעה מוצאים יחס ישיר בין חיי נישואין לבין חדילה מפשיעה (King, Massoglia & MacMillan, 2007; Laub & Simpson, 2003). עם זאת הידע הנצבר עוסק בעיקר בתועלת, ברווח ובהשפעה החיובית של זוגיות על חייו של המשתתף. למרות ההכרה בחשיבותה הגדולה של בת הזוג, מקומה, רגשותיה וחוויותיה נפקדים וחסרים מרוב המחקרים ומהשיח הקיים. רווחה נפשית סובייקטיבית של נשים מושפעת מקשרים משמעותיים ומטיב היחסים אותן הן מנהלות. במהלך החיים המוטיבציה העיקרית של נשים היא ביסוס קשרים המטפחים אמפטיה צמיחה והדדיות עם הזולת. בהתאם, הגדרתן העצמית וערכן העצמי כמו גם רווחתן הנפשית- סובייקטיבית מושפעת ממערכות היחסים שלהן. (Gilligan, 1982; Majors, 2012; Miller, 1976). עוד נמצא כי חיי משפחה, אימהות וזוגיות תורמים לרווחה נפשית של נשים (Miller, Copes & Hochstetler, 2015). המסגרת התאורטית שבגדרה בחנו את הממצאים היא תורת המשפט הטיפולי (Wexler, 2008) הבוחנת את ההשלכות החיוביות והשליליות שיש למשפט הפלילי על רווחתו של הנאשם ועל מעגליו הקרובים, מחקר זה כאמור מתמקד ברווחתן של בנות הזוג. המחקר הוא איכותני פנומנולוגי, מטרתו היא הבנה מעמיקה של משמעויות ופרשנויות של המרואיינות לחוויות שלהן כמי שמושפעות מהתוכנית של בני זוג בתוכנית בבתי המשפט הקהילתיים.

אוכלוסיית המחקר מנתה 19 נשים בנות זוג של משתתפים מחמישה בתי משפט קהילתיים בישראל (נצרת, חיפה, ת"א, רמלה ובאר שבע); אורך הזוגיות בת שנתיים ומעלה; בני הזוג משתתפי התוכנית נמצאו בשלבים אחרונים (4,5) של התוכנית או סיימו אותה בהצלחה בעת הראיונות. 15 מתוך 19 בני זוג של המרואיינות התמודדו עם התמכרות לחומרים נרקוטיים ואלכוהול; גיל המרואיינות נע בין 25-47.

טבלה 12: ראיונות עומק עם בנות זוג של משתתפי התוכנית: מאפייני דמוגרפיים

<u>לאום</u>		<u>תעסוקה</u>		<u>הורות</u>	
יהודיות	10	לא עובדת	12	אימהות	14
מהגרות	7	עובדת	5		
ערביות	2	עצמאית	2	ללא ילדים	5

הגיוס הראשוני של משתתפות פוטנציאליות התבצע באמצעות פנייה לצוות בבתי המשפט הקהילתיים: רכזות, קציני מבחן, סנגורים ועובדים סוציאליים קהילתיים. הועבר מכתב פנייה למרואיינת עם הסבר על המחקר, שמירת הסודיות והבעה של רצון חופשי להשתתף במחקר. מאחר שהפניה הייתה דרך הצוות של בית המשפט הודגש כי השתתפות, או אי השתתפות לא תשפיע על ההליך בבית המשפט כמו גם הדברים שיאמרו במהלך הראיון. התיווך וההיכרות הדדית נעשתה בעזרת אנשי הקשר בצוות ונערכה מחוץ לאולמות הדיונים ובאירועים

קהילתיים. אופן נוסף של גיוס מרואיינות פוטנציאליות היה באמצעות העברת פרטי הקשר שלהן לצוות המחקר לאחר הסכמה עקרונית שלהן, והתאום למפגש נעשה בשיחת טלפון. ראוי לציין שלא כל בנות הזוג שפנו אליהן שיתפו פעולה, למרות שהביעו הסכמה ראשונית ליצירת קשר. לבסוף גויסו 19 בנות זוג שהסכימו להיפגש באופן אישי ולחלוק את החוויה שלהן בבית המשפט הקהילתי. המשתתפות כולן דברו עברית אם כי מרואיינות שאינן ילדות הארץ הבינו את מדריך הריאיון אך מדי פעם ענו בשפה משובשת, אך ברורה.

הממצאים נאספו באמצעות עריכת ראיונות עומק חצי-מובנים, שאפשרו למרואיינות לספר את סיפורן תוך שימוש במונחים המייצגים בצורה הקולעת ביותר את התחושות והמחשבות שלהן, ואת הידע שבקשו לחלוק. על מנת לסייע לקבל את המידע הדרוש מחד, ולאפשר למרואיינות להציג את סיפורן באופן עצמאי מאידך, נבנה מדריך ריאיון חצי מובנה באמצעותו ניתנה להן האפשרות להעלות תמות משמעותיות עבורן, תוך שרטוט מסגרת השיח והנושאים סביבם נסוב המחקר. ראיון העומק התבצע תוך הקשבה לנחקרות ומתן הנחיות אשר כוונו אותן לפרט את סיפורן בדרך בה יבחרו. מאחר שיש חשיבות לקיים את הריאיון בסביבה נעימה ובטוחה מקום הריאיון היום והשעה נקבעו על ידי המרואיינות על פי זמינותן, לרוב הראיונות נערכו בבתים בשעות הבוקר. בנוסף, ערכנו תצפיות בשני מוקדים עיקריים: בבתי המשפט ומחוץ להם, ובאירועים קהילתיים. תצפיות בשני מוקדים אלה העמיקו את הידע וההבנה לגבי האווירה, השיח ומערכות היחסים הנרקמות בין צוותי בית המשפט לבין משתתפי התוכנית ובני משפחותיהם. בניתוח הממצאים התמקדנו בחוויות ובפרספקטיבת בנות הזוג על רווחתם האישית במקביל לתוכנית השיקומית של בן זוגן, תוך שימת דגש על הקשר במערכות היחסים הזוגיים והחברתיים.

ממצאים

כפי שעלה מממצאי המחקר, רווחת המרואיינות נחלקת לשניים. החלק הראשון קשור לשינויים המתרחשים בחייה של בת-הזוג במסגרת התא המשפחתי, החלק השני קשור לרווחתה הנפשית אישית.

א. רווחה נפשית בתא המשפחתי

רווחתן הנפשית של בנות הזוג במסגרת התא המשפחתי נמצאה מושפעת מהתוכנית בבית-המשפט הקהילתי. התועלת מהתוכנית עבור המרואיינות באה לידי ביטוי ב**רווחים קונקרטיים ורגשיים**. הקלה הורגשה כבר בהתחלה עם כניסת בן הזוג לתוכנית הקהילתית.

הכניסה לתוכנית כחלופה למאסר

עבור בנות זוג תקופות של מעצרים ומאסרים תוארו כתקופות קשות ממשוא. החשש ממאסר נוסף מורכב מחוויות קודמות ומהפחד לחוות אותן שוב. המרואיינות מציינות את העומס בבית, הקושי בגידול הילדים, מחסור כלכלי ובדידות עמוקה. בראיונות עלה באופן חזק שהפרידה מבן הזוג מלווה בגעגועים עזים וחוסר בתמיכה רגשית. בהתאם לכך כאשר הוצעה ההצטרפות לבהמ"ש הקהילתי **פעמים רבות הכוח המניע את המהלך היא בת הזוג, לרוב ללא הכרות מוקדמת עם התוכנית**. ויקטוריה סיפרה: "אמרתי שהעיקר שלא ילך לכלא, לא משנה איזה תוכנית ומה, לא ציפיתי שיהיה ככה ושתהיה עזרה". טובה תיארה: "הוא כבר היה שפוט, העסקה כבר הייתה סגורה ויום לפני הבית משפט, ממש כבר ישבתי ובכיתי שהוא הולך למאסר, שנתיים משהו כזה.. כשהוא הגיע ואמר לי קבלו אותי לבהמ"ש הקהילתי, שאלתי אותו מה זה? אז הוא התחיל להסביר לי שהם יעזרו בהכול, בתיקים של ההוצאה לפועל, שהם יתנו תמיכה, שאני יכנס לבית סוהר, א...נשמתי לרווחה

(מחייכת). "גם אוקסנה תיארה את החשש ממאסר: "אם עכשיו הוא פתאום לא יהיה פה, ייקח לי הרבה זמן למצוא את הכוחות האלה מחדש. את המישהו הזה ליד שאת יודעת שאת יכולה לבכות לו על הכתף... מישהו שאת יכולה לשאוב ממנו כוחות, זה קשה למצוא את עצמך לבד".

גמילה בפיקוח ביהמ"ש

החיים לצד בן זוג המתמודד עם התמכרות תוארו על ידי המרואיינות כמתוחים ומעוררי חרדה. המרואיינות נמצאו בדריכות מתמדת וחיפשו אחר סימנים למעידה וחזרה לשימוש. במסגרת התוכנית בבהמ"ש הקהילתי יש פיקוח ומעקב על ידי בדיקות שתן קבועות, מפגשים ביחידה להתמכרויות ועם קצין מבחן. שחרור בת הזוג מהפיקוח הביתי על הגמילה של בן זוגה מביא עמו הקלה גדולה עבורה. כך תיארה שרה: "התסריט הזה שאם הוא חוזר להשתמש מה אני עושה. כל התבטאות שהיא לא תקינה, או צחוק אני תמיד עם חיישנים פחות או יותר אבל זה תמיד עובד. גם יש לי בדיקות שתן בבית". דיאנה הוסיפה: "ככל שהוא היה בתהליך בקהילתי באמת שהיה טוב, הכול.. לתת שתן נקי, לא הייתה לו הזדמנות לעשות מעידות וכאלה שזה הכול בשבילי. כל עוד הוא לא נוגע בסמים הכול טוב".

עזרה במיצוי זכויות, סיוע משפטי והסדרי חובות

לרוב ניהול הבית מופקד בידי המרואיינות. תפקיד זה כולל דאגה לטיפול וחינוך הילדים, דאגה לפרנסה וניהול כלכלי של המשפחה. במקרים רבים הן אחראיות גם על התנהלות מול הרשויות. יש הקלה בעול כאשר בהמ"ש הקהילתי מפנה לגורמים המסייעים בהסדרי חובות, הוצאה לפועל ומיצוי זכויות. ויקטוריה שיתפה: "עזרה בחובות למשל, לא יודעת איך הייתי מסתדרת לבד לרוץ ולהגיש את כל המסמכים. אני לא כל כך טובה בכתיבה ובנאדם שלא כל כך מכיר, אז זה בשבילו היה מאוד מאוד משמעותי".

השינוי בבן הזוג

נקודה קריטית ברווחתן של נשות המשתתפים היא **השינוי שחל בבן הזוג**. השינוי חל בהדרגה כאשר מכלול של גורמים שותפים לכך: גמילה, קשר קרוב עם דמות טיפולית, דמות השופט כייצוג הורי סמכותי המלווה בעידוד וחיזוק, השתתפות בקבוצות תמיכה ורכישת כלים להתמודדות אדפטיבית עם מצבים רגשיים. 15 מתוך 19 מרואיינות במחקר נמצאו במערכות יחסים עם גברים המתמודדים עם התמכרויות לחומרים ממכרים. תנאי כניסה לתוכנית בבית המשפט הקהילתי הוא גמילה גופנית מחומרים ממכרים. הפסקה של שימוש היא אקוטית אולם אין די בכך. גמילה מנטלית מתלות ושינוי דפוסיים נעשים בהדרגה ומלווים במעידות ורגרסיות עד שימור ההתייבבות. הנשים שרואיינו סיפרו שהיו רגישות לשינויים התנהגותיים הקלים ביותר ושום שינוי לא חמק ממבטן. כאשר הופיעו דפוסיים חדשים ובריאים, רווחתן האישית השתפרה משמעותית.

הנשים ציינו לטובה את **היכולת החדשה של בן הזוג להביע רגש ולנהל שיח רגשי**. המרואיינות העידו כי השינוי נעשה הודות ליצירת קשר משמעותי עם גורם מקצועי, תפקיד אותו ממלאים קציני המבחן. הגורמים שמובילים לשינוי אלו שיחות פרטניות והשתתפות בקבוצות טיפוליות בהם המשתתפים לומדים להרחיב את טווח הרגשות. בני הזוג לומדים להביע ולשתף בתחילה אל מול גורם טיפולי ומאוחר יותר אל מול בת הזוג כחלק מדיאלוג עמה: "קצינת המבחן הראשונה אישה מדהימה, היא עזרה לי להתייבב כי היה לי עם מי.. כרגע הוא יכול לדבר, משהו שפעם לא היה וזה המון. מה שתרגש לשיקום שלו זה השיחות עם קצינת המבחן" (ויקטוריה); "הוא נהיה הרבה יותר הגיוני, עוזר לי שיחות מהתחלה ראיתי את השינוי שזה עוזר שהוא הולך, מדבר עם מישהו. וגם

מסביר למישהו את הדברים שמפריעים לו בבית אולי. הוא גם התחיל להיפתח יותר ולדבר, להגיד לי מה מפריע לו" (שלי).

שינוי נוסף בא לידי ביטוי **בהורות פעילה של בן-הזוג ובחלוקה בנטל המשפחתי**. המרואיינות תארו עומס רב בניהול הבית לאורך תקופות של מאסרים ושימוש בסמים של בן הזוג. התייצבות במצבו מספר חודשים לאחר תחילת התוכנית בבהמ"ש הקהילתי תרמה לשיפור באקלים המשפחתי, נוכחותו הורגשה בעיקר כאשר החל לעזור במטלות הקשורות לבית ולמשפחה: "הרווחתי אותו בתור אבא... תמיד הייתה לי את המעמסה שלו עלי (מדגישה), של הילדים עלי, של הבית עלי, כלכלי עלי, הכול עלי. ואז שהוא התחיל תהליך שם אז התחלתי להרגיש הקלה, אומנם פחות בכלכלי אבל עם הילדים ובבית, מבחינת ארגון, ניקיון, בישולים. אין דברים כאלה" (דיאנה); "אחרי חודשיים שלושה חודשים היה כבר יותר עם המשפחה והילדים ופתאום יושב אתנו יותר.. הבנאדם מתקרב נשאר בבית עם הילדים, עוזר בבית בבישולים" (סאלי).

שיפור משמעותי נוסף שהוזכר היה בזוגיות. שינוי ושיפור בהתנהגות ובדפוסים של המשתתף אינו תמיד מספיק כדי לשפר יחסים זוגיים הטעונים באשמה וקושי לאורך שנים. אולם היו מרואיינות שהרגישו שזכו מחדש בבן הזוג שבו התאהבו לראשונה: "יש את המישהו הזה ליד שאת יודעת שאת יכולה לבכות לו על הכתף, את יודעת, מישהו שאת יכולה לשאוב ממנו כוחות" (אוקסנה); "אני לא רוצה להרגיש אימא שלו אני רוצה להרגיש אישה, בת זוג. אני יכולה להמשיך להיות אימא אבל אני לא רוצה לא נעים לי זה לא הבן שלי סיימתי עם זה. זהו.. אתה גבר אתה צריך לנהל את החיים שלך וגם את החיים של המשפחה" (יהודית); "אחרי שהוא התנקה הוא חזר להיות הבעל האוהב, נהיה כמו מאהב שלי, התקרבו עוד יותר, פעם זה לא היה" (סאלי).

ב. רווחה נפשית אישית

רבות מהמרואיינות מגיעות מרקע קשה וללא עורף משפחתי, רובן חוו משברים עוד בילדות. ביניהן מהגרות, יתומות, אחרות הגיעו מבתיים עם אבות מכורים או ששהו בכלא, חלקן גדלו בפנימיות. אלו מבין בנות הזוג שליוו את המשתתפים לדיונים בבית המשפט, תיארו שמצאו לראשונה אוזן קשבת ותמיכה. **הקשרים שנוצרו עם הרכזות וקציני המבחן היו משמעותיים עבורן והן פיתחו אמון והערכה כלפיהם**. הקשרים שנוצרו מתקיימים לאורך התוכנית אך גם בסיומה הקשר נשמר ומהווה משענת. המרואיינות מתייחסות לקשרים אלה כרשת תמיכה לחיים, ולא אחת בעתות מצוקה הן פונות לדמויות אלה ליעוץ ועזרה: "הן כמו מלאכים ששומרים למעלה מעלינו ותמיד אם יש משהו הן יודעות, עוזרות בהכול. זה נתן לנו עוד אקסטרה ביטחון ועוד אקסטרה תמיכה לחיים..הרווחה הנפשית שלי יותר רגועה" (אוקסנה); "זה חום כמו משפחה, קצינת המבחן תמיד אמרה לי: יהודית את יכולה להיות בקשר איתי. אם את צריכה משהו, אם המשפחה צריכה משהו, בכל נושא. יש לי טלפון אני לא משתמשת.. אבל אם קורה לי משהו יש לי בנאדם לדבר איתו. זה לא רק בנאדם, זה הקהילתי זה הרבה אנשים שעוזרים" (יהודית).

רווחה אישית בתחום החברתי

חלק מהמרואיינות ציינו בגאווה שלעיתים השופט פנה אליהן ישירות בזמן הדיון, שאל והתעניין בשלומן, בנוסף שוחח עם המשתתף בצורה מכבדת ואמפתית, גער או שיבח אותו בהתאם להתקדמות. כמי שרגילות להיות בעמדת נחיתות ובושה מול החברה, **היחס השוויוני והשמעת קולן תרמה לדימוי העצמי ולתחושה של ערך**. עוד ציינו כי היחס האנושי והאמפתי לבן הזוג והעובדה שרואים את התהליך ואת המאמצים שלו בתוכנית גורמת

להן לגאווה גדולה: "השופטת יעני תמכה בי כי הרגשתי שאני הולכת לבכות אז היא אמרה לי תירגעי, תנשמי תירגעי, וכל שלב שהייתי הולכת וקוראת את המכתב אז מדי פעם השופטת עושה לי איך היה לך התהליך? אז אמרתי תישאלי אותו, אז היא אמרה לי נראה לי שאת עולה איתו שלב.. את גם עוברת עוד שלב" (סאלי); "כל שלב שהוא עובר, כל דחיפה השופטת אומרת לו כל הכבוד" (מרגרט); "אני מרגישה שמסתכלים עליו בצורה טובה, זה עושה לי טוב ואני מרגישה טוב וגאה בו על הדרך שהוא עושה ואיך שהוא מתנהל... אני רואה אותו מאושר וזה מספיק לי. אני גאה בו שהיא (השופטת) מסתכלת עליו בצורה אחרת" (יעל).

האירועים הקהילתיים יצרו הזדמנויות לאינטראקציות חברתיות עבור בנות-הזוג. מטרת האירועים הקהילתיים בבהמ"ש הקהילתי היא לחזק את הקשר בין משתתפי התוכנית, בני משפחותיהם, הצוות המשפטי וחברי הקהילה. האירועים הקהילתיים הנערכים מספר פעמים בשנה מעצימים את הרוח המיוחדת ומשקפים את מערכת היחסים הייחודית של בהמ"ש הקהילתי. המרואיינות שיתפו שהן הגיעו לאירועים הקהילתיים בעיקר עבור הילדים והפעילות הנערכת במיוחד עבורם.

ההשתתפות באירועים מחד גיסא, עוררה בהן תחושה של ערך ושוויון בזכות הבילוי המשותף עם שופטים, עורכי דין ועובדים סוציאליים: "העורכת דין עשתה אצלה לכבוד הרמדאן והזמינה את הבית משפט הקהילתי הגיעו העורכי דין והיו אנשים שהיו בשימוש (נ.ג. מ. של סמים) והשופטת הגיעה והקצינה מבחן והרכזה הגיעו, היה כיף, היה מרגש שאנחנו כולנו יושבים על אותו שולחן איפה את רואה דבר כזה. באף מקום לא תראי שופטת או שופט שבא כאילו אומר לך שלום ביד (לחיצת יד נ.ג. מ.). באף מקום את לא תראי דבר כזה, בהם בני אדם עם לב טוב.. מדברים בגובה עיניים, לא אני ככה ואתה ככה" (סאלי); "מרגש אותי כאילו לראות שופט שעומד ממולך כאילו.. הוא קודם כל הכי חברמן בארץ והוא הכי הכי כאילו שופט יש לו מעמד הכי הכי גבוה ופתאום שאת רואה אותו לידך את אומרת מה כאילו כולם אותו הדבר, אז.. אפילו בחנוכה, כל מיני שיש מסיבות הוא מספר לילדים סיפור שזה בכלל נחמד, הוא בכלל נחמד השופט X... לפעמים הוא אפילו בא עם הילדה" (טובה).

מאידך גיסא, המפגשים גרמו לחלקן תחושת זרות ובושה וחוסר רצון בולט להשתייך לקהילת משתתפי התוכנית. שרה סיפרה: "לא לא היינו הולכים, לא רוצה להופיע שם.. כמה שפחות". גם מרגרט הביעה הסתייגות: "לי קשה להרגיש שייכת, לא יודעת אם אני מתנשאת אבל את יודעת אבל.. למרות הכול הסביבה שלי היא סביבה נורמטיבית. כשהגעתי לאירועים קהילתיים והיו שם אנשים שהם.. נראים לא נראים נרקומנים לשעבר הרגשתי פחות, זה קצת הכאיב לי בפנים שאני אמורה להיות כאן, מה אני עושה פה, זה הכאיב לי, אני משחזרת אני זוכרת שהייתי מטוקטקת ומגונדרת ואז כאילו מה אני עושה כאן".

מהנרטיבים של המרואיינות בלט אפוא **הרצון בשייכות**. בשיחה הראשונה לתאום מפגש עם המרואיינות רבות מהן חזרו על משפט בסגנון: 'אשמח להשתתף במחקר כי אולי זה יעזור למישהי אחרת'. המוטיבציה הראשונית להשתתפות במחקר הייתה אלטרואיסטית-הרצון לעזור ללא כל תמורה לנשים אחרות במצב דומה. בהמשך, בזמן הראיונות השיתוף שהחל מעמדה של עזרה לזולת הפך ליצירת משמעות אישית. באופן חזק עלה הקושי היום יומי לחלוק רגשות וקשיים עם אחרים. לתחושתן, איש אינו מבין לעומק את מציאות חייהן המורכבת מאתגרים והתמודדויות. המרואיינות העלו את **הצורך בליווי רגשי ועזרה בהתמודדות עם מצבן. רובן רצו להיות חלק מקבוצה ייעודית לנשים שבני זוגן הוא חלק מהתוכנית בבית המשפט הקהילתי**. הן מבינות שהשתתפות בקבוצה היא מקור משמעותי לעזרה, כוח ותמיכה הדדית. כך העידה יוליה: "היה לי חסר קבוצות לנשים, יותר טוב קבוצות, שכול אחת תספר על הבעיות מה היא עוברת בבית, איזה בעיות יש לה. אני מספרת מה יש לי.. כל

אחת תעזור לשנייה ככה, תקשיב, תציעה איזו הצעה, זה יכול לעזור". גם טובה תיארה את ההשפעה המיטיבה שיכולה להיות להשתתפות בקבוצה: "הייתי בקבוצה פה ברווחה של נשים, לא זוכרת מה בדיוק נשים עם ילדים בזמן שישב.. היה בבית סוהר.. היו שם הכול מהכול, קבוצה טיפולית ובעצם שמה פתחתי הרבה דברים גם מהילדות שלי וגם ממש אחורה אחורה אחורה.. ומשם התחברתי לחברה שעד היום אנחנו חברות ובכלל הכרנו עוד בנות.. אם הייתה לי גם כאן קבוצה של אימהות, נשים, נשמע לי אהלה".

ג. הממצאים בראי פירמידת הצרכים של מאסלו

הפחד מפני חוסר הנראות של צרכינו כבני אדם יוצר מצב של מצוקה, זהו הפחד לאבד את מקומו בעולמם ובנפשם של אחרים (Phillips, 2012). פירמידת הצרכים האנושיים של מאסלו (Maslow, 1954) מספקת זווית נוספת לבחון את הממצאים ואת רווחת המרואיינות במחקר. בסיס הפירמידה מורכב מצרכי ביטחון והישרדות, האמצע מבטא את הצרכים הנפשיים והחברתיים וראש הפירמידה מגלם את המניע לצמיחה והתפתחות אישית. על פי מאסלו (Maslow, 1954), המעבר והעליה משלב לשלב מותנה במילוי צרכי השלב הקודם. בהינתן תנאים שווים, כל בני האדם שואפים להתקדם במעלה הפירמידה.

השלב הראשון בפירמידת הצרכים עניינו **תנאים פיזיולוגיים החיוניים להישרדות**, מזון, אוויר, שינה קורת גג. צרכים אלה מזוהים בשלב הראשוני של כניסת המשתתף לתוכנית ומסופקים בעזרת בהמ"ש ותיווך לגורמים בקהילה. צרכים בסיסיים כוללים: קורת גג (סיוע בשכר דירה) וביטחון כלכלי (מיצוי זכויות, עזרה בהסדר חובות ותלושי מזון). כאמור, ניתן לשייך שלב זה לשיפור הרווחה האישית הקשורה לתא המשפחתי כולו: "שהכול טוב בבית, שאין דאגות כספיות, שתמיד יהיה אוכל במקרר, שלילדים יהיה מה ללבוש, שלא יהיה חסר כלום בבית.. שיהיה כסף לשלם על שכירות, ועל אוכל" (יוליה).

השלב השני עניינו **ביטחון ויציבות** שמשקפים דאגה להישרדות לטווח הארוך. הצורך של האדם ליצור סביבה בטוחה וצפויה. לשלב זה שני ביטויים בראיונות. האחד, החרדה ודאגה המלוות באופן יומי את המרואיינות לגבי יציבות (גם לאחר סיום התוכנית): "וזה כל הזמן ככה. ביולי יהיה חמש שנים שהוא נקי. התסריט הזה שאם כן (הוא חוזר להשתמש) מה אני עושה. כל התבטאות שהיא לא תקינה, או צחוק אני תמיד עם חיישנים פחות או יותר.. את יודעת זה קשה אבל את חיה בתוך זה ולא מוציאה את זה, זה נראה לך תקין, רגיל" (שרה). ביטוי שני של ביטחון ויציבות הופיע בראיונות כאשר בן הזוג נכנס לתוכנית כחלופה למאסר בפועל. במקרים אלו עצם נוכחותו בבית יוצרת ביטחון. תחושת הביטחון והיציבות נובעת גם מהשינוי בדפוסים במהלך הגמילה ולאורך התוכנית בבהמ"ש: "האמת כשהוא נמצא איתי אז המצב הנפשי שלי הרבה יותר טוב. כשהוא היה במאסר לי לא טוב, גם אם אני מדברת אותו בטלפון זה לא מספיק לי. כשהוא נמצא איתי פיזית אני מרגישה סוג של ביטחון זאת התחושה שלי, זאת אני" (מרגרט); "יש לי כאילו חותמת שהוא לא הולך ועושה את השטויות.. תמיד הוא היה בנאדם של בית אבל עכשיו הוא לא יוצא לכל היום.. בקושי יוצא עם חברים, כאילו רק בית. ומאוד טוב, כי את יודעת שהוא איש בית" (דבורה).

השלב השלישי והרביעי בסולם מסלאו מבטאים **צרכים פסיכולוגיים וחברתיים**, אלו הם צרכים הנמצאים בדרגות גבוהות יותר בפירמידת הצרכים. השלב השלישי מבטא את הצורך באהבה ושייכות. זהו צורך חברתי בקבוצת השתייכות ובמעגלי תמיכה מחוץ לתא המשפחתי וחיזוק מערכות היחסים בתוכו. העדר מימוש שלב זה חושף את האדם לתחושה של בדידות והסתגרות: "את יודעת יש את המקום שלך שאת רוצה לפרוק ולדבר אז אולי זה כן יעזור. אני חושבת שאם מציעים לי ויהיה לי זמן אני כן אלך לקבוצת תמיכה" (נדיה); "יש קבוצת

נשים שכולכן עוברות את אותן החוויות אז לפעמים זה נורא נוח, את לא צריכה להסביר כלום, מספיק שמישהי מספרת ואת מזדהה איתה" (אוקסנה).

שלב רביעי משקף את **הצורך בהערכה והכרה מהסביבה יחד עם הערכה עצמית ומסוגלות**. ברובד החברתי של קטגוריה זו נמצא הצורך לזכות לכבוד מאחרים על ידי תשומת לב, לחוש ראויים ובעלי סטטוס חברתי. ברמה האישית אלו תחושות מופנמות של מסוגלות והצלחה: ביטחון עצמי, אמונה ביכולות. שלב זה יוצר פער בקרב המרואיינות מאחר שהגדרתן העצמית של רוב המרואיינות הייתה של חוזקה. תפיסתן העצמית של רוב המרואיינות היא של מסוגלות מתוך חוויות ואתגרים של מסלול חייהן, אך לרוב החברה אינה מתקפת תחושות אלה. יתרה מכך, לרוב החברה רואה בנשים אלה קורבנות של נסיבות או לחילופין נתקלות במבט שיפוטי על הבחירות בחייהן: "אני האמת מאוד חזקה, אבל אם אני חושבת על זה אני לא רוצה להיות ככה כי זה מאוד קשה לאישה להיות חזקה.. ולפעמים באמת אין לי כוח.. אני לבד, היו לי חברות אני שיתפתי סיפורי, בבכי, מה קבלתי את הצחוק, לא הבנה ניסיתי כמה פעמים לשתף עם החברות ואמרתי זהו, לא צריך, הן לא עזרו וגם מדברות מאחורי הגב, זה לא נעים לי איך שהם מסתכלות..." (יהודית).

שלב חמישי בראש הפירמידה מייצג **מימוש עצמי**. הגשמה של תקוות ושאיפות של האדם לצמיחה ולהתפתחות אישיים. לקראת סוף הריאיון המרואיינות נשאלו על חלומות ועל העתיד. רק שלוש מתוך 19 ביקשו דברים לעצמן, בעיקר עצמאות כלכלית. מעניין היה לראות שהשאלה על העתיד החזירה את המרואיינות לתחילת הריאיון בו תיארו מה היא רווחה נפשית עבורן. **התשובות על העתיד נצמדו לכאן ועכשיו ולמשאלה שהמציאות השברירית הקיימת תישמר כמה שיותר**, כפי שעלה מדבריה של ויקה: "להיות רגועה? מה זה בשבילי שקט? מתי שהכול טוב בבית שאין בעיות כספיות, זאת אומרת תמיד חסר אבל אני לא חיה בחלומות, שתמיד יהיה אוכל במקרר שהילדים יהיה להם מה ללבוש, אני לא חיה.. העיקר שלא יהיה חסר כלום בבית. שיהיה לשלם על השכירות, לקנות אוכל, כשהבת שלי מבקשת ממנה משהו אני יכולה לקנות לה. זה בשבילי רוגע... מה בעתיד? שפשוט ימשיך הכול טוב, עכשיו אני שמחה שהדברים מסתדרים שהכול חוזר לעצמו. מספיק לי ככה שהכול טוב, עכשיו טוב, עכשיו תקופה טובה, היו תקופות קשות... לאט לאט הדברים מסתדרים, דברים הסתדרו וממשיכים להסתדר". גם יהודית תיארה קושי להסתכל רחוק: "לפעמים אני חושבת רחוק אבל קצת מפחדת לחשוב רחוק. עושה לעצמי סטופ לא לחשוב רחוק מדי כי ציפיות זה לא מה שמחזיק אותי. יותר טוב בשבילי יום יום, ככה אני מרגישה יותר טוב".

לסיכום, התוכנית בבית המשפט הקהילתי מהווה מעטפת שיקומית רחבה למשתתפים, ובתוך כך בנות זוג של משתתפי התוכנית נהנות מהעזרה הקונקרטית בנוסף לשינוי ההתנהגותי של בן הזוג. הן נהנות מיחס מכבד ואכפתי ומהקשר האנושי שנוצר בין הצוות המקצועי לבין בני זוגן ולעיתים איתן עצמן. אולם נשים אלה סובלות מאותה שוליות חברתית של בני זוגן בנוסף לצרכים נוספים ייחודיים להן בהשתייכות ובמעגלי תמיכה משמעותיים. תורת המשפט הטיפולית מתבוננת באופן הוליסטי על הנאשם, על צרכיו ועל מעגליו הקרובים, ומתייחסת לרווחתם הנפשית של המעגלים סביב הנאשם היחיד. אמנם, ייתכן כי המשפט הפלילי אינו הכתובת לצרכי בנות הזוג כפי שעלו ממצאי המחקר, או לפחות אינו הכתובת האידיאלית. יחד עם זאת, מידע כזה הוא חשוב לקובעי מדיניות חברתית, ויש מקום לחשיבה האם וכיצד ראוי לתת ביטוי לצרכים אלה במסגרת התוכנית.

4.3.4 חוויותיהם ותפיסותיהם של משתתפים שנשרו מהתוכנית

פרק זה מבוסס על ראיונות עומק חצי-מובנים עם תשעה משתתפים ומשתתפות, אשר נשרו מהתוכנית בבית-המשפט הקהילתי, בין אם מרצונם ובין אם בשל החלטת צוות בית-המשפט, וסיימו את התוכנית ב"אי-הצלחה"⁵. תשעת המרואיינים והמרואיינות השתתפו בבתי המשפט הקהילתיים בנצרת, ברמלה, בבאר שבע, בתל-אביב ובחיפה.⁶ טבלה 10 שלהלן מסכמת את הפרטים הדמוגרפיים של המרואיינים.

הפרדיגמה המחקרית שבסיס פרק זה מאמצת את הנחות הגישה הפנומנולוגית (Creswell, 2007), לפיה הידע בכל הנוגע לתפיסות ולעמדות של משתתפים אשר סיימו באי-הצלחה, מונחת בין השאר בחלקם של אותם משתתפים. לפיכך, על מנת להבין תופעה, יש ללמוד עליה ממי שלקח בה חלק באופן ישיר (Deinzi & Lincoln, 2000; שקדי, 2007). הגישה הפנומנולוגית מבקשת להגיע למכנה המשותף של חוויה כלשהי וכך לפתח הבנה של מהות אוניברסלית – התיאור מורכב מה-"מה" שהם חוו ומה-"איך" שהם חוו את אותה חוויה. על מנת להשיג תשובות מהימנות ואוטנטיות מהמרואיינים הקפדנו לשאול את השאלות ממדריך הריאיון במספר דרכים שונות וכן לוודא שהמרואיינים הבינו את השאלות. מדריך הריאיון ליווה את המחקר לכל אורכו, ולכן השאלות האחידות שנשאלו כלל המרואיינים בחלק זה אפשרו להצליב את המידע העשיר שאלו סיפקו.

ככלל, ביקשנו לשמוע מהמרואיינים חוויות, תובנות ולקחים מן התהליך שעברו בבית-המשפט הקהילתי, בדומה לשאלות ששאלנו את המשתתפים שסיימו ב"הצלחה". באופן ספציפי, השאלות במדריך הריאיון התייחסו לרקע שבעטיו הגיעו המשתתפים לבית-המשפט הקהילתי; לחוויותיהם במגעם הקודם עם מערכת המשפט הפלילי הרגילה; לשלבים השונים שעברו לאורך התהליך בבית-המשפט הקהילתי; לשינויים שחלו בהתנהגותם, ברווחתם, בתפקודם, בתפיסותיהם ובמערכות היחסים שלהם בעקבות ההשתתפות בתהליך; לאינטראקציות ולקשרים שנוצרו בינם לבין אנשי המקצוע שליוו את התהליך שלהם בבית-המשפט הקהילתי; לתהליכים הרגשיים שהתחוללו בעולמם הפנימי לאורך השתתפותם בתוכנית, לקשיים ולאתגרים שעיינו התמודדו לאורך התהליך; וכן למטרות ולשאיפות שעומדות לנגד עיניהם במבט צופה פני-עתידי, לאחר הנשירה מהתוכנית.

הראיונות בוצעו באופן מקוון (דרך אפליקציות שונות כמו "זום") או באופן טלפוני, בהתאם לבקשת המרואיינים, למרות הקשיים הטכניים שמדיום זה לעיתים יצר. בבחירת המרואיינים שמנו דגש על כך שיהיו אלו משתתפים שחוו פרק זמן משמעותי בבית-המשפט הקהילתי, דהיינו כשנה או יותר, או לחלופין משתתפים שעברו שלבים משמעותיים בהליך ולכל הפחות הגיעו לשלב 3 בו. יצוין, כי ההגעה אל המשתתפים הנושרים הייתה מאתגרת מאוד, שכן מטבע הדברים מדובר דווקא במשתתפים אשר לא סיימו הליך שיקום באופן מלא ולכן לעיתים חזרו לדפוסים עברייניים או לשימוש בחומרים משני תודעה. בהתאם לדיווח האישי של המשתתפים או בהתאם לדיווח של אנשי המקצוע, רבים מאלה שאליהם פנינו אינם מקיימים אורח חיים "נורמטיבי". לנוכח האמור, נתקלנו בקושי רב לתאם מועד לקיום ראיון. גם עם משתתפים שעיינו הצלחנו לקיים שיחה טלפונית ראשונית, במקרים רבים הניסיונות לערוך שיחות עוקבות עלו בתוהו שכן המשתתפים לא

⁵ יצוין, כקבוע בתוכנית ההפעלה של התוכנית, כי ניתן לסיים את ההליך תחת אחת מהקטגוריות הבאות: הצלחה/אי-הצלחה/ חוסר הסכמה בין הצדדים.

⁶ אף שמחקר ההערכה מתמקד בארבעת בתי-המשפט הקהילתיים בבאר-שבע, ברמלה, בתל-אביב ובנצרת, מצאנו לנכון לכלול במדגם במסגרת פרק זה גם את משתתפי בית-המשפט הקהילתי בחיפה. העובדה שבית-משפט זה נפתח אחרי ארבעת בתי-המשפט הקהילתיים העומדים בבסיס מחקר ההערכה, תורמת לגיוון המקרים שעליהם מתבסס הפרק. בנוסף, על מנת לשמור על פרטיות המשתתפים, הפרק אינו כולל פירוט בדבר מי מהמרואיינים השתתף באיזה בית-משפט.

הגיעו ולא ענו לטלפון. כמו כן, חלק מהמשתתפים אשר נשרו מההליך חוו אכזבה גדולה, וכשיצרנו קשר טלפוני ראשוני על מנת לברר האם יסכימו להתראיין הם הביעו את חוסר רצונם לשתף פעולה עם המחקר. בסך הכל, צוות המחקר ניסה ליצור קשר עם למעלה מ-30 משתתפים שנשרו מההליך, וזאת לצד ניסיונות נוספים רבים מצד צוות בית-המשפט הקהילתי ליצור קשר עם משתתפים נושרים אחרים. על אף המספר המצומצם-יחסית של המרואיינים, הצלחנו לאתר תמות שחזרו על עצמן בנרטיבים שעלו מתוך סיפוריהם. קולם של הנושרים חשוב, שכן עשוי להנביע תובנות קונסטרוקטיביות בנוגע למאפיינים של התוכנית, המקשים על יכולתם של משתתפים לסיימה בהצלחה, כמו גם על נסיבות ומאפיינים של משתתפים שעשויים להתאים פחות לתוכנית.⁷ לצד זאת, חשוב לציין כי לנוכח הקושי לאתר מרואיינים שיסכימו לשתף פעולה יתכן כי המדגם שאליו הגענו מוטה. יתכן שאלה שהסכימו בפועל להתראיין הם ורבליים יותר וסובלים מבעיות פחות חמורות באופן יחסי. יתכן אף שהם אוחזים בעמדות קיצוניות יותר, בין אם לשלילה ובין אם לחיוב, ביחס לאוכלוסיית הנושרים הכללית. לאור האמור, יש לקרוא את הממצאים בפרק זה בשים לב לגודל המדגם ולסיכויי ההטיה הגלומים בו, ובעיקר לנקוט זהירות בניסיון לגזור מסקנות.

המשתתפים איתם התקיים ראיון לא קיבלו תמורה בעד השתתפותם, וכן נעשה מאמץ שההצעה לקיום הראיון תגיע מצד החוקרות ולא מצד צוות בית-המשפט הקהילתי, וזאת על-מנת ליצור שדה מחקר ניטרלי ככל הניתן, נטול לחץ או רצון לרצות את אנשי התוכנית. יצוין כי חלק מהמרואיינים הנושרים המתינו בזמן עריכת הראיונות לגזר-דין, ולפיכך הקפדנו ביתר שאת להדגיש את ההפרדה בין צוות המחקר לצוות בית-המשפט הקהילתי, וזאת כדי שלא תתעורר בליבם של הנושרים התקווה שמא הראיון יוכל להחזירם לתוכנית או לחלופין להמתיק את גזר-דינם. על מנת לשמור על פרטיותם של המרואיינים השתמשנו בשמות בדויים, וכן הקפדנו לטשטש פרטים מזהים לאורך הפרק, במקומות בהם היה חשש לחשיפת זהות המרואיינים.

טבלה 13 : פרטים דמוגרפיים של המשתתפים המרואיינים

שם בדוי	בעיית עומק שבעטיה נכנס לתוכנית	סוג העבירות	גיל	לאום	השלב שבו פרש מהתוכנית	גזר-דין
נסימה שחאדה	התמכרות	סמים, איומים	30- 35	ערביה	3	

⁷ למחקרים נוספים שהסתמכו על מספר מוגבל של מרואיינים, ראו למשל: Barrett Mincey & Nancy Maldonado, *Shared Stories of Successful Graduates of Juvenile Residential Programs: A Phenomenological Study*, Paper presented at the Walden University Research Symposium (January 2011, Miami, FL) (מחקר במסגרתו רואיינו 9 נערים ונערות שסיימו בהצלחה הליכים שיקומיים); Summer Allen & Jessica Lloyd-Hazlett, *Success Stories of Males Convicted of a Violent Offense*, International Journal for the Advancement of Counselling 43: 147-163 (2021). (מחקר במסגרתו רואיינו 6 משתתפים בגישה פנומנולוגית, שם נבחנו והשוו נרטיבים של גברים שהורשעו בעבירות אלימות תוך התמקדות בהצלחות שאלה תיארו וצברו לאחר ריצוי העונש שנגזר עליהם, מבלי ששבו וחזרו לבצע את אותן העבירות במשך 3 שנים מיום ריצוי העונש). יצוין, כי במאמרים אלו נעשתה טריאנגולציה (בחינת הנרטיבים שהוצגו על ידי המרואיינים מזוויות אחרות, בין אם על ידי ביצוע ראיונות עם גורמים נוספים ובין עם על ידי בחינת מידע חיצוני הקשן בהליכים של אותם מרואיינים). במסגרת פרק זה לא נעשתה טריאנגולציה, אולם מכיוון שפרק זה מהווה נדבך כחלק ממחקר ההערכה הרחב, יש לקרוא אותו בצמידות לחלקי המחקר האחרים ובהתאם לכך להגביל את הסקת מסקנות גורפות רק בסיס פרק זה.

אלונה דנילוב	קשיים כלכליים	רכוש	20- 25	יהודיה	4	
אחסן נסר	קשיים כלכליים	רכוש	25- 30	ערבי	3	
רונית פרקש	נפשי, כלכלי	עבריינות רשת	45- 50	יהודיה	2	ממתין להוכחות בהליך חיצוני לבית המשפט הקהילתי
אלון עברון	לא ברור	אלימות קשה	40- 45	יהודי	2	
יוסף קבדה	התמכרות, מחלה	רכוש	30- 35	יהודי	4	
יוליה מורוזוב	התמכרות	סמים	40- 45	יהודיה	2	
סרגיי זלנקו	התמכרות, נפשי	אלימות במשפחה (נגד הורה)	20- 25	יהודי	3	
משה בוכמן	כעסים	רכוש, אלימות, סמים	30- 35	יהודי	4	ממתין לגז"ד במסגרת בית המשפט הקהילתי

ממצאים

מתוך ראיונות העומק המובנים-למחצה עלו מספר תמות שחזרו על עצמן כמעט אצל כל המשתתפים. כמעט כל המשתתפים (למעט אחת) סיפרו על קשרים רופפים עם משפחתם ובפרט עם הוריהם, ועל העדר דמות תומכת ונוכחת בילדותם ובבגרותם. כלל המשתתפים שיתפו בקשייהם הכלכליים, ולמעט שני משתתפים, כולם סיפרו שיש להם חובות המקשים עליהם את ההתנהלות הכלכלית היומיומית, ובמקרים רבים גם מהווים את הרקע לביצוע העבירה או העבירות שהביאו אותם לבית-המשפט הקהילתי. כמחצית מהמשתתפים שרואינו בעלי עבר פלילי ואילו האחרים נעדרי עבר פלילי אך אותרו על ידי צוות בית-המשפט הקהילתי כמתאימים לתוכנית. למרואיינים נעדרי העבר הפלילי נפתח תיק פלילי נוסף בזמן ההליך (למעט מרואיין אחד). להלן נסקור את התמות העיקריות שחזרו על עצמן בנרטיבים של המרואיינים.

א. התוכנית כמקור לתקווה

על אף הרקע הקשה של כלל המרואיינים וסיפור החיים המתאפיין בשוליות חברתית, חלק מהמשתתפים תיארו כיצד התוכנית **עוררה בהם תקווה**. משה בוכמן, בעל עבר פלילי מכביד מנערותו, שהוצא מהתוכנית למרות רצונו העז לסיים אותה ואף שהיה כפסע מסיום התוכנית, סיפר: "היה לי תיקים ומעצרים הרבה פעמים. כשהגעתי לשם היה כאילו קצה אור, היה לי מין סוג כזה של דרך להתחיל משהו חדש". יוסף קבדה, משתתף שהגיע לתוכנית בעקבות תחלואה כפולה בשילוב עם מחלה כרונית אשר השפיעה על מצבו הנפשי הקשה, תיאר כיצד כל חייו הרגיש חוסר שייכות למשפחתו. הוא סיפר על חוסר תקשורת במובן הבסיסי ביותר לנוכח העובדה שאינו מדבר או מבין את שפתם, ופירט כיצד העביר את ימיו בבתיים של אחרים ולבסוף בפנימייה. לאחר תום תקופת הפנימייה ושירות לאומי הוא נאלץ לחזור לבית הוריו שם התגורר בתקופת ביצוע הראיון. את הכניסה להליך בבית-המשפט הקהילתי תיאר כהזדמנות להתרחק מהסביבה שלא הרגיש בה נוח: "הייתה לי הזדמנות לברוח, העבירו אותי מהמשפחה והסביבה שאני חי בה". סרגיי זלנקו, משתתף בתחילת שנות העשרים לחייו, שנכנס לבית-המשפט הקהילתי בשל עבירה ראשונה של אלימות במשפחה (לא בזוגיות), סיפר על בדידות קיצונית, דכאון קשה, שימוש בסמים ואלכוהול מנערותו וכן אלימות שחוה מהוריו. הוא תיאר את התקווה שההליך עורר בו, אך באותה נשימה הדגיש את אכזבתו: "אמרו לי בהתחלה, ...השופטת אמרה ש... אתה לא לבד וכל המילים האלה. אבל בתכלס זה לא היה אמיתי, כי נשארתי לבד בתכלס".

ב. "ראו אותי"

על רקע סיפורי החיים שכללו כאמור בדידות, שוליות חברתית והעדר תמיכה, משתתפים רבים תיארו כיצד בבית-המשפט הקהילתי **הרגישו לראשונה בחייהם שמבינים אותם ושרואים אותם**. יוליה מורוזוב נכנסה לבית-המשפט הקהילתי כשברקע קושי רב בגידול ילדיה כאם יחידנית, שימוש של למעלה מ-20 שנה בסמים "קשים" וחובות משמעותיים. כך סיפרה: "אני יכולה להגיד שאני, היה לי מזל להיות מול שתי שופטות שהכי נכנסו למצב וכששחררו אותי ממש באולם, אני הכנתי *speech* ענק שכאילו השופטת התחברה אלי עם חוט ואמרה כל מה שהכנתי להגיד והיא אמרה: 'אני מבינה אותך, אני מבינה שאת אם יחידנית ואני לא יכולה לפרק את המשולש הזה וגם לקחת מילדה רק אמא שיש לה'. ... כשהשתמשתי ... השגתי כסף בכל הדרכים החוקיות והלא חוקיות רק שזה לא ישפיע על המשפחה. בגלל זה כל כך הרבה שנים אף אחד לא יכל להגיד ולתפוס אותי. אף פעם לא צללתי. אף אחד לא ראה אותי. זה היה השימוש הכי בודד בחיי". משה בוכמן סיפר על החוויה שלו לאורך השנים בבית-המשפט: "בעבר היית באה ולא הייתה לך יותר מדי הזדמנות שיקשיבו לך, ישמעו לך, יבינו אותך. פה אתה עומד מול השופטת, מדבר איתה, חברי כזה. הכול שונה, הכול אחרת. שמה בבית-משפט רגיל אתה בא יושב בספסל הנאשמים וזהו". עוד הוא תיאר מדוע הרגיש שהבינו אותו בבית-המשפט הקהילתי: "שהבינו, את יודעת, שעומד פה מישהו שבאמת רוצה לשקם את החיים שלו, שכן רוצה לתת הזדמנות. וגם הם נתנו לי הזדמנות. ברגע שאתה מושיט יד, מושיטים לך חזרה". משה תיאר את החשיבות של הקשר עם קצין המבחן ואת ההבנה שחוה מצידו: "הוא יותר מתחשב, הוא יותר מבין, יותר מנסה לבוא ולבדוק את הנקודות, מה צריך לעשות כדי שיהיה לך טוב. איך צריך, הולך איתך יד ביד לכל מקום, הוא דואג לקדם אותך גם בדברים שקשה לך, הוא בא ומרים אותך ומראה לך איך לעשות את זה, למרות שקשה אז איך עושים את זה. בוא נעשה

ביחד. ככה". גם אלונה דנילוב, אם יחידנית צעירה שנכנסה להליך עקב עבירת רכוש ראשונה⁸ ונשרה מההליך בשלב מאוד מתקדם, סיפרה מספר פעמים לאורך הראיון על הקשר המשמעותי והחיובי שרקמה עם קצינת המבחן: "היא (קצינת המבחן) הייתה איתי בבית יחד עם [העובדת הסוציאלית], הן פגשו את ההורים שלי, היא ראתה את הילדה שלי, ישבנו בבית והיא ראתה איך אני חיה, מה אני לא חיה. ואז שוב, כל הזמן עם [קצינת המבחן] זה היה משהו ... היא באה אלי כמו חברה שלי. הייתי פורקת לה ויוצאת מהדלת כאילו זהו, יצאתי ממסאז' (...) היא אומרת הכל בפנים... אם זה משהו שהיא חושבת. היא לא שפטה אותי, להפך, היא עזרה לי בגידול עם הילדה".

ג. חוויה של הצלחה גם בהיעדר הצלחה פורמלית

כל המרואיינים (למעט אחד, שהיה תקופה קצרה יותר בתוכנית) העידו כי "הרוויחו" מהתוכנית על אף שלא סיימו אותה בהצלחה במובן הפורמלי. חלקם אף אמרו שהתוכנית שינתה את חייהם. אלונה דנילוב ציינה עד כמה בית-המשפט הקהילתי עזר לה, למרות שלהגדרתה היא מצויה ב"הפסקה" מההליך.⁹ היא סיפרה על ההשפעה ארוכת הטווח של בית-המשפט הקהילתי עליה, ועל רצונה לעסוק במקצוע שהיא רכשה במסגרת התהליך בבית-המשפט הקהילתי. לשאלה מה היה האירוע המשמעותי ביותר בתהליך היא השיבה: "כשהכניסו אותי לאוניברסיטת ***. ועכשיו בזכותם יש לי תעודה שסיימתי קורס *** ואני יכולה כל יום ללכת למקום [ליישם את מה שלמדתי, ולתרום לאחרות]". אלונה תיארה כיצד בתחילה לא ייחסה חשיבות לקורס שעברה בנושא הכנה לקראת ראיונות עבודה, אך בדיעבד גילתה כמה זה חשוב: "[למדנו] איך להיכנס לאתרים (...). איך לדבר כשאת מגיעה לריאיון עבודה, מה ללבוש, מה לא ללבוש. הם עזרו לי בדברים שעכשיו אני יודעת איתם מה אני עושה ואיך אני עושה. אחרת הייתי באה פשוט ומדברת כמו פרח: מאמי, חיים שלי. אבל עכשיו יש לי את הכלים האלה. עכשיו אני מבינה שזה באמת עוזר. כשהייתי במהלך של בית-משפט קהילתי חשבתי בשביל מה אני צריכה את זה אם זה לא עוזר לי. מחר אני לא אלך למצוא עבודה ואני לא אמצא עבודה. עכשיו, כשהלכתי לפני 3 חודשים לריאיון עבודה – זה עזר לי". לשאלה האם אפשר היה לעשות משהו באופן אחר כדי לקדם אותה בתהליך, השיבה אלונה: "הם קידמו אותי ברמות על. יותר ממה שעשו איתי לא יכלו לעשות איתי... תשומת לב היה מאה מתוך מאה, הקשבה, אהבה, סבלנות. זה דבר שהכי חסר בעולם, סבלנות". משה בוכמן סיפר: "אני לקחתי משם הרבה. גם היום כשאני לא נמצא שם, לקחתי משם ים דברים, ים כלים לחיים, ים דברים. אני יצאתי מוכן, לא סיימתי תכלס אבל בתוך ההרגשה שלי סיימתי. זה לא שקיבלתי את התעודה שסיימתי זה לא אומר כלום אבל בסדר. (...) זה היה בשבילי כמו מתנה בית-משפט קהילתי. לפני מה שלא לקבל עונש, כן לקבל עונש. זה היה סוג של נקודת יציאה בוא נגיד מהחיים האלה". יוסף קבדה, אשר נעדר גורמי תמיכה מסביבתו, הסביר עד כמה התמיכה של הצוות נתנה לו כוחות: "זה מאוד חיזק אותי ונתן לי כוחות להמשיך, דברים שצריך לעשות.... היה לי את התמיכה שלהם, לחזק אותי. אני לא מרים את עצמי, למה אין לי כוחות אני, את מבינה? אני בן אדם חלש. מבחינת לעשות דברים ולהבין ואיך לעשות אותם. אם בן אדם לא אומר לי שאני צריך ככה וככה אני לא עושה, אני לא יודע איך לפתור דברים. זהו. זה דווקא חיזק אותי... לא ידעתי לפתור דברים פתאום אנשים שפותרים לי וזה זה נותן לי כוחות לעשות דברים. ... נותנים לי מוטיבציה. בן אדם בא, כשהוא תומך בך

⁸ בזמן ההליך נפתח לה תיק נוסף ודומה במהותו.

⁹ מבירור עם אנשי המקצוע שליוו אותה בהליך עולה כי כבר נגזר-דינה. יצוין, כי לא קיימת אפשרות במסגרת ההליך לקבל "הפסקה" ולאחריה לחזור לתוכנית.

ואומר לך דברים אחרים זה נותן כוחות". הוא תיאר כיצד ההכרה כי יש לצידו גורמי תמיכה מצוות התוכנית גרמה לו לשנות את אופן החשיבה שלו: "תמיד כל המחשבות שהייתי חי בהן שהייתי חושב 'ברור לי שזה לא יסתדר לי בחיים', זה השתנה לי. כל התמיכה הזאת של בית-משפט ועובדים סוציאליים, גם אם אני מתמודד עם משהו קשה, לא רק קושי מבחינת המחלה, אלא מבחינת קושי בבית וזה, אז יש לפעמים הרבה להתמודד איתו וזה, זה לא להיות שקוע באיזה שהיא בועה". סרגיי זלנקו סיפר כי למרות שיצא מהתוכנית הוצמדה לו קצינת מבחן חדשה, אשר איתה הוא בקשר עד היום. סרגיי תיאר כיצד בסוף התוכנית, כאשר שוחח איתה אמר לה: "אם אני אישאר בלי שום מענה בכלל ובלי שום טיפול בכלל, אז זה יסתיים ממש ממש לא טוב. והיא אמרה לי שאני אהיה איתה כמה שצריך, שנה, שנתיים. ככה היא אמרה." הוא העיד על הקשר הטוב שיש לו היום עם אותה קצינת מבחן: "דווקא [קצינת המבחן החדשה] אחלה אישה, אחלה בן אדם, אחלה עובדת סוציאלית. אני חושב שבאמת הצלחנו להכיר אחד את השני, כן. בתחילת הטיפול, באמת היא הייתה כמו כל הקצינות, כמו כל האחרים, כמו כל אנשי המקצוע האחרים..."

ד. חשיבות הסיוע החומרי והמעשי

מרבית המרואיינים לא הקלו ראש בסיוע החומרי שהם קיבלו, וחלקם הדגישו זאת מספר פעמים לאורך הראיון. אלונה דנילוב סיפרה: "הייתי מבולבלת לגמרי (...) וזה באמת עזר לי. זה לא רק בית-משפט קהילתי כמו שכולם חושבים (...) הם גם מביאים **עזרה כלכלית**, הם גם מביאים עזרה נפשית וגם עזרה פיזית אם את צריכה או משהו, ובכל שעה יכולתי להתקשר לקצינת מבחן שלי ולבכות לה כמו לחברה טובה". עוד הוסיפה: "היו מצבים שלא היה לי כסף ובית-משפט קהילתי גם נותן לך כרטיס (...) היא [קצינת המבחן] הביאה לי אחרי יום או יומיים או באותו יום, אני כבר לא זוכרת, תווי קניה של 400 שקלים וזה היה לא פעם אחת אלא זה היה כמה פעמים. כל פעם כשהייתי מבקשת, היא הייתה פשוט מביאה את זה". סרגיי זלנקו סיפר שלמרות אכזבתו הקשה מההלך בבית-המשפט הקהילתי, הוא קיבל **סיוע בטיפולים רפואיים**: "קודם כל עשו לי טיפולי *** במימון התוכנית ועל זה אני ממש-ממש מודה לתוכנית, ובאמת עכשיו לא, פעם סבלתי מכאבים מטורפים ...". כמו כן, תיאר כי במסגרת התוכנית אנשי הצוות מצאו לנכון לטפח את כישוריו: "קיבלתי [אופניים] חדשים במקום הישנים שהיו לי. הם כמעט לא נסעו והביאו לי חדש." סיוע נוסף שציין שקיבל היה מול **ביטוח לאומי**. גם אחסן נסר, צעיר שנכנס לתוכנית כשהוא במעצר בגין עבירת רכוש, עם רקע של בעיות כלכליות, חובות, העדר תמיכה מהמשפחה ובת-זוג עם תינוק רך בימים, סיפר כיצד בית-המשפט הקהילתי קידם אותו, תוך **מענה משולב לצרכים החומריים והרגשיים**: "[קצינת המבחן] הייתה עוזרת לי בקניות, לבית כאילו. (...) אבל היה קשה לי, היה קשה לי. (...) וחוף מהדברים האלו היא הייתה עוזרת מאוד עם השיחות, הפרטני ביני לבינה זה היה כאילו הכול. עד היום אני שוקל ללכת לטיפול רק להיות בשיחה עם בן אדם ולהבין כאילו. צד שמבין. אבל היא תמיד הייתה מייעצת לי מה הדרך הנכונה ללכת ומה לעשות... אני אומר לך בשיחות על הדברים הקטנים האלה." יוסף קבדה שיתף בקשייו לקבל טיפול למצבו הבריאותי המורכב, שכלל התמכרות, בעיה רפואית כרונית וכן קשיים נפשיים. הוא תיאר כיצד העובדת הסוציאלית הקהילתית, קצינת המבחן והרכזת חיפשו עבורו **טיפול ומסגרות מתאימות**: "כל הדברים האלה, כל מה שקשור לחיים ולבריאות שלי וזה. היא [העובדת הסוציאלית הקהילתית] הייתה פונה לאנשים ומתקשרת. מדברת עם הרופאה, שולחת פקסים, כל הדברים האלה. כי אני לא מבין בדברים האלה." יוסף תיאר כיצד לאורך ההליך הצוות סייע לו. הוא גם תיאר כיצד **הסנגור שייצג אותו הצליח להוות גשר בינו לבין משפחתו** ותיקשר איתם בשפתם: "הוא אמר לי שאם צריך משהו לעזור בבית, אם היה לי בעיות הוא היה מדבר עם אמא שלי... הוא היה מתקשר והיה מדבר איתם בשפה שהם יבינו את מה שאני

צריך". יוסף ציין כי למרות שלא סיים בהצלחה הוא מלא הערכה על ההליך בבית-המשפט הקהילתי ועל התמיכה והעזרה שקיבל: "באמת אני גם מודה, אני עד היום מודה לאנשים האלה שעזרו לי, העורך דין, כל האנשים שהיו סביבי וזה."

ה. שינוי בדפוסי התנהגות ובדפוסי חשיבה

חלק מהמשתתפים תיארו כיצד ההשתתפות בתוכנית גרמה לשינויים בדפוסי החשיבה שלהם. משה בוכמן היטיב לתאר זאת: "כשהגעתי לשם [לבית-המשפט הקהילתי] הבנתי שיש גם דרך אחרת, שהחיים הם לא רק סביב פשע. שיש מישהו שבאמת מקשיב לך. שיש מישהו שבאמת אכפת לו, שדואג לך. שרוצה את השינוי איתך ביחד. גרמו לי להבין הרבה דברים שאני לא הבנתי לפני. (...) אתה רואה את החיים בצורה אחרת, אתה מבין שאתה לא הולך בדרך נכונה, מסבירים לך את זה ואתה רואה את זה גם. אתה מנסה להבין את כל הטעויות שעשית ואתה רואה שכל מה שעשית לא משתלם בסופו של דבר ויש דרך אחרת לדרך שחשבת שהיא הנכונה והצודקת... ולאט לאט אתה מבין שיש לך הרבה מה להפסיד ושאתה לא מנהל העולם ושאתה לא יכול לתקן את העולם. אתה קודם כל צריך לתקן את עצמך. עולם הוא לא, אתה לא אחראי עליו, אתה אחראי על עצמך. ברגע שאתה תהיה מתוקן בעצמך אתה תבין שאתה לא צריך לתקן אף אחד. ואתה לא אחראי על אף אחד. (...) **היום אני יודע שלכל דבר שאתה עושה יש השלכות. לכל דבר שאתה פוגע, אתה פוגע אך ורק בעצמך ובקרובים אליך.**" יוסף קבדה הסביר שבמהלך ההליך בבית-המשפט הקהילתי הוא הבין שהוא לא רוצה להיות באותו מצב בעוד עשור: "כל הזמן אמרתי לעצמי ואללה אני בן 30 וזה, אסור לי להגיע לגיל 40 ועדיין ככה בזה [בהתמכרות ובשימוש]. אני צריך למצוא את הפינה שלי...". הוא תיאר כיצד הרגיש שבמהלך ההליך בבית-המשפט הקהילתי הוא מסגל **דפוסי התנהגות חדשים שבתורם משפיעים על התפיסה שלו את החיים**: "אני עושה דברים אחרים ואני לא עושה אותם דברים מה שאני עושה שאני יוצא מהבית ויושב בשכונה ולא עושה כלום. אני רואה שזו ומזויז דברים וזו עם דברים ופתאום יש כסף וזה, את מבינה? זה מה שהשתנה.... פתאום דברים מתקדמים לי, (...) פתאום אני יוצא ואני הולך ונהנה מהדברים הקטנים". נסימה שחאדה, שהגיעה לתוכנית עם רקע של התמכרות ממושכת לסמים, סיפרה אף היא **כיצד בעקבות התוכנית הבינה שעליה לנתק קשר עם מעגל חברתי שלא מיטיב עמה** ושמסמר דפוסים עבריינים, לרבות ההתמכרות שלה. היא סיפרה כיצד **ההשתתפות בתוכנית בית-המשפט הקהילתי גרמה לה לשינוי "מבפנים"** באמצעות זה ש"כל הזמן מחזיקים אותי... נותנים לי כל הזמן, מדברים איתי, נותנים לי להיות חזקה... [אומרים לי] 'את יכולה להמשיך, את יכולה לעשות...'". גם אלונה דנילוב תיארה דברים דומים: "אני אגיד משהו, בזכות מה שעברתי ואיך שעברתי את זה. אני לא רוצה לחזור ולעבור את זה שוב פעם. בואי נגיד את זה ככה... את העבירה שעשיתי. להרגיש אותו דבר כמו שהרגשתי בפגישה הראשונה שהגעתי אליכם [לשירות המבחן]. עכשיו אני אגיד עוד פעם, אני כבר לא אעשה את זה. כי אמנם אני לא עומדת עם שתי רגליים על הקרקע לגבי כסף, אפשר להגיד שעם רגל אחת אני עומדת. אבל אני לא אחזור לעשות שטויות".

ו. ציפייה ואכזבה

כמעט כל המרואיינים התייחסו לתחושות החיוביות שחשו בעקבות הקשר עם נציגי המערכת. חלקם תיארו את הספקנות שאיתה הם הגיעו והופתעו מהיחס החם שקיבלו. בלט במיוחד היחס שלהם אל קציני המבחן, שאותם הם חוו כדומיננטיים במיוחד בתהליך שעברו. מהנרטיבים של חלק מהמרואיינים עלה **המקום הלא שיפוטי שהם חוו מצד קצינות וקציני המבחן כמו גם הפניות שהאחרונים הפגינו ונכונותם לספק עזרה** למשתתפים בכל

שעה ביום. כך למשל, תיאר משה בוכמן: "היו עליות וירידות אבל באמת היה בהתחלה קשה מבחינת להיפתח, לצבור אמונה במערכת שאת יודעת, אתה בא ממקום שאתה לא כל כך מאמין במערכת הזאת, אתה בא ממקום שאתה לא יודע ופתאום אתה רואה הכול שונה ודיונים בבית-משפט שונים מדיונים רגילים, הכול שונה כזה, הכול אחרת. לאט לאט עם הזמן אתה מגיע למצב שאתה מאמין במערכת, מאמין בקצין מבחן, מאמין בדרך, עושה דרך למען החיים שלך לשנות אותם. את יודעת, לפעמים יש פקשונים בדרך. (...) בהתחלה היה לי חוסר אמון מוחלט במערכת. לאט לאט אתה רואה שהם שמה בשבילך ולמענך ולא נגדך. אני באתי מעולם אחר שלא מאמין". אלונה דנילוב תיארה את **האמון והכבוד שרכשה למערכת** בעקבות הגישה של אנשי הצוות כלפיה: "גם התובעים היו נחמדים, לא רק אלי, לכולם. וגם השופטת (...) אני עד עכשיו מתפללת שהיא תהיה בגזר הדין שלי. היא אישה נחמדה, אישה להשראה... גם התובעים היו מגיעים ושואלים: מה שלומך, מה איתך, איך עבר לך היום. כל דבר שהייתי מבקשת שיסבירו לי, הם היו מסבירים". אלונה גם סיפרה על **האמון המחודש שרכשה כלפי רשויות הרווחה**: "על הרווחה שמעתי דברים נוראיים ורק בעקבות זה לא הלכתי, איך שילדתי ילדה, לא הלכתי אליהם לבקש שום עזרה, לא תיק ולא כלום". גם אחסן נסר העיד: "הרווחתי אמון במערכת, אני מאמין שהם עדיין יכולים לעזור למי שרוצה, ואני כאילו פחות כרגע".

לצד זאת, כמה מרואיינים השמיעו קולות אחרים. סרגיי זלנקו תיאר **חוסר אמון שהחריף כתוצאה מההליך, לנוכח ניפוח התקווה שישמעו אותו לראשונה בחייו** ובינו אותו: "תשמעי, גם אם הייתי מדבר אחד על אחד עם השופטת, לא נראה לי שמישהו בכלל מעוניין לשמוע מה אני מרגיש ומה יש לי בפנים. את יודעת מה הרגשתי כשנכנסתי לבית-משפט קהילתי? הרגשתי פשוט אכזבה מטורפת, אכזבה מכל העולם, מהאנושות, מהאנשים בכללי, רציתי פשוט להתפוצץ. לא יודע איך להגיד. אני מרגיש שמאז שאני בבית-משפט קהילתי, הדיכאונות שלי גדלו והחמירו ונהיו יותר גרוע. כאילו אני אף פעם לא, לפני בית-משפט קהילתי, הייתה לי אמונה שאנשים יכולים לעזור לי ושרק תבקש עזרה ואנשים כן יתנו לך מענה וחשוב באמת, יש כאלה אנשים שחשוב וכזה, אבל באמת כשראיתי את זה, את העזרה הזאת בפנים אני הבנתי שלאף אחד לא אכפת אם אתה חי, אם אתה מת, אם הרגת מישהו, אם מישהו הרג אותך, האם... לאף אחד לא אכפת. סתם רושמים את הפרוטוקולים שלהם וזהו. אני ממש כאילו, אני יודע שיש אנשים שבית-משפט קהילתי עוזר להם ממש טוב. אבל מה שהפריע דווקא לי זה אין יחס אישי, אף אחד לא דיבר איתי על העולם הפנימי שלי, על הרגשות. לאף אחד לא היה אכפת כאילו... **הרגשתי שלא שומעים ולא מבינים אותי**". עם זאת, סרגיי סיפר כי בסוף ההליך הוצמדה לו קצינת מבחן חדשה איתה הוא הצליח ליצור קשר משמעותי והרגיש שהיא מבינה אותו. כאשר נשאל איפה הוא רוצה להיות בעתיד הוא אמר שהוא רוצה לעסוק במשהו חברתי ואולי "להיות עובד סוציאלי". רונית פרקש שנכנסה לתוכנית בעקבות עבריינות רשת לאחר שצברה עבר פלילי עשיר, סיפרה על האכזבה הקשה שלה מבית-המשפט הקהילתי, לאחר שאיבדה במהלך התוכנית את בן הזוג שלה למחלת הסרטן ולאחר מכן עברה תאונת דרכים קשה: "עברתי ניתוח עם 12 פלטינות, ואת יודעת מה הכי מצחיק? שאף אחד לא בא לבקר אותך מהמקום הזה שהיית בו. לא באו לראות אותך, לא באו לבקר אותך, יצרו איתך קשר בטלפון. זה מאוד אכזב אותי, מאוד מאוד אכזב אותי". אלון עברון, בעל עבר פלילי מכביד, שנכנס לתוכנית בגין עבירות אלימות, סיפר: "[רציתי שיעזרו לי] בחשבון בנק, סתם, בדברים הכי קטנים. הם אמרו לי למצוא עבודה, לא שצריך לעבוד אבל זה לא משנה. הם לא עשו כלום מכלום של כלום". שלושה מהמרואיינים העלו תחושה שבית-המשפט הקהילתי "רימה" אותם, והציפיה לקבל את העזרה שהובטחה להם נגזזה. רונית פרקש סיפרה: "**אני לא קיבלתי את מה שהייתי צריכה לקבל. מה שהם הבטיחו מלכתחילה**, שהם אמרו שגם בתוך בית-משפט עצמו ילכו אתכם ויתמכו בכם, גם מול השופט,

הדברים האלה לא נעשו. זה שקר אחד גדול. בואי, הם שיקרו אותי לאורך כל הדרך. וזה אכזב אותי". אלון עברון קבע: "הם לא מחפשים לעזור לאנשים, הם מחפשים להרוס אנשים... זה דרך מילוט מבית סוהר. אבל לא, עדיף בית סוהר כבר, ולא להיות אצלם".

ז. חוסר התחשבות ברצון המשתתף או בסדרי העדיפויות שלו

במענה לשאלה אם יש משהו שבית-המשפט הקהילתי היה יכול לעשות אחרת כדי לקדם אותם בתהליך שעברו, השיבו כלל המשתתפים כי **הרגישו שיש צורך להתחשב יותר בסדרי העדיפויות שלהם ולגלות יותר סבלנות וסובלנות כלפיהם**. משה בוכמן ציין שהוא ציפה ל"יותר הבנה, יותר התחשבות, שיבינו שהם לא מתעסקים עם אנשים נורמטיביים. שהם מתעסקים גם עם אנשים שיש להם עליות וירידות בחיים. שאנחנו לא באנו מהקו הישר. (...) אני יודע שזה באמת תהליך טוב, תהליך קדוש בית-המשפט קהילתי, זו מחשבה מאוד טובה שיצרו את הדבר הזה בכלל. אבל הם צריכים כמו שאמרתי מקודם שהם מתעסקים לא עם אנשים נורמטיביים. עם אנשים שיש להם בעיות הסתגלות, אנשים שיש להם עליות וירידות, שפשוט יתחשבו קצת יותר, שיבינו קצת יותר. שלא ישפטו ישר". יוליה מורוזוב הסבירה שכחלק מתוכנית השיקום היה עליה לבצע בדיקות שתן, להיות עם תחליף סם וברמה הטיפולית להיפגש באופן קבוע עם קצינת המבחן, עם פסיכולוג ועם מדריכת הורים בשל הקושי המשמעותי שחוותה עם ילדיה. את הטיפול הפסיכולוגי קיבלה דרך הרשות לשיקום האסיר (רש"א). לדבריה, צוות בבית-המשפט הקהילתי ייחס חשיבות מוגברת לטיפול זה: "אני צריכה תמיכה ואולי אני צריכה את התמיכה של האישה הזאת [המטפלת האישית דרך רש"א] אבל אני לא התחברתי אליה. לא נוח לי לנסוע אליה ואני בטוחה שיש... עוד רש"א, איפה שהוא, ... בסוף התברר שהיא גם מטפלת בבעלי שזה בכלל אני חושבת שלא...". יוליה הוסיפה: "אני כל הזמן ניסיתי להסביר שחסר לי יוליה, וחסר לי שעות ביום ואמרתי ממש כל דיון. אף אחד לא שמע אותי ואז הם עשו ישיבה על איך להקל עליי ומשום מה לקחו אישה שהכי עוזרת לי עם בנות ושמו אותה במקום פגישות, בזום. זה לא כזה משנה אבל דווקא אותה הייתי משאירה ואת של *** אולי תשימו בזום כי אין ממנה תועלת, וזו של הדרכת הורים... אני אמרתי שלא להעמיס עליי יותר ואם אפשר את הטיפול בעצמי לקרב איכשהו או לעבודה או לבית. כל הזמן ביקשתי להזיז ... וגם כשהתלוננתי שקצת לא נוח לי שהיא גם מטפלת בבעלי ואנחנו בתהליך גירושין די עצבני, הוא לא שילם לי שש שנים מזונות אבל אני מבינה אותו, הוא היה בכלא". סרגיי זלנקו סיפר: "אמר לי קצינת המבחן שהעניינים מתקדמים ממש לאט. גם קצין המבחן שהיה לי מבית-משפט קהילתי, אני ממש לא הסתדרתי איתו, לא הסתדרתי ... כי הוא לא ממש, לא יודע, התחשב במה שאני אומר לו". סרגיי הוסיף שדווקא היתה אשת טיפול שאליה הוא התחבר ושטרח לציין זאת בפני הצוות: "היא [אשת הטיפול] הבן אדם היחיד שהרגשתי את ההתחשבות, את ההתעניינות. אבל אחרי זה קצת, לא יודע, משהו לא הסתדר... או שפשוט ביקשתי להיפגש איתה ולא העבירו את הבקשות. אבל לא יודע, אני לא נפגשתי איתה אחרי זה, למרות שביקשתי ולא פעם אחת. אמרו לי: כן, כן, בסדר, נעשה את הפגישה, ככה וככה. מרחו את זה עד שבסוף היא עזבה את בית-משפט קהילתי. לא יודע אם בכלל אמרו לה שביקשתי את הפגישה. אני לא יודע אם הודיעו לה". סרגיי סיפר אף הוא שכחלק מתוכנית הטיפול בו הוא החל לקחת תרופות לטיפול בקשיים הנפשיים שחווה, אך לא הצליח ליטול אותן באופן יציב, הן כי לעתים שכח הן כי לא רצה לקחת אותן. הוא חווה קושי תפקודי ממש. כאשר העביר את המידע לגורמי הטיפול הוא חש כי לא קיבל מענה: "אף אחד לא שומע, לאף אחד לא אכפת. אמרתי שהתרופות האלה עשו לי רע". עם זאת, הוא סיג: "אולי משהו קטן שאני רוצה להוסיף בכל העניין הטיפולי... אני יודע שהבעיה היא איתי, שאני הקטע הבעייתי, הבעיות אצלי בראש אבל קצינת מבחן, הגורמים הטיפוליים לא צריכים כל הזמן להזכיר לי את זה ולהגיד לי

שאני כזה וכזה. אני יודע שאני כזה וכזה, תעזרו לי להשתנות. אם תגידו לי שאני כזה וכזה, אני לא יכול לעשות עם זה שום דבר". רונית פרקש תיארה את המורכבות של מצבה ומדוע הרגישה שלא קיבלה את ההתחשבות שלה ציפתה: "לא הייתה שום תמיכה משום צד, משום מקום, רק מאלצים אותך להגיע לבית-משפט ותמיד צריכה לריב איתם והייתי בסערת רגשות והייתי מדברת בצורה לא יפה. בואי, את תופסת בן אדם מהמקום שהוא בכאב שלו, עם האובדן שלו, עם ההתמודדות וההסתגלות של המקרה הזה ואת פשוט באה אליו, בואי, אל תצפי ממני לקבל ממני: 'הי מאמי, מה קורה'. זה ממש לא. כי את רואה שאני באה ממקום של כאב, אז ציפיתי לראות אותך שם, ציפיתי לראות אתכם מרימים אותי, עוזרים לי, תומכים בי, מבינים את המצב שאני נמצאת בו. לא, ממש לא, אף אחד לא היה שם. הייתי לבד, הייתי לבד, עברתי את התקופה הזאת עם בעלי חודשיים וחצי לבד. כשבעלי נפטר, באותו יום כשהוא נפטר עברתי תאונת דרכים מאוד קשה. עברתי ניתוח לבד, הייתי סיעודית שלושה חודשים, לא יכולתי לקום מהמיטה. עברתי גיהינום. ואיפה אתם? שום דבר, כלום. את מבינה? (...) גם קצינת המבחן שהיא גם לא באה לקראתי, היא רצתה כל שבוע פגישה (...) רציתי אחת לחודש, אבל הם לא רצו להתגמש. הם לא רצו לבוא לקראתי. אז אם מקום לא בא לקראתך זה קצת בעייתי, הרי בואי, אני רוצה לשתף פעולה, אני מוכנה, אין לי בעיה. אבל איפה מידת הרחמים? איפה האנושיות? מאיפה זה בא? ממקום כך וכך שאני עוברת ככה וככה. (...) אמנם זו תוכנית יפה, תוכנית מבורכת, כל הכבוד. אבל זה נותן לך להרגיש כאילו שנתנו לי להרגיש שכאילו את חייבת, אם את לא תבואי – נדפוק אותך. לא, זה לא צריך להיות ככה. בן אדם לא צריך להיות מתוך פחד. ממש לא. בן אדם צריך להרגיש חופשי, צריך לבוא לקראת. אני לפחות ככה מרגישה שלא באו לקראתי ולא ניסו להתגמש: לא, את חייבת להגיע, את חייבת להגיע. תשמעי, להריץ אותי כל שבוע זה בעייתי. יש לי בעל חולה. יש לי דברים". יוסף, אשר פרש מהתהליך בבית-המשפט הקהילתי בעקבות הקושי שלו לסיים את תוכנית הגמילה שהותוותה לו, תיאר את החוויה שלו באשפוזית ואת השלב שבו החליט על דעת עצמו לצאת ממנה: "בהתחלה עוד היה סבבה עם החברה שמה, אבל לאט לאט מתחילים לבוא אנשים חדשים וכל הוותיקים שהיו איתי ביחד עזבו, כל אחד עזב ... גם האנשים החדשים שבאים וזה, לא היה לי כוח אפילו להתחבר לאנשים חדשים ואמרתי לעצמי זה לא בשבילי, זהו". יוסף קבדה ציין שהתוכנית מאוד ארוכה ולאחר תקופה ממושכת (כשנתיים לדבריו) הוא הרגיש "שהרבה דברים לא מתקדמים". הוא ומרואיינים נוספים נתנו כדוגמא את הדחיפות שחשו בכל הנוגע לטיפול בחובות שיש להם ואת ההתמודדות מול ביטוח לאומי. יוסף ציין ביחס לכך כי: "דברים מתקדמים לאט כי זה לא רק אני, יש מלא אנשים בבית-משפט קהילתי".

ח. "ויתרו עליי" / תחושת נטישה – אמירות על אופן סיום ההליך

רבים מהמרואיינים חוו באופן קשה את הפרישה מן התוכנית ותיארו **תחושת נטישה שחשו לנוכח העובדה שכל המענים שקיבלו פסקו בבת אחת**. כמעט כולם (למעט מרואיין אחד) נותרו ללא ליווי. משה בוכמן סיפר כיצד הוא נקשר לקצין המבחן שלו, שהיה עבורו דמות משמעותית, מעין הורית, וכיצד הרגיש שברגע אחד "השתנה עורו". משה ציפה שיתנו לו הזדמנות נוספת אך גורמים שונים כבר קיבלו את ההחלטה בעניינו: "בלב שלי איפה שהוא אני קצת פגוע מהם שאחרי כל הדרך שעשיתי וכל מה שעשיתי וכבר הייתי צריך לסיים, הייתי מוכן לסיים. הכול כתוב אצל השופטת, הכול מוכן, זהו, רק לסיים. וויכוח שאני לא מצדיק את הוויכוח שלי, אני לא מצדיק ולא כלום. אני הייתי צריך לרסן את עצמי. הוא אמר ככה וככה אז פשוט, הם ציפו שאחד כמוני שנמצא כבר שנה וחצי בטיפול, לא היה צריך להגיב בצורה כזאת. אז כאילו זה אומר שלא עברתי כלום בטיפול. אבל הוא השפיל אותי, הוא פגע בי. הוא דיבר אלי בצורה לא יפה, את מבינה? הם יכלו להגיד לי: מה שעשית

הוא לא נכון ולא בסדר. אבל לא לבוא ולהוציא אותי מהתהליך לגמרי. אבל בסדר, זה החלטות שלהם (...). בסוף התאכזבתי [מקצין המבחן] כי הוא בתור קצין המבחן שלי שכתב עלי דו"ח סיכום והכול היה בדו"ח סיכום לסיום, היה הכול רשום מא' ועד ת' שאני הכי טוב שיש וככה וככה וככה. ופתאום ברגע אחד השתנה עורו. אבל אני הבנתי שזה לא תלוי בו. שיש מעליו". משה תיאר מה קרה בשיחה עם שירות המבחן כאשר הודיעו לו מה תהיה ההמלצה: "והיא [האחראית על קציני המבחן] באה ביום בהיר, בשיחה של הסיכום והודיעה לי שהיא לא ממשיכה את ההשתתפות שלי בבית-משפט קהילתי (...). ביקשתי ממנה הזדמנות, ביקשתי ממנה שתיתן לי לסיים את זה בכבוד, חשובה לי ההצלחה הזאת. ההצלחה הזאת תביא עוד הרבה הצלחות בחיים, שאני רוצה פעם אחת להגיד שסיימתי משהו, שבאמת התחלתי וסיימתי אותו עד הסוף. אבל היא פשוט לא נתנה. היא סגרה אותי וזהו. (...) הביאו שומרים שיעמדו מחוץ לדלת כאילו אני איזה מפלצת. עמדו שם שומרים מחוץ לדלת, הם אמרו לי שהם לא ממשיכים איתי. הם פחדו כנראה שאני לא אתפרץ עליהם, אני לא יודע מה. היה הכי מגעיל והכי משפיל שיש אחרי שנתיים שאתה עובר איתם דרך ועושה הכול ומתנהג בצורה יפה. היא עשתה את זה בצורה לא יפה, בואי נגיד ככה. משפילה אפילו". יוליה מורוזוב סיפרה כי למרות שהתוכנית הייתה מאוד משמעותית וארוכה, לבסוף היא הוצאה מהתוכנית שלא בנוכחותה: "זה אפילו לא קרה מולי ... הייתי עם קורונה, והיה לי דיון. התקשרתי אליהם ואמרתי להם: אני חיובית. שלחתי להם את כל הפתקים. והם גם לא קיבלו את זה יפה. אני לא יודעת מה הם רוצים, שאני אבוא עם קורונה? נו באמת. קצת היגיון. אני לא אומרת שאני לא יכולה לבוא כי יש לי תינוקות, זה לא תינוקות אבל יש גבול מה שאישה אחת יכולה לעשות... העורך דין אחרי הדיון שהיה כששלחתי את כל המסמכים, הוא אמר שזהו, העיפו אותך מקהילתי.... אני פשוט לא הבנתי למה העיפו אותי". סרגיי זלנקו סיפר על אופן סיום ההליך שלו בבית-המשפט הקהילתי: "ראו שהעניין לא מתקדם ולא מצליחים לעזור לי. מה שאני מרגיש, **שזרקו אותי שם [כדי] שאני לא אפגע להם בסטטיסטיקה. ויתרו עליי פשוט. מצאו דרך איך להיפטר ממני**". סרגיי סיפר שהדמות שהייתה משמעותית עבורו היא הסנגורית שלו: "הרגשתי כזאת הקלה שהיה לי משהו לדבר איתו. שמישהו באמת הראה אמפטיה", אך לאחר חוויה מאוד משמעותית שבה נקשר אליה, הרגיש שהיא נעלמה: "מילא אם לא הייתי סומך עליה או לא היה לי אמון כלפיה. גם ככה קשה לי לבנות אמון בבן אדם, כמעט בלתי אפשרי. היא פשוט עזבה אותי ברגע שיכולתי למות. תחשבי שמישהו יעזוב אותך עם רגל שבורה בבור עם מים שאת לא יכולה לצאת ממנו. הרגשתי בדיוק ככה ... ניסיתי לדבר איתה אבל היא לא, היא הייתה מסננת אותי. לא הייתה עונה לי ואחרי זה היא ענתה לי במרכז, דיברתי איתה קצת כמה דקות, הבנתי ש... רציתי באמת לדבר איתה על זה אבל הבנתי שבאותו רגע היא לא יכלה לדבר, עד עכשיו לא עונה לי. הפסיקה לענות לי, הפסיקה לדבר איתי, שום כלום. פשוט נעלמה (...). כל הסיפור הזה לקראת הסוף שלי בבית-משפט ויצא לנו לדבר עוד איזה פעם פעמיים בטלפון. לא ראיתי אותה אחרי זה. לא ראיתי אותה בחיים אחרי זה. זהו. ההבדל בין השיחה הראשונה ששם הרגשתי טוב לשיחה השנייה ששם הרגשתי נטוש". סרגיי תיאר באופן כללי את התחושות עם הוצאתו מהתוכנית כך: "**הרגשתי כאילו אמא שלי עוזבת אותי... פשוט הרגשתי נטוש**". רונית פרקש סיפרה כי הצוות החליט שהיא תעזוב את התוכנית לאחר שהייתה לה "התפרצות" מול קצינת המבחן. על אף שהשתיים דיברו לאחר התקרית, הוחלט בכל זאת להוציאה מההליך, ועם זאת: "[לא יצרו איתי קשר] כדי לדעת מה קורה, אם אני ממשיכה בהליך, לא ממשיכה בהליך. אף אחד לא אמר לי כלום, (...) הבנתי שהם אפילו לא טרחו להתקשר להודיע לי". יוליה, שסיפור חייה כולל חוויות נטישה חוזרות מצד אמה הביולוגית, סיפרה על התחושות שלה לאחר אי סיום ההליך בהצלחה:

"אני מרגישה שאני לבד, אני מרגישה שפתאום כולם נטשו אותי. ולמה, כי איבדו אמונה בי? לא יודעת. זה שאמא שלי לא בקשר איתי אני רגילה."

משה בוכמן הרחיב על המשמעות של הוצאתו מהתוכנית. הוא סיפר כי היה צפוי לקבל זכאות למימון לימודים אך מרגע שהוצא מהתוכנית הוא איבד את זכאותו, לרבות מענים אחרים: "זה ידוע, ברגע שאתה לא נמצא שם. אני גם נרשמת ללימודים ובגלל שיצאתי מבית-משפט קהילתי, הם לא מימנו לי בסוף את הלימודים אז לא נכנסתי ללימודים". במענה על השאלה האם הוא מצפה שאנשי הצוות יישארו עימו בקשר גם לאחר שהוצא מהתוכנית, השיב משה: "יש ציפייה, אבל אני יודע שזה לא יקרה".

ט. עוזרים למי שעוזר לעצמו

תמה נוספת שעלתה מן הנרטיבים של מספר מרואיינים, במענה לשאלה על הסיבות לעזיבתם את התוכנית, נסובה סביב תחושתם כי צוות בית-המשפט הקהילתי עוזר למי שמוכן לעזור לעצמו. לדבריהם, באותה נקודת זמן לא היתה להם המסוגלות לעזור לעצמם. נסימה שחאדה, צעירה בעלת רקע של התמכרות לסמים וריחוק משפחתי, סיפרה שהיא בהתחלה לא הכירה את התהליך ואולי גם לא לגמרי הבינה את מהותו, אבל אמרה שלאט לאט כשהתחילה יותר להבין "הם נתנו לי ... להאמין בי ולהאמין בהם ולהרגיש באמת שהם רוצים לעזור לי. אבל את האמת לא עזרתי לעצמי (...)[אנשי הצוות] נתנו לי להתעורר... הייתי מכורה וראיתי אנשים ... באמת פחדתי על עצמי". אחסן נסר, צעיר שסיפר על נתק משפחתי והעדר תמיכה לצד היותו נשוי ואב לפעוטה, נכנס להליך בעקבות ביצוע עבירת גניבה נוספת, שבגינה נעצר ושוחרר למעצר בית. אף שבמהלך התהליך בבית-המשפט הקהילתי הוא ביצע עבירת גניבה נוספת, שבגינה נעצר, הוצא מהתוכנית ונשפט לתקופת מאסר של שנה, הוא הדגיש שהרגיש שצוות בית-המשפט הקהילתי ניסה לסייע לו אך הוא לא היה מסוגל לעזור לעצמו: "ציפיתי שיעזרו לי, את יודעת... רציתי להיות בן אדם נורמטיבי. אבל יש בעיות בחיים, אין מה לעשות. אנחנו לוקחים את ההחלטות האלה... אני ממש לא הייתי מוכן לעזור לעצמי (...)**מי שלא רוצה לעזור לעצמו לא יכול לקבל את העזרה**, הוא לא רוצה לעזור לעצמו".

י. העומס בתוכנית

כמעט כל המרואיינים התייחסו לעומס שחשו לאורך התהליך בבית-המשפט הקהילתי. משה בוכמן סיפר כי תוכנית השיקום שלו הייתה עמוסה: "נגיד דיון פעם בשבוע, קצינת מבחן פעם בשבוע, טיפול פעם בשבוע, זה ממלא לך פתאום את כל השבוע. יש רגעים שאתה כבר נחנק מזה. אבל אתה לאט לאט מבין שכל זה בשבילך ועבורך ואתה מתחיל להתרגל. וכל מיני קורסים שנותנים לך, אוניברסיטה בע"מ, פה ושם, כל מיני כאלה. ואז פתאום כל השבוע שלך מלא, כל היום אתה רץ מפה לפה, לפה ופה, **קורה כבר מצבים שאין לך זמן לעצמך, למשפחה שלך, ככה זה יוצא. אבל זה משתלם**. בתור אחד שלא סיים אומר לך שזה משתלם. זה דרך מאוד טובה וגם אם בעתיד יהיה לי למי להמליץ ללכת לשם, אני אמליץ לו. אני חושב שבאמת זה מקום טוב". יוליה מורוזוב תיארה תחושת עומס בלתי אפשרית שחשה בהיותה אם יחידנית ומפרנסת יחידה, בנסיבות בהן נאסר עליה לנהוג כחלק מהתנאים המגבילים: "לי נתנו פסיכולוגית ***, כשאני גרה ב*** ואני עובדת ב***. זה שבעים קילומטר מהפסיכולוגית והפסיכולוגית יכולה רק שעה אחת בשבוע ביום אחד בשבוע. וזה היה רק 16:00 ורק יום שלישי ולא תמיד את יכולה לסגור משרד ולצאת. אז רוב העבודות שלי לא שרדו. הם החליטו שהחלק הכי חשוב בשבילם זה הטיפול שלי ואני ניסיתי להסביר ששום עבודה טובה שתממש לי גם אוכל וגם דירה וחיים שהיו לי פחות או יותר, שום דבר, שום עבודה לא תתאים לכמות המשימות שהפלתם עליי. (...) אני לא יודעת על

מה הם חשבו. אני כמה פעמים באה בדמעות". יוליה תיארה כי אחת המעידות שלה בתוכנית הייתה שהיא רימתה בבדיקת שתן. במהלך הריאיון היא סיפרה שהיה לה קושי לעשות את הבדיקה בנוכחות האישה ששהתה איתה בשירותים: "היא קשוחה, היא מנערת ככה שעון חול ואומרת: יאללה, יאללה, ואני פשוט אפילו לקחתי פוסיט. זה רע. אני בסוף גמרתי בזה שאני לוקחת כל יום פוסיט כי אני לא יודעת מתי בדיקות ואני אדפוק את הכליות שלי בגלל משהי? פוסיט זה כדור שמוציא את כל הנוזלים מהגוף". היא הסבירה שבהתאם לנהלים היא הייתה צריכה להגיע בבוקר לצורך הבדיקה ואם לא הייתה מצליחה אז הייתה צריכה לחכות עד שעה 12:30 כדי לקבל הזדמנות נוספת לבצע את הבדיקה: "איזה מעסיק יחכה לך עד 12:30?!". לדבריה, מסיבה זו היא רימתה בבדיקה והגיעה עם שתן מהבית: "ניסיתי לזייף ... אני לא רציתי לאחר לעבודה כי אני ממש אהבתי את העבודה הזאת וקיבלתי מלא כסף והייתי מנהלת מחלקה ובשבילי זה כאילו כמעט שיא של הקריירה שלי מכל מה שהיה. ואיבדתי, הם אמרו שאני מאחרת ובוקר זה הכי חשוב להם". היא סיפרה שבגלל אותו זיוף, הענישו אותה ודרשו ממנה להגיע כל יום לקבל תחליף סם במקום פעם בשבוע, מה שעוד יותר העמיס עליה. יוליה ציינה שהיא חושבת שהתאימה לתוכנית אך העומס בשילוב עם חוסר ההתחשבות במצבה לא איפשרו לה להמשיך: "אבל תקשיבו לי [בית-המשפט]. זה כמו דו שיח, לא דו שיח, שרק צד אחד מדבר ושני צריך להסכים. תקשיבו לי, אני איתכם, אני עושה כל מה שצריך, אני רוצה". אלונה דנילוב, אם יחידנית, תיארה אף היא את **העומס הרב שהכביד על יכולתה לעמוד בתנאים ובציפיות**: "לא היה לי זמן לזה. אני נשמעת כמו אשת עסקים אבל באמת לא היה לי זמן לזה. כי הילדה פתאום יש לה חום ופתאום אני רושמת בדקה 90 ל** [קצינת המבחן] שאני מצטערת ואני לא יכולה להגיע. זה כמו רופא, אם את לא מגיעה אז בן אדם אחר היה מגיע בזמן הזה". רונית פרקש התייחסה לקושי לעמוד בדרישות התוכנית בנסיבות שבהן חוותה משבר עמוק: "ויאללה היה נחמד אבל מה? כל שבוע את צריכה להגיע לבית-משפט ולי זה היה קשה, לי זה היה קצת קשה כי בכל התקופה הזאת בעלי חלה במחלת הסרטן והיו לו חודשים ספורים, את יודעת. בין לבין עברתי איזה שהיא התמוטטות נפשית וכמובן שקצינת המבחן הייתה מלווה אותי ואת יודעת, היה קטע שכעסתי עליה וחשבתי שהיא תבוא לקראתי כמו שהם אומרים שאת יודעת, הם באים למקום הזה לאסוף אותך ולהיות שם בשבילך. זה כל כך עצבן אותי שהיא לא הייתה שם באמת בשבילי. והיא לא הבינה את המהות שאני עוברת כי עברתי ממש, עברתי ייסורים וגיהנום שמונה חודשים, היה לי מאוד קשה. עברתי תקופה לא פשוטה עם אחת הגיסות שלי, שהחליטה לקחת את בעלי ולעקור אותו ממני ואת יודעת, בתור בעל, בתור אישה שנמצאת בסיטואציה כזאת לבד, ומצפה לקבל ממך תמיכה, אף אחד לא היה איתך, אף אחד לא היה שם בשביל לעזור לך, אז את יודעת, תוך כדי זה בן אדם מאבד את עצמו ולא יודע מה הוא רוצה והוא מתחיל לעוף באוויר וזה מה שקרה לי". גם אלון עברון סיפר שהעומס שחש הקשה עליו להתמיד: "סתם [אמרו לי], 'בוא לפה, תלך לפה, בוא לפה'. התחילו לשבש אותי על ההתחלה. ניסו לעשות לי אש כמו שאומרים 'הוא לא מתאים, הוא כן מתאים'. אז אמרתי להם: אני לא מתאים, לא צריך בית-משפט".

יא. שילוב התוכנית עם עבודה

מרואיינים רבים התייחסו באופן ספציפי לקושי שלהם לשלב את התוכנית עם עבודה. קושי זה הודגש על רקע הצורך הכלכלי והעדר התמיכה שמהם סבלו המרואיינים, אשר הדגישו את החשיבות היתרה של מציאת מקום עבודה והתמדה בו. יוסף קבדה סיפר: "אני [רציתי] לעבוד ואני כל הזמן חיפשתי עבודה. מתי שאני מוצא עבודה ופתאום ואללה יש לי בית-משפט, אני צריך ללכת לבית-משפט ולא מסתדר עם העבודה ודברים כאלה... פתאום במהלך השבוע הקצין מבחן מתקשר אלי אומר לי: תשמע יש לך מחר פגישה בשעה 11 תבוא. או שיש לך בדיקות

שמה, יש בדיקות פה, יש דיון בבית-משפט... בגלל השעות וזה השעות לא מתאימות". יוליה מורוזוב הסבירה שבשל התוכנית איבדה את מקום העבודה האהוב עליה: "הייתי צריכה לנסוע לקצינת מבחן והתקשר אלי המנהל ואמר שלא הודעתני וזה כבר מוגזם וזה איחור שלישי. היו לי כל הזמן איחורים בגלל (בדיקות) השתן". אלונה דנילוב סיפרה שנשרה מהתוכנית בגלל הקושי לשלב את העבודה עם ההשתתפות בתוכנית, בהיותה מפרנסת יחידה: "וואז עזבתי בית של ההורים ועברתי לגור לבד ולא יכולתי לחיות בקטע של ביטוח לאומי שזה 2600 ומשהו שקל, אז החלטתי לצאת לעבוד ואם לצאת לעבוד זה לקחת ילדה ב-4 וללכת איתה לקצינת מבחן והילדה שלי לא יושבת וגם הטלפון לא עוזר לי (...). לא היה לי מישו, ההורים שלי גם עובדים. סבא וסבתא, אמא ואבא שלי, הם לא זקנים, אמא בת 40 ואבא בן 50. יש להם גם החיים הפרטיים שלהם. מה שנקרא, הילדה שלי ביד שלי." אחסן נסר, ששהה במעצר בית, סיפר על הדרישות ממנו בתוכנית: "פעם בשבוע היה לי בדיקות שתן ב***, היה לי קבוצות פעם בשבוע, היה לי פרטני פעם בשבוע והיה לי בית-משפט פעם בשבוע... הייתי במעצר בית ולא יכולתי לעבוד".

יב. תומכים בהליך

כלל המרואיינים תיארו **מערכת תמיכה דלה ביותר**, וחלקם אף סיפרו שאין להם כל תמיכה. יוסף קבדה הדגיש לאורך כל הראיון כמה הרגיש שהיה לבד, ולמעשה עדיין לבד לאחר שהוצא מן התוכנית. הוא תיאר כי לא היו לו דמויות תומכות לאורך הדרך וכי הוא נמצא בנתק ממשי ממשפחתו אף שמתגורר איתם: "כשאני גדלתי פה מגיל קטן ... הייתי בחוץ, מסתובב ברחובות, חוזר בשעה 12 בלילה, ישן הולך לבית ספר, חוזר, הולך לבית של חברים ואוכל אצלם... בבית שלי, פה, לא גדלתי. מגיל קטן, עד היום...". יוסף אומנם תיאר את בדידותו וחזר מספר פעמים לאורך הראיון על תחושתו כי הוא "מבודד", אך הדגיש כיצד **הניתוק מאנשים שסבבו אותו טרם הכניסה לתוכנית השפיע עליו לטובה** ותרם להתקדמות בתהליך ובכלל: "הולך יושב עם אנשים אחרים גם, פתאום אני רואה אנשים אחרים ויודע שהם יותר שמחים ולא כל החבר'ה הנרקומנים שהייתי יושב". יוליה, שחוותה לאורך חייה ניכור מאמה, סיפרה כמה הייתה בודדה וללא תמיכה. היא חיה בישראל לבד, ללא הוריה וללא משפחה, וטיפלה בילדיה בעצמה ללא תמיכה כלכלית נוספת. יוליה שיתפה כי גם במהלך התהליך חשה שחסרה לה תמיכה מסביבתה הטבעית, וזאת על אף שציינה לחיוב תמיכה לה זכתה מתוך הצוות, ובפרט מקצינת המבחן: "והיא [קצינת המבחן] תמיד תמכה בי". גם נסימה שחאדה תיארה כיצד **לא היו לה גורמי תמיכה מהמשפחה, אך הדגישה את הקשר עם קצינת המבחן כקשר תומך וחזק**: "מה שקרה שהיא הייתה כמו אמא, כמו אחות... כל הזמן מתקשרת שואלת עליי, גם אם היא שומעת אני קרה לי משהו או עבר עלי משהו, מתקשרת כל הזמן, כל הזמן...". סרגיי סיפר: "**אני בודד כבר הרבה שנים, לבד בלי חברים**, אין לי עם מי כזה... יש לי עכשיו כמה חברים בודדים שאני יכול מדי פעם לדבר איתם. יש לי שכן שלפעמים אני מדבר איתו, שהוא חבר". אלונה דנילוב סיפרה שאמא שלה היא דמות משמעותית בחייה, אולם ניכר היה שלא היתה לה תמיכה משמעותית: "לא היה לי מישו, ההורים שלי גם עובדים... [קשרים] חברתיים לא היה בכלל". רונית פרקש סיפרה כי התומך היחיד שלה לאורך התהליך היה בן זוגה, אך במהלך התוכנית הוא נפטר ממחלה והיא נשארה ללא כל תמיכה. גם אחסן נסר התייחס להיעדר מעגלי תמיכה: "בגיל 18, יותר מאוחר קצת, התחלתי להסתובב ברחובות, זה הלך והתדרדר. כרגע הקשרים המשפחתיים, ההורים לא ממש טוב, לא עזרה, לא שום דבר. אני פה עם עצמי, עם האישה ועם הילדה שלי. וחיים את החיים. זה בקצרה".

סיכום ומסקנות

פרק זה מתבסס, כאמור, על ראיונות עומק עם תשעה משתתפים שנשרו מההליך בבית-המשפט הקהילתי. מטבע הדברים, לנוכח הכמות המוגבלת של המרואיינים והחשש כי המדגם שאליו הצלחנו להגיע עלול להיות מוטה, מתחייב לנקוט זהירות בנוגע ליכולת להפיק מן הפרק מסקנות מכלילות לגבי התוכנית. את הפרק יש לקרוא אפוא שלא כעומד בפני עצמו, אלא כחלק מהמחקר הרחב, על כלל חלקיו.

בזהירות הנדרשת, ניתן להצביע על כמה סוגיות חשובות שעלו מהנרטיבים של המרואיינים, ושעשויות להיות רלוונטיות במישור הפעלת התוכנית. ראשית, בולט במיוחד **שאף שהמרואיינים בפרק זה סיימו באי-הצלחה, רבים מהם יצאו עם רווחים מסוימים מההשתתפות בתוכנית**. חלקם הדגישו את ה"רווח" החומרי הלא מבוטל שקיבלו וחלקם הדגישו את השינוי התפיסתי איתו יצאו מהתוכנית. רק משתתף אחד ציין כי לא קיבל דבר מהתוכנית וכי מוטב היה לולא נכנס להליך. תמה זו כשלעצמה עשויה ללמד על חשיבות התוכנית ועל פוטנציאל התועלת שלה גם במקרים בהם הסיום הוכרע באי-הצלחה.

שנית, ממרבית הראיונות ניתן היה ללמוד על **השקעת משאבים רבה במשתתפים לאורך הדרך**, עד לשלב נשירתם ממנה. שאלה שמתעוררת היא האם השקעה שכזו בכל אחד מהמקרים שהסתיימו באי-הצלחה משתלמת ברמת המקרה הפרטיקולרי וברמה המערכתית של התוכנית בכללותה, או שמא ניתן וראוי היה במקרים מסוימים לסיים את ההשתתפות בשלב מוקדם יותר, הן משיקולי מניעת עוגמת-נפש לכלל המעורבים (לרבות הצוות, המשתתף עצמו ומשתתפים אחרים הנחשפים להליך שלו במסגרת הדיונים), והן משיקולים של ניהול נכון של משאבים. תשובה לשאלה זו מחייבת תהליך חשיבה שמפעילי התוכנית צריכים לערוך.

שלישית, סוגיה שעלתה על-ידי מרבית המרואיינים נוגעת **לתחושת הנטישה שחוו בסוף התוכנית**. המשתתפים סיפרו על האינטנסיביות של התוכנית המלמדת על כך שבמהלכה המשתתפים עטופים במענים או בפוטנציאל לקבלתם. בהקשר זה ראוי להדגיש את **חשיבות איכות התקשורת שהיתה למשתתפים עם קציני המבחן**. בחלק מהמקרים החיבור הטוב שנרקם בין המשתתף/ת לבין קצינת/ת המבחן שלו הועיל לאותם משתתפים ובחלק מהמקרים חיבור פחות טוב גרם לתחושות קשות. כך או כך, כלל המשתתפים התייחסו לקציני המבחן כמי שהובילו את התהליך מבחינתם וכמי שהיוו דמות מפתח עבורם. על רקע זה, ראוי לשקול כי החלטה על סיום התוכנית תעשה באופן המכיר בתחושות נטישה שעלולות להתעורר בקרב המשתתפים ולספק רשת תמיכה מצומצמת במקרים המתאימים, כפי שנעשה באחד המקרים המתוארים בפרק זה. מהלך כאמור מחייב תהליך חשיבה עם קציני המבחן בכל אחד מבתי-המשפט הקהילתיים, לא רק בנוגע לנקודת הזמן לסיום התוכנית, אלא גם בנוגע לדרך ההולמת לסיום התוכנית עבור משתתפים נושרים.

רביעית, רבים מהמרואיינים עמדו על **תחושת העומס שחוו במהלך התוכנית**. מטבע הדברים התוכנית עמוסה ולא בכדי. עם זאת, במסגרת הניסיון להפיק לקחים בדבר מאפיינים של התוכנית העלולים להקשות על סיומה בהצלחה, יש לשקול האם ועד כמה נכון לקבוע את סדרי העדיפויות בכל הקשור לתוכנית השיקום תוך היוועצות עם המשתתפים, כמו גם לסדר שבו מטופלות סוגיות שונות המהוות את הבעיות שאותן יש לפתור. כלל המרואיינים ציינו כי ציפו שסוגיות מסוימות יטופלו – חלקם היו מרוצים מהטיפול וחלקם פחות, אך בכל אחד מהמקרים עלה כי סדר הדברים יכול היה להיות שונה, לו נשמעה ביתר שאת דעתם של אותם המרואיינים. התחשבות רבה יותר בקולם של המשתתפים בקביעת סדרי העדיפויות לטיפול בסוגיות הדורשות התערבות במסגרת הליך השיקום, עשויה להקל על תחושת העומס ולספק למשתתפים תחושה של שליטה גבוהה יותר

בתהליך השיקום ובחייהם. תחושת הצלחה בפתרון הקשיים החשובים ביותר למשתתפים עשויה להביא להצלחה גם בהמשך בסוגיות הנתפסות כאקוטיות לגורמים הטיפוליים.

4.4 הזווית המקצועית: עמדות, תפיסות וחוויות בקרב אנשי המקצוע

במסגרת מחקר ההערכה ביצענו 31 ראיונות עומק עם אנשי המקצוע הן מצוות המטה והן מצוותי ההפעלה ברחבי הארץ. איסוף הנתונים כלל חמישה ראיונות עם רכזים; שישה ראיונות עם סנגורים; שלושה ראיונות עם תובעים משטריים; חמישה ראיונות עם פרקליטים; שלושה ראיונות עם עו"סים קהילתיים; ותשעה ראיונות עם קציני מבחן קהילתיים. ראיונות אלה בוצעו בהמשך ל- 18 ראיונות עומק שערכנו בשנים 2016-2017 במסגרת המחקר המלווה, עם חברי וועדת ההיגוי ועם מפעילים שהיו מעורבים בשנתיים הראשונות של הפעלת בתי-המשפט הקהילתיים בבאר-שבע וברמלה. מטרת הראיונות היא לחשוף את התפיסות, העמדות, התובנות והציפיות של גורמי המקצוע השונים ביחס לסוגיות מפתח הנוגעות להפעלתו של הפרויקט בנקודת הזמן הנוכחית, בדגש על מטרות בית-המשפט הקהילתי; מידת הגשמתן של מטרות אלה; מדדי ההצלחה ואי-ההצלחה של הפרויקט; תפקידי בעלי המקצוע השונים בצוות והאינטראקציות ביניהם; מערכת היחסים של אנשי הצוות עם המשתתפים; ייחודיותו של הפרויקט; וכן האתגרים הצפויים לו בשנים הבאות.

ערכנו ניתוח של ראיונות העומק במטרה לחלץ מהם יחידות משמעות המתכנסות לתמות העולות באופן חוזר בדברי המרואיינים. הראיונות הניבו מידע רב, ולהלן כמה מן הנושאים שזוהו:

4.4.1 חוק שימור המתח – יחסי גומלין בין המקצועות והתפקידים השונים בבית המשפט הקהילתי בישראל

בית המשפט הקהילתי מזמן מפגש בין דיסציפלינות שונות טיפוליות ומשפטיות. מטרת השילוב היא לקיים הליך שיקומי תחת חסות החוק כאלטרנטיבה לענישה. שילוב הדיסציפלינות נעשה בצורה של עבודת צוות בין נושאי תפקיד שונים בהליך הפלילי והשיקומי. כך מהווה בית המשפט הקהילתי לא רק אלטרנטיבה לענישה אלא גם אלטרנטיבה להליכים אדוורסריים קלאסיים. מטרת עבודת הצוות היא לבנות תוכנית שיקום עם המשתתף ולסייע בקידומה תוך שילוב שחקנים מארגונים שונים ומדיסציפלינות שונות.

מרבית השחקנים בבית המשפט הקהילתי מכירים האחד את השני מתוקף תפקידם בהליכים פליליים רגילים. עם זאת, השינוי המבני המגולם בתכלית הטיפולית של בית המשפט הקהילתי ובפרוצדורת הדיון השיתופי והצוותי מייצרים איזון חדש בדינמיקה בין המקצועות והתפקידים השונים. על טיבו של האיזון החדש בבית המשפט הקהילתי, יחסי הגומלין בין השחקנים השונים וביטויים, נעמוד בפרק זה.

בחינת יחסי הגומלין מסתמכת על ניתוח ראיונות מובנים למחצה עם 45 אנשי מקצוע שעובדים בעבודת צוות בבתי המשפט הקהילתיים בבאר שבע, רמלה, נצרת ותל אביב, ובנוסף חברי וועדת ההיגוי של בית המשפט הקהילתי. השחקנים בבית המשפט הקהילתי הינם: פרקליטות/ים, תובעות/ים, סניגוריות/ים מהסניגוריה הציבורית, קצינות/י מבחן, עובדות סוציאליות קהילתיות, ורכזות/י בתי המשפט. הראיונות התמקדו בחווית העבודה בבית המשפט הקהילתי, בתפיסות התפקיד של המרואיינים ובאתגרים עתידיים.

ממצאים

המעבר הנעשה בבית המשפט הקהילתי לתכלית שיקומית ולניהול דיון באופן שיתופי וצוותי מוביל לשינוי בהגדרות התפקיד של אנשי המקצוע. **שינוי הגדרות התפקיד מוביל ליצירת דינמיקה ייחודית בין נושאי התפקיד הנעה כל העת בין הרמוניה למתח.** בפסקאות הבאות נתאר את השינוי החל בכל תפקיד, כפי שעולה ממשתתפי המחקר. לאחריה יוצגו יחסי הגומלין בין השחקנים בבית המשפט הקהילתי, לרבות התנאים המאפשרים יחסי גומלין הרמוניים והאופנים בהם הם באים לידי ביטוי, ואת ביטויי המתח התוך-דיסציפלינריים ובין הדיסציפלינות והשחקנים השונים. בתום חלק הממצאים נדון בתכלית ביטויי המתח ובחשיבות שימורם.

א. שינוי בהגדרת התפקיד של אנשי המקצוע בבית המשפט הקהילתי

כל משתתפי המחקר ציינו את **ההבדל בין התנהלות ההליך בבית המשפט הקהילתי בהשוואה לבתי משפט אחרים** ואת העובדה שכל תפקיד בבית המשפט הקהילתי מבוצע באופן אחר מבערכאות אדוורסריות רגילות. אחת מקצינות המבחן תיארה: "אין ספק שזה הליך אחר. השופט מאד מעורב, מעודד ומחזק כשצריך אך יודע גם להציב גבול. בפגישה המקדמית בבוקר מסכימים מה הוא יגיד אך גם מה הוא לא יגיד. חלק מרכזי הוא האינטארקציה עם השופט – העובדה שהשופט רואה את הנאשם. לסנגוריה ולתביעה תפקיד נוכח מאד בדיון. עצם העובדה שהמטופל רואה שתביעה לא קטגורית אלא הולכת עם ההישגים – יש לזה כוח אדיר. הסנגוריה קצת מאחורה, יותר כתומכת. קצין המבחן הוא דמות מפתח בדיונים. בעלי התפקידים יוצאים מהאזור המוכר להם עד כדי שהתובעת לפעמים נכנסת לנעלי קצינת המבחן וכו'". עולה הרושם שכולם מרגישים חלק מיוזמה ייחודית.

להלן השינויים המרכזיים שחלו בהגדרות התפקיד לדברי משתתפי המחקר :

סניגורים

הרבה מן הסניגורים שהשתתפו במחקר תיארו את **תפקיד הסניגור בדיון בבית המשפט הקהילתי כתפקיד יחסית משני**, כפי שגם עולה מציטוט דברי קצינת המבחן, שהוצג קודם לכן. הסניגור הלהוט שלוקח חלק דומיננטי בפולמוס בבית המשפט מפנה את מקומו ללקוח ולשיח טיפולי. משתתף התוכנית בבית המשפט הקהילתי ניצב במרכז הדיון והוא זה המנהל את הדיאלוג עם השופט. אין הדבר מעיד על היעדר ייצוג משפטי, אם כי **תפקיד הייצוג לא תופס את קדמת הבמה** כפי שעלה מדבריו של אחד הסניגורים: "כסנגור, זה מדהים, בהליך הרגיל, אתה בא לשואו, אתה מופיע, אתה מדבר, אתה במרכז, מי בכלל מסתכל על הלקוח? שופט בדרך כלל אפילו לא מסתכל איך הוא נראה. פה אתה צריך ממש, אתה מוותר על האגו שלך ואתה לא מתעסק בעצמך, מתעסקים רק עם הלקוח, זה שינוי מטורף."

שינוי נוסף שעלה מדברי הסניגורים נוגע לעומק הקשר שלהם עם הלקוחות, משתתפי התוכנית. על אף שבהליכים רגילים הסניגור הוא האדם שנמצא בקשר הקרוב ביותר לנאשם, מרבית הסניגורים בבית המשפט הקהילתי תיארו כיצד **הקשר עם הלקוחות בבית המשפט הקהילתי אינטנסיבי וקרוב אף יותר מבהליכים רגילים**, בזכות המרכיב השיקומי שתופס נפח משמעותי יותר וכך תפקידם מקבל משמעות רגשית עמוקה עבורם: "הסנגור בהליך הרגיל יכול ללוות הליכי שיקום אבל תהליכי השיקום הם אחרים. אתה יותר כמו הדמות המשפטית שבאה להסביר מה הסיכויים, מה הסיכונים, אתה פחות מעורב בחיים של הבן אדם. אתה לא תגיע אליו לביקור בית, אתה לא מכיר את פרטי החיים שלו כמו שזה קורה לך בקהילתי. הרבה פעמים אנחנו לא שומרים על קשר בהמשך, מה שקורה הרבה פעמים עם נאשמים בקהילתי, שאתה כבר נקשר אל הבן אדם, אתה מאוד רוצה שהוא ימשיך להצליח, אז אתה שומר איתו על קשר בהמשך גם. הקשר עם גורמי הטיפול הוא מאוד מאוד אינטנסיבי, אתה חלק בלתי נפרד, לא יודעת אם להגיד בלתי נפרד מהחיים שלו כי זה גם מאוד תלוי בנאשם. היו לי נאשמים שהייתי מאוד משמעותית בחיים שלהם והיו כאלה שפחות. זה גם תלוי בבן אדם. אבל עדיין גם אלה שפחות, המעורבות שלך היא הרבה יותר גבוהה, הרבה יותר גבוהה" (סניגורית).

הקשר הקרוב בין הסניגור ללקוח המתואר בציטוט לעיל הוא פועל יוצא של חלקם המשמעותי בהליך השיקומי של משתתפי בית המשפט, בהשוואה לתפקידם בהליכים רגילים. כך עלה מכל הסניגורים שהתראיינו למחקר. הייחודיות המאפיינת את תפקיד הסניגור הקהילתי בהיבט זה נובעת מהעובדה שקידום תהליך השיקום נעשה בשיתוף פעולה בין הסניגורים לבין קציני המבחן והעובדות הסוציאליות הקהילתיות. **החיבור בין המרכיב המשפטי למרכיב הטיפולי בתפקידו של הסניגור מתואר כמאפיין ייחודי של העבודה בבית המשפט הקהילתי**. כך נוספים שני מרכיבים מרכזיים המגולמים בעבודת הסניגור: **הצוותיות והחשיבה לטווח ארוך על טובתו השיקומית של הלקוח**. אחד הסניגורים תיאר זאת כך: "אסביר לך מה זה עורך דין קהילתי אבל עורך דין עדיין, שהוא לא מוותר על הכובע שלו ועל הרישיון שלו ועל כללי האתיקה. אם נאשם בא אלי ומדווח לי על משהו (- עבירה שביצע) [...] בסופו של דבר הוא בא והתוודה בפניי. למה הוא התוודה בפניי? כי הוא יודע שאני עדיין בצוות, אבל הוא יודע שאני עורך דין ואני בחיים לא אוכל לפגוע בו. הוא בא אלי ומתוודה אצלי ואומר לי: אני לא רוצה שתספר. בכל סיטואציה אחרת פה זה היה נגמר בסדר גמור, תסתום את הפה, קצין המבחן לא חבר שלך, אמרת לי וזהו. בגלל שאני סנגור קהילתי, ואני כן מאמין בדרך ובשיטה. אני אומר "תקשיב, אתה אם אתה אומר לי אני לא אגיד לו (-לקצין המבחן), אני עורך דין שלך, יש סודיות. אני חושב שאתה כן צריך לגלות לקצין

מבחן. למה? כי אני מאמין בשיטה ואני חושב שעשית, הייתה לך מעידה? טוב שתפתח את זה אצל קצין המבחן. ותדברו על זה". מה שמאפשר לי לעשות את זה, זה שני דברים: אחד, שאני באמת מאמין בשיטה, אני באמת מאמין שאם הוא יבוא ויספר לקצין המבחן, למטפל שלו והם ידברו על זה, זה באמת יעשה לו טוב בטווח הארוך. דבר שני, אני מכיר את קצין המבחן הזה ובלי שדיברתי איתו אני יודע שהוא לא יעיף אותו על זה ואני סומך עליו שהוא גם רוצה את טובתו."

בניגוד לתפקידים המשמעותי בהליך השיקום, תפקידים של הסניגורים בדיון בבית המשפט מצטמצם. במובן זה ניתן לטעון שהתזוזה בהגדרת תפקידים גורמת לכך שהחלק הטיפולי בתפקיד מתרחב על חשבון החלק המשפטי, וזאת בהלימה עם התכלית של בית המשפט הקהילתי, שמעמיד בחזית את השיקום ומוותר על הפולמוס המשפטי. חלק מהסניגורים סברו כי עדיף שמסרים מעודדי שיקום יגיעו מכיוון נושאי התפקיד האחרים בבית המשפט, כדוגמת התביעה, כך משקלם יהיה גדול יותר עבור המשתתף, כפי שעלה מהדברים של אחד הסניגורים: "אנחנו לא בתפקידים הקלאסיים. אני כל הזמן רואה דיונים שהתובע יכול לשבח מאוד, להיות זה שנותן את המילה הטובה ולתת את מילת החיזוק וככה לתת את המוטיבציה להמשך. זה קורה המון. ושה גם אגב מאוד תורם לתהליך הזה כי הם לא רגילים ששוטר או פרקליט בא ומחזק אותם. מצד שני, אתה גם רואה המון פעמים סנגור שבאולם בא ומנסה ליישר את הנאשם מול השופט. אנחנו לא נעשה את זה בבית משפט. פה אנחנו מרגישים מספיק חופשיים לבוא ולהגיד לבן אדם: תתחיל לתת עבודה, אנחנו רוצים לראות אותך מצליח, תתאמץ עוד. דברים בסגנון הזה, כל מיני אמירות שהן לא רק חיוביות".

תובעים

התובעים מחזיקים בתפקיד כפול המכיל בתוכו תכליות שיקומיות ומשפטיות. תפקיד התובעים כולל את **קידום תוכנית השיקום ומתן חיזוקים חיוביים למשתתפי התוכנית כמו גם שמירה על האינטרס הציבורי** המתבטא לא אחת באמצעות מתן חיזוקים שליליים ותזכורות לנאשמים כי הם מחויבים לעמוד בתנאי התוכנית בתמורה להימנעות מעונש. אחת התובעות הסבירה: "תובע צריך לעמוד על המשמר. בעיניי לפעמים זה תפקיד כפוי טובה בכל ההליך. להרים את הדגל כשדברים לא הולכים. במירכאות הוא מקלקל לכולם כי הוא לא שותף לפעמים לאווירה של השיתוף והשמחה והטקסיות הזאת, אז הוא לפעמים נתפס כמקלקל ומפריע, אבל זה לא צריך להבהיל אותנו. יש לנו כאן תפקיד שהוא תפקיד כפול. הוא תפקיד שמקדם את הנאשם בתוך ההליך הטיפולי עם כל הכלים שיש לנו לעשות את זה. עם המילים הטובות ועם המילים הפחות טובות כשצריך, ויש לנו את התפקיד של האינטרס הציבורי. אנחנו צריכים לדעת וזה כבר ענין של מיומנות, מתי אנחנו יוצאים מאווירת המעגל ומתי אנחנו חוזרים".

כל התובעים תיארו **התפתחות של תפיסה שיקומית כדרך להתמודדות עם עבריינות באופן שממקם את שיקולי השיקום בסדר עדיפות גבוה כחלק מהאינטרס הציבורי**, בהשוואה לשיקולים של גמול או הרתעה שמקבלים מקום נכבד בהליכים האדוורסריים רגילים: "זו חוויה ייחודית שלא דומה לתפקיד התביעה הקלאסי בשום צורה. זה נותן פרספקטיבה רחבה, את שמה לב לניואנסים שלא שמתי לב לפני כן בהליך הרגיל. השנתיים שאני בתהליך בבית המשפט הקהילתי, חידדו את האיוון הדרוש בתיקים האלה, אנשים שבאים מרקע ובעיות מיוחדות. אם הצלחנו לשקם אותם החברה הרוויחה יותר. הכלא לא פותר את הבעיה, אז הרחקנו מהחברה לכמה חודשים, אבל הוא יחזור מתוכם יותר ובמצב יותר גרוע" (תובעת).

התפתחות התפיסה השיקומית מוצאת את ביטוייה בכמה אופנים נוספים. אחד מהם נוצר בעקבות **החשיפה לנאשמים והתקשורת המתאפשרת בינם לבין התובעים המייצרת יחסי קרבה ואכפתיות**. דינמיקת הדיון בבית המשפט הקהילתי, המתאפיינת בהפחתת האדורסריות, צוינה לחיוב בהקשר של הרחבת נקודת המבט ומתן אפשרות לעבודה עם הנאשמים עצמם: "המחשבה שאפשר לשנות מסלול של בן אדם באיזה שהיא צורה ולהוציא אותו מהמסלול הקבוע הזה של החזרה למעגל, זה רעיון קסום. זה חשיבה מחוץ לקופסה, זה הדיבור בעולם עכשיו. העניין של השיקול, של הגישור, של ראייה קצת אחרת, מאוד עניין אותי. אני מאוד שמחתי שנתנו לי את התחום הזה, ממש. [...] יש לי תיקים שאני רואה הצלחות ופשוט זה מרחיב את הלב, זה עושה ממש, עושה לי שמח. וגם בנפילות, זה קירב אותי למקומות שבגלל התפקיד שלי לא יכולתי להתקרב אליהם. יש חומה כזאת: יש את הנאשם, אני לא יכולה לדבר איתו, אני לא יכולה. [...] בבית משפט קהילתי התפקידים קצת השתנו. וזה גם משהו שהוא מאתגר ומעניין. ההתמודדות הזו" (תובעת).

ביטוי נוסף לאימוץ חשיבה שיקומית הוא **התפתחות תפיסה שיקומית מודעת-טראומה** שלוקחת בחשבון את נסיבות החיים הקשות והטראומטיות שיש לחלק ניכר מהמשתתפים ולמשמעות החמורה שיכולה להיות לשימוש במשובים שליליים ובסנקציות. אחת התובעות הסבירה: "כשאני אומרת לשקול מילים, זה כמובן להקפיד על סביבה בטוחה, בגלל שמדובר בנאשמים למודי טראומה מינית או טראומה ממפגש עם רשויות רווחה, ותמיד תמיד לנגד עיניי נמצאת הידיעה שכשנאשמים מהסוג הזה מתפנים לעסוק בנבכי הנפש שלהם לצד עיסוק בלתי פוסק במטלות, משימות שהם נדרשים להן כחלק מהליך השיקום, אז הם נדרשים לגעת בפצעים. וכל מעידה שיש בדרך, אם התובע יבקר בחריפות את המעידה הזאת וישתמש במילים מאוד קשות או ישתמש באיומים כמו "אני מבקש להפסיק, אני מבקש לסיים את ההליך, אבקש להוציא את הנאשם" אז יש למילים האלה כוח עצום על הנאשמים הספציפיים האלה, ומילה יכולה למוטט את כל מגדל הקלפים שנבנה ותחושת הערך העצמי. לכן אני מרגישה שיש באמת התייחסות אחרת לאולם הזה, לצורך בשקילת המילים, לשמירה על הסביבה הבטוחה, ליכולת ההכלה של קבלת מעידות, לכל דיון ודיון ובאמת לראות את הנאשם, להגיד לו: אני רואה, אני רואה את מה שאתה עובר, אני רואה את המאמצים, אני גאה בך, אני מחזקת אותך. אין חיה כזאת. אנחנו לא פונים לנאשמים בהליך אחר, אין חיה כזאת. אלה פרוטוקולים שנראים אחרת, אין אפס."

כחלק מהתפיסה השיקומית של התובעים ובהקשר להיותם מחזיקי ה"מקל" וה"גזר", חלק מהתובעים ציינו את **החשיבות של לקיחת תפקיד "סניגוריאלי" – זה הנלחם על הישגות משתתפים בתוכנית ומעודד אותם להתמיד בשיקום**. אחת התובעות הסבירה: "יש מקרים, שהנאשם נכנס לי מאוד ללב או שסנגור אומר: תקשיבי, רק אם תגידי לו את זה, הוא יקשיב לך, הוא מאוד מעריך אותך. חשוב לו מה שאת אומרת. יש מקרים שאני אנצל את ההפסקה ואני אגיד לו: אוקיי, תגידי לו שימתין רגע, עוד מעט יוצאים להפסקה ואני רוצה להחליף איתו כמה מילים. אני יכולה להסביר לו את הדברים מנקודת המבט שלי ולתת לו עוד חיזוק. כן, יש לפעמים שיח בלתי פורמלי מאחורי הקלעים, שגם הרבה פעמים מאוד מאוד עוזר, הם גם אומרים את זה. או שנאמר בפרוטוקול ממש בדיון, אני יכולה להגיד לו, אני לא אסתיר כלום. זה לא שאני אשוחח איתו בחוץ ובפנים אני אגיד משהו אחר. לא. זאת אומרת העמדה אותה עמדה. אני רק יכולה לחזק אותו ולהמשיך ולתווך לו את זה קצת יותר בשפה שלו ולהגיד לו מה הוא הולך להפסיד אם הוא לא יתיישר ומהר. כן, זה מאוד מחזק אותם שתובע מחוץ לאולם יכול לבוא ולדבר בגובה העיניים, לשבת איתו על הספסל ופשוט לנהל איתו שיח בנוכחות הסנגור, דרך אגב. חשוב שהסנגור יהיה וישמע. זה גם מאוד מחזק."

קציני מבחן

הראיונות עם קציני וקצינות המבחן התאפיינו בביטויים רגשיים חזקים בכל הקשור למאפייני הקשר הטיפולי עם משתתפי בית המשפט הקהילתי ומשמעותו. הקשר הטיפולי נחוות כאינטנסיבי וקרוב ומתייחס לתחומי חיים שונים. אחד מקציני המבחן היטיב לתאר זאת: "האינטנסיביות שונה. פה אני פוגש את הבן אדם פעם בשבוע. אני כל הזמן בתוך, סליחה שאני אומר אבל, בתוך החרא שלו, כל הזמן. ובקשיים שלו ובמורכבויות ואני לא יכול לספר לך את כמות הפעמים שאני בכיתי בתפקיד הזה. כי כאילו הדברים שאתה שומע והבדידות. זה אנשים שהסיפור שלהם הוא עצוב, הסיפור שלהם עצוב. מטופלים, יש לי שני מטופלים והם עושים עבודה מדהימה, עבודה מדהימה והם אומרים לי כל סוף פגישה שאני מחזק אותם, הם אומרים לי: "אבל אני הולך לישון לבד ואני גם אמות לבד". וזה משהו שאת יודעת, אני יכול להגיד שאני חזק אבל זה מחלחל ואתה סופג את זה, וזה נהיה עוד יותר קשה כשאתה מתחיל לאהוב אותם וכשאכפת לך מהם ושאתה... וכשהם מועדים, אז כואב לך שהם מועדים. בשונה מההליך הרגיל שאין לך את הקשר הזה עם הפונה. סבבה, נכנס למעצר. יש לך עוד אלף תיקים כאלה. בבית משפט אתה עם 20 תיקים, 20 אנשים, אתה יודע עליהם הכול: איך קוראים להורים שלהם ואיפה הם גרים ומה העבירה שהם עשו. מה הריח שלהם. באמת, באמת, זה כזה. אתה רואה אותם כל שבוע בחדר שלך."

ניכר שהתכלית השיקומית של בית המשפט הקהילתי תואמת את התפיסה המקצועית של שירות המבחן ולכן לא ניתן להעיד על שינוי שורשי מהבחינה הזו, אלא על חווית הלימה. בנוסף, לא עולות עדויות המצביעות על שילוב של השיח המשפטי עם הטיפול בתפיסת תפקידם של קציני המבחן, למעט שינוי אופן הדיווח על הטיפול כך שיתייחס בצורה מובלטת יותר למסקנות ולהמלצות (נפרט על כך בהמשך). השינוי המהותי שעולה מדבריהם של קציני המבחן היה קשור להיקף ולעומק ההתערבויות השיקומיות. במובן זה לא רק שלא קיים שילוב משפטי-טיפולי בתפקידם אלא שההיבט הטיפולי בתפקידם מתעצם אף יותר מזה הקיים בתפקיד קצין המבחן המקורי, כפי שהסבירה אחת מקצינות המבחן: "המוקד של בימ"ש קהילתי הוא שיקום עוברי חוק. זהו המנדט המרכזי של שירות המבחן למבוגרים. לכן המקום הזה הצטלב מהר מאוד. עד אז היינו בודדים במערכה. במודל הזה התהליך עצמו בהסכמה וכשיש רוח גבית של המערכת כולה קציני המבחן פועלים בדרך אחרת לגמרי. זו כוונתי בהתפרצות לדלת פתוחה – סוף סוף הצטרפו אלינו גורמים חזקים במערכת האכיפה לשים את השיקום במקום הראשון. כך עלה הסיכוי להשיג יעד זה."

כל קציני המבחן העידו על כך שתפקידם בבית המשפט הקהילתי מעמיק ורחב הרבה יותר מתפקידם של קציני המבחן בהליכים רגילים. תהליך השיקום המעמיק עם המשתתפים מתואר בהקשרים חיוביים הקשורים לאופן בו עבודה סוציאלית אמורה להיות, כפי שעלה מדבריו אחד מקציני המבחן: "הציפייה שלי הייתה באמת לחוות קשר טיפולי מיוחד, שונה, קרוב יותר, מה שאני קורא לו 'עבודה סוציאלית פרופר' שאתה מלווה משתתף בתוכנית ומעבר לעניין של לסדר לו ולסייע לו באבטחת הכנסה, לסייע לו במציאת עבודה, בהיבטים הטכניים כביכול – אז אתה גם הופך להיות חלק בלתי נפרד בחיים שלו זה בדיוק המהות של התפקיד. לא רק מה אתה נותן להם, זה גם מה הם נותנים לך בתהליך ומה אתה לומד על עצמך בתהליך וזה מה שרציתי וקיבלתי את זה מעולה."

חלק מקציני המבחן דיווחו על הרגשה של עומס המקושר בעיקר לאופי העבודה השיקומית הכוללת מגוון רחב של התערבויות טיפוליות המתייחסות לתחומי חיים רבים של משתתפי בית המשפט הקהילתי: "כמות העומס

דומה אבל אופי העומס הוא שונה. לצורך העניין בתפקיד הרגיל של קצין המבחן, האינטראקציה והקשר המופנים משירות המבחן היא אינטראקציה שהיא יותר אבחונית, יש בה פחות אלמנט שהוא טיפולי, פחות אלמנט של קשר אישי, פחות ליווי. להבדיל מבית משפט קהילתי ששם זה החיבור הכי קרוב ואישי. ללוות מישוהו לרופא שיניים, לבקר אותו בבית, להיות בקשר עם המטפלת שלו, עם הבת זוג שלו. אז האינטנסיביות, הכמות היא אותו דבר אבל שונה במהות שלה. וגם שיטת העבודה שונה לגמרי. בית משפט קהילתי זה פורמט שהוא מאוד ייחודי, אז הדרך שבה כותבים תסקיר לבית משפט היא שונה, התדירות של הכתיבה שונה. הכול מאוד מאוד שונה" (קצין מבחן).

שיתוף הפעולה עם אנשי המקצוע השונים בבית המשפט הקהילתי וחלקם הפעיל של קציני המבחן בדיון בבית המשפט תוארו כבעלי משמעות עבורם ועבור קידום תהליך השיקום. אחד מקצינות המבחן תיארה: "אנחנו כל שבוע מגיעים לבית המשפט/הקהילתי בתורנות, כל פעם קצין מבחן אחר ומשמיעים את עצמנו. מתארים את ההתקדמות של המשתתפים. זה משהו שלא קורה יותר בשירות המבחן, קציני מבחן לא מגיעים לבית משפט וזה משהו אחר, שונה ומאוד משמעותי. הקשר הקרוב הזה גם מול השופט ועבודה בצוות בצמוד מול הסנגורים. גם הסנגורים מתבוננים על התהליך הזה בצורה קצת אחרת. בת"פ ההנחיה היא בכלל לא להיות בקשר עם סגור כי ההסתכלות שלהם היא מאוד שונה וכאן אנחנו בעצם בתהליך הזה ביחד. גם הסנגורים קצת יוצאים מהתפקיד הקלאסי שלהם. ברור שבסוף כל אחד חוזר למקורות, אבל יש מטרה משותפת אז גם הקשר מול הסנגורים הוא מאוד צמוד. אנחנו עושים איתם ביקורי בית, אנחנו בקשר טלפוני איתם והם ביחד איתנו עוזרים לקדם את המשתתפים וללחוץ איפה שצריך ללחוץ ולנער, כמו שהם קוראים לזה, מתי שצריך לנער. גם עם התביעות אנחנו בקשר ממש צמוד. אם נפתח תיק, אז מיד התובעת תתקשר ותעדכן ואם צריך משהו אני אתקשר אליה ואבדוק איתה. זה משהו ייחודי לתוכנית הזאת. גם המערך של המעטפת, יש את העו"סית הקהילתית שעושה את החיבורים בקהילה, ויש את רכזת בית המשפט. יש רכזת מתנדבים שאחראית על מערך המתנדבים. יש פה מעטפת שגם עוזרת לנו להחזיק את כל הדבר הזה. באמת העבודה הזאת בצוות זה משהו ייחודי."

בניית שיתוף הפעולה עם אנשי המקצוע השונים מלווה בתהליך מתמשך של יצירת שפה משותפת ושל דיוק הגדרת תפקיד קציני המבחן בתוכנית. אחת הדוגמאות להתאמה היא שינוי אופן כתיבת הדוחות של שירות המבחן, כך שיהיה נגיש ומובן בבית המשפט. אחת מקצינות המבחן תיארה כיצד נעשה מאמץ להשתמש בניסוח מותאם: "בהתחלה היינו כותבים על המורכבות של האיש, יכולנו להגיד שהוא מתאים אבל כתבנו על המורכבות ואז קיבלנו תגובות מהתביעות שזה לא... הם הבינו את השורה התחתונה אבל הם אמרו מה הקשר בין השורה התחתונה? אתם אומרים שיש לו מוטיבציה נמוכה, אז איך הוא מתאים? ואנחנו אמרנו: אנחנו רוצים להגיד לכם על המורכבות, שתבינו שיש מורכבות. הוא מתאים, אבל יש פה מורכבות, יש כרגע מוטיבציה ראשונית. וזה לא הלך, ואנשים נפלו בגלל זה. הבנו שאנחנו לא צריכים לכתוב על מורכבות ושינינו קצת."

עובדות סוציאליות קהילתיות

העובדות הסוציאליות הקהילתיות תיארו **תהליך של הגדרת תפקיד הנמצא בעיצומו**. מדבריהן עולה כי תפקידן קשור לחיבור בין שירות המבחן לשכונות לשירותים חברתיים כדי לתת מענה לצרכים שונים של המשתתפים באמצעות משאבים של שירותי הרווחה, וכן כדי ליצור תשתית קהילתית שתעמוד לרשות המשתתפים ותכלול פעילויות פנאי, מסגרות תעסוקה וכדומה. אחת העובדות הסוציאליות הקהילתיות היטיבה לתאר את השילוב בין נקודת המבט השיקומית של שירות המבחן והעבודה הסוציאלית הקהילתית כבעל חשיבות שיקומית:

"נקודות המבט שלנו של העובדות הסוציאליות הקהילתיות ושל קצינות המבחן הן שונות כדי להעשיר כמה שיותר את תכניות השיקום. זאת אומרת, המפגש בין החשיבה שלי, שיותר מסתכלת על הקהילה ועל מה שקיים מסביב ואיך אנחנו יוצרים לאדם איזושהי תמונת חיים יותר מיטיבה עבורו, יותר עטופה בקהילה מבחינתו, יחד עם נקודת המבט של קצין המבחן שהוא יותר מסתכל באופן פרטי, קליני, טיפוחי. השילוב בין השניים, בעיני הוא הכוח האמיתי שאמור להפחית את הסיכון לאורך הזמן. תמיד כשאני מספרת מה הגדרת התפקיד שלי, חשוב לי קצת לגעת בקציני המבחן, כי זה לא יכול להיות בנפרד. זאת אומרת, אנחנו עושים את העבודה ממש עובדת צוות משותפת וחשיבה משותפת. זאת שאלה קשה אבל, שתדעי, לרוב כל עו"ס קהילתית ששואלים אותה "מה הגדרת התפקיד שלך?" זאת שאלה ממש קשה, יכול להיות שעוד נמשיך לענות עליה לאורך כל השאלות שתשאלי".

נושאי תפקיד שונים עמדו על תרומתן המשמעותית של העובדות הסוציאליות הקהילתיות וניכר כי **התפקיד תופס בהדרגה מקום ייחודי וחשוב ביצירת חיבורים עם מסגרות שיקום וביצירת משאבי שיקום חדשים**. אחד מקציני המבחן אמר: "עו"סית קהילתית של [מחוז] שהיא תותחת באמת מספר אחד ואני חושב שהיא באמת עושה עבודה, היא איך אני אגדיר את זה? היא הראש של כל מה שקשור לקשרים עם הקהילה. היא נמצאת בקשר בעצם עם כל מחלקות הרווחה באזור שלנו... היא נמצאת בקשר עם עיריית [עיר] שאיתה אנחנו גם בשיתוף פעולה. יש לה קשר עם היחידות השונות להתמכרויות. היא משמשת כמתווכת, היא משמשת הרבה פעמים בתור יוזמת לפתח ולמצוא מענים חדשים כל הזמן עבור המשתתפים בתוכנית. בגדול, כל חוסר, בעיה, מענה שאנחנו צריכים אותו – היא פשוט שם כדי לעזור. לעשות את החיבורים הנדרשים".

המורכבות בהגדרת התפקיד של העו"סיות הקהילתיות נובעת, לדברי משתתפי המחקר, ממספר גורמים. גורם ראשון הוא ההבדל בין הגדרת "קהילה" הנהוגה בעבודה סוציאלית הקשורה לאזור גיאוגרפי מסוים להגדרת המונח "קהילה" הנהוגה בבית המשפט הקהילתי, כפי שתיארה אחת העו"סיות הקהילתיות: "אני חושבת כי יש בתפקיד משהו שהוא *all over the place*, ואין משהו אחד שאפשר להצביע עליו שהוא... נגיד הוא לא עבודה קהילתית. זאת אומרת, עובדים קהילתיים בשכונות, במחלקות הרווחה, נורא ברור שהם עובדים קהילתיים של שכונה מסוימת, אלה גבולות הקהילה שלהם. אצלנו זה יותר מורכב כי אנחנו באיזשהו מקום מסמנות את גבולות הקהילה של בית משפט קהילתי, כי אנחנו עובדות עם קהילה פונקציונלית, עם קהילת עוברי חוק". גורם נוסף למורכבות הוא מבנה ההעסקה של העובדות הסוציאליות שיוצר מצב בו המעסיק הרשמי שלהן (הרשות המוניציפלית) אינו האחראי המקצועי אליו הן פונות בעבודה השוטפת. עמדה על כך אחת העו"סיות הקהילתיות: "מבחינת המשכורת או מי שחותם לי על דו"ח השעות שלי בחודש זה השותף שלנו מהעיריה. הוא כביכול הבוס שלי שמפקח עלי. מצד שני יש לו אלף ואחד תחומים שהוא מתעסק בהם. בסוף, אני עובדת תחת הרכות. הרכות היא עורכת דין היא לא עובדת סוציאלית. היא לא יכולה לתת לי את המענה של עבודה סוציאלית קהילתית, אז יש לי מדריכה חיצונית שנותנת לי הדרכה. בקיצור זה מאוד מורכב. בסוף אני חושבת שאנחנו עובדות סוציאליות של בית המשפט".

שופטים

חרף נסיונו לקבל אישור מלשכת נשיאת בית-המשפט העליון לראיין שופטים במסגרת המחקר, לא קיבלנו אישור כאמור. לפיכך שופטים לא התראיינו במישרין, אך משתתפי המחקר התייחסו למשמעות הגדרת התפקיד השיפוטי ולהשלכותיה על הדינמיקה בין אנשי המקצוע. המאפיין הבולט ביותר שצוין היה **מידת הקרבה של**

השופט למשתתפים בתוכנית והמידה הפחותה של הפורמליות שאפיינה את אופן ביצוע התפקיד. כך תיארה אחת הרכזות: "השופט מגיע והוא מדבר והוא מאוד נגיש לאנשים ויכול להצטלם עם ילדים של משתתפים ויש לנו תמונה משותפת שאנחנו מסיימים כל אירוע בה כולם מצטלמים ביחד עם השופט. השופט מגיע בהתחלה והוא נשאר עד הסוף. כל הצוות מגיע וזה נורא חשוב. זה אירוע שמדובר ומתכוננים והם עוזרים להכין אותו, גם הנאשמים וגם הצוות. יש בזה משהו מאוד רגיל, משהו כזה של החיים, יש לנו אירוע בעבודה, ערב גיבוש של הצוות בעבודה, זה ממש כזה. עם הכיבוד ויש תוכן ויש מקום גם לנאשם. יש המון פרגון גם בין הנאשמים לבין עצמם, לאט לאט הם מקבלים יותר ויותר מקום באירועים האלה".

הבדל נוסף היה **בתפקיד המשמעותי שיש לשופט ביצירת דינמיקה קולגיאלית ומעודדת תקשורת בין אנשי המקצוע בבית המשפט**, כפי שתיארה אחת הפרקליטות: "אני רואה את הקשר שלה למשתתפים, הם ממש נושאים אליה עיניים, זה מאוד יפה... היא משרה אווירה נעימה וקולגיאלית, גם כלפי כל המשתתפים: התביעה, הסנגוריה, שיחה זורמת ופתוחה, מאוד נעימה. אווירה מאוד טובה. זה נותן תחושה טובה".

רכזות

רכזי ורכזות בתי המשפט הקהילתיים לא העידו על שינוי בתפיסת התפקיד שלהם מאחר שתפקידם נוצר והוגדר בהתאם לתכלית בית המשפט הקהילתי. עם זאת, תפקידם נבנה אגב שיתופי הפעולה עם הארגונים השונים, תוך תהליך למידה משותפת. **תפקיד הרכז נחלק לשניים: רכז בשלבי הקמת בית המשפט הקהילתי ורכז בעבודה השוטפת של בית המשפט**. תפקיד הרכז בהקמה נמשך למשך השנים הראשונות של בית המשפט ומטרתו **ליצור שותפויות ולהנחיל את התפיסה הייחודית של בית המשפט הקהילתי**. עמדה על כך אחת הרכזות: "יש את השנתיים הראשונות של ההקמה ויש את ההמשך. אם אני הולכת אחורה לתפקיד בתחילת הדרך והוא נכון לגבי כל רכז שעושה אותו בשנתיים שלוש ראשונות, זה תפקיד שיש בו המון עבודת שטח, בעצם אתה צריך להביא את המודל ולהיות המודל, מודל העבודה של בית משפט קהילתי. בחוויה שלי הבאתי לשירות המבחן את הרעיון הזה והייתי צריכה גם לא רק להסביר להם מה עושים אלא גם ללמוד יחד איתם מה עושים. אז הייתי הולכת יחד עם קצינות המבחן לעשות דברים שבעצם דרשנו מהם לעשות. כנ"ל עם הסנגורים, לפעמים הייתי יושבת יחד עם הסנגור בפגישה עם לקוח כדי לחשוב ביחד אם נכון או לא נכון שהוא ייכנס לקהילתי או לא שייכנס. כל מיני שיקולים של סנגורים. עם התביעה זה קצת אחרת כי המקום של הרכז בתפיסה שלי טיפה יותר מרוחק, אבל גם שם הרבה מאוד התייעצויות ופגישות ומחשבות ביחד על איך בונים את התפקיד".

תפקיד הריכוז בעבודה השוטפת הוא **לקיים ולתחזק את שיתוף הפעולה בין נושאי התפקידים השונים בבית המשפט וליצור ולתחזק שותפויות עם גורמים שונים בקהילה**. במובן זה יש לרכז תפקיד מכריע בכל הקשור לדינמיקה בין אנשי המקצוע. הרכזים והרכזות תיארו כיצד הם פועלים מתוך מבט-על לשם מציאת פתרונות, קידום ויצירת שיתופי פעולה, תוך שהם ערים ליחסי הגומלין בין נושאי התפקיד, למורכבויות ולמתחים. עמדה על כך אחת הרכזות: "לרכז בית המשפט יש תפקיד חשוב והוא חייב לשמור על עמדה ניטרלית בפני הצוות, עמדה אובייקטיבית. אין פה עמדות אובייקטיביות ממש או ניטרליות אבל אתה לא יכול להיות מוטה לצד מסוים כי אז אתה מאבד את היכולת שלך להשפיע על השיח וההחלטות שמתנהלות בתוך הדבר הזה. ואני חושב שגם יש מקום שבו הדעה של רכז בית משפט יכולה לשמש כדעה שהיא מאפשרת להתכנס להחלטה מסוימת, לרכז עמדה מסוימת או לחזק עמדה אחרת, יש פה עניין של קואורדינציה בין האנשים ובסוגי ההחלטות שמתקבלות. [...] התפקיד הוא לנסות ליצור איזון ובלמים בין הגורמים השונים".

ב. יחסי הגומלין בין אנשי המקצוע בבית המשפט הקהילתי: בין הרמוניה למתח

כאמור, שיטת העבודה הצוותית גורמת לשינויים בהגדרות התפקיד אשר משפיעים על טיב יחסי הגומלין בין אנשי המקצוע. יחסי הגומלין נעים בין הרמוניה למתח.

הרמוניה

השינוי המבני בבית המשפט הקהילתי זכה להתייחסות מאנשי המקצוע בהקשר של המעבר מהשתתפות בהליך לעומתי להליך שיתופי שמטרתו לקדם בהצלחה את ההליך השיקומי של המשתתף. **ההליך השיתופי מאפשר תקשורת פתוחה ו"מעגל של אמון"** אותו נושאי התפקיד עמלים לטפח ולשמר. כך תיארה אחת הסניגוריות: "זה היפוך תפקידים טוטאלי [...] קודם כל יש "מעגל אמון" בינינו. אנחנו כבר כשנתיים ממש עובדים על המעגל הזה, איך משפרים את הקשר בינינו. כשאתה עובד כסגור רגיל, זו עבודה אחרת לגמרי. זו עבודה אדוורסרית, התובע הוא בצד השני, הוא במירכאות האויב ואני במלחמה נגדו [...] הרבה פעמים אני פועלת עצמאית, מוצאת פתרונות לבד, מערבת את התביעה רק בנקודות שאני צריכה לשבת איתם על הסדר או לדבר איתם על דחייה, אבל מעבר לזה אנחנו כמעט ולא משוחחים. אין עבודה של שיתוף פעולה, אין שותפות. שירות מבחן בכלל בתיקים הרגילים עושה טובה אם הוא בכלל מדבר עם סגור בטלפון [...] פה זה פשוט מעגל של אמון, עבודה צוותית, כולנו רוצים את הצלחת המשתתף. ברור לכולם שאם מישהו נכנס, אז המטרה היא שהוא יתקדם ויצליח וכולנו בחשיבה איך לעזור לו, זה לא קיים בהליך הרגיל. נדיר שאני אפגוש תובע שהוא מיינדד לשיקום של הלקוח". דינמיקת האמון עומדת אפוא בפער גמור לדינמיקה בין אותם נושאי תפקיד בהליכים רגילים המתוארת כמבוססת על חשדנות, לעומתיות, נעדרת אמון ומייצרת בדידות אישית ומקצועית. ניתן לטעון כי הוויתור על הפולמוסיות והאדוורסריות השיפוטית וקיום דיון שיתופי וציוותי, תוך התמקדות בתכליות השיקומיות של ההליך הם אלו שמאפשרים הרמוניה בעבודת הצוות. במילים אחרות, במקרים בהם השיח המשפטי תפס מקום דומיננטי פחות בהשוואה לשיח הטיפולי התאפשרה דינמיקה הרמונית.

ההתנהלות ההרמונית נוצרת, לדברי משתתפי המחקר, כאשר מתקיימים התנאים הבאים:

1. כאשר הגדרות התפקידים ברורות לכולם והגבולות ביניהם מובנים ומוסכמים

חלק ניכר מהגדרת התפקידים והגבולות בין אנשי המקצוע לא נעשה מראש, אלא הוא **תוצר של תהליך מתמשך המתקיים תוך כדי העבודה השוטפת** של בתי המשפט הקהילתיים, כפי שהעידה אחת מקצינות המבחן: "אני בגדול חושבת שלא הוגדרו תפקידים אף פעם כי זה לא שהתחלנו מהגדרות תפקיד, התחלנו מהשטח ואני מתארת לעצמי שיגיע יום שיצטרכו לעשות פה הגדרות של תפקיד, זה מחייב. מה התפקיד של קצין המבחן, מה התפקיד של הפרקליטות, כי אנחנו כל הזמן קצת מתלוננים שהוא לא עושה מספיק ולא בטוח שזה התפקיד שלו כי אף אחד לא אמר שום דבר, כל אחד עושה מה שהוא מבין." משתתפי המחקר ציינו כי גבולות תפקיד ברורים תורמים לפיתוח עבודת צוות וחלוקת תפקידים יעילה המייצרים חווית עבודה טובה והערכה הדדית.

אחד מקציני המבחן תיאר את שיתוף הפעולה המוצלח בינו לבין העובדת הסוציאלית הקהילתית ורכות בית המשפט שהתאפשר, בין השאר בעקבות חלוקת תפקידים ברורה לפיה העובדת הסוציאלית והרכות דואגות לפיתוח מענים וקשרים עם ארגונים בקהילה וקצין המבחן עושה בהם שימוש: "מי שדאג לפתח את המענים האלה, נגיד סתם דוגמה בסיוע המשפטי, זו העובדת הסוציאלית הקהילתית ורכות התוכנית. לנו יש רפרנטית, אשת קשר בביטוח לאומי שאנחנו יכולים להתקשר אליה, קציני המבחן, מתי שאנחנו רוצים – להתייעץ על

נושאים שקשורים לביטוח לאומי. מי דאג לזה? היא [העו"ס הקהילתית], ורכזת התוכנית. היא יוצרת את שיתופי הפעולה... באמת, אני יכול לדבר על הבחורה הזאת שעות כי היא באמת עושה דברים מעבר לרמת העבודה הסוציאלית."

סימון הגבולות תואר גם כהליך מתמשך במסגרתו אנשי המקצוע מנחים האחד את השני בנוגע לגבולות התפקיד מתוך מחשבה על טובת ההליך והדינמיקה הראויה בדיון בבית המשפט. כך למשל תיארה אחת הרכזות את תהליך כיוונון הדינמיקה בין השופט לשירות המבחן במטרה לשמור על האוטוריטה המקצועית-שיקומית של שירות המבחן ועל זו השיפוטית של השופט: "להגיד לשופט איזה דברים זה לגיטימי שהוא יגיד ואיזה דברים זה לא. איזה דברים שהוא אומר זה באמת במנדט שלו בעמדה השיפוטית שלו של מי שמקבל את ההחלטה ואיזה דברים זה כבר גולש יותר מדי לתחומים הטיפוליים וצריך להיות המנדט של שירות מבחן גם אם הוא [שירות המבחן] טועה. גם אם הוא [השופט] חושב שהם טועים זה לא נכון לשבור להם את המילה בישיבת בוקר."

2. כאשר קיימת הבנה של החובות האתיות של המקצועות השונים

אנשי המקצוע מגיעים מפרופסיות בעלות עמדות אתיות ותכליות מקצועיות שונות. כך למשל סניגורים מייצגים את הלקוחות בעוד שהלקוח של שירות המבחן והתביעה הוא המדינה. שירות המבחן פועל מתוך עמדה טיפולית שמציבה במרכז את טובתו הטיפולית של משתתף התוכנית בעוד שאת עבודת אנשי המשפט – התובעים והסניגורים – מנחים השיקולים המשפטיים כגון שמירה על הליך תקין, האינטרס הציבורי וזכויות הנאשמים. לעיתים העמדות השונות נמצאות בהלימה ולעיתים בחיכוך. חלק ממה שתורם להיווצרות ההלימה הוא **ההבנה ההדדית של השוני וקבלת הביטוי שלו על ההתנהלות בדיון בבית המשפט**. אחת מקצינות המבחן עמדה על חשיבות יצירת הדינמיקה הראויה בין אנשי המקצוע השונים: "אני מבינה שאת באולם, תעמדי ותעשי את העבודה שלך, כמו שאת חושבת שנכון שתעשי אותה. זה לא אישי [...] כאילו לפעמים זה מה שצריך לעשות, זה הדבר הכי נכון. שהמשתתף יחוה את זה שהגורם הטיפולי אומר א', והסניגור שלו שמייצג אותו יגיד ב', ושהשופט הוא זה שיכריע. לפעמים זאת הדינמיקה שצריכה להיות. השאלה איך זה מבחינת העבודה הצוותית. לפעמים אם בשיחה מקדימה זה נאמר ויש הבנה מכל הצדדים, וזה נעשה בצורה שלא תוקפת את מה שקצין המבחן ניסה או לא ניסה לעשות [...] יש דרכים לעשות את זה שלא פוגעות בקשר המקצועי אחד עם השני."

3. כאשר קיימת הרגשה של כבוד לפרופסיה ואמון

שיתוף פעולה נוסף שתואר לא מעט בהקשרים חיוביים היה מישק העבודה בין קציני מבחן לבין הסניגורים. אחת מקצינות המבחן תיארה תהליך לפיו ניסיונם של הסניגורים בתהליכי שיקום, על אף העובדה שהם לא אנשי טיפול, תורם לא אחת להצלחת ההליך השיקומי: "אני חושבת שלסניגורים הרבה פעמים יש ניסיון. הם רואים המון פעמים איזה מסגרות יש ואיזה אופציות יש. אז אולי הם לא אנשי טיפול והם לא תמיד יודעים מקצועית להתאים את זה נכון לאדם, וזה גם לא סוג השיח שיש להם עם האדם, אבל בעיני לפעמים זה מאוד עוזר. יש להם דברים להציע לי או לשאול אותי אם חשבתי עליהם, ואני בסדר עם זה שיציעו לי, שישאלו אותי למה לא ניסו א' או ב'. אני חושבת שזה חלק מהעבודה המשותפת ושגם צריכים להיות מוכנים להקשיב, ולחשוב שוב. אבל זו שאלה של איך עושים את זה בצורה שלא נרגיש שמפקקים." **היכולת לאפשר את הכניסה של הסניגורים למרחב הטיפולי תוארה כתלייה בדינמיקה הדדית מכבדת** במסגרתה ההצעות המקצועיות עולות לא כביקורת והיעדר אמון אלא מתוך תהליך של חשיבה מקצועית משותפת.

4. כאשר מתקיימים פורומים קבועים המאפשרים תקשורת, גיבוש החלטות וליבון חילוקי דעות

קיימים כמה פורומים לגיבוש החלטות בבית המשפט הקהילתי, הנבדלים במידת הפורמליות שלהם ובהרכב המשתתפים בהם: ועדות היגוי ארציות ומחוזיות, ישיבות בוקר, שיחות מוקדמות לפני ישיבת הבוקר, הכשרות מקצועיות ומנגנונים קבועים להחלפת מידע (העברת דוחות, סיכומי פגישות, העברת עדכונים שוטפים וכולי). מטרת הפורומים השונים הן **להחליט על עקרונות ההפעלה של בית המשפט, להתמודד עם אתגרים העולים מן השטח, לשמור על נאמנות למודל ופיתוחו, להעביר מידע, ללבן חילוקי דעות ולגבש הסכמות** לגבי המשך תוכנית השיקום של המשתתף.

ועדות ההיגוי ולעיתים אף ישיבות הצוות מתוארות כפורומים, שנועדו לייצר **פתרונות ארוכי טווח ביחס לסוגיות עקרוניות**, כפי שעלה מדבריה של אחת מקצינות המבחן: "זה מרתק איך מקבלים שיתוף פעולה במקום שיושבים שותפים מוסדיים שונים וצריך למצוא את המכנה המשותף. מעוררת השתאות הדרך הזו. היו לא מעט ויכוחים, חילוקי דעות, איך להגיע להבנות. זה מפעים לראות איך כולם מכוונים לזה וכל אחד עושה זאת בקצב שלו. גם שירות המבחן היה צריך לגלות סובלנות כלפי עמדות של גופים' זהירים' יותר כמו פרקליטות, התביעה וכולי. איך מחלקת ייעוץ וחקיקה מתכנסת למצוא פתרונות יצירתיים כדי לאפשר לדברים לקרות. זה מסע מרתק וחשוב ברמה החברתית של איך מובילים תהליכים ושאפשר להגיע לדרכים חלופיות לפתרון בעיות. לא מובן מאילו לראות תפיסה של הקלה בענישה במקום שהמדיניות הקלאסית היא החמרה בענישה. לגוינט אשלים יש תפקיד מדהים בהקשר הזה: ההכשרות, המקום שנתנו לכל גוף בסיפור הזה, השותפות שנוצרה, אין פה כפייה. באמת נרקם שיתוף פעולה. זה מחייב כל גוף לבחון את עמדותיו מחדש."

משתתפי המחקר ציינו את החשיבות של **העברת מידע מקיף וענייני ביצירת תיאום ביניהם** ובמניעת חילוקי דעות בלתי פתורים. לרב, האינטראקציה בפורומים השונים מתנהלת במגמה כללית החותרת להגיע להסכמות באמצעות פשרה מתוך המטרה לשמר עבודת צוות. כך תיארה אחת הרכזות: "אחד הדברים שלמדנו זה לא להגיע לישיבות בוקר עם מחלוקות מאוד גדולות. אם אנחנו רואים שכבר בדיווח בטבלה יש משהו נפיץ, כל אחד יכול לשים לב לזה: אני שמה לב לזה, הסגורית הממונה שמה לב לזה, התובעת יכולה לשים לב לזה, אז מדברים בטלפון לפני. משתדלים לעשות משולש תובע-סגור, קצין מבחן, לראות מה קורה. אם צריך, אני גם מתערבת, אם אני רואה משהו בטבלה. אני מתקשרת למי שנראה לי רלוונטי ואומרת לו: תרים טלפון לתובע או לסגורית, בוא נראה שפותרים את זה מראש. זו דרך אחת. דרך שנייה זה לייצר כמה שיותר מפגשים, הכשרות, כל דבר מעבר ליום יום. היום-יום מאוד שוחק והוא מתסכל ברמת עבודת הצוות כי כל הזמן עולות מחלוקות. זה נורא טבעי [...] פה אתה מצופה לעבוד ביחד בהסכמות. וכשקשה להגיע להסכמות, יש בזה משהו שיכול להיות מתסכל ויכול להרגיש תחושה של: איזה מין צוות אנחנו. אני הרבה שומעת והרבה מרגישה את זה. אני משתדלת שנצא, שנבלה, שנעשה הכשרות, גיבוש [...] זה תמיד משהו משמעותי, תמיד חוזרים מזה עם יותר מוטיבציה ויותר תחושת צוות. גם אל מול הצוותים האחרים."

עולה אפוא כי **בין הפורומים השונים קיימת מעין היררכית היוועדויות** המתחילה בשיחה ישירה בין הצדדים הנמצאים בחילוקי דעות וממשיכה לשיתוף הרכזות. אם חילוקי הדעות נותרים בעינם, הענין מובא בפני השופט/ת. הסדר ההיררכי לפתרון חילוקי הדעות נוצר, כפי הנראה, בצורה ספונטנית כדי למנוע את הקצנת והחצנת המחלוקת בבית המשפט ובישיבת הבוקר. עולה השאלה עד כמה השופט או מי שאינם שותפים לפורומים המקדימים ולשיחות המקדימות מודעים למחלוקת שהיתה ומה התמריץ המוביל לליבון חילוקי דעות

מקצועיים לא בישיבת הבוקר. לדברי אחת הפרקליטות: "צריך לפתור את אי ההסכמות האלה מחוץ לדיון. יכול להיות שיהיה דיון על העניין הזה והשופטת תחליט. אנחנו נדבר בינינו בטוח, אנחנו נעשה שיחה בינינו [...] אני קודם אעשה איתה שיחה ואם אנחנו נגיע לאי הסכמה, אנחנו נערב את הרכזת, נערב את השופטת, ונגיד לה: צריך לקבל החלטה איך לפתור את זה. כל החלטה שנקבל, תהיה החלטה ביחד איך נפתור את זה. אנחנו לא נביא את זה לבית משפט. אבל זה משהו באמת שנוצר בגלל הדיבור בינינו, יש שפה מאוד מיוחדת."

היררכיה נוספת של התנהלות הפורומים היא **בין אלו המתנהלים בנוכחות המשתתפים לבין אלו המתנהלים בהיעדרם**. הדינמיקה הציוותית בפורומים הכוללים את המשתתפים מתנהלת לרב כחזית אחת מתואמת וקיימת הימנעות מהבעת ביקורת בין אנשי המקצוע. חילוקי הדעות עולים בפורומים השונים, אשר לא כוללים את משתתפי התוכנית: "אני יכולה להגיד בישיבת הבוקר: וואו, אני מצפה להרבה יותר התקדמות כבר בשלב הזה. לא מבינה מה הוא עשה כל השבועות האלה. מה קורה מול קצין המבחן? אני יכולה גם להעביר ביקורת, מה שאני לא אעשה באולם. אני לא אעשה את זה מול הנאשם באולם ומול הנאשמים האחרים. אני לא אבוא בטענות לשירות המבחן ואני לא אגיד שההתקדמות של הנאשם לפעמים היא פחותה בעיני. אם המקרה מתאים – אני כן אדברבן ואני כן אעודד. אני אדבר בשפה שהיא הרבה יותר חיובית, ואני אגיד שזה יופי, אבל אני כן מצפה לראות משהו אחר. וזה יהיה שונה. טוב שגם יש לנו את הפילטר הזה."

בנוסף לפורומים הצוותיים וההיוועדויות השונות, תפקיד הרכזת בבית המשפט הקהילתי תואר כפונקציה הכרחית לשימור מערכות היחסים הבין-מקצועיות לטובת עבודת צוות יעילה ופרודוקטיבית, בחיבור בין אנשי המקצוע השונים ובחיבור כולם למטרה משותפת. כך הסבירה אחת הסניגוריות: "הפונקציה של הרכז מאוד חשובה, בעצם להיות זה שמחבר ותופר את הקשרים האלה בין כולנו. זו פונקציה חדשה שבהתחלה בכלל אני חייבת להודות לא הבנתי מה היא רוצה ומי צריך את זה ומה היא מפריעה פה. ממש לקח לי הרבה זמן לעכל את הפונקציה הזאת ומה זה הפגישות האלה ולהכניס ליומן עוד פגישה? פגישות ביחד? פגישות, פגישות, פגישות. היום בדיעבד אני רואה שבלי הפונקציה הזאת, אנחנו הולכים לאיבוד. היא מסדרת את הקשרים בינינו ואת החיבורים בינינו והיא צריכה להיות בן אדם שמשוגל להכיל גם כעסים ואני מניחה שכמו שאנחנו לפעמים מתוסכלים, גם הצדדים האחרים מתוסכלים והיא סופגת הכול או הוא, וחושב על פתרונות. פונקציה מאוד מאוד חשובה בהצלחת הצוות זה הרכז."

הרמוניה מעוררת דילמה

חלק מההתייחסויות של סניגורים לגבי התנהלות הרמונית בין אנשי המקצוע בבית המשפט הקהילתי, העלו תהיות בנוגע לאופן בו התפיסה השיתופית והשילוב בין השיח הטיפול-שיקומי למשפטי או בין אינטרסים טיפוליים למשפטיים משפיעים על הקשר עם הלקוח באופן שיכול לעורר דילמות אתיות. הדוגמה הראשונה עולה בהקשר של **המעבר מהליך רגיל בו תפקיד הסניגור הוא לייצג את רצון הלקוח** ואת האינטרסים שלו ולהשיג עבורו תוצאה מיטבית מבחינת צמצום הפגיעה בחירות שלו **להליך בבית המשפט הקהילתי המתמקד בשיקום המשתתף ועלול להוביל למצב בו סניגורים יתמקדו בטובת הלקוח, עד לכדי כך שיתמכו בצמצום החופש של המשתתף**. עמדה על העניין אחת הסניגוריות: "יש הרבה שיח פתוח. בשיחה עם קצין מבחן בהליך רגיל אני מאוד נזהרת, אני לא מדברת בגילוי לב, אני פחות משתפת כי הם שיפוטניים הם פשוט סוגרים אותו בתזכיר בסוף היום. פה להיפך. אני אגיד לך בכנות, אני יכולה לבוא ולהגיד לקצינת המבחן, 'תקשיבי אני לא בטוחה שהוא שם, אני לא בטוחה. צריך לנהל איתו שיחה לבדוק אם באמת לגמרי הוא מעוניין ללכת ולעשות

גמילה. אני גם אמרתי את זה: 'אני לא בטוחה שצריך להוציא אותו לעבודה, לפתוח לו חלון'. אני יותר פתוחה כי אני חושבת על טובתו. במובן הזה שאני יכולה לנהל שיח חופשי ויש מצב שאני אשכנע אותם או שהם ישכנעו אותי ואף אחד לא חושב על עונש. העונש הוא לא פונקציה בשיח שאנחנו מנהלים עם שירות המבחן או עם התובע, לגמרי לא. אני יכולה להגיד לקצין המבחן 'תקשיב אני באמת מתלבטת, אני מפחדת, אם אתה פותח לו חלון של 10 שעות שהוא יסתובב לי יותר מדי ואז יתחיל לשתות אלכוהול. עדיף לי להישאר בלא יודעת, ארבע שעות, לפחות בהתחלה עד שהוא הולך בתלם כפי שצריך'."

הדוגמה השניה קשורה לתפקיד הסניגור בוועדת ההתערבות. תכלית ועדת ההתערבות היא לקיים דיון מעמיק עם משתתפים שנתקלים בקושי להשלים את התוכנית השיקומית. מטרת הוועדה היא לקיים דיון משותף כדי לברר מה יכול לסייע למשתתף/ת להצליח בתוכנית. הוועדה לא מחליטה באשר להמשך ההשתתפות של המשתתף בתוכנית בבית המשפט הקהילתי, אם כי היא יכולה להמליץ על סמך הניסיון שנצבר בעבודה עם המשתתף והדיון בוועדה. בבית המשפט ברמלה שם הוועדה הוחלף ל"מפגש תכלול" בשל הקונוטציות השליליות שעוללות להיות לשם "ועדת התערבות" ומאחר שהיא למעשה ללא סמכות החלטה. דרך העבודה של הוועדה/מפגש תכלול אינה אחידה בין המחוזות. כך למשל במחוז רמלה בלבד נבנה מודל דיון הכולל מספר שלבים: (1) סימון הישגים של המשתתף מתחילת התוכנית בבית המשפט הקהילתי. (2) בירור המקורות שיוצרים מוטיבציה אצל המשתתף להישאר בתוכנית. (3) בירור עם המשתתף מה צריך להתחולל בתוכנית כדי לאפשר לו להתקדם (ההנחיה היא שיש למנות לפחות שלושה מרכיבים). בהקשר לוועדת ההתערבות/מפגש התכלול, הדילמה שעלתה קשורה לתפקיד הסניגור בדיון בוועדה ובפרט למידה בה הוא או היא אמורים לקחת תפקיד מעמית ביחס למשתתף, כפי שתיאר אחד הסניגורים: "ועדת התערבות זה שאנחנו יושבים, התהליך קצת תקוע, או שיש נסיגה או שאין התקדמות ואנחנו רוצים לדעת מה קורה. רוצים לעשות חושבים עוד פעם ביחד עם הנאשם. מי שמשתתף בישיבות האלה זה כמובן שירות מבחן – גם קצינת המבחן וגם האחראית על קציני מבחן, הסניגור, הנאשם בעצמו, הרכז והעובדת הסוציאלית הקהילתית. כולנו יושבים ומדברים. הביטוי הזה ועדת התערבות אני חושב שזה לקוח ממשוה טיפולי. שמשקפים לו ואומרים לו [...] כמו שקצין המבחן שנאשם לא מתייצב אצלו או עושה משהו וצריך קצת לנער אותו, אז הוא לא יפנה לתובעת, הוא יפנה לסניגור. זה אותו הדבר. מין שיחת נייעור. רוצים לנער אותו. אז התובעת יש לה תפקיד נייעור, אבל תפקיד הנייעור שלה זה בבית המשפט עצמו. פה זה נייעור פנימי ששירות המבחן והסניגוריה מנסים לראות איפה ומה אפשר. הרבה פעמים זה עושה מאוד טוב. זה יותר דומה לשיחת טלפון, מין שיחת נייעור, אנחנו רוצים לשקשק אותו קצת, לנער אותו ולהגיד לו ולשמוע ממנו, הוועדה לא יוצאת עם החלטות ובטח לא מחייבות. לא יכול להיות שאנחנו החלטנו ככה וככה, ואז מציגים את זה לבית משפט ולתביעה אין say בעניין, זה ברור שלא. כמובן לא מסתירים ואנחנו אומרים היה ככה והיה ככה והגענו למסקנה שאנחנו חושבים שהוא צריך לעשות א, ב, ג. אומרים לבית משפט. כמובן שאם זה לא מוצא חן בעיני התובעת, שהיא חושבת שהגיעו מים עד נפש, אז היא לא כבולה. בגלל זה אני לא אוהב את המילה הזאת ועדה, כי היא יוצאת עם החלטות מחייבות. זה מין שיחת נייעור כזאת ולדעתי זה קורה עכשיו כמעט בכל תיק כי זו תקופה מאוד ארוכה ותמיד יש עליות וירידות, מתישהו יש איזה שהוא... אם לא מעידות אז לפחות דשדוש במקום וצריך קצת לנער. יש נאשמים שהיה להם יותר מוועדה אחת. אבל אני חושב שאם אני מסתכל על התיקים, אז אני כבר לא זוכר מתי היה לי תיק שלא הייתה בו ועדה אחת לפחות. זה משהו שסניגורים עושים". אחת המטרות של ועדת ההתערבות, כפי שעולה מהתיאור של הסניגור, היא להפעיל סוג של לחץ, לעמת או לקרוא לסדר משתתף בתוכנית בשל היעדר התקדמות או בשל נסיגה שחלה בתוכנית

השיקומית. הסניגור כינה את הפעלת הלחץ בהשתמשו בפועל "לנער" את המשתתף. הוועדות מתקיימות, כפי שעלה מדברי הסניגור, בקרב כל משתתפי התוכנית ולעיתים אף יותר מפעם אחת והן נעשות בנוכחות כל אנשי הצוות בתוכנית והמשתתף, להוציא את התביעה והשופט. בשל טבען המעמית של הוועדות, עולה השאלה איך מתנהלת הדינמיקה בוועדה ומהי חלוקת התפקידים בין אנשי המקצוע. בפרט עולה השאלה מי לוקח תפקיד אקטיבי בעימות או "ניעור" המשתתף, גם אם זה נעשה בצורה אמפתית. במידה שמדובר בתפקיד שהסניגור לוקח על עצמו מתעוררת השאלה האם אין בכך כדי לפגוע בקשר שלו עם הלקוח.

מתח

בית המשפט הקהילתי טומן בחובו שינוי מבני שתוצרתו דיון צוותי ושיתופי, אם כי אין להתעלם מהעובדה שהוא פועל בתוך מערכת אדוורסרית, ממנה הוא מקבל במידה רבה לגיטימציה. **האינטרסים האדוורסריים של הצדדים המשפטיים נמצאים כל העת בתודעה של אנשי המקצוע ובמצבים של היעדר הסכמה הדיון יכול לחזור להתנהל כדיון אדוורסרי רגיל שעלול להוביל לתוצאות עונשיות.** העדר ההסכמה נוגע לרוב לציפיות השונות של הצדדים לגבי התקדמות הטיפול. במקרים אלו בא לידי ביטוי מתח נוסף בין הצדדים הקשור למפגש בין השיח המשפטי לטיפולי או בין התכליות השונות של הענישה הפלילית – אלו הגמוליות ואלו השיקומיות. עמדה על מתח זה אחת הרכוזות: "אני חושבת שזה, בהתחלה כשהצוות לא בנוי, זה מאוד קשה כי כל דבר וכל טיעון שקורה בין התביעה לבין הסניגור מפרק את הצוות. התביעה תגיד משהו נניח: הוא הפר את תנאי המעצר שלו ואנחנו לא רואים שהוא עושה משהו בשביל לקדם את התוכנית, אנחנו יודעים שבמשך תקופה מאוד ארוכה הוא עשה תהליך מאוד יפה, ולכן אנחנו מוכנים לתת לו עד הזדמנות, אבל בפעם הבאה נבקש להוציא אותו מבית המשפט הקהילתי. סניגור יכול לבוא ולהגיד: הוא הפר תנאי מעצר בגלל שהבן שלו היה חולה והוא התקשר אליו והוא היה תקוע ולא היה מי שייקח אותו. להתחיל לפרט את כל הטיעונים. ואיך אתם בכלל אומרים את זה אחרי שבמשך שנה אנחנו עובדים איתו והוא עושה כזה תהליך ואיך אתם שמים דגש דווקא על זה. זו דרך אחת לטעון. דרך שנייה לטעון זה להגיד: אנחנו מקבלים את מה שהתביעה אומרת, זה נכון שבאמת בחודש האחרון היו כמה מקרים שהנאשם באמת עשה דברים שיכלו לפגוע באמון וזה קרה כי הנסיבות היו לא פשוטות, שהוא חשב שדרך הפעולה שלו היא נכונה ואנחנו מודים לתביעה שמוכנה לתת עוד הזדמנות לנאשם ולא מבקשת להוציא אותו עכשיו. בעצם אמרנו את אותו דבר. בסוף זו החלטה של השופט. פה אתה מרים לצוות ולא פירקת את האמון עם התביעה, לא פירקת את האמון שלו [של המשתתף] בבית המשפט הקהילתי. [...] הניואנסים הקטנים האלה, מאוד קשה להפנים אותם כי בדיפולט שלך אתה שומע את התובע טוען איזה משהו ואתה ישר בא וטוען נגד." דבריה של הרכזת ממחישים את שני סוגי המתח: **המתח בין התפיסה השיקומית המניחה כי הליך השיקום הוא ספיראלי, הדרגתי ותהליכי, לבין התפיסה המשפטית המצפה להליך לינארי; והמתח בין השיח האדוורסרי-לעומתני לעומת השיח הדיאלוגי והשיתופי.**

השינוי המבני מוביל למתח פנימי וחיצוני, שהם במידה רבה תמונת מראה של התנאים להתנהלות הרמונית שהוצגו בפרק הקודם. המתח הפנימי קשור לזהות המקצועית; המתח החיצוני מתבטא בחילוקי דעות בין הדיסציפלינות ונושאי התפקיד השונים. שני סוגי המתחים מהווים חלק אינטגרלי מתהליך עיצוב הגדרות התפקיד החדשות ומהשמירה על גבולותיהם.

1. מתח פנימי – זהות מקצועית

סניגורים תיארו מתח בין החובה לשמור על כללי האתיקה המקצועית ולייצג את רצון הלקוח לבין הרצון לשמר עבודת צוות שיתופית טובה: "נאשם שבא אלי ומשתתף בבית משפט קהילתי, כשהוא משוחח איתי, אז יש חיסיון על מה שנאמר. ואם הוא אומר לי משהו ובסופו של דבר אני מבין ממנו שהוא אומר מפורשות "את מה שאמרתי עכשיו, אני לא רוצה שתגיד" אז אני מחויב לזה. ואז אני יושב בישיבת בוקר ואני יודע, יש לי איזה שהוא מידע שמפליל את הנאשם וכולם מנסים לראות מה הכי טוב לו ומדברים עליו ואסור לי להגיד את מה שאני יודע. אוקיי? זהו, אבל זה... אחרי עוד פעם, אנחנו לומדים את זה עם הזמן אבל יש עדיין הבדל בין, יש הבדל בין סנגור קהילתי לסנגור שהוא לא. עוד פעם, הכללים אותם כללים" (סניגור).

התלבטות נוספת שעלתה מהנרטיבים של הסניגורים נוגעת למתח בין שיח שיקומי פטרנליסטי המתמקד בטובת הלקוח לבין תפקיד הסניגור שאמור להימנע מנקיטת עמדה פטרנליסטית בעת ייצוג רצון הלקוח. ההתלבטות עלתה גם בהקשר של האמון שיש להם במידה בה אנשי המקצוע שעובדים בצוות בית המשפט הקהילתי רוצים בטובת הלקוח שלהם. עמד על כך אחד הסניגורים: "אנחנו אומרים לו: אתה צריך ככה, אתה צריך ככה, אבל בגדול סנגוריה מתרחקת מפטרנליזם. אם נאשם כופר אז הוא כופר. גם אם אני חושב שזו טעות נוראית. אני יכול לנסות להסביר לו אבל בסופו של דבר ההחלטה שלו. מה זה אני יכול? אני חייב אם אני חושב שהוא הולך להתרסק, אני חייב לתת לו את חוות הדעת המקצועית שלי אבל בסופו של דבר הוא מחליט ואני לא מחליט בשבילו. ופה אנחנו כן הרבה יותר [...] מה שחשוב זה שני דברים, באמת להאמין בדרך שזה עושה טוב או יכול לעשות טוב לנאשמים, והדבר השני זה גם להאמין בצוות. נרקמים יחסים, אני לא האמנתי שאני אגיע למצב שאני מאמין שהתובעת רוצה את טובתו של הנאשם שלי לא פחות ממני וזה קורה."

פרקליטים תיארו מתח בין הרצון לקדם את תוכנית השיקום ואף להרחיב את מתחם העבירות או סוגי התיקים שישולבו בבית המשפט הקהילתי, לבין המחויבות שלהם לאינטרס הציבורי הקשורה להגבלת מספר ההזדמנויות הניתנות למשתתפים בתוכנית. במקרים אלו ניכרת דיכוטומיה בין תפיסת האינטרס הציבורי כקשור לגמול והרתעה לבין האינטרס השיקומי כקשור לגורלו הפרטי של הנאשם. בעוד שאתוס התביעה מסורתית מקושר עם תפיסות של גמול והרתעה, קידום התפיסה השיקומית נתפס על ידי התובעים כאתגור התפיסה שהם לרוב מייצגים בהליכים הרגילים, כפי שתיארה אחת הפרקליטות: "אמרו לי, 'תאתגרי את המערכת, תאתגרי את המערכת'. זה כל הזמן למתוח את הגבולות. איזה תיקים, פחד שלא יהיה תקדים, שאחר כך נצטרך להתמודד איתו. לא כולם מסכימים ולא לכולם יש את אותו הראש ואותן דעות בתיקים שצריך להכניס או לא להכניס. יש אינסוף אתגרים, הנה הבחור הזה שלא מצליח. אני לא יודעת מה לעשות. זה משהו שהוא לא רגיל. בהליך הרגיל הייתי אומרת נכשל, גמרנו. אבל אני חושבת לעצמי כמה הזדמנויות אפשר לתת, לתת לו 10 הזדמנויות? ב- 10 להגיד לא? זה לא שחור לבן. אינסוף אתגרים, אינסוף. גם החלטות: לקבל לבד? לערב? זה תחום מאוד, בגלל שהוא מאוד חדש יחסית, ואין חקיקה. כל הזמן, כל הזמן אתגרים."

2. מתח בין נושאי התפקיד השונים

תהליך הגדרת יחסי הגומלין בעבודת הצוות וחלוקת התפקידים בין אנשי המקצוע אשר נדון לעיל מאופיין במתחים הנובעים מהבדלים דיסציפלינריים ואתיים ומהעובדה שהגדרות התפקיד נמצאות בתהליך מתמיד של גיבוש תוך כדי עבודת השטח ותוך כדי תהליך התרחבות מערך בתי המשפט הקהילתיים. קיימת זיקה בין גורמי

המתח הפנימיים, שתוארו קודם לכן, לבין המתחים החיצוניים הבאים לידי ביטוי באינטראקציות בין נושאי התפקיד השונים. המתחים עולים בכמה הקשרים:

2.א. מתח בין שימור עבודת הצוות לנאמנות לתפקיד האדוורסרי

כאמור, האדוורסריות המאפיינת את הדיון המשפטי, לא נשארת לחלוטין מחוץ לאולם הדיונים של בית המשפט הקהילתי, אלא מהווה חלק ממה שמגדיר את התפקידים ואת הדינמיקה בינם. הלבטים שהועלו בהקשר של המתח הפנימי מקבלים ביטוי חיצוני **בלחץ המופעל למשל על סניגורים לעבוד בשיתוף פעולה העומד לעיתים בניגוד לייצוג רצון הלקוח**. אחת הסנגורית הסבירה זאת כך: "אני לפעמים מרגישה שהתובעים או הפרקליטים מצפים ממני להיות קצת תובעת או קצת פרקליטה. כמו שהם כאילו מתגמשים לכיוונים שהם יותר סנגוריאליים ואני לא יכולה כי התפקיד שלי זה לייצג את הנאשם, לשמש הפה שלו בבית משפט, אני חייבת לייצג את הטובה שלו. ובמובן הזה אם אני עכשיו אעשה משהו שהוא, אם אני אלך נגד הרצון שלו, בשם תחושת הצוותיות, בשם ההתגמשות עם הפרטנרים שלי, אני בעצם חוטאת לתפקיד שלי ואני ממש מבחינתי אני עושה, לא אגיד, עבירה אתית, אני לא יכולה להתקפל, להתגמש בנקודות האלה. זה משהו גם שדיברנו עליו לא פעם ולא פעמיים. אני חייבת לשמש הפה של הנאשם וחייבת לייצג את רצונו. אסור לי לעשות את זה אחרת."

בהקשר זה עלתה התהיה מצידם של אנשי מקצוע, שאינם סניגורים, בנוגע לתפקיד הסניגור הקהילתי ביחס לייצוג רצון הלקוח או טובת הלקוח וניכר כי משמעות המושגים וההבדל בינם מקבל תפנית. כך אמרה אחת הרכזות: "סניגוריה, אני חושבת שהשינוי המהותי שהוא [הסניגור] צריך לעשות זה באמת טובת הלקוח. טובת הלקוח זה רצון הלקוח בהליך הרגיל, אז פה טובת הלקוח היא רצון הלקוח אבל היא לא יכולה להיות מנותקת ממה שאנחנו הגדרנו בתוכנית השיקום [...] כאילו רצון הלקוח הוא לא מנותק ממה שאתה משדר לו כמה שנכון בשבילו." מדבריה של הרכזת עולה **הצורך להגדיר מחדש את המושגים "טובת הלקוח" ו"רצון הלקוח"** בהקשר של ייצוג נאשמים בבית המשפט הקהילתי ולחבר בין האינטרסים הטיפוליים לאלו המנחים את עבודת הייצוג. עולה השאלה, אם כן, האם תפקיד הסניגור הוא לשכנע את המשתתף לשתף פעולה עם התוכנית ואם כן באיזו עוצמה. השאלה עולה מתוך החשש לכך ששכנוע להוט מדי לשתף פעולה עם תוכנית השיקום בשעה שהמשתתף אינו רוצה בה, עלול לגרום למשבר אמון בין הסניגור והמשתתף וזיהויו כחלק מהמערכת ולא כמייצג המשתתף. בהקשר זה עולה התהיה עד כמה תפקידו של הסניגור לבדוק ולתקשר לבית המשפט מהן הסיבות בגינן המשתתף לא מעוניין לשתף פעולה עם התוכנית, כדי לקדם התוויית תוכנית שהולמת את רצונו, ואת עבודת השכנוע להשאיר לקצינת המבחן ולאנשי הטיפול.

2.ב. ביקורת על התפיסה הטיפולית של שירות המבחן כתוצאה מהבדלים בתפיסה המקצועית

נציגי שירות המבחן חשופים לביקורת מצידם של אנשי המשפט, בשל היותם שחקנים מרכזיים בבית המשפט הקהילתי. מצד הפרקליטות עיקר הביקורת מתמקדת באיזון שצריך להיעשות בין האינטרס הציבורי לבין אינטרסים שיקומיים של משתתפי התוכנית. במקרה זה המתח בין השיח המשפטי לשיח הטיפולי הוא שונה מהמתח הקשור לסניגורים ומתמקד **במתח בין האינטרס של הלקוח (שיקומו) לבין האינטרס הציבורי הרחב (שיקומו)**, לצד שיקולים נוספים החיצוניים לשיקומו הצר והעלולים להתנגש עם אינטרס השיקום שלו). האינטרס הציבורי מיוחס לא אחת לענישה, ופתרונות שיקומיים מיוחסים לאינטרסים של נאשמים או נידונים. לעתים השיקום משתלב כמשרת את האינטרס הציבורי, אך לעתים שיקום עלול להתנגש עם שיקולי מסוכנות והגנה על הציבור. במקרים של מתח וקונפליקט התביעה עשויה לתמוך בפתרונות ענישתיים, חרף אינטרס

השיקום של המשתתף. אחת הפרקליטות עמדה על המתח בין האינטרס הציבורי הרחב לבין אינטרס השיקום של המשתתף: "צריך להבין ששירות מבחן בהליך הקהילתי שלא כמו בהליך רגיל, הוא שחקן עם המון כוח ומאוד מכבדים את העמדה שלו. אם ביום מוקד רגיל, העמדה של שירות מבחן בסדר היא עמדה, ויש להתחשב בה במניין השיקולים. כאן יש לו משקל מאוד מאוד משמעותי. גם את זה צריך לחשוב אבל הציפייה שלי אי ששירות מבחן יתנהל באופן שיותר מקצועי, שמותאם לסביבת עבודה שלו. והציפייה שלי שהסגוריה גם תדע לכבד את המגבלות שלנו כאלה שמרימים את הדגל של האינטרס הציבורי ושל נפגעי העבירה ולא כל פעם תטען לאי הרשעה או תראה את ההליך המוצלח שהנאשם עבר כאיזה שהוא פרס [...] זה החוק ובן אדם שהודה בעבירה יורשע בפלילים. אז על הרקע הזה יש לנו הרבה חיכוכים."

מצד הסגוריה עיקר הביקורת עלה ביחס להיעדר גמישות בגבולות ובסנקציות המוטלות על משתתפי התוכנית, המתבטא ביחס נזופני ומבייש. היעדר הגמישות והנוזפות במשתתפים נתפסים כנעדרי תרומה ואף עלולים להזיק לתהליך השיקומי, כפי שטען אחד הסגורים: "לפעמים אני מרגיש שאפילו שירות המבחן לא מצליח להבין את המציאות של הנאשם. היו מקרים שהרגשתי שהם היו קצת קשים איתנו והיה אפשר באותה מידה לדווח על החודש האחרון שלו, באופן טיפה יותר חיובי. מה הוא כן הצליח ולא מה הוא לא הצליח לעשות. זה לפעמים קצת מקשה. צריך קצת לחוץ ולהראות: תראו, הוא עשה את זה ואת זה ואת זה. באופן ספציפי אני חושב שיש לי גם תפיסה מסוימת לגבי עניין של שימוש בסמים ואיך זה, וגם בשירות מבחן וגם בתביעה וגם בבית המשפט טאבו מאוד גדול סביב הדבר הזה, גישה מאוד חד ממדית, לגבי זה שאין מקום, אפס סבלנות לשימוש בסמים. אני חושב שהרבה פעמים זו טעות גם טקטית מול נאשמים. אם תנזוף זה לא יעזור, אנשים מפסיקים להשתמש לא בגלל שהם מרגישים בושה, להפך, הרבה פעמים בושה לא ממש עוזרת להם. אז במובן הזה לגרום להם להרגיש רע זה חסר טעם במקרה הטוב ואפקט שלילי במקרה הרע."

קציני מבחן הביעו מודעות לביקורת המועברת לעיתים על תהליך הטיפול בעיקר בהקשרים של המלצות שירות המבחן להוציא משתתף מהתוכנית. על אף ההבנה של העמדות המקצועיות השונות של אנשי המקצוע, נראה כי **הביקורת והקונפליקט גורמים לקציני המבחן להרגיש בין הפטיש והסדן האדורסריים**, כפי שעלה מדבריה של אחת מקצינות המבחן: "כשהכול הולך טוב, והמטופל מתקדם ועושה מה שהוא צריך ומשתף פעולה ומגיע ושומר על ניקיון מסמים או מה שזה לא יהיה, זה ירח דבש. איזה חמוד יוסי, כן, הוא על הכיפאק. **הבעיות מתחילות כשיש חילוקי דעות ואז כל אחד נכנס לתפקיד המסורתי שלו**: הסגור ינסה להוציא את העונש הכי קל שהוא יכול עבור הלקוח שלו, ואנחנו נעמוד על העמדה המקצועית שלנו: יוסי לא משתף פעולה כבר תקופה, זה לא תוך יום יומיים. אני יכולה להגיד עם יד על הלב, ההמלצה של להוציא בן אדם מהתוכנית, תהיה אחרי שבאמת כלו כל הקצים, שניסינו הכול וזה אני אומרת באחריות מלאה. אנחנו מבינים את המשמעות שאנחנו ממליצים להוציא מהתוכנית, באמת בכובד ראש. כשיש דברים כאלה. היו מקרים מאוד לא נעימים מול סגורים של ויכוחים, של מה פתאום ואם לא X אז בוא ננסה Y , אפילו שכבר ניסינו את Y . זה לא נעים מצד שני גם מול התביעות, נגיד בן אדם שפותח תיקים ויכולה להתקשר אלי התובעת ולהגיד לי: מה זה הדבר הזה? אני דורשת שתמליצו להוציא אותו מהתוכנית. לא יכול להיות שכן אדם משתתף בתוכנית וממשיך לעבור על החוק. הרבה פעמים אני מרגישה שאנחנו ממש בין הפטיש לסדן."

ג. היעדר גבולות ברורים בין התפקידים השונים

קיימים כמה מישקי עבודה בהם תוארו מצבים של **היעדר בהירות לגבי גבולות התפקיד המובילים למתח וחיכוך**. חלק מקציני המבחן תארו כיצד חילוקי הדעות, בעיקר עם הסניגורים, מובילים לחציית גבול, שעלולה לחבל בטיפול במשתתף וביצירת קשר טיפולי בינו לבין קצין המבחן. העניין תואר כמורכבות שהתרחשה בעבר, אם כי ניכר מדבריהם של קציני המבחן שהשתתפו במחקר, שיש צורך לשים לב גם היום לכך שחציית גבול מסוג זה לא תתרחש: יש מקרים ספציפיים שלפעמים הסנגור קצת תופס מקום של עובד סוציאלי, יש בלבול כזה. אני פחות מרגישה את זה היום אבל היו משתתפים מסוימים יותר בעבר שהייתי מרגישה שהקשר עם הסנגור לפעמים יותר קרוב מהקשר איתי. אני חושבת שחשוב שיהיה קשר קרוב עם הסנגור אבל הרבה פעמים הרגשתי שזה מחבל גם בקשר שאני מייצרת עם אותו משתתף. במובן הזה שיש אולי לפעמים מידע שלא עובר אלי או נוצרת קואליציה, שלא במכוון, בין הסנגור למשתתף ואז אני נשארת בחוץ ואני לא מצליחה לייצר קשר משמעותי [...] היו מקרים שמשותפים הרגישו שאנחנו בעצם באיזה שהוא אופן לא לטובתם ולא רואים את המורכבות שלהם. נוצרו לפעמים קשרים מורכבים ובעייתיים מול הסנגור שפגעו בהליך הטיפול של המשתתפים. זה משהו שאני פחות רואה היום, הדברים עלו ודוברו ואני חושבת שהצדדים מבינים שזה משהו שיכול להיות בעייתי ולפגום בהליך השיקום אבל זה משהו שיכול לקרות וצריך ממש להיזהר' (קצינת מבחן).

הגדרות התפקיד השונות בעבודת הצוות משפיעות על חלוקת המשימות בין נושאי התפקיד ומחייבת תזוזה וויתור על תפקידים מסוימים. אחד הסניגורים תיאר את **התזוזה המתחייבת מסניגורים ואת הוויתור על תפקידים אותם הם ממלאים בהליכים רגילים לטובת ביצועם על ידי קציני המבחן**: "זה מאוד לא פשוט, כמו שאמרנו, העניין הזה של עבודת צוות שעדיין כל אחד בא מהפרופסיה שלו עם הכללים שלו. זה לוותר על אגו, קצת לשחרר, אז אני יודע שהיו סניגורים שהמעבר הזה היה קצת קשה. מה זאת אומרת שקצין מבחן הוא זה שיגיד לו, אני שולט בנאשם, אני אגיד לו תעשה ככה ותעשה ככה."

מישק נוסף המתאפיין לעיתים **באי בהירות לגבי גבולות התפקיד הוא בין קצינות המבחן, העובדות הסוציאליות הקהילתיות ורכזות בית המשפט**. תוארו מצבים בהם עמימות בהגדרת הגבולות הובילה לחפיפה בהגדרות התפקיד ולמקרים בהם לא היה ברור מי אמור לטפל בסוגיה מסוימת: "נגיד בקשר עם הרווחה, מי אמור ליצור את הקשר הזה? גם אנחנו יכולים וגם העובדת הסוציאלית הקהילתית יכולה. קשרים עם ביטוח לאומי, גם אנחנו יכולים להיות וגם הרכזות של התוכנית יכולה. אני חושבת שחוץ ממה שקשור רק לטיפול, כמעט בכל שאר הדברים יכולה להיות זליגה או חפיפה בהגדרות תפקיד [...] הכי בולט זה העניין של החובות, מי אמור לטפל בזה? אנחנו? הרכזות? הסיוע המשפטי? העובדת הסוציאלית למיצועי זכויות ברווחה בכלל? מי אמור לטפל בזה? כנראה שהתשובה היא אנחנו כי אנחנו ה- *case manager* ואמורים לדאוג לכל הדברים האלה, אבל אני לא יודעת להתעסק עם הוצאה לפועל או המרכז לגביית קנסות אז אנחנו המון נעזרים ברכזות [...] אבל עדיין יש דברים שנופלים בין הכיסאות שזה מין חובות לעיריות ואני כאילו שוב, אין לי את הידע המקצועי להתעסק בזה" (קצינת מבחן).

חוק שימור המתח

הדימוי השכיח בתורת המשפט הטיפולי שנועד להמחיש את תרומת השילוב של הידע מתחום מדעי ההתנהגות לעשיית משפט בעל ערך טיפולי הוא "למזוג את היין הטיפולי לבקבוק המשפטי". היין מתואר כנוזל בעל סגולות ייחודיות, ידע מתחום מדעי ההתנהגות, הנמזג לבקבוק מוצק ואולי אף נוקשה, המסמל את החוקים והפרוצדורות המשפטיות. עולה השאלה מה קורה כאשר מוזגים את היין הטיפולי לבקבוק המשפטי? האם כמו

בחיים הנוזל נשאר אדיש לבקבוק וכל אחד מהם נותר במצב הצבירה שלו, או שמא הם מגיבים האחד לשני? במקרה הפרטי של בית המשפט הקהילתי, עולה השאלה מה קורה כאשר פועלת מסגרת שתכליתה שיקומית ואופן העבודה בה הוא שיתופי וצוותי בתוך מערכת אדוורסרית, לעומתית, שחלק ניכר מתכליתה הוא ענישה, הרתעה וגמול?

ניתוח יחסי הגומלין בין אנשי המקצוע בבית המשפט הקהילתי מאפשר הבנה מעמיקה בנוגע לדינמיקה בין היין לבקבוק. אנשי המקצוע מציינים את החשיבות של התגובה השיקומית לפשיעה ואת הערך שיש לתפיסה ולפרקטיקה הטיפולית שנשזרת בתפקידם של אנשי המשפט. עם זאת, כל העת ובאותה השכיחות מתוארים מוקדי מתח בין תכליות משפט וענישה אדוורסרית לבין יעדיו הטיפוליים של בית המשפט הקהילתי. כך מסומן קונפליקט בין סוגי שיח שונים, מטרות שונות, עמדות מוסריות שונות של הטיפול והמשפט הנוהג.

ההתנהלות ההרמונית בין אנשי המקצוע בבית המשפט הקהילתי תוארה כנובעת מהגדרה ברורה של גבולות התפקיד, הבנה מעמיקה של העמדות המקצועיות והאתיות השונות, כבוד הדדי וקיום פרומים שונים המאפשרים תקשורת, ליבון קונפליקטים והגעה להסכמות. המתח הפנימי שחוו אנשי המקצוע והמתח בין אנשי המקצוע תואר כתמונת מראה לגורמים להלימה. ביטויי המתח היו בהקשר לקונפליקט בין תפיסות טיפוליות לחובות האתיות של אנשי המשפט שעלו בהקשר של הזהות המקצועית האישית ובהקשר של מתח בין שימור עבודת צוות שיקומית לנאמנות לתפקיד האדוורסרי. ביטוי נוסף למתח היה קשור לביקורת על אופן העבודה של שירות המבחן ועל התפיסה הטיפולית שלו, וההקשר האחרון היה היעדר גבולות ברורים בין התפקידים, שהוביל להיעדר בהירות בנוגע לחלוקת התפקידים בין אנשי המקצוע.

ניתוח הראיונות מוביל למסקנה שיש להמשיך ולפתח את מבנה בית המשפט הקהילתי תוך התייחסות להגדרה ברורה של התפקידים השונים, הגדרה ברורה של העמדות הפרופסיונליות השונות – המשפטיות והטיפוליות ותאום ציפיות בינו והמשך קיום פרומים לתקשורת, העברת מידע, דיון בסוגיות עומק והגעה להסכמות ברמה העקרונית וברמת העבודה השוטפת. בנוסף למסקנה המתבקשת של חיזוק התנאים לעבודה הרמונית בין אנשי המקצוע, עולה ממצא נוסף מהראיונות והוא **החשיבות בשימור מידה מסוימת של מתח בין-מקצועי ובין-תפקידי בצורה שלא מאיימת על המבנה כולו, אך מסייעת לשמור על מטרות מקצועיות ואתיות**. נהוג לחשוב שמתח הוא תוצר של עבודת צוות לא מוצלחת או של מרחק שאינו ניתן לגישור בין מטרות השותפים. בניגוד לכך, ראיונות העומק עם הצוותים המקצועיים הצביעו על כך שלמתח שנוצר בין אנשי המקצוע בבית המשפט הקהילתי יש תכלית חשובה בהגדרת התפקידים השונים נוכח השינוי המבני המגולם בבית המשפט הקהילתי.

בהקשר זה, לוועדות ההיגוי ולשופטים בבית המשפט הקהילתי תפקיד חשוב. המעבר מהליך אדוורסרי שתכליתו בירור האמת, שמירה על האינטרס הציבורי העונשי-הרתעתי ועל הליך תקין להליך שתכליתו שיקומית משנה את האיזונים שאמורים להנחות את השופטים. שיקול הדעת בבית המשפט הקהילתי הופך משיקול דעת משפטי לשיקול דעת שיקומי-משפטי. לשופט אפוא תפקיד מכריע בהובלה ובעידוד הפעיל של תהליך השיקום בד בבד עם השמירה על תכליות המשפט האדוורסרי האמורות. בהקשר זה מתעוררת השאלה אם אין צורך להבנות את שיקול הדעת המשפטי-שיקומי של השופטים כדי לסייע בעריכת האיזונים בין שיקולים טיפוליים למשפטיים, וזאת משום שהאיזון (או המתח) בין השיקולים הללו הוא למעשה הצידוק לקיום הליך שיקום בין כתלי בית משפט ולא תחת שירותי הרווחה, ההסבר לכך שעל כס השיפוט יושב שופט ולא עובד סוציאלי.

4.4.2 שינויים בהגדרת התפקיד של התביעה הציבורית בבית המשפט הקהילתי

מודולה זו במחקר ביקשה לבחון את התפקיד המשתנה של התובע בבית המשפט הקהילתי. באמצעות כ-30 ראיונות עומק מובנים-למחצה עם פרקליטים/ות, סנגורים/ות, רכזים/ות, עו"סיות קהילתיות וקציני/ות מבחן שמילאו תפקיד קבוע בצוותים של בתי המשפט הקהילתיים, ותצפיות רבות בדיונים בבתי המשפט הקהילתיים ובישיבות צוות שקדמו לדיונים אלה, נחשפו השינויים הדרמטיים בתפיסת התפקיד של התובעים בבתי המשפט הקהילתיים מתפקידם המסורתי בהליכים פליליים "רגילים" לתובעים בבית המשפט הקהילתי.

במסגרת המחקר התמקדנו בארבע שאלות: (א) כיצד תובעי בתי המשפט הקהילתיים תופסים את תפקידם בתהליך? (ב) מהם ההבדלים בין ההתנהגויות, אתיקת העבודה והפרקטיקות של תובעי בתי המשפט הקהילתיים לתפקודם בבתי המשפט הרגילים? (ג) כיצד חברי הצוות האחרים בבתי המשפט הקהילתיים תופסים את תפקיד התובע בבתי המשפט הקהילתיים? (ד) עד כמה משפיע התפקיד השונה של התובע בבתי המשפט הקהילתיים על תפיסת התפקיד שלו בתהליך הפלילי הרגיל?

ניתוח הראיונות הוביל להמשגה של תפיסות התפקיד, החוויות האישיות, האתגרים והפרקטיקות הרווחות בקרב התובעים בבתי-המשפט הקהילתיים בישראל. פרק זה חושף את המתח והאתגרים הכרוכים במעבר של שחקני משפט בין מודלים אדוורסריים לבין מודלים המבוססים על שיתוף פעולה, ומספק המשגה של גבולות התפקיד של התביעה הציבורית כאשר זו פועלת במסגרת שיקומית-קהילתית, אשר עדיין כפופה לכללי המשפט הפלילי.

ממצאים

ממצאי הפרק מסודרים לאורך ארבעה צירים: (א) ציר עבודת הצוות, המשקף את המעבר מהליך אדוורסרי המבוסס על תחרות בין תביעה להגנה, להליך שיתופי שבו לאנשי הטיפול מקום מרכזי; (ב) הציר המקצועי, המשקף שינויים בתפיסות לגבי שורשי הפשיעה, הדרכים למיגורה והגדרת "האינטרס הציבורי"; (ג) ציר המשתתפות/ת המשקף את המעבר מקשר בלתי-אישי ובלתי-קיים כמעט בין תובעים לנאשמים, לקשר משמעותי, מתמשך שיש בו השפעה על התנהגות הנאשמים; (ד) הציר האישי, המשקף את ההתלהבות שחשים פרקליטים מתפקידם החדש, לצד קשיים ואתגרים. להלן נפרט על כל אחד מצירים אלה.

א. ציר עבודת הצוות – תנועה בין אדוורסריות לשיתופיות

במסגרת המודל של בית המשפט הקהילתי, עובדים כל חברי הצוות המגיעים מדיסיפלינות שונות כצוות אחד למען מטרה משותפת. עורכי הדין בצוות (התובעים והסניגורים) מצופים במידה מסוימת לשים בצד את העמדות האדוורסריות שלהם ולעבוד ביחד בשיתוף פעולה מלא¹⁰. **המעבר מאדוורסריות לשיתופיות תואר גם על ידי התובעים וגם על ידי הסניגורים כאתגר הדורש הסתגלות**, בעיקר עבור אלה שעיקר עבודתם אינה במסגרת בית המשפט הקהילתי. אנשי הצוות תיארו **תהליך של בניית אמון הדדי ביניהם כמרכיב החשוב והמרכזי ביותר לצורך מעבר למודל עבודה שיתופי**. ענת, תובעת בבית המשפט הקהילתי, תיארה את יחסי האמון בין חברי הצוות באופן הבא: "יש לנו יחסים מדהימים בצוות... נעים לנו אחד עם השני וזה משליך על הקטע המקצועי."

¹⁰ להרחבה בנושא עבודת הצוות על ההרמוניה שהיא דורשת מחד גיסא ועל המתחים שעדיין נותרים בין אנשי המקצוע השונים מאידך גיסא, ראו תת-פרק 4.4.1.

כשאתה סומך על בן אדם זה בא לידי ביטוי ביחסי עבודה טובים ויש אמון. לא עם כל סניגור, אבל יש את הצוות הפנימי של הסניגורים, היחסים איתם מעולים ואני סומכת במאה אחוז עליהם שלא יבואו ויבקשו דרישות בלתי אפשריות, יש הבנה ברורה בכניסה להליך מה גבול היכולת של כל אחד... שיתוף הפעולה והעבודה בצוות זה הגורם מספר אחת להצלחה". כפי שעלה מהראיונות, האמון בין חברי הצוות נבנה כאשר יש חברי צוות קבועים מכל דיסיפלינה ונוצרים יחסי עבודה מתמשכים לטווח הארוך, בייחוד בין עורכי הדין.

עוד עלה מהראיונות כי האמון של התביעה בחברי הצוות האחרים וכן מידת הבטחון של התביעה בתהליך עצמו בבית המשפט הקהילתי, מאפשר לתביעה עם הזמן להכניס לתהליך בבית המשפט הקהילתי תיקים יותר חמורים. בהתאמה, האמון ההדדי מאפשר גם לסניגורים בצוות המשפטי לשתף בנוגע לאינפורמציה הנוגעת לנאשמים שהם מייצגים, גם בנוגע למעידות בתהליך, מתוך בטחון שלא כל מעידה תוביל לסיום התהליך. יחד עם זאת עלה מהראיונות שכאשר "מעגל האמון" נשבר מסיבה זו או אחרת, חברי הצוות חוזרים לעמדות האדוורסריות המסורתיות שלהם באופן שעשוי לפגום בתהליך שיקומי-טיפולי של הנאשם.

עבודת צוות מתואמת – Backstage- Front-stage teamwork

במסגרת הראיונות עלתה הדינמיקה המעניינת של עבודת הצוות מאחורי הקלעים (בישיבות הבוקר, בישיבות הצוות ואף מחוץ לאולם) וכן עבודת הצוות המתואמת בזמן הדיונים בבית המשפט. **עבודת הצוות מאחורי הקלעים מתואמת כשיתופית** וכוללת החלפת אינפורמציה, ליבון מחלוקות ותכנון של המסרים המאוחדים שיועברו לנאשם במסגרת הדיון המשפטי. יחד עם זאת, **כאשר חברי הצוות לא מצליחים להגיע להסכמות במסגרת העבודה מאחורי הקלעים, הם חוזרים לנבועים האדוורסריים** שלהם במסגרת הדיון המשפטי וכל צד מציג את עמדתו.

בהקשר של תפקיד התובע בישיבות הבוקר "מאחורי הקלעים" עולה כי לתובע יש תפקיד משמעותי במהלך ישיבות אלה, שכולל **פיקוח על התקדמות התוכנית הטיפולית, ליבון קשיים וקבלת אינפורמציה משירות המבחן ומעורבות משמעותית בקבלת ההחלטות** גם בהקשרים הטיפוליים ובמציאת פתרונות יצירתיים. כאשר בוחנים את תפקיד התובע "בקדמת הבמה" בדיונים המשפטיים, תפקיד התובע מתואר על ידי כל חברי הצוות, בדומה לזה של השופט, ככזה **המתמקד בהצבת הגבולות עבור הנאשם** תוך מתן תזכורות לגבי המסגרת המשפטית שבה הוא נמצא מצד אחד, וחיזוק הנאשם ועידודו להמשיך בתהליך מצד שני. נדב, סניגור בבית המשפט הקהילתי, תיאר את תפקיד התובע הקהילתי בדיונים מנקודת מבטו: "התביעה מייצגת את האינטרס של המדינה, היא גם מחזקת אותו וגם נוזפת בו כשצריך. במובן מסוים זה גם מה שבית המשפט עושה, אבל אני חושב שרוב הנאשמים מצליחים לעשות את ההבחנה בין הגופים, בית המשפט זה הגוף עם יותר סמכות והוא מחליט מה שקורה, והתביעה זה כאילו הגוף שמולו ולכן חיזוק חיובי שלהם הוא במובן מסוים לעתים יכול להיות יותר בעל משמעות עבור הנאשם, כי זה כאילו אלה שתובעים אותו".

שמירה על גבולות התפקיד

כאמור, העבודה השיתופית של התביעה יחד עם שאר חברי הצוות בבית המשפט הקהילתי מיצבה את התביעה כמי שלוקחת חלק משמעותי במציאת פתרונות יצירתיים על מנת לקדם את התהליך הטיפולי. יחד עם זאת, עלה במסגרת המחקר כי **לעיתים יש טשטוש גבולות בין חברי הצוות ואף היפוכי תפקידים**, דבר שיוצר אתגר הן עבור התביעה הן עבור הסניגוריה, ביחס לשמירה על גבולות התפקיד שלהם. האתגר המרכזי שעלה בנוגע

לעבודת הצוות הוא לשמור על גבולות התפקיד בתוך הצוות. שכן, למרות המטרה המשותפת של כל חברי הצוות להצלחת התהליך, עדיין נשמרות המטרות הקלאסיות שהן לייצג את האינטרס הציבורי ולהבטיח את ביטחון הציבור. לכן, כאשר התהליך כבר אינו משיג את מטרותיו, תובעים מתארים את האתגר ככזה שמצריך לצאת "מתוך המעגל הצוותי המחבק" ולעמוד על סיום התהליך או על הטלת סנקציות מסוימות כשנדרש. תמר, פרקליטה בבית המשפט הקהילתי, תיארה את הקושי של התובע הקהילתי לצאת "מהמעגל המחבק" של השיתופיות ולהביע במקרים המתאימים עמדה שאינה מתיישבת עם יתר חברי הצוות: "תפקיד (התובע) הוא בעיניי לפעמים תפקיד הכפוי טובה בכל ההליך. הוא מרים את הדגל כשדברים לא הולכים כמו שצריך או במרכאות הוא "מקלקל" לכולם כי הוא לא שותף לפעמים לאווירה של השיתוף והשמחה והטקסיות הזאת, אז הוא לפעמים נתפס כמקלקל ומפריע, אבל זה לא צריך להבהיל אותנו. יש לנו כאן תפקיד שהוא תפקיד כפול. שהוא גם תפקיד שמקדם את הנאשם בתוך ההליך הטיפולי עם כל הכלים שיש לנו לעשות את זה. עם המילים הטובות ועם המילים הפחות טובות כשצריך, ויש לנו את התפקיד של האינטרס הציבורי. ואנחנו צריכים לדעת וזה כבר ענין של מיומנות, לדעת מתי אנחנו יוצאים מאווירת המעגל... ומתי אנחנו צריכים עכשיו להעדיף את האינטרס הציבורי ולא את האינטרס של הנאשם, לראות שהתהליך לא מתקדם כמו שצריך, לבקש לסיים אותו במקרים שצריך, להזכיר לכולם גם שיש מטרות אחרות, מלבד השיקום של הנאשם". בהקשר זה, עלה כי הכללים המשפטיים והמסגרת האדוורסרית של המשפט הפלילי הקלאסי עדיין רלוונטיים בתוך התהליך השיתופי, משום שהם מאפשרים לעורכי הדין לשמר את גבולות התפקיד, בייחוד כאשר אין הסכמות בין הצדדים.

ב. הציר המקצועי – בין ענישה לטיפול – שינוי הפרדיגמה של התביעה

המודל של בתי המשפט הקהילתיים, מתמקד בתהליך של טיפול ושיקום, שאמור להחליף, ככל שהוא מסתיים בהצלחה, ענישה מאחורי סורג וברית. התביעה נדרשת במסגרת הזו לעבור ממודל של ענישה למודל של שיקום וטיפול. שינוי זה במסגרת התהליך בבית המשפט הקהילתי בא לידי ביטוי לא רק בשינוי התפיסה בנוגע לאינטרס הציבורי והרחבתו גם למטרות שיקום וטיפול, אלא גם בעובדה **שהצלחת התהליך הטיפולי הופכת להיות מטרה בפני עצמה גם עבור התביעה**. מדובר בשינוי משמעותי של הפרדיגמה הקלאסית של התביעה במסגרת ההליך הפלילי. יחד עם זאת, כפי שעולה ממצאי המחקר, התביעה ממשיכה לנוע על הציר שבין ענישה לשיקום, ולא מדובר ב"נטישה" מוחלטת של המטרות הענישתיות, אלא בהתאמה של עמדות התביעה בהתאם להתקדמות הנאשם בתהליך השיקום. התנועה של התביעה על פני הציר בין ענישה לשיקום משרתת את מטרות המודל של בית המשפט הקהילתי, שנשען על הסמכות של בית המשפט לפקח על התקדמות התהליך הטיפולי, ולהטיל סנקציות במידת הצורך.

ענת, תובעת בבית המשפט הקהילתי, הסבירה את השינוי שהתובע הקהילתי נדרש לעבור בתפיסת עולמו המקצועית באופן הבא: "בהליך הרגיל כל מה שאני רואה לנגד עיניי זה את האינטרס הציבורי, אם זו עבירה חמורה וראוי להעניש – זה להעניש בחומרה. התפקיד שלי זה לטעון ולהראות לבית משפט את הנזק, את המסר שהציבור חייב לקבל, את מדיניות הענישה, אני רואה צד אחד והסנגור רואה צד של הנאשם ואת הפן השיקומי וכולי... והשופט מחליט... פה [בבית המשפט הקהילתי] כולנו מתגייסים למען הצלחת ההליך, ושוב זה לא על חשבון האינטרס הציבורי, פה היופי של התובע.... **המושג אינטרס ציבורי מקבל משמעות מאוד רחבה**". התנועה על פני הציר שבין ענישה לשיקום מייצרת אתגרים ודילמות עבור התביעה לאורך כל שלבי התהליך: החל

מההחלטה, בשלב הראשון, לגבי איזה תיקים יכנסו לבית המשפט הקהילתי, דרך שלבי הפיקוח על התהליך, לגבי מידת ההכלה של מעידות במהלך התהליך הטיפולי, וכלה בהחלטה מתי התביעה מבקשת לסיים את התהליך כשהוא אינו מצליח.

תמה מרכזית שעלתה בראיונות אנשי הצוות בנוגע לתפקידו של התובע הקהילתי היא **היכולת של התובע לגלות טולרנטיות כלפי מעידות בהליך הטיפולי**. השאלה היכן עובר קו הגבול, ומתי התביעה מבקשת לסיים הליך שיקומי של נאשם, היא שאלה מורכבת ומהווה את אחד האתגרים המשמעותיים של התובע הקהילתי בתפקיד. התובע הקהילתי נדרש להכיר את שלבי ההליך הטיפולי ולגלות הבנה למעידות של הנאשם במהלך התהליך. **מנגד, נדרש התובע לעמוד על המשמר כאשר ההליך הטיפולי מיצה את עצמו** ולדרוש לסיים את ההליך כאשר יש ההליך לא מצליח לצמצם את המסוכנות של הנאשם. תמר, פרקליטה בבית המשפט הקהילתי, תיארה כיצד היא תופסת את תפקידה במהלך ניהול ההליך השיקומי בבית המשפט: "צריך לראות אחרת את המערכת, את הנאשמים, את הטובה של כולם, להצליח לראות את סוף הדרך. כמו באיזה שהיא רכבת הרים, את יודעת, שבדיקת כשהתיק נמצא באמצע הלופ או באיזה שהיא ירידה מסוכנת, את כבר עמדת שם הרבה פעמים ואת יודעת שזה יכול להיגמר בסדר, להשרות את הביטחון הזה שאנחנו נמצאים כאן... לפעמים להחזיק בשבילם את התקווה הזאת כשהם כושלים, להגיד להם: אני יודעת שאתה יכול אחרת, ראיתי אותך כבר במצבים יותר גרועים מזה, אתה תצליח. זה תפקיד שאין אותו לתובע בשום קונסטלציה אחרת". כפי שעלה מהראיונות, **התביעה מגלה גמישות רבה בהליך הקהילתי ביחס לעמדותיה בהליך הפלילי הקלאסי**, עד לגבול בו התהליך השיקומי כבר אינו משיג את מטרותיו והאינטרס הציבורי בכללותו נפגע.

ג. ציר היחסים עם המשתתף/ת – שימוש בסנקציות מול תמיכה והכלה

ציר זה מתייחס למערכת היחסים של התביעה עם המשתתף בבית המשפט הקהילתי. כבר בעצם קיומה של "מערכת יחסים" כלשהי טמון חידוש משמעותי לעומת ההליך הפלילי הרגיל, שבו אין לתביעה כל קשר עם הנאשם. בהקשר הזה, התביעה בבית המשפט הקהילתי נדרשת להתאים לא רק את מטרותיה, אלא גם את הדרך שבה היא מופיעה במהלך הדיונים בבית המשפט. התובע הקהילתי מצופה לאמץ טכניקות טיפוליות במהלך ההופעה בבית המשפט, כמו שיח מכבד ומכיל עם המשתתף, פנייה ישירה אליו, הקשבה פעילה, שימוש בחיזוקים במהלך התהליך והתנהלות רגישת-טראומה. מתוך ראיונות העומק עלה כי "מערכת היחסים" של התובע עם המשתתף, אינה מסתכמת רק במהלך הדיונים באולם, אלא יכולה להימשך בשיח לא פורמלי של התובעים עם משתתפים גם מחוץ לאולם לפני או אחרי דיונים, דבר שיוצר **מערכת יחסים שונה ומיוחדת ביניהם**.

ממצאי המחקר חושפים כי **לעידוד ולתמיכה שמגיעים מצד התביעה יש אפקט משמעותי במתן מוטיבציה למשתתפים** במהלך התהליך, בדומה לזה שמגיע מהשופט/ת. משתתפים מביעים את ההערכה שלהם במכתבי מעבר שלב, במכתבי סיום, בפני הסניגורים שלהם וקציני מבחן, ונראה כי התובעים משמעותיים עבורם לא פחות מחברי הצוות האחרים. המרואיינים שיערו כי הסיבה לכך היא שהתובעים מייצגים עבור המשתתף את המדינה שהעמידה אותם לדין, **ומחוות של עידוד והכלה מצד התביעה מחזקות את אמונם בתביעה ובמערכת אכיפת החוק באופן כללי**. אפרת, רכזת בבית המשפט הקהילתי, עמדה על המשמעות שיש לחיזוקים שנאמרים על ידי התובעים הקהילתיים עבור המשתתפים: "כי הם יודעים שהיא [התובעת] עושה את זה כשהיא באמת מאמינה להם, בהם. שהיא רואה את השינוי שלהם. הם יודעים שזה לא התפקיד הקלאסי שלה, הם יודעים את זה. הם היו במיליון הליכים פליליים וראו מיליון תובעים. מבחינתם התביעה זה האיש הרע בסיפור, הם מפחדים

מתובעים. ואז עומדת באולם תובעת שכשהם עושים תהליך, מביעה כזו התרגשות, פליאה ותמיכה בהם, הם ממש חווים את זה כמשהו מאוד חזק. גם השופטת, זה בעצם שני הגורמים בהקשר הזה". **חשיבות השיח הרגשי עם המשתתפים עבור התובעים, כפי שעלתה מהראיונות, מדגישה את הצורך בביצוע הכשרות מתאימות לתובעים ולחברי הצוות בכלל, כדי למקסם את הפוטנציאל הטיפולי הטמון בשיח מסוג זה שאינו מהווה חלק מהתפקיד הקלאסי שלהם בהליכים פליליים רגילים.**

ד. הציר האישי - בין מעורבות רגשית וחשיפה אישית לבין ריחוק מקצועי וסמכותיות

ציר זה נוגע להשפעות של התהליך על התובעים הקהילתיים והאתגרים שהוא מציג בפניהם. מחד, התובעים והתובעות נדרשים להיות הגורם הסמכותי ומציב הגבולות בתהליך, ומאידך, מצופה מהם לקיים קשר בין-אישי מטפח עם משתתפי התוכנית ולהיות מושקעים בהצלחתם בתהליך הטיפולי. תובעים ותובעות דיברו על **האתגר בביצוע התפקיד במקרים בהם התהליך השיקומי לא הסתיים בהצלחה**, כאשר הם נדרשו לחזור לכובעים הקלאסיים של התביעה ולעיתים אף לדרוש ענישה מאחורי סורג ובריא. בשל הקשרים הבין-אישיים המיוחדים שנוצרים עם משתתפים קיים קושי רגשי לחזור ל"תפקיד הקלאסי" במקרים שזה נדרש. בנוסף, עלה מהראיונות עם התובעים והתובעות הצורך להסביר ולהצדיק את תפקידם מול חבריהם למקצוע – הן סניגורים והן תובעים שאינם משתייכים לבית המשפט הקהילתי – אשר רואים בתהליך בבית המשפט הקהילתי "נטישה" של העמדות הקלאסיות, התרככות שאינה מותאמת לתובעת/ת.

לסיכום, הממצאים מעניקים תובנות בנוגע לשינוי תפיסת התפקיד ודרכי הפעולה של התובעים בבית המשפט הקהילתי. העבודה כחלק מצוות בית המשפט הקהילתי מצריכה מהתובעת/ת הבנה מעמיקה של המצוקות עמן מתמודדים נאשמים ונסיבות חייהם, התמצאות בתהליכים טיפוליים והיכרות עם כלים של הנעה ויצירת אמון בהם ניתן לעשות שימוש תוך כדי ההליך המשפטי. אלו מחייבים הכשרה מיוחדת ומתמשכת. תובנות אלה עשויות לתרום ליצירת קווים מנחים לדמותו של התובע הקהילתי, באופן שיוכל לתרום ליעילות ההליך השיקומי-טיפולי תוך שמירה על הגבולות המשפטיים הנדרשים. יש בכוחן גם לסייע לפיתוח הכשרות מתאימות לתובעים קהילתיים, ובמידה מסויימת גם לתובעים בבתי משפט פליליים רגילים.

4.4.3 מהי "הצלחה" ברמה המערכתית והפרטנית מפרספקטיבות בעלי התפקידים בפרויקט

התמקדנו בשאלה מהי הצלחה בראיית הפרויקט, הן ברמה המערכתית-חברתית החורגת מן התיק הספציפי והן ברמה הפרטנית של המשתתף המסוים. בחלק זה נסקור את פרספקטיבות המרואיינים בחלוקה לתמות המרכזיות שעלו מתוך ניתוחי הראיונות. תמות אלה יודגמו בצירוף ציטוטים נבחרים מתוך תמלולי הראיונות.

א. מהי הצלחה ברמה המערכתית בראיית הפרויקט?

עוד בשלב המחקר המלווה חברי ועדת ההיגוי והמפעילים הדגישו מספר מטרות מרכזיות שהשגתן תהווה הצלחה ברמה המערכתית של הפרויקט: הורדת שיעורי רצידיביזם בעבירות קלות ובינוניות; שיקום במובן הרחב והעמוק דרך התערבות שתתן מענה לשלל צרכי המשתתפים ותסייע להם להשתלב מחדש בחברה ולשקם את המשפחה כולה; הגברת האמון והלגיטימציה של המערכת בעיני האזרחים באמצעות הגברת תחושת הבטחון ותחושה של האזרח בשוליים כי המדינה "רואה אותו"; שינוי עמדות ותפיסות בקרב אנשי המערכת והציבור הרחב ביחס לפשיעה ולעבריינות באמצעות אימוץ תפיסה המרחיבה את ההכרה באחריות חברתית; וחיזוק קהילות מוחלשות באמצעות הורדת הפשיעה והקטנת התחלואות האחרות הכרוכות בה.

מטרות רחבות אלה חזרו על עצמן גם בראיונות העומק במחקר הנוכחי, בדגש על הפחתת שיעורי הרצידיביזם בקרב המשתתפים (להבדיל ממיגור ומניעה מוחלטת) ומתן מענה רחב לבעיית הדלת המסתובבת על-ידי תהליך של שיקום עמוק והוליסטי. אחד המרואיינים הסביר: "האינטרס הציבורי בא על סיפוקו כשאנו מחזירים לחברה נאשם משוקם, עובד, שיודע להכיר בערך עצמו, נאשם שיש לו קבוצת תמיכה ויכול לתמוך גם באנשים אחרים, נאשם שמסוגל להחזיר למתלונן פיצוי על מה שהוא עשה. הרבה נאשמים שלנו נשארים בתהליך כמתנדבים והם מה שנקרא חונכים או ממש מלווים אחרים". אחד מקציני המבחן הוסיף כי המטרה היא "שאני אהיה קצין המבחן האחרון ש(המשתתף) מכיר". לצד זאת, בניגוד לאתוס השיקום העמוק, נשמעו גם קולות פרגמטיים יותר בקרב המרואיינים. חלקם סברו כי לא חייבים להגיע לשיקום מלא והוליסטי על מנת לראות בפרויקט הצלחה, אלא די בכך שהושגה המטרה של אי-עבריינות: "להוציא מאדם את העוקץ העברייני זו הצלחה, גם אם לא הצלחת בדברים אחרים. אם לא עברת עבירות אחרות – מצוין. אם אתה חי את החיים שלך ואתה לא מטריח כל הזמן את המערכת המשפטית בתיקים בעבירות פליליות (...) זו הצלחה".

חלק מהמרואיינים ציינו כי גם אם מבחינה מספרית לא כל המשתתפים יגיעו לסיום התוכנית, מבחינה מערכתית הפרויקט יוגדר כהצלחה אם חלק מהמשתתפים יסיימו את התוכנית על כלל שלביה. אחת המרואיינות ציינה כי **היעד אליו יש לשאוף הוא 50% הצלחה**: "אם מבטיחים לי מחר בבוקר ש- 50% מכל מי שנכנס מצליח בתהליך – אני חותמת. זה יהיה מדהים". מרואיין אחר אמר שהקסם של הפרויקט הוא הרעיון שכל אדם הוא עולם ומלואו. לכן, גם אם סטטיסטית יסתבר כי הפרויקט בטל בשישים מבחינת אחוז המשתתפים שאכן מסיימים את התוכנית ולא חוזרים לבצע עבירות, העובדה שמצליחים להציל נאשם מסוים הופכת את הפרויקט לבעל ערך. כדוגמא, הוא תיאר את אחד המשתתפים כ"כוכב" שלו – בחור צעיר מרובה בעיות ששהה בכלא כבר מספר פעמים. כשהחל את התהליך בבית-המשפט הקהילתי בקושי הוציא מילה. היה קשה לדובב אותו. ככל שהתהליך התקדם, הוא החל לפרוח. נכנס לטיפול משמעותי ועשה כבוד דרך עצומה. אמו הגיעה לבית-המשפט כעבור חצי שנה והודתה על כי "החזרתם לי את הילד". אותו מרואיין ציין: "אני אומר: וואלה, 40 ייכשלו סביבו. הצלנו אותו! זה גם משהו. סטטיסטית הוא לא ישנה, אבל הוא עולם ומלואו".

תמה שבלטה במחקר הנוכחי היא **חשיבותן של אינטגרציה חברתית והכללה**, דהיינו תפיסת הפרויקט ככזה שאמור לגרום לקהילה לראות את עוברי החוק כחלק בלתי נפרד ממנה. אחת מהמראיינות תיארה את חשיבות הקהילה בהצלחה המערכתית של הפרויקט: "בלי הקהילה אדם לא יוכל להשתקם, אני חושבת שזה דבר שצריך לקרות במקביל – גם תהליך השינוי (האישי של הנאשם) וגם תהליך השינוי שהקהילה צריכה לעבור כדי לקלוט אותו". מראיינת אחרת הוסיפה כי הצלחת הפרויקט לא תושג אם "אדם יעשה תהליך של 180 מעלות אך השכנים יתנגדו להכניס אותו לשכונה". מראיין נוסף הסביר: "זה שמישהו מהקהילה אומר: כל הכבוד על השינוי שאתה עושה, או בוא שב אתי לכוס קפה, או אני רואה אותך כבנאדם – יש לזה הרבה אפקט". המראיינים הדגישו עוד את חשיבותו של יצירת שינוי בקהילה בקרב שירותים, ארגונים ואנשי מקצוע ביחס לעוברי חוק: "שראש העיר יראה את עוברי החוק כקהל יעד שלו, אוכלוסיה שהוא צריך לתת לה שירות"; "בעירייה היה שינוי תפיסה דרמטי: היום הם מתדפקים על דלתותינו". אחת מהעו"סיות הקהילתיות העידה כי כשהמשתתפים מגיעים בליווי קצינת מבחן או מתנדבים לקבל שירות ברשויות השונות היחס אליהם משתנה: "אני ראיתי את זה במו עיניי, שפקידה כל כך התרגשה מסיפור חיים ורצתה אפילו לבכות. אז יופי, היא ראתה את הבנאדם והמצוקה ולא זה שהוא עבריי, ואותו בנאדם ראה שהפקידה רוצה לעזור לו. זה מדהים. אני חושבת ששם אפשר לשים "וי" ומשם יגיעו המטרות היותר גדולות (...). משינוי היחס יגיעו המטרות של רצידיביזם וחיזוק (בטחון של) תושבים". על מנת שהפרויקט יצליח ברמה הרחבה יש אפוא צורך ליצור מחויבות, אחריות ושותפות עם הקהילה. כיון שבסוף התהליך אין את המעטפת ש"חיבקה" את המשתתפים בתוך התהליך, מתחדד הצורך במציאה ובהנגשה של פלטפורמות ותשתיות בתוך הקהילה שתוכלנה לשמר את ההישגים שלהם ולאפשר להם להמשיך בשיקום ארוך טווח. כפי שאחד המראיינים הדגיש: "היופי הוא רגע להסתכל איך אנחנו יכולים לייצר מענים או לקחת את הכוחות שיש בקהילה למענם".

תמה נוספת שהתגבשה והתעצמה בסבב הראיונות במחקר הנוכחי עניינה **הגברת השימוש בהליכי שיקום במערכת המשפט הפלילי תוך הפחתת השימוש בכליאה**. תמה זאת אכן משתלבת עם תהליכי שינוי רחבים שמתרחשים במערכת המשפט הפלילי בחמש השנים האחרונות, ובכללם שינוי מדיניות גם בתוככי הפרקליטות עצמה ושימת דגש על פיתוח דרכי שיקום חלופיים למאסר. חלק מהמראיינים הדגישו כי בסופו של יום הצלחת הפרויקט ברמה המערכתית היא ביכולת לייצר פתרונות שיקום: "בסוף המבחן הוא מה יגרום לאדם להשתקם. אנחנו צריכים לזרוק לו את חבל ההצלה הזה ולהתחיל לעבוד איתו".

המראיינים הדגישו עוד את פוטנציאל הפרויקט **בבנייה ובחיזוק האמון בסוכני המערכת**. באמצעות אימוץ מודל בית-המשפט הקהילתי, בית המשפט יכול לתקן את חווית הניכור ואת אובדן האמון בממסד: "פתאום הנאשם מבין שהמערכת גם רואה אותו ומדברת וחושבת עליו ורוצה לעזור לו ולוקחת אותו כמעט יד ביד למיצוי הזכויות שלו, והחברים שלו והסביבה הקרובה רואה את זה". המראיינים הדגישו את החשיבות ביצירת שינוי חיובי המגיע דווקא מאנשי המערכת עצמם: "שופטים הם אנשים שנתפסים בעיניהם (בעיני המטופלים) כאנשים קשים, רק שולחים אותם לכלא. פה יש שיח אחר מול השופט, לפעמים רואים אותו כאבא"; "אני שומעת מהם שהם תופסים בהתחלה את הפרקליטה כמו המפלצת הכי גדולה, האויב הגדול ביותר. מבחינתם תובעת מייצגת את כל הרע שספגו לאורך כל השנים (...). אבל מדיון לדיון את רואה את שכבות הבצל מוסרות". **יצירת חוויה מיטיבה וקשר מיטיב עם אנשי המערכת מחוללת שינוי ביחס של המשתתפים לרשויות האכיפה** לאורך התהליך: "השינוי התפיסתי מוחק את התפיסה הקודמת שכולם נגדי, וכולם רוצים ברעתי, וזה פועל כמו קסם".

ברמה המערכתית המרואיינים הצביעו על **התנגשות חזיתית שמתרחשת לעתים בין שני תתי-אינטרסים החוסים תחת האינטרס הציבורי הרחב**. האינטרס השיקומי מוכר על-ידי התובעים כאינטרס ציבורי לגיטימי, אך ככלל, עומד בסתירה לשיקולים שבבסיס הטלת עונשי מאסר. בסופו של דבר, במקרים שבהם נשקפת מסוכנות, בעיקר בתיקי אלימות, אינטרס השיקום נסוג לעתים מפני אינטרס ההגנה על הציבור. אחד התובעים תיאר את המתח שבין הצלחה אישית של משתתפת לבין שיקולי מסוכנות: "אני מקבל את הטענה שאם מישהי לא קמה בבוקר אף פעם כל החיים, ופה בזכות הקהילתי היא כל יום הולכת לעבודה בשמונה בבוקר, אז זו הצלחה עצומה. אבל אם עדיין סיכוי טוב שמחר היא תדקור את החברה שלה אז כתובע, מבחינתי, זה לא הצלחה. היא מסכנת את הסביבה. אני רוצה גם את ההצלחה האישית אבל גם להפחית סיכון מהסביבה". פרקליטה אחרת אמרה כי יש דרישות שהן קו אדום: "לא אחשוף נפגעי עבירה לסיכונים נמשכים". מתח נוסף שהוזכר נוגע למשאבים הכלכליים הכרוכים בהשגת שיקום הוליסטי וירידה בעבריינות החוזרת: "אם אנחנו נחסוך עוד 100 אנשים שישבו בכלא ולעומת זאת מן הצד השני יהפכו לאזרחים מועילים, מרוויחים ומפרנסים וכו', אז התקן של אותו פרקליט שיתעסק רק עם זה הוא כאין ואפס"; "זהו שיקול כספי—מה יותר זול? מאסר או ירידה בפשיעה, גם אם לא לאפס?". בראייה המערכתית, היו שהעלו גם את **מגבלות המודל מבחינת היכולת לוודא הצלחה** מנקודת המבט של המעגלים הסובבים את המשתתפים. בהקשר זה הסבירה אחת התובעות: "אנחנו לא יודעים הכול. למשל: אישה של גבר אלים, אני לא יודעת מה היא חווה. לא שמעתי את הצד שלה. רואים רק את ההצלחה שלו ואת הצד שלו, אבל מה זה עזר לה – לא ברור, לא יודעים".

ב. מהי הצלחה ברמה הפרטנית עבור משתתפי ההליך בבית המשפט הקהילתי בעיני אנשי המקצוע?

מדדים להצלחה

נוסף על תפיסות אנשי המקצוע ביחס למדדי ההצלחה של הפרויקט ברמה המערכתית, ביקשנו להבין מהי בעיניהם הצלחה ברמה הפרטנית של המשתתף. בהסתכלות ראשונית עלו מן הנרטיבים של אנשי המקצוע המדדים הפורמליים להצלחה אישית. מדדים אלה כוללים **סיום פורמלי של התוכנית על כל חמשת שלביה, אי-פתיחת תיקים נוספים, ניקיון וגמילה מהתמכרות ושיתוף-פעולה מלא עם שירות המבחן**. רבים הזכירו **תהליך של יצירת שינוי משמעותי** כפרמטר חשוב בהגדרת הצלחה. שינוי כזה כולל בראש ובראשונה הפסקה של אורח החיים העברייני, השתלבות בחברה ובמעגל התעסוקה וקיום שיגרה יציבה ונורמטיבית. אחת הרכזות תיארה: "את רואה שלבנאדם יש משהו יומיומי, איזושהי שיגרת יום יום שהיא בריאה יחסית, משהו שהוא מרגיש איתה טוב. תובעת אחרת הגדירה את השינוי כ"התיישרות על איזשהם פסים מאורגנים". קצינת מבחן תיארה את השינוי כ"לחיות חיים טיפה יותר שלווים". אנשי המקצוע תיארו סיפורי חיים של שינוי מקצה לקצה, משתתפים שעשו "שינוי של 180 מעלות בכל תחומי החיים". אחת הפרקליטות הזכירה את סיפורו של עבריין שבילה את רוב שנותיו בכלא. בעקבות התהליך בבית-המשפט הקהילתי הוא התנקה מסמים, למד מקצוע ו"עבר ממש מהפך בחייו". הפרקליטה תיארה כיצד ניתן לזהות את השינוי אפילו דרך הבדלי הדיבור שסיגל המשתתף: "בהתחלה היה אומר 'אכלו לי, שתו לי', ואחר כך 'איך אני שמח ללכת לקום לעבודה'". אחד הסנגורים סיכם ואמר: "מי שלוקח את העזרה בשתי ידיים ומתמסר לתהליך – חווה שינויים מטורפים".

רבים מהמרואיינים תיארו את **השינוי במערכות היחסים של המשתתפים עם אנשים משמעותיים בחייהם** כאחד השינויים החשובים שמסמנים הצלחה של התהליך: "את רואה שיש לו קשרים עם המשפחה שלו. זה אחד הדברים הכי משמעותיים. ממש מערכות יחסים שהתחדשו, ששוקמו, עם המשפחה ועם החברים";

"בנאדם יש לו ערך עצמי וראייה אחרת לגבי הילדים שלו ולגבי העולם, ולגבי המקום שלו בעולם. בעיניי, זו הצלחה"; "יש לנו בני משפחות שמגיעים ואומרים תודה, קיבלנו בחזרה את אמא, סבא, סבתא, אח"; "פתאום את רואה חברויות חדשות, מגעים שנוצרים מחדש עם בני משפחה, מעגלים שנפתחים, האור נדלק בעיניים". אחת הפרקליטות תיארה מפגשים מרגשים של אחד המשתתפים עם הנכד שלו, שכלל לא ידע קודם לכן על קיומו של הסב. בעקבות חידוש היחסים עם בנו, אחרי שנים של נתק, המשתתף זכה מחדש בנכד. משתתף אחר חידש קשר עם אחיו אחרי שנים שלא דיברו איתו בשל אורח חייו העברייני. דוגמא נוספת היא של נאשמת בעבירות אלימות כלפי בתה, ילדה בת עשר. הבת כתבה מיוזמתה מכתב וביקשה להקריא אותו בבית-המשפט. קצינת המבחן שליוותה את המקרה מספרת: "בטקס הסיום הילדה ביקשה להקריא מכתב – תודה שהחזרתם לי את אמא שלי. אמא שלי רק היתה עצבנית כל הזמן וכל הזמן כעסה, ובעקבות זה שהיא באה אליכם ושהיא באה לפה, קיבלתי את אמא שלי חזרה ואני מודה לכם. זה היה כל כך מקסים, במובן הזה כן רואים את השינוי". במקרה אחר, משתתף רצה לחדש את קשריו עם אמו, לאחר ששנים האם לא דיברה אותו. קצינת המבחן שכנעה את האם לחדש את הקשר עם בנה. האם החלה להגיע לפגישות המעקב בבית-המשפט ולבקר את בנה במקום מגוריו. קצינת המבחן מתארת כי "הקשר ביניהם היום הוא אחר". המרואיינים מתארים שינוי גם ביחסים עם בני-זוג. כך, במקרה של משתתפת שבן-זוגה הסתייג בהתחלה מתהליך שעברה בבית-המשפט הקהילתי. עם הזמן, הוא התרכך והחל לגלות עניין ומעורבות. בשלב מסוים, הביא טבעת של אמא שלו והעניק אותה לאשתו בבית-המשפט כסמל ל"חידוש נדירים". השינוי במערכות היחסים משתקף לעתים גם **בקיומן של רשתות תמיכה או מערכות יחסים נורמטיביות חדשות שהולכות ונרקמות**, כמו במקרה של משתתף שיצר קשר חברות עמוק עם מתנדבת שהיתה מנהלת המחלקה הפלילית בבית-המשפט. הרכזות שליוותה את המקרה סיפרה כי השניים נפגשים פעם בשבוע. לדבריה, המשתתף אמר בהתחלה שאין לו אף אחד בעולם וכיום אומר כי מרגיש שלאנשים אכפת ממנו.

שינוי נוסף בחיים שמסמן, לדעת המרואיינים, הצלחה אישית בא לידי ביטוי גם **בשיפור היכולות התפקודיות של המשתתפים**, ברכישת כישורי חיים ובקבלת כלים להתמודדות עם שלל בעיות אישיות. אלה כוללים אבחון ומעקב בריאותי ונפשי, השתלבות בתעסוקה, רכישת השכלה, מציאת דיור, צריכת פנאי ובילויים נורמטיביים, לימוד שפה במקרים של משתתפים אנאלפביתים שהשתלבו בקורס ללימוד השפה העברית, הסדרת חובות והתנהלות עם כספים, מיומנויות התמודדות במצבי משבר, שינוי דפוסי חשיבה והתנהגות (כמו למשל, לא להיכנס מלכתחילה למצבים מסכנים) ופיתוח עצמאות שתאפשר למשתתפים להיעזר בשירותים הקיימים מחוץ לבית-המשפט. הנקודה של פיתוח עצמאות היא אתגר עבור הצוות המקצועי, כפי שהסבירה אחת מהעו"סיות הקהילתיות: "מצד אחד, חשוב שלא לשחרר את החבל יותר מדי, ומצד שני לא לגרום לתלות, שכן "אם הוא ימשיך להיות תלוי בתוכנית, זה קצת יהיה כשלון שלנו". רבים מהמרואיינים הזכירו כי ברמה הפרטנית המטרה בסופו של דבר היא לסייע למשתתף הספציפי לטפל ברוב האספקטים של חייו כדי לחולל שינוי מעמיק וארוך טווח. אחת מקצינות המבחן אמרה: "הדבר המרכזי הוא תקווה. זה הדבר המרכזי שהתוכנית נותנת. התוכנית מאירה את הסיכויים, ההזדמנויות, הכישרונות שלהם".

חמישים גוונים של הצלחה – הצלחה חלקית, הצלחה סובייקטיבית והצלחה קטנה

לצד האמור לעיל, ניתוח מעמיק של הנרטיבים של המרואיינים מלמד כי גם בפרמטרים שמגדירים "הצלחה" ישנן דרגות ומידות שונות. לדעת רבים מהמרואיינים, **סיפור יכול להיחשב עדיין כ"מוצלח" גם כשחלק מן**

הפרמטרים שהוזכרו מעלה אינם מושגים במלואם, ואף כשחלקם כלל אינו מושג. היטיבה לתאר זאת אחת מקצינות המבחן כשהסבירה כי **אין ציפייה שהתהליך יהיה מושלם**: "לא רוכבים לעבר השקיעה. אנחנו בשירות המבחן לא באווירה רומנטית, לפעמים האווירה הרומנטית הזאת היא חלק מהלך הרוח באולם בית המשפט ובישיבות הבוקר (...). משהו הרואי, והכל נורא יפה, ואיזה מדהים. והאיש עובר הליך נורא מוצלח, ומדהים, ואיזה יופי. אני חושבת שאנחנו כן מחזיקים מקום שמבינים שיהיו עליות ומורדות, ששינויים הם קצת דינמיים (...). ושיכולות להיות נסיגות גם אחרי סיום התוכנית". קצינת מבחן נוספת אמרה: "המטופלים שלנו לא מושלמים, הם לא יהפכו בין לילה דוגמא לשומר חוק מושלם, אבל אני רוצה לראות שמהו בתפיסה שלהם השתנה". קצינת מבחן אחרת הוסיפה: "אנחנו משתדלים להיות צנועים במטרות שלנו, לא לשנות את כל החיים שלהם. יש להם חיים מאוד מורכבים. צעדים קטנים. תוך שנה אי אפשר להפוך עולמות, אבל אפשר לעשות משהו".

ההכרה כי "סיפור הצלחה" אינו מחייב הצלחה מוחלטת ומלאה בכל אחד מהפרמטרים המוזכרים וכי ישנם חמישים גוונים של הצלחה היא ממצא חשוב וחדש במחקר זה, שלא עלה בממצאי המחקר המלווה שערכנו בשלביו הראשוניים של הפרויקט. אחת הסגוריות התייחסה לשינוי היחסים עם בן-זוג והסבירה שבהקשר זה, לא ניתן לצפות לשלמות וכי **הרף להצלחה צריך להיות ריאלי**: "אין לי ציפייה שבנאדם עכשיו תהיה לו זוגיות מהסרטים, שבית משפט קהילתי ייקח זוגיות גרועה ויהפוך אותה לסיפור אהבה. אבל ברגע שהחיים עם הבנאדם בבית נסבלים, והילדים בבית, אין אווירת אלימות למשל, אז גם אם מערכת היחסים לא מושלמת, מבחינתי זה הישג אדיר. אני לא חושבת שאנחנו יכולים לגמרי להיות קוסמים". גם בנושא ההשתלבות בתעסוקה, היו שהסכימו כי הצלחה אינה מתממשת רק כאשר המשתתף משתלב באופן קבוע ויציב בתעסוקה. לעתים עצם נקיטת צעדים למציאת עבודה או תעסוקה לתקופה זמנית מהוות סוג של הצלחה.

חלק מאנשי המקצוע חזרו והדגישו כי גם בקרב המצליחים יש רבים שאתגרי החיים שלהם כה רבים, עד כי יש סיכוי גבוה שיחזרו לפשע. כפי שהסבירה אחת התובעות, בקרב המכורים ברירת המחדל היא לרוב שיחזרו לצורך סמים: "היה לנו מישור שהצליח פה אצלנו בבית-המשפט הקהילתי וחדשיים אחרי ההצלחה הוא דיווח שהוא נפל והשתמש בסמים פעם אחת. מבחינתי, ברמה האישית, הוא עדיין מצליח מאד בעצם זה שהוא בא ודיווח". אחד הסגורים אמר כי גם נאשם שלא נגמל סופית אלא מצוי בתהליך גמילה "עדיין יש לו מעידות, אבל זו פעם ראשונה בחיים שלו שהוא יציב מבחינת תעסוקה – גם יכול להיחשב לשיקום". סגור אחר טען כי **הצבת גמילה כיעד מרכזי ועליון בפרויקט משקפת תפיסה שגויה וחד-מימדית**: "**בפרויקט הזה צריך לתת הגדרה אחרת של הצלחה**. מישור שהיה מכור הרבה מאוד שנים ופתאום הולך לטיפול ולהיות מיוצבים – זו הצלחה אדירה". אחת מהעו"סיות הקהילתיות טענה כי גם ניקיון מסם למשך חצי שנה מהווה יציבות. גישה ריאלית, המחייבת **להתאים את מדדי ההצלחה לפרופיל הנאשמים בתוכנית**, עולה גם מדבריה של אחת מקצינות המבחן: "אני חייבת להגיד לך שאני לא אופטימית. משהו ארוך טווח עם המטופלים שלנו? לא. אבל אני אומרת, אם אני בוחרת להסתכל על חצי הכוס המלאה, אז עזרנו לבנאדם לטפל במגוון של תחומים? לפרק זמן מסויים בחיים, אז לשנתיים, שלוש, חמש שנים הוא כן הצליח להיות נקי, הוא כן הצליח להיות לא אלים, הוא כן מצא עבודה, כן היו לו חוויות הצלחה, אולי זה טוב מספיק (...). גם כך חוויות ההצלחה שלהם ובמובן מסוים שלנו הן לא גדולות ולא רבות".

מתוך הנרטיבים של רבים מאנשי המקצוע עלה כי **גם הצלחה חלקית היא הצלחה**. משמעות הדבר היא כי גם משתתפים שלא עומדים בכל מדדי ההצלחה הפורמליים יכולים להיחשב כמקרה של הצלחה, הגם שחלקית. המרואיינים נתנו דוגמאות למשתתפים שנמצאים בטווח האפור – לא הצלחה חד משמעית אך גם לא כשלון חד-משמעי: "למשל אנשים שהיה שינוי נסיבות בחיים שלהם ולא פנויים לטפל בעצמם, אבל לא נפתחו להם תיקים ועדיין מתפקדים". אחרים הזכירו משתתפים שלמרות שלא סיימו את התוכנית עברו תהליך של שינוי מסוים או הפכו לפחות חשדניים כלפי סוכני המערכת. אחת הרכזות ציינה: "נכון שפורמלית רק התעודה מסמלת הצלחה אבל יש הצלחות גם בקרב אלה שהגיעו לשלב 3, למשל אם המסוכנות ירדה". אחד הסנגורים תיאר: "אין יום דיונים שאין לפחות תיק אחד מרגש. אין מה לעשות, שב שם, תהיה ציני, תהיה סנגור הכי ציני בעולם (...). לא יכול להיות שלא סיפור אחד קטן יתפוס אותך ברמה כזו או אחרת. ויש מצבים שזה ממש כל האולם עם דמעות בעיניים. רגעים כאלה – אני לא יודע איך מודדים אותם. הרגע עצמו – אין לו ערך? גם אם אחרי חודש הוא נופל, העשר דקות התרגשות שהיתה באולם, כשהוא הרגיש משהו, שכולם הרגישו משהו – לא היתה הצלחה?!"

יתרה מכך, אפילו למשתתפים שברמה הפורמלית עלולים להיכשל במדדים המוצהרים המובהקים של התוכנית – סיום התוכנית על חמשת שלביה ומניעת רצידיביזם – יתכן שיהיו הצלחות חלקיות בדרך. **גם נאשם שלא סיים את התהליך, פגש מערכת תומכת, ולכך נלווית חשיבות בפני עצמה**. אחת הפרקליטות תיארה מקרה של נאשם חזרתי, מכור לסמים במשך שנים רבות, שהאפשרות שייגזר עליו שוב עונש מאסר היא בסבירות גבוהה. לדבריה, גם אם כך בסוף יקרה, עדיין בתהליך עצמו הוא עשוי לחוות הצלחות בעלות משמעות: "הוא חווה שהעריכו אותו, חווה שאמרו לו איזה יופי, שהוא הצליח לצאת מהשיקום, להתחיל לעבוד (...). גם אם הוא ילך לכלא, אולי היתה הצלחה בחוויה שהוא עבר שנה שלמה".

החוויה החיובית ושיפור האמון בקרב המשתתפים בזכות ההשתתפות בתוכנית הוזכרו על-ידי רבים מהמרואיינים כהישג בעל ערך בפני עצמו. **ההפיכה משקופים לנראים נתפסת כהצלחה בפני עצמה**, במנותק משאלת ההצלחה על-פי המדדים הפורמליים: "לא רואה אדם שיוצא מאיתנו בטריקת דלת, גם כאלה שנפלטו" (רכזת); "התחושה שפעם האמינו בהם תישאר גם אם ייפלו" (רכזת); "רוב הנאשמים שעוברים תהליך חיובי, כן רואים שהם מפתחים יותר אחריות ולוקחים יותר את הגורל שלהם בידיים, ויותר אקטיביים לגבי החיים שלהם" (סנגור); "מי שבסוף עשה שינויים, זאת בסוף תרומה גם לו וגם לציבור, גם אם לא הצליח פורמלית" (פרקליטה); "גם כשמישהו לא הצליח השקיעו בו ועשו מה שלא מצליחים לעשות: נתנו לו לימודים, מישהו ראה אותו, מישהו התייחס אליו, מישהו גמל אותו, הוא התערה בקהילה והוא עבד איזושהי תקופה, משהו שהוא לא חווה אף פעם בחיים, הוא תרם למשהו. אני לא מבטלת את זה בכלל" (פרקליטה).

תחושת הנראות שמקבלים המשתתפים וההתייחסות של אנשי המקצוע לכל אחד מהם כאל עולם ומלואו **מתמרצת אותם לשתף פעולה ולבצע שינויים משמעותיים בחייהם**: "פתאום השופט שואל מה שלומך, מה אתה רוצה לומר. הנאשם בשוק מזה. רואה שלמערכת האכיפה והמשפט אכפת ממנו. שזה לא אותו גוף שהם הכירו עד כה, שרצה לדחוף אותם לכלא, ולא באמת ראה אותם". הציפיה של אנשי הצוות מהמשתתפים לקחת אחריות מעשיהם ולשנות את דרכם, תוך כדי תמיכה ואי-הוקעה שלהם כאנשים, נותנת מוטיבציה לשתוף פעולה ותורמת לפיתוח תחושת שייכות: "יש נאשם שאמר לי: לא נעים לי לעשות שטויות כי כולם פה כל כך רוצים לטובתי (...). יש בזה גם משהו מאד מחזק. לא לאכזב".

לעומת ההליך הפלילי הרגיל, שבו אין יומרה לפתח תחושת שייכות של הנאשם לקהילה, בבית-המשפט הקהילתי **פיתוח תחושת השייכות מובנית בתוך התהליך**. דוגמא לכך היא קבוצת הפעילים המונה משתתפים הנפגשים באופן וולונטרי ומקדמים יוזמות לטובת הקהילה, בלא התערבות אנשי המקצוע. דוגמא נוספת היא קבוצת הכדורגל המונה משתתפים המגיעים באופן קבוע לאימונים במגרש הכדורגל ומהווה מסגרת שייכות עבורם. אחת מהמראיינות סיפרה כי בתקופת הקורונה אחד האימונים בוטל ונשלחו על כך מספר הודעות לכלל המשתתפים. אחד המשתתפים לא קיבל את ההודעות, הגיע למגרש הכדורגל ולא מצא את יתר חברי הקבוצה. המראיינת תיארה כיצד המשתתף בכה כתוצאה מעומק האכזבה.

השינויים שעוברים המשתתפים, לרבות אלה שלא בהכרח מסיימים את ההליך באופן פורמלי, משתקפים באופן סימלי גם **בהופעה החיצונית ובהתנהגות** (שפת גוף, נימוסים). מראיינים רבים תיארו את הקשר בין השינוי המהותי המתחולל בחיי המשתתפים לאורך התהליך לבין הביטויים החיצוניים לכך: "אתה רואה את הנאשם שמגיע בהתחלה עם בגדים מלוכלכים, מסריחים ומדיפי ריח. ובהמשך רואה את השינוי פיזית על הבנאדם. אתה עובר איתם תהליך"; "קודם כל את רואה את הבנאדם, הוא נראה אחרת. נקי, מסודר, מאורגן, מתלבש בצורה שמכבדת אותו, מדבר בצורה יותר ברורה ונעימה, נוחה ונינוחה"; "בהתחלה הם לא מישירים מבט (...) את רואה לכל אורך ההליך שהם מבינים שהם לא לבד בעולם"; "נאשים שהיו מגיעים אליי בכפכפים וטי שרט יכולים פתאום להגיע למעמד, בדיון של מעבר שלב הגיע משתתף מחויט כולו, עם חולצה מכופתרת, מסודר. פעם היה תחת השפעת סמים, מאוד מוזנח, את רואה אדם מאורגן ומסודר, גם מבחינת הלבוש וגם מבחינת איך שנראה באופן כללי"; "לפעמים אני יכולה להגיד לנאשם או לנאשמת: את נראית מעולה, צבעת את השיער, איך חשוב לך ואת מקפידה. את ממש רואה עליהם שהם תופסים את עצמם אחרת בעולם. זה אושר גדול לראות את זה"; "ככל שהם מתקדמים הם פורחים ומדברים"; "יש נאשים שממש מחכים לדיונים האלה, זה עושה להם טוב, מעצים אותם".

תובנה מעניינת ביחס לתפיסת מושג ההצלחה עלתה מן הנרטיבים שהתייחסו **להצלחה כאל מושג אישי, סובייקטיבי**, כפי שעלה בדברים הבאים של עו"ס קהילתית, רכזת וקצינת מבחן (בהתאמה): "לכל אדם הצלחה אישית, למשל: שיפור היחסים עם המשפחה, להצליח להתקבל לעבודה"; "הצלחה זה אם הצלחנו להביא את הבנאדם עד קצה גבול היכולת שלו (...), כל אחד והיכולת שלו"; "בהתחלה היו אחוזי נשירה גבוהים מאד באוכלוסית הצעירים. גילנו שאחת הבעיות היא שאין להם סבלנות לתהליך ארוך טווח. צריך לעבוד איתם מאד ממוקד, בהתמקדות על התפקוד, עבודה, שגרה. מנסים לבנות תוכנית ייחודית לכל אחד כמובן". הבעיות האישיות מייצרות צורך בפתרונות ספציפיים – למשל במקרים של בעיות גמגום או השתייכות לאוכלוסייה הלהטב"קית – ולפיכך מתחייב למדוד הצלחות באופן סובייקטיבי, כל מקרה לגופו. לדעת אחד הסגורים, יש סיכון בהגדרה אפריורית של מדדי הצלחה וכשלון אבסולוטיים וקשיחים, שכן "זה מאוד אישי ויכול להשתנות עם הזמן". לדברי אחת מקצינות המבחן, חלק מהמשתתפים לא מכירים שפה אחרת מלבד השפה העבריינית, ולכן ברמה הפרטנית-הסובייקטיבית **הצלחה יכולה להתבטא גם בעצם העובדה שאדם התחיל לעבוד**: "ההצלחה מבחינתם זה לקום בבוקר שלוש פעמים בשבוע לצאת לעבוד. זה מבחינתם השיא, ואתה הולך איתם, אתה איתם על זה. יאללה, זה המקסימום בוא תעשה אותו. בוא נעבוד על זה".

אחת מקצינות המבחן הציעה **לבחון מה המשתתף עצמו מגדיר כהצלחה עבורו**. היא תיארה מקרה של משתתף עם קשיים רבים, שהתהליך שעבר לא היה מספיק משמעותי בעיניו. במהלך האינטראקציה עמו היא שידרה לו

חוסר שביעות רצון. המשתתף שלח לה הודעת וואטסאפ ובה כתב: "אולי בשבילך זה לא נראה הרבה מה שאני עושה, אבל שתדעי שמבחינתי מה שאני עובר בתוכנית זה שינוי מאוד משמעותי". קצינת המבחן סיפרה: "זה היה ממש מאיר עיניים, כי אמרתי וואו אם הוא הרגיש צורך לבוא ולהגיד לי את זה, א. מעניין מה שידרתי לו, וב. אז יופי, אז זה מספיק טוב. **אם מבחינתו הוא עובר שינוי בתוכנית, גם אם בעיני היא זלה – כנראה בעיניו זה משהו משמעותי שהוא עובר.** ואז אני אומרת לעצמי אולי צריך גם להתאים את הציפיות. אנשים שחיים עשרים שנה ברחוב – פתאום להיות בטיפול ולהיות מיוצבים, זו הצלחה אדירה".

יתרה מזאת, כמה מרואיינים ערכו **הבחנה בין הצלחות גדולות להצלחות קטנות.** עו"ס קהילתית הסבירה כי למעשה, רק מעטים עושים שינוי פנימי עמוק וכי הרוב מחזיקים מעמד במשך תקופת התוכנית אך לאחר מכן חוזרים להשתמש: "הצלחה קטנה היא אלה שהחזיקו מעמד שנתיים. הצלחה גדולה היא אלה שעשו שינוי פנימי אמיתי (...) אז אולי זאת הצלחה קטנה אך זה גם לא כשלון כי גם ככה הוא לא היה מצליח". אחד הסגורים טען כי הצוות מבין שיש משתתפים שהצלחה שלהם תסתכם רק בכך שיגיעו לדיונים ויצילו בדיקות נקיות, וזאת לעומת כאלה שגם יעברו קורסים וישתלבו בעבודה. יתרה מזאת, לדבריו, גם ביחס לנאשמים שלא סיימו את כל ההליך בהצלחה "אני חושב שכאלו שעשו תהליך ודרך (...) אין לי ספק שהיו שם הצלחות, לפעמים קטנות ולפעמים גדולות".

במסגרת ראיונות העומק שאלנו את המרואיינים מה מהווה לדעתם כשלון בתהליך, אי-הצלחה. אחד המרואיינים תיאר אי-הצלחה במונחים פורמליים: "**הוצאה מהתוכנית זו אי הצלחה.** עד שלא הוצאנו מהתוכנית אנחנו במסלול הצלחה". אחרים הדגישו מדדים נוספים כאי-הצלחה: המשך התמכרות, המשך ביצוע עבירות, אלימות, כניסה לכלא, פתיחת תיקים תוך כדי ההליך, סיכון לעבריינות שאינו פוחת על אף הניסיונות לגייס את המשתתף שוב ושוב לטיפול, אי-הצלחה לשנות דפוסי התנהגות, הכחשה, כשהמשתתף מאשים את העולם במצב שלו. אחת המרואיינות תיארה: "הרגע הכי קשה הוא כשאני מבינה שאני רוצה יותר מהנאשם שהוא יצליח, כשלא נעים לו להגיד לי שנמאס לו". חלק מהמרואיינים עמדו על הקושי בהגדרה ברורה של כשלון ("**כשלון הוא מילה בעייתית**"), שכן **המבחן אינו רק בתוצאה של סיום או אי-סיום התוכנית אלא בשינוי שהתחולל או לא התחולל אצל הנאשם.** כך הסבירה אחת המרואיינות: "גם 'הנכשלים', תלוי איך הם נכשלו. יש כאלה שלא הספקו לעשות כלום, יש נאשמים שלא השפענו עליהם בכלל, בדרך כלל כאלה שנפלטו אחרי זמן מאוד קצר". אחד הסגורים הסביר כי כשלון פרטני של משתתף אינו מהווה בהכרח כשלון של התהליך עצמו: "לא כל כשלון של הנאשם הוא כשלון של התהליך, לפעמים באמת ניסינו והנאשם לא היה במקום שהוא בשל". כמה קציני מבחן התייחסו לחלק של אנשי המקצוע במקרים של אי-הצלחה: "כשלון הוא לא רק של המשתתף, אלא של כולנו. כמו שגם הצלחה היא לא רק אישית שלו אלא של כולם"; "כשלון שלנו זה כשלא הצלחנו להגיע לנאשם או לגרום לו להרגיש 'חלק מ-'. לפעמים אנשים מגיעים מסיבות לא נכונות אך קורה להם משהו בדרך".

לסיכום, ראיונות העומק הניבו תובנות עשירות החורגות מההגדרה הפורמלית ל"הצלחה מערכתית" (הורדת שיעורי רצידיביזם) ו"הצלחה אישית" (סיום התוכנית והפחתת מסוכנות). הצלחה יכולה להימדד גם באמצעות התבוננות במעגלים הסובבים את משתתפי בית המשפט הקהילתי: בני משפחה, מקומות עבודה, הקהילה המקומית. הצלחה ברמה האישית אינה יכולה להיות מוגדרת באופן אחיד, שכן לכל אדם ואישה המשתתפים בתוכנית נקודת פתיחה שונה, צרכים, מקורות חוסן וקושי נבדלים ושונים. הממצא העיקרי העולה מהראיונות הוא שגם במקרים בהם לא נרשמה הצלחה מלאה ופורמלית – סיום כל חמשת שלבי ההליך – הרי שניתן לייחס

הישגים משמעותיים לתהליך עבור משתתפים ומשתתפות ועבור התוכנית כולה (להרחבה ולדיון נוספים ראו
.(Dancig-Rosenberg & Gal, forthcoming 2023

4.5 פעילות בתי-המשפט הקהילתיים בתקופת הקורונה

בתחילת חודש מרץ 2020 ארגון הבריאות העולמי הכריז על SARS-CoV-2 כמגפה עולמית, אשר נודעה בשם "19-Covid" או "מגפת הקורונה". בעקבות הכרזה על מצב חירום ממשלת ישראל הורתה על נקיטת אמצעים שונים לריחוק חברתי, ובהם הטלת סגרים שנועדו לצמצם את תנועת האוכלוסייה והגבלות אחרות על פעילויות שונות. במסגרת זו, בתקופות שונות נמנעה או הוגבלה הגישה לבתי-המשפט. אלה נדרשו להפחית למינימום את כמות הדיונים שנערכו באולמות המשפט, ואת מספר בעלי-הדין, עורכי-הדין והמשתתפים האחרים שנכחו פיזית באולם המשפט.

מצב החירום וההגבלות הרבות שהטילה הממשלה לא פסחו גם על פעילותה של תוכנית בתי-המשפט הקהילתיים. בתקופת משבר זו, הדיונים בבתי-המשפט הקהילתיים השתבשו ולעתים בוטלו; המפגשים הפיזיים של משתתפי התוכנית עם אנשי הצוות וגורמי המקצוע הטיפוליים המלווים אותם במסגרת ההליך נפסקו. הפסקת הפעילויות הפיזיות והמענים השוטפים שניתנו בשגרה הקימה אתגרים משמעותיים, לנוכח העובדה שבתקופה זו צרכיהם של המשתתפים באותם מענים גדל ביתר שאת. תקופת הקורונה העצימה את הזדקקותם של רבים מהמשתתפים למענים בתחומי חיים רבים, הכוללים, בין היתר, תזונה, תעסוקה, טיפולים נפשיים ומיצוי זכויות.

פרק זה מבקש לסקור את תפקודם של בתי-המשפט הקהילתיים בתקופת מגפת הקורונה. הפרק יתאר את הקשיים שאיתם התמודדו הן המשתתפים הן גורמי המקצוע שנדרשו להיערך באופן מיוחד במהלך התקופה, וכן את המענים המגוונים שסיפקה התוכנית למשתתפיה בתקופה מורכבת זו. הסקירה תשלב את נקודת המבט, מחד גיסא של הצוותים המקצועיים, ומאידך גיסא, של משתתפי התוכנית עצמם. עיקרי הפרק נסמכים בעיקרם על נתונים שפורטו בדו"ח פעילות שפורסם על-ידי ג'וינט-אשלים¹¹; על דו"חות היערכות ומסמכי הדרכה ייעודיים שנכתבו במהלך תקופת הקורונה על-ידי מנהלי התוכנית והצוותים; ועל ראיונות עומק שערכנו עם רכזות, קצינות מבחן ועו"ס קהילתיות המשתייכות לצוותים המקצועיים המפעילים את התוכנית וכן עם משתתפי התוכנית.

בטרם נפנה להצגת הממצאים, נבקש להעיר הערה כללית הנוגעת לזהירות הנדרשת בניתוח ממצאים שנאספו בתקופה קיצונית ובלתי שגרתית כתקופת הקורונה ובהסקת מסקנות מהם לגבי התוכנית. מצד אחד, תקופת חירום כתקופת הקורונה מקשה על היכולת לגזור מסקנות מכלילות על התוכנית, משום שהאתגרים, הצרכים והקשיים שתקופה זאת זימנה אינם מייצגים בהכרח את אלה המאפיינים את התוכנית בימי שיגרה. תקופת הקורונה ייצרה אתגרים בלתי רגילים הן לארגונים ולמערכות גדולים והן לאנשים פרטיים ולמשפחות כמעט בכל תחומי החיים. באופן טבעי, נסיבות הקיצון שזימנה המגפה יצרו מקדמי קושי חסרי תקדים שלא התייחדו רק לתוכנית בתי-המשפט הקהילתיים. ואולם, מופעיהם של מקדמי הקושי הללו התעצמו ביתר שאת בהקשר שבו התוכנית פועלת. כך, למשל, כיון שאחוז ניכר ממשתתפי התוכנית משתייך למעמד סוציו-אקונומי נמוך, משתתפי התוכנית היו חשופים לפגיעה מוגברת ונמנו עם שכבות האוכלוסייה שהיו המושפעות העיקריות מהשלכותיה של תקופה זאת. בנוסף, ההיבטים הנוגעים לפיתוח קשרים קהילתיים וחברתיים בקרב

¹¹ ראו: "דו"ח פעילות בתי-המשפט הקהילתיים—משבר הקורונה" (21.4.20, ג'וינט-אשלים).

המשתתפים כחלק מתהליך השיקום שלהם נפגעו קשות לנוכח גזרות הריחוק החברתי. ולבסוף, הבידוד החברתי שכפתה המגיפה הקצינה בעיות בתחום בריאות הנפש, ההתמכרויות והחשיפה לאלימות – בדיוק הבעיות איתן מתמודדים ממילא משתתפי התוכנית, מה שהפך את צרכיהם לאקוטיים דווקא בתקופה זו. במובן זה, תקופת הקורונה מהווה מקרה קיצון בלתי מייצג לבחינת התנהלות התוכנית והצלחתה לעמוד ביעדיה בימי שגרה.

מצד שני, ובאותה נשימה, תקופת הקורונה זימנה הזדמנות מחקרית חשובה. תקופת חירום זו חידדה את הקשיים והצרכים של משתתפי התוכנית ואת שאלת יכולתה של התוכנית לספק מענים במציאות משתנה של חוסר ודאות ומגבלות, תוך גילוי יצירתיות, גמישות והתפתחות תוך כדי תנועה. כך למשל, מגבלות הריחוק החברתי יצרו הזדמנות להעריך את פוטנציאל ההשפעה של אינטראקציות פיזיות, הן טיפוליות הן חברתיות, על תהליכי גמילה ועל מסוכנות. מגבלות אלה העמידו במבחן גם את מקומה של הקהילה כגורם מפחית סיכון, בנסיבות שבהן היכולת להתחבר מרחוק היתה מוגבלת. תנאי הקיצון שנכפו בתקופת הקורונה הולידו, אפוא, הזדמנות להעמיד במבחן את תוכנית בתי-המשפט הקהילתיים ולהעריך, תחת תנאים שאינם קיימים בשגרה, את תפקודה, את חוזקותיה וחולשותיה ואת הפוטנציאל הגלום בה אל מול מימושו. התנסותם של הצוותים המקצועיים בהפעלת התוכנית בימי חירום סיפקה תובנות, לקחים וכלים שבוודאי יוכלו לסייע בימי שגרה.

4.5.1 השלכות המגפה על תהליכי השיקום של משתתפי התוכנית

כפי שעלה בראיונות עומק שקיימנו הן עם אנשי מקצוע מצוותי בתי-המשפט הקהילתיים הן עם משתתפי התוכנית, **מגפת הקורונה העצימה את מצבי הסיכון המובילים לדפוסים של התנהגות עבריינית.** חלק ממשתתפי התוכנית הצטרפו אליה רק במהלך תקופת הקורונה – תקופה שבה רמות הדחק והחרדה גברו, ועימם גם החזרה לביצוע עבירות. אחד ממשתתפי התוכנית, שהצטרף אליה במהלך תקופת הקורונה בעקבות ביצוע עבירות אלימות במשפחה, תיאר את השפעת המשבר על חזרתו לנקוט באלימות: "הייתי מפוטר מהעבודה לפני שזה קרה לי [ההסתבכות בביצוע העבירה]. היינו הרבה בבית והיה גם הרבה סטרסים ופחד – "מה קורה בכלל"? רק בסרטים ראינו דברים כאלה. זה היה מאוד קשה. אני חושב ש[לתקופת הקורונה] יש חלק גדול מכל מה שקרה".

השלכות המגפה השפיעו כמובן גם על משתתפים שנכנסו לתוכנית עוד טרם פרוץ המשבר והעצימו את האתגרים שעמדו ברגיל בפניהם במישורים רבים. חוסר הוודאות אשר אפיין תקופה זו, ההגבלות הרבות שהוטלו על כלל האוכלוסייה, היעדר המסגרות לילדים, היחסים המשפחתיים שהפכו מורכבים יותר בתנאי הבידוד החברתי, ובעבור רבים ממשתתפי התוכנית – גם אובדן מקור הפרנסה, הציבו קשיים מוגברים. בן לילה, משתתפי התוכנית הפסיקו לפגוש את הדמויות שליוו אותם בתהליך השיקום, ובכלל זה את צוות התוכנית ואת אנשי הטיפול המלווים של השירותים בקהילה. כל אלה העצימו, בתורם, את מצבי הסיכון ואת הפוטנציאל לחזרה לדפוס התנהגות של אלימות, צריכת סמים, עבריינות רכוש וכיוצא באלה התנהגויות לא נורמטיביות.

בד בבד עם ביטולי הדיונים בבתי-המשפט הקהילתיים, **מגפת הקורונה השפיעה רבות על תהליך השיקום שנעשה מחוץ לאולם בית-המשפט.** כידוע, תהליכי השיקום של משתתפי בית המשפט הקהילתי נבנים בהתאם לצרכי המשתתפים ומושקעים בהם מאמצים ומשאבים על-ידי הצוותים וגורמי הטיפול המלווים. מרבית הפעילויות הכלולות בתוכנית השיקום, כגון מפגשי טיפול שונים, מבוססות על מפגשים פנים-מול-פנים, חלק פרטניים וחלק בקבוצות. כפי שעולה מדבריה של אחת הרכזות, **מגבלות הריחוק החברתי סיכלו את האפשרות**

לקיים מפגשים כאלה, ובכך חיבלו בתהליכי השיקום: "משהו כמו 60% [מהמשתתפים] מטופלים ביחידות להתמכרויות, ואלה לא פעלו, חוץ מב[עיר אחת] שהמשיכו לקבל קהל כמעט כל הזמן. המענה הטיפולי לא עבד – אין קבלת קהל. אלו לא אנשים שמתקשרים בזום. זה הדבר שהכי בלט. גם שירות מבחן לא עבדו באופן רציף. המענים הטיפוליים לא היו. גם לא היו בדיקות שתן". על ביטולי הפעילויות, והקושי בהמשך הרציף של הליך השיקום על פעילויותיו ניתן ללמוד גם מדבריהן קצינת מבחן ושל רכזת, במסגרת ראיונות העומק שנערכו עימן: "כששאלת אותי קודם על האינטראקציה עם משתתפים אז לא דיברתי על ביקורי הבית, זה עוד אינטראקציה חשובה. זה דברים שהקורונה משכיחה, פשוט לא היה הרבה זמן ביקורי בית" (קצינת מבחן); "הרגשנו שמה שאנחנו יכולים לספק – לא מתאפשר: קבוצת פעילים לא נפגשה, לא היו אירועים קהילתיים. מהזווית הזו בוודאות נפגע. אבל אורח החיים שלהם לא כל כך נפגע כי הם ממילא לא יוצאים לאירועים חברתיים" (רכזת).

נקודה נוספת שהדגישה אחת מקצינות המבחן היא מיזמים ופיילוטס שונים שהחלו בתקופה שלפני הקורונה, ונאלצו להיגדע במהלכה: "זיהינו שיש ממש קושי בשפה העברית וקושי בקריאה, בכתובה. רצינו גם ליצור איזושהי קבוצת שייכות של אותם משתתפים דוברי רוסית אז התחלנו... האמת שזה נגדע עם הקורונה, אבל התחלנו קורס עברית לדוברי רוסית עם מורה, כזה מיני אולפן כזה". בעקבות האתגרים הרבים והפגיעה בקיומם הסדיר של הדיונים ושל תהליכי השיקום התגבר החשש לעליה במצבי סיכון שאליהם נקלעו המשתתפים, כפי שהיטיבה להסביר אחת הרכזות: "הסגרים והיציאה מהשגרה, גם בהקשר הפיקוחי של התוכנית – אנשים שהיו על הקצה הגיעו יותר להתמכרויות. אדם נמצא יותר בבית אז בהקשר של אלימות במשפחה, ייתכן שפגעו. קשה היה לנו לדעת. הרבה מהפרמטרים שעזרו לנו להבין מה המצב לא עבדו, למשל קבוצה טיפולית שלא עבדה".

תחום נוסף שבו ניכרו השלכות המשבר היה **התחום התחום הכלכלי-תעסוקתי**. נאשמים רבים איבדו את פרנסתם (ברמלה, למשל, 25 משתתפים איבדו את מקור הפרנסה שלהם במהלך השבועיים הראשונים לפרוץ המשבר). המצוקה הכלכלית הגבירה את הצורך של משתתפים רבים בסיוע חומרי ובסיוע בחבילות מזון. משתתפים נתקלו בקשיים למצוא עבודה ולהשתלב בשוק התעסוקה. כך סיפרה אחת מקצינות המבחן: "התקשרה אלי המעסיקה של [משתתפת] ואמרה שהיא נאלצת לפטר אותה כי הקורונה ככה טלטלה אותם כלכלית והם לא יכולים. הם עסק נורא קטן, והם לא יכולים להמשיך להעסיק אותה. וזה היה כאילו מבאס ברמות, המעסיקה הזאת פשוט התייעצה איתי איך לעשות את זה, היא פחדה לייצר שבר מאוד גדול בחיים של המשתתפת". אחד המשתתפים שיתף בקשיים שבהם נתקל במסגרת חיפוש עבודה: "עם עבודות – לא מצאתי עבודה, היו חסרות עבודות ברמה פסיכית. חיפשתי מאוד עבודה ולא הצלחתי למצוא". לצד זאת, אחת הרכזות העידה, כי חלק מהמשתתפים לא חוו הדרדרות כלכלית משום שממילא הם נשענו על קצבאות עוד קודם לפרוץ המשבר: "ההתדרדרות הכלכלית דווקא לא כל כך בלטה, כי זו אוכלוסיית קצבאות. אלו אנשים הישרדותיים שבכל פעם יש משברים. זה לא שינה את מסלול חייהם דווקא. היו המון תכניות סיוע למי שנפגע בקורונה – ודווקא לא לאוכלוסייה שלנו!"

חוסר היציבות והקשיים המוגברים שהתעוררו בתקופת הקורונה הציבו בפני הצוותים המקצועיים **אתגר בכל הקשור להגדרת מדדים להצלחה ולהפחתת סיכון**. בתקופה שבה תהליכי השיקום נפגעו בשל מצב החירום ברור היה שהציפיות מהמשתתפים אינן יכולות להישאר אותן ציפיות כמו בימי שיגרה. נסיבות אלה העלו את השאלה האם נכון לגלות גמישות ולשנות את ההגדרות המקובלות של מדדי ההצלחה, כפי שהסבירה אחת הרכזות: "אני חושבת שאנחנו היום מתמודדים עם תקופה מאוד מאתגרת בכל מה שקשור להגדרת מדדים להצלחה ולהפחתת

סיכון, אנחנו עסוקים בזה הרבה מאוד, ממש בחודש האחרון הרבה מהצוותים העלו רצון לנהל על זה שיח ולקיים על זה דיונים והכשרות. רוצים ודאות יותר גדולה, כי כולנו מאוד מאוד באפור... כמובן בראייה עתידית [תקופת הקורונה] זה מצמוץ, אבל במקרה לגמרי מחקר ההערכה עלינו נעשה במהלך המצמוץ הזה וזו שאלה מה נראה. אנשים קשה להם. קשה למשתתפים, חלקם נעלמים וחלקם חווים הישנויות בכל מיני מובנים, פתיחת תיקים, שימוש בסמים, זה לא קל לראות את זה וזה גם מעניין איך זה ישפיע".

4.5.2 ימי הדיונים בבית-המשפט הקהילתי בתקופת הקורונה

על פי דו"ח סיכום של משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים בנושא ההתמודדות בעת משבר הקורונה, **תוכנית בתי-המשפט הקהילתיים עבדה בעצימות של 70%**¹². אחד הרכיבים בתוכנית שהושפע באופן ישיר ובולט מן ההגבלות שהוטלו בעקבות משבר החירום היה הדיונים בבתי-המשפט הקהילתיים. בשל מגבלות הריחוק החברתי ימי דיונים רבים צומצמו ואף התבטלו בחלק מבתי-המשפט הקהילתיים. אנשי הצוות נדרשו לתעדף תיקים ולהגדיר את אלה שנחשבים "דחופים" על-מנת שניתן יהיה לקבל אישור לקיים את הדיונים בעניינם. כך תיארה אחת הרכזות: "ימי הדיונים היו מאוד מצומצמים, מאוד מהרגע להרגע. לפעמים היו ימי דיונים עם 3-4 אנשים שביקשנו לראות באופן דחוף. חשבו שאפשר לוותר על ימי הדיונים. היה צריך לשכנע כל תיק ותיק שהוא חשוב. בסוף זוהי פרשנות מהו תיק דחוף. כאלו שניתקו קשר והיה חשש להתמכרות או מסוכנות גבוהה. התעסקנו בזה המון – והכל ברגע האחרון. זה היה קושי כי יש משתתפים שצריכים החזקה יותר מהודקת. אם יש להם תיקים נוספים או חשש לחזרה להתמכרות אנחנו רוצים לראות אותם יותר, ובקורונה זה השתבש". רכזת אחרת תיארה את ההתעקשות של השופטת לקיים דיונים ולהימנע ככל האפשר מביטולים: "הדיונים בבית-המשפט כמעט שלא בוטלו. השופטת אמרה – עד שמישהו יעצור אותי. בימי הסגר היה מותר לקיים דיונים שהוגדרו כקריטיים. לא היו נאשמים שלא ראו אותנו חודשיים. אמנם ריווחנו דיונים, אבל המשכנו".

התפקוד החלקי של בתי-המשפט עיכב את התהליך של משתתפים רבים, ולעיתים הוביל לתוצאות לא רצויות, כגון נתק בין דיון לדיון, דחיות רבות, תחושה בקרב המשתתפים של חוסר המשכיות ולפעמים אף מעצרי בית ממושכים. אחד המשתתפים סיפר: "נושא הקורונה הוא זה שעיכב את כל התהליך בכלל. לא היו בתי משפט, לא היו משרדים. אם הייתי מתחיל בזמן הייתי מזמן מסיים. דחו את הדבר המון. הייתי במעצר בית שנה וחצי בלי עבודה, בלי כלום". משתתף נוסף הוסיף: "[הסגרים בתקופת הקורונה] שיבשו את הדברים... הייתי בקבוצות ולא הייתי יכול לבוא ליחידה, אז היינו עושים את זה בזום. זה היה בסדר... אבל אתה לא ממצה את זה כמו שאתה יושב בחי".

4.5.3 היערכות החירום של צוותי התוכנית – פעולות ומענים שניתנו בתקופת הקורונה

על-מנת לסייע למשתתפי התוכנית לעמוד בתוכניות השיקום שנבנו להם ולהתמיד בתהליך, נדרשו מנהלי התוכנית ומפעיליה למצוא דרכים להמשיך ולספק מענים למשתתפים על אף המגבלות והאיסורים. לאורך החודשים הרבים שבהם שרר מצב חירום בארץ, **בתי-המשפט הקהילתיים נערכו לעבודה במתכונת חירום**

¹² משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, סיכום פעילות זרוע הרווחה: התמודדות עם נגיף הקורונה 31 (מרס-אפריל, 2020).

חדשה. במסגרת זאת, אנשי הצוות עברו לתקשורת מרחוק עם כל המשתתפים והבוגרים במטרה לאפשר ליווי ומעקב אפקטיביים, אשר יצמצמו את מצבי הסיכון ויאפשרו מיפוי צרכים שהתעוררו נוכח קשיי השעה.

ההיערכות המיוחדת של צוותי בתי-המשפט הקהילתיים עם פרוץ המשבר

עם תחילת המשבר פורסמו **"מדריכי שיחה"** ייעודיים לסגורים ולקציני המבחן. מדריכים אלה כללו דגשים בדבר חשיבות שמירת הקשר עם המשתתפים וחיזוק דווקא בתקופה זאת; הסברים בדבר מטרת השיחה והנושאים שעליהם כדאי לשוחח עם המשתתפים; וכן טיפים כיצד לבצע שיחות אלו על הצד הטוב ביותר.

במהלך חודש מרץ 2020 נשלח מכתב על-ידי אחת מרכזות בתי-המשפט הקהילתיים אל הצוות המקצועי בבית-המשפט שבמסגרתו היא פעלה. מכתב זה עסק בהיערכות לתקופת החירום וכלל הנחיות מפורטות, בין היתר, בנוגע לימי הדיונים; לקשר של המשתתפים עם קציני המבחן; למחלקות העירייה; לפעילות אשפוזיות וקהילתיות; ולבדיקות התאמה של משתתפים חדשים לתהליך. מכתב זה הופץ לרכזות בתי-המשפט הקהילתיים האחרים. במקביל, הוקמה תשתית לשיתוף מידע בין חברי הצוות בכל מחוז וברמה הארצית. במפגש שנערך בין עו"סיות קהילתיות ורכזי מתנדבים וקהילה באחד מבתי-המשפט הקהילתיים נקבעו נהלים המתייחסים לשיתופי פעולה בין גורמים המקצוע במטרה לאתר ולמפות את תמונת המצב העדכנית של הצרכים ברמה האישית וברמה הרוחבית; הנהלים התייחסו גם לחשיבות יצירת חוויה של קשר עם המשתתפים בדרכים מגוונות ויצירתיות; למתן מידע אמין ועדכני למשתתפים ולתוכנית; וליצירת הזדמנות להשתתפות בפעילות התנדבותית ותמיכתית.

אחת הפעולות הראשונות שבוצעו על-ידי הצוותים המקצועיים של בתי-המשפט הקהילתיים במסגרת היערכות החירום היתה **"מיפוי צרכים מקיף"**. בתוך זמן קצר, צוותי בתי-המשפט בחנו ומיפו את הצרכים של 470 משתתפי התוכנית ובוגריה על מנת לקבל תמונת מצב עדכנית לתקופת החירום, שבהתאם לה ייבנה מאגר רחב של פתרונות. במקביל, **הוקמה תשתית משותפת לשיתוף מידע** בין חברי הצוות בכל מחוז וברמה הארצית. בראיון עומק שערכנו עם אחת הרכזות היא סיפרה על ההיערכות המיוחדת שליוותה את פעילות הצוות המקצועי בבית-המשפט הקהילתי שבו היא פעלה: "בתחילת מרץ היתה לנו פגישה עם נציגת שירות המבחן ועם השופט. כבר הבנו שהולכת להיות מגפה ויהיו צמצומים של הדיונים. מאוד מהר עשינו היערכות שלנו של כל המעטפת. הגדרנו מראש את צוות המעטפת שיבצע מיפוי ראשוני יחד עם קציני המבחן. בנינו קובץ אקסל "קורונה" למיפוי צרכים מידיים שעולים, וביקשנו גם מהסגורים שיהיו ערים ויידעו לגבי הצרכים... עשינו בינינו חלוקה, בעיקר גייסנו משאבים כגון משאבי מזון – למשל תרומה של מצרכים שונים בערך של עשרות אלפי שקלים שקיבלנו. שינינו את אופן הליווי של המתנדבים. גם אלו שליוו באופן אישי, הליווי הפך להיות בזום ויותר הנגשנו את עצמנו אליהם כדי לתת להם כלים. הכשרנו סוג אחד של מתנדבים למילוי טפסים, כמו איך ממלאים בקשות לביטוח לאומי. היתה גם קבוצה של אלו שמלווים באופן אישי – כדי שתהיה להם נגישות יותר גבוהה. המחוז היה מאוד ערוך ומדויק, המגפה היתה על השולחן ולא הפתיעה אותנו".

צוותי בתי המשפט וגורמי המקצוע **נערכו לשימור הקשר השבועי** עם המשתתפים. בכל מחוז הוקמו מנגנונים משותפים חדשים לתגובה מהירה וגמישה. צוותי השיקום, שכללו את רכזי התוכנית, קצינות המבחן, העובדים הסוציאליים הקהילתיים ורכזות המתנדבים, פעלו במטרה להנגיש מענים, לשמש אוזן קשבת ולספק מערך תומך. ועדת ההיגוי המלווה את התוכנית התגייסה אף היא לסיוע, להכוונה ולניהול גמיש של התוכנית ברמה הארצית.

המענים הייחודיים שניתנו בתקופת הקורונה במסגרת התוכנית

בעקבות מיפוי הצרכים המקיף שערכו הצוותים המקצועיים, אותרו מענים קהילתיים וארציים ונבנה מאגר רחב של פתרונות, בתחומים הבאים:

סיוע חומרי וביטחון תזונתי של המשתתפים ובני משפחותיהם: משבר הקורונה יצר, כאמור, קושי כלכלי עבור רבים ממשתתפי התוכנית, שנזקקו לסיוע חומרי, לרבות הצטיידות במזון. צורך זה עלה וגבר לקראת תקופת החגים. צוותי התוכנית פעלו יחד עם מתנדבים על מנת לגייס תרומות, לקבל סיוע מעמותות ולפעול להשגת זכאות במימון זכויות על מנת לספק בטחון תזונתי למאות משתתפים. במקרים שבהם המשתתפים שהו בבידוד או התקשו להתנייד, חבילות המזון חולקו ישירות לבתיהם, באמצעות משלוחים של רשת מזון, כך שלא נוצר תיוג של "צדקה". בראיון שערכנו עם אחת הרכזות היא תיארה את מאמצי הצוות בהקשר זה: "לא היו ביקורי בית אבל כן חלוקת מזון. בהתחלה התחלנו עם תלושים אבל הם לא יכלו לצאת. התחלנו לעבוד עם עמותה, שנתנו לה "פול" של כסף והם עובדים עם שופרסל. הם מכינים מארזים שמגיעים הביתה. קיבלנו תגובות מאוד מרגשות. זה היה מאוד מכובד כי זה היה כמו משלוח שאנשים עושים, כולל בשר וכו'. בתקופת הקורונה היה מאוד קשה להשיג משלוחים ולכן הם הצליחו בזכות העמותה לקבל משלוח לפני החגים".

סיוע בטיפול בחובות ומימון זכויות: לאורך המשבר פנו משתתפים רבים בכל מחוז בבקשה לסיוע במימון זכויות והסדרת חובות, ובכלל זאת תביעות אבטלה בעקבות פיטורים או חל"ת, בירורים בנוגע להבטחת הכנסה, דחיית תשלומי חובות; טיפול בניתוק חשמל על-ידי חברת חשמל וכדומה. פעולות שבשגרה מאתגרות רבים ממשתתפי התוכנית, הפכו לאף יותר תכופות ודחופות בצל המגיפה. אנשי הצוותים סייעו לטפל בפניות אלה.

הפעלת מערך מתנדבים: לצורך התמודדות עם המשבר ועם הצרכים המוגברים שהתעוררו בעקבותיו, נקלטו מתנדבים חדשים בבתי-המשפט הקהילתיים, נוסף על אלה שכבר השתלבו בהם עוד קודם לפרוץ המשבר. בכל מחוז הוכשרו מתנדבים ומלגאים למתן סיוע ולקיום קשר אישי עם המשתתפים. המתנדבים העניקו תמיכה טלפונית, סייעו למשתתפים במימון זכויות ובמציאת מענה חומרי, כדוגמת שינוע מזון ותרופות למשתתפים שלא יכלו לצאת מהבית. העו"סיות הקהילתיות ורכזות ההתנדבות, שפעלו בשיתוף עם רכזי ההתנדבות ברשויות המקומיות ובארגונים שונים, היו אחראיות על גיוס, הדרכה, ליווי והפעלה שוטפת של מערך המתנדבים. המתנדבים קיבלו הסברים מפורטים, בכתב ובעל פה, כיצד עליהם לתקשר עם משתתפי התוכנית בשיחות טלפון ובהתכתבויות וואטסאפ. בראיון שערכנו עם אחת הרכזות היא תיארה את תרומתם המשמעותית של המתנדבים בתקופה זאת: "המקום של המתנדבים גדל מאוד בתקופת הקורונה. היו הרבה שיחות טלפון וזום".

קישור למחלקות הרווחה: בכל המחוזות נעשה מיפוי של המענים בלשכות הרווחה השונות וננקטו פעולות במטרה לוודא שהמשתתפים הזכאים לכך יוכרו על ידי הרשויות וייכנסו לכל רשימות החירום של המחלקות ושל העמותות (לצרכי קבלת חבילות לחג, סיוע למשפחות עם ילדים, סיוע חירום ועוד).

הנגשת מידע והסברה: תקופת החירום התאפיינה, כזכור, בריבוי הנחיות לציבור, חלקן ביטלו הנחיות קודמות או קבעו איסורים נוספים, והכל בשפה שלא תמיד היתה מונגשת ונהירה. ריבוי ההנחיות והתכיפות בעדכון יצר תחושות של עומס ולחץ בקרב המשתתפים. צוותי התוכנית בכל בתי-המשפט הקהילתיים ריכזו, הנגישו ותרגמו לשפות שונות מידע חיוני לנאשמים בנושאים הקשורים לתקופת החירום: הוראות משרד הבריאות, הנחיות לגבי סגרים, זכויות שמגיעות למשתתפים בעקבות המצב, מידע על סיוע נפשי ועוד. פעילות זו נועדה לוודא כי

המשתתפים מודעים לנהלים המשתנים חדשות לבקרים, מצליחים להתאים את עצמם בהתאם למציאות המשתנה ונמנעים מהסתבכות עם החוק.

סיוע באיתור מקומות עבודה למשתתפים שפוטרו ממסגרות התעסוקה הרגילות שלהם : במישור התעסוקתי, נאשמים רבים איבדו, כאמור, את פרנסתם. לצד זאת, נוצרו הזדמנויות תעסוקתיות חדשות בתחומים שבהם דווקא גבר הביקוש לעובדים, כדוגמת רשתות המזון. צוותי התוכנית סייעו באיתור מעסיקים ובחיבור בינם לבין נאשמים דורשי עבודה שלא היו זכאים לדמי אבטלה בשל תקופות זמן קצרות מידי בתעסוקה קודם לכן. כפי שתיארה אחת הרכזות בראיון שערכנו עימה: "היתה הרבה עבודה סביב תעסוקה – חיפוש מקומות עבודה וגם סיוע במילוי מסמכי חל"ת".

פתרונות וסיוע אד-הוק תוך שימוש בגמישות וביצירתיות : צוותי התוכנית עבדו ביצירתיות ובגמישות לספק פתרונות לצרכים שוטפים ומשתנים של המשתתפים. כך למשל, ברוב המחוזות נאספו עבור משתתפים חפצים (מיטה, בגדי תינוקות וילדים, צעצועים, מחשבים), גויסו מתנדבות לסיוע לכמה אימהות חד-הוריות שנוזקו לתמיכה משמעותית, וכן גויסו תרומות של חיתולים ומזון תינוקות. המאמץ לספק מענים לצרכים מזדמנים השתרע על פני מנעד רחב של היבטים ותחומים, כפי שתיארו שניים ממשתתפי התוכנית: "בית משפט קהילתי היה גם בזמן הקורונה. היו באים מבית משפט קהילתי ועושים לי ביקורי בית. היו מביאים לנו קניות לבית. לא יודע, אמיתי, אני לא הייתי מרגיש שאי פעם יהיה דבר כזה בארץ שבית משפט יתייחס [כך] לבן אדם שמסוכן לציבור. משקמים אותו, מעלים אותו על הדרך, תומכים בו ועוזרים לו. אני עכשיו נקרא כמו בן משפחה"; "היו לי המון קשיים בקורונה. היה לי רק קשר טלפוני איתם [עם אנשי המקצוע בבית-המשפט הקהילתי]. מבחינה כלכלית היה לי קשה כי המון ימים לא עבדתי. תודה לאל, גם בזה עזרו לי. לא עזבו אותי גם כשלא עבדתי. נתנו לי מצרכים לבית, כרטיסים, בגדים לבת שלי ודברים לה ולבית. לא השאירו אותי תלוי באוויר".

הגמישות והיצירתיות במציאת מענים בתקופה של חוסר ודאות והגבלות רבות באה לידי ביטוי גם בהבנה של אנשי הצוות כי לא ניתן לדבוק באופן נוקשה בדרישות הנהוגות בשגרה על מנת לאפשר למשתתפים לעבור לשלב הבא או לסיים את התוכנית. המציאות בתקופת המגיפה הכתיבה מצב בו רבים מהשירותים לא פעלו, ובכלל זה מענים טיפוליים שבשגרה מסופקים על ידי לשכות הרווחה ושירות המבחן. כדי להתגבר על חסרונם של מענים חשובים אלו, נמצאו פתרונות חלופיים, שהתוכנית עצמה סיפקה. אחת הרכזות הסבירה: "הצוות אצלנו הוא חזק וגמיש. מהר מאוד התגמשו. היו פחות ימי עבודה של קציני מבחן במשרד, אבל עברו לטלפונים ופגישות אצלנו במשרד. נכון שהיו פחות מהרגיל, אבל עשו את המקסימום. מה שמאוד הפריע היה הקבוצות הטיפוליות והמענים ברווחה – מאוד מצומצם. יחידות התמכרויות. עברנו לפעול אין-האוס. וכן לנסות לתווך לצוות שאנחנו מעבירים שלבים ומסיימים תוכנית בלי חלק מהתוכנית. המליצו על קבוצה אבל היא לא אפשרית. הסתכלנו על המטרות – למשל הפחתת מסוכנות – וניסינו להגיע [אליהן] בדרך אחרת". לצד המאמצים המשמעותיים לשמר את ההישגים ולמנוע התדרדרות של משתתפים, היתה הבנה בקרב הצוותים כי בתקופה זו צפויות "נפילות", וכי יש לצפות אותן. כך למשל ציינה אחת הרכזות: "הבינו אותם כאשר חזרו לסמים – התביעה הכילה יותר בגלל התקופה..."

שמירה על קשר אישי בין הצוותים לבין המשתתפים : לאורך התקופה צוותי התוכנית עמדו בקשר שבועי רציף עם המשתתפים ובני-משפחותיהם. מאות שיחות בוצעו במגוון כלים דיגיטליים, במטרה לעקוב אחר צרכים משתנים שהתעוררו ולמצוא פתרונות למשברים שהצריכו מענה. ההקפדה על מתן יחס אישי למשתתפים באה

לידי ביטוי באופן שבו הצוותים המקצועיים בחרו לתקשר עם המשתתפים כמו גם בתוכן המסרים שאותם העבירו להם. וכך תיארה אחת הרכזות: "אני מאמינה בקשר אישי – לענות על מענים כפי שעולים בכל רגע ורגע. פשוט שיחות צוות שוטפות. חילקנו בינינו טלפונים וזיהינו נאשמים שהיו במצוקה מיוחדת... היה לנו משתתף שלא צלח את התקופה, התדרדר, נעצר ויצא מן התוכנית. אמנם היה בשלב מתקדם אבל היו לו קשיים. לא בטוחה שזה קרה בגלל הקורונה. אבל זה אחד שנכנס ללב של כולנו והיה כבר תקופה ארוכה. אני זוכרת שהוא התקשר אלי. בשיא הקורונה דיברנו פעם ביומיים. אמר לי: רע לי, אני עצוב, קשה לי. דיווח על חרדות. קצינת המבחן נכנסה לתמונה מיד. אולי בזמן שגרה הוא היה מצליח להחזיק את הכול, עד הנפילה הבאה". השמירה על קשר אישי תרמה לשימור תחושת השייכות וההמשכיות של התוכנית ונתנה למשתתפים תחושה שיש מי שמלווה אותם גם בעתות המשבר. על חשיבות הקשר הישיר עם המשתתפים עמדה אחת מקצינות המבחן: "בתקופת הקורונה, השופט שלנו שלח הודעת טקסט לכל המשתתפים... זאת אומרת, הפצנו איזשהו מכתב שהוא כתב למשתתפים שהוא דואג להם, והוא מבקש מהם לקחת אחריות, ושנאנחנו מחכים להם ושהתקופה הזאת תיגמר... שאנחנו מקווים שכמה שיותר מהר נחזור לשגרה. המון אמירות מאוד מרגיעות והפצנו את זה למשתתפים. וממש היה משתתף שאמר 'אני לא מאמין שקיבלתי את ההודעה הזאת מהשופט. אני רגיל שתמיד פונים אלי בפרוטוקולים, תמיד כאילו זה היה בתוך פרוטוקול. לראות את זה בטלפון שלי שהשופט פנה'...". שתי רכזות התייחסו לאופן שבו הן תופסות את החוויה של המשתתפים לאורך התהליך בתוכנית בתקופת הקורונה – חוויה כי לא הושארו לבד. אחת מהן סיפרה: "בחוויה שלהם הם יגידו שהם קיבלו מענה, שלא הושארו לבד. נאשמים אחרים [שלא במסגרת תוכנית בית-המשפט הקהילתי] לגמרי נשארו לבד. הם מודעים להבדל. יש אנשים שאומרים לנו – אתם בית. המשפחתיות הזו התבלטה במיוחד בתקופת הקורונה". הרכזות האחרת הוסיפה: "האנשים הרגישו שלא עזבנו אותם לבד. דיברנו איתם, נתנו את כל העזרה החומרית – תלושי מזון וסל מענים, אנשים באו לדיונים. עשינו שיחות טלפוניות של סגורים, אני, קצינת המבחן והמשתתף. וואטסאפ וידאו."

מצידם של המשתתפים ניכר כי המאמצים שהושקעו על-ידי הצוותים בשמירה על קשר רציף ואישי עימם נשאו פרי, כפי שתיארו שניים מן המשתתפים: "וואו, את האמת אני ממש מתרגש מההודעה שלך. זה כל כך מחזק, נותן תחושה שאני לא לבד... קודם כול זה לא מובן מאליו לקבל ממך הודעה כזאת. אני קיבלתי הודעה משופט רק בפרוטוקול כול החיים שלי... זה פשוט מחמם את הלב הדאגה, התמיכה, והעזרה שאתה נותן והכי חשוב שהיום בזכותך יש לי חוויה מתקנת וראיה שונה על כול מערכת המשפט"; "וואו מרגש מאד, לדעת שאתם כולכם תמיד עומדים לצידו ושיש לנו תמיד את התמיכה הכל כך גדולה שלכם. לי אישית זה עושה טוב, מעבר לזה אני יודע שאני בקשר איתך, וכמו שאמרתי זה בהחלט רק יכול לעשות טוב, וכמו שאמרתי זה מחזק לי את ההרגשה בתור בוגר בית-משפט קהילתי".

פעילות קהילתית: משבר הקורונה פגע באופן ישיר ביכולת לקיים מפגשים חברתיים ואירועים קהילתיים פיזיים, לנוכח מגבלות הריחוק החברתי. בימי שגרה, ההשתתפות בפעילויות קהילתיות וחברתיות מהווה חלק בלתי נפרד מתוכנית השיקום של המשתתפים. המעורבות הקהילתית מייצרת מעגלי תמיכה למשתתפים, מגבירה את תחושת השייכות שלהם, מעודדת אותם ללקיחת אחריות הדדית זה כלפי זה וממילא מהווה גורם מפחית מסוכנות. כפי שהעידו אנשי הצוות, ההיבט הקהילתי היה נושא שהתעורר ביתר שאת בתקופת המשבר, שכן הוא הצריך את הצוות להגדיר בצורה מדויקת את תפקידם של ההיבטים הקהילתיים בתוכנית ולחשוב על דרכים חלופיות לשמר ולקיים את ההיבטים הללו, על אף אילוצי הריחוק החברתי. אחת הרכזות תיארה כיצד

חשיבות ההיבטים הקהילתיים התחדדה דווקא בתקופה זו: "ברמה רחבה יותר יש משהו ששם את הפוקוס במקום הקהילתי – מה זה אומר בתוכנית, איך אנחנו מבטאים את זה בתוכנית. ההיבט הקהילתי הוא משהו שעסקנו בו רבות. מה עושים כאשר אין מענים מהקהילה, מה עושים כשאין אירועים, מה עושים כשרק בית המשפט עובד ולא מקומות קהילתיים. החיבור בין בית המשפט לעיר. דווקא ברמה של התוכנית בכל מקרה כדאי היה לבחון אבל בגלל שנדרשנו לו – זה היה יותר על השולחן. גיוס מתנדבים – למה? מה הצורך? זה בשביל להקל על העבודה או ליצור קשרים? התחדדו שאלות במובן החברתי של התוכנית. אין לי מענים שאני ממציאה. הכוח שלנו הוא התיווך לדברים שיש בקהילה. דווקא מעבר למענים קונקרטיים, החיבור הרחב יותר לקהילה, המפגשים וכו' – שם אותם בפוקוס. כל העולם היה עסוק במפגשים חברתיים ואיך לקיים אותם. המקום של הקהילה כגורם מפחית סיכון כשהיכולת להתחבר מרחוק היא מוגבלת – התחדד. לכן אנחנו יוצאים יותר מוכנים לימים שבשגרה".

מתוך מודעות לחשיבות הרבה של מפגשים חברתיים כתרופת-נגד לבידוד שנבע מהסגרם, צוותי בתי-המשפט הקהילתיים עמלו לייצר חלופות לשימור פעילות קהילתית בימי קורונה, כפי שתיארה אחת הרכזות: "עשינו טיול. ידענו שאם יגיעו יותר מ-20 נצטרך לפצל. באוקטובר עשינו פעילות גדולה של שיקום נזקי השריפה בנוף הגליל. הטיול היה בדצמבר. השופטת ביטלה יום דיונים אז באופן ספונטני החלפנו את הדיון בטיול. היתה גם הדלקת נרות בחנוכה של קבוצת הפעילים. העו"ס הקהילתי מאוד התבלט בגמישות שלו. גם לעו"סיות הקהילתיות יש גמישות תעסוקתית הרבה יותר גדולה משירות המבחן. זו היתה שעתם היפה של העו"סים הקהילתיים. התגלה כמה הם יכולים לפעול בחופש, לעומת שירות המבחן שזה ארגון גדול". רכזת אחרת הוסיפה: "בסגרים לא היתה קבוצת פעילים. הם מאוד רצו לקיים [את מפגשי הקבוצה] אבל מכיוון שאנו גוף שיפוטי אי אפשר. אבל כן בין הסגרים התקיימה. הקצב היה אחר. היו שני נסיונות לבצע מפגשים בזום בסגרים וזה לא היה מוצלח. לא לכולם יש נגישות וזה גם לא נתן את אותו מענה. המפגשים הפיזיים היו בשטח הפתוח. האירועים היו בקיץ בקפסולות. עשינו אירוע לנשים וילדים (הבאנו מישהו שעשה ג'אגלינג) ואירוע נפרד לשאר הנאשמים (שמעון אמסלם ספורטאי-עבר נתן הרצאה), אבל זה לא היה כמו אירועים קודמים, כמו שהיה לבריכה וכו'. הרבה שברנו את הראש איך מייצרים קהילה. בסגר האחרון הצוות הכין סרט. רצינו לייצר תחושת ביחד בכלים העומדים לרשותנו. כל העולם עבר לעולם הדיגיטלי, ואצלנו זה לא רלוונטי. אפילו שחילקנו מחשבים זה לא נתן מענה. לכן עשינו דברים מצומצמים מתי שאפשר. יש אירוע אביב מסורתי – השנה לא הגיעו הרבה אנשים. ייקח זמן להחזיר את הדבר הזה, כי נכנסו אנשים חדשים שלא הכירו מפגשים קודמים. היה הרבה צמא לזה, הרבה רצון, כל פעם לא ידענו מה קורה עד הרגע האחרון. הפעילים הכינו ערכות יצירה וחילקו אותם, גם כאן עברנו לפעילות אין-האוס".

על אף מאמצי הצוות, ברי כי רכיב הפעילויות הקהילתיות והחברתיות בתוכנית נפגע בתקופת המשבר. אחד המשתתפים תיאר את תחושת הקהילתיות שלטעמו לא נוצרה באופן מיטבי בימי הקורונה: "מה שדיברתי עליו מקודם של פגישות של בית משפט קהילתי, לייצר את הקהילתיות. אז הם כולם קרו רק כשהתחילה הקורונה... כמובן שזה כנראה אומר שהיה הרבה פחות מהם, וגם זה אומר שהם לא היו יכולים לקרות בסגרים ולא היו יכולים לקרות פה ושם והיה צריך תו ירוק וכל מיני אישורים, אוויר פתוח, כל מיני... אז יכול להיות שזה גם השפיע על מה שדיברתי עליו מקודם של תחושת הקהילתיות שהרגשתי שלא נוצרת כמו שצריך".

4.5.4 השלכות המשבר על דפוסי הפעולה בין הצוותים בתוכנית

בראיונות שערכנו עם אנשי צוות מבתי-המשפט השונים חלקם תיארו **תהליך של אינטגרציה ושיתוף פעולה גובר** שהלך ונרקם בין אנשי הצוות בכל אחד מבתי-המשפט ובין הצוותים השונים של בתי-המשפט הקהילתיים השונים. בעוד שבימי שגרה כל צוות פועל בתחומי בית-המשפט שאליו הוא שייך, לצד גורמי המקצוע השונים, בתקופת הקורונה שיתוף הפעולה בין הצוותים וגורמי המקצוע השונים התחזק, באמצעות שיתוף מידע, שיתוף אסטרטגיות לגיבוש מענים והתייעצויות. אנשי צוות שונים תיארו את חוויתם בהקשר זה: "אני חייבת להגיד **שהקורונה נתנה חתיכת מקפצה לשיתוף הידע בינינו**... אני חושבת שלמדנו בזמן הקורונה שכל המענים הפכו להיות יותר בסיסיים ויותר גנריים, כי כולם מתמודדים עם אותו הדבר. אז זה גרם לנו קצת בעיני, קצת יותר... לעשות איזושהי קפיצה בהיכרות ובהבנה של איך אנחנו כן מצליחות לשתף מידע שהוא יהיה רלוונטי עבור שני הצדדים" (קצינת מבחן); "כצוות – זה מאוד חיזק אותנו, העובדה שעברנו את זה ביחד" (רכזת); "[תקופת הקורונה] יצרה אתגר שהצריך עבודה בין חברי הצוות – נעשתה עבודה" (רכזת).

לסיכום, תקופת הקורונה העמידה אתגר משמעותי בפני תוכנית בתי-המשפט הקהילתיים. פרויקט שהיה יחסית עוד בתחילת דרכו נאלץ להתמודד עם אתגרים שגם גופים וארגונים ותיקים, ממוסדים וחזקים התקשו לעמוד בהם. מעבר לצורך להתאים את הפעילות העניפה למגבלות השעה, מגיפת הקורונה אתגרה את משתתפי התוכנית באופן משמעותי ורבים מהם נמצאו בסיכון מוגבר לנסיגה בתהליכי השיקום שלהם ואף להרחקה ממנה בשל ביצוע עבירות נוספות או חזרה להתמכרות. הצוותים המקצועיים של התוכנית פעלו ביצירתיות על מנת להבטיח רציפות והמשכיות של התהליכים שאותם עברו המשתתפים וכדי למנוע את ההתדרדרות שעמדה לפתחם. כפי שפרק זה מלמד, צוותי התוכנית פעלו מתוך תפיסה של אחריות משותפת, סולידריות קהילתית וקשר אישי. אתגרי השעה ייצרו הזדמנות לחזק את שיתוף הפעולה בין צוותי בית-המשפט ואנשי המקצוע, לשתף במידע ובאסטרטגיות פעולה בין הצוותים של בתי-המשפט השונים ולגלות הכלה וגמישות בנוגע לציפיות ולדרישות מהמשתתפים. יותר מכך, תקופת המגיפה הניבה מצידם של הצוותים השונים הבעות אכפתיות, דאגה, ונכונות לפעול מעל ומעבר לנדרש לטובת המשתתפים, ומחוות אלו התקבלו בהכרת תודה על ידיהם. בכפוף לזהירות שיש לנקוט בלמידה ממצב משברי לימי שגרה, נדמה כי תקופת הקורונה מאפשרת להפיק לקחים בדבר חוזקות שבאו לידי ביטוי בתקופה זו לצד נקודות שניתן לשפר בתוכנית.

4.6 מקומם של נפגעי עבירה בתוכנית

פרק זה מבוסס על ראיונות עומק חצי-מובנים עם 18 משתתפים ומשתתפות, וכן על ראיונות עם 51 אנשי מקצוע שונים אשר ליוו את אותם המשתתפים בתהליך שעברו בבית-המשפט הקהילתי. תשעה מהמראיינים נשרו מהתוכנית בבית-המשפט הקהילתי, בין אם מרצונם ובין אם בשל החלטת צוות בית-המשפט, וסיימו את התוכנית ב"אי-הצלחה"¹³. תשעה מהמראיינים סיימו את התוכנית בהצלחה. המראיינים והמראיינות השתתפו בבתי-המשפט הקהילתיים בנצרת, ברמלה, בבאר שבע, בתל-אביב ובחיפה.¹⁴ הפרטים הדמוגרפיים של המשתתפים המראיינים מוזכרים לעיל בפרקים 4.3.1, 4.3.2, ו-4.3.4 (טבלאות 6, 7, ו-9).

בדומה לפרקים האחרים המבוססים על ראיונות עומק, הפרדיגמה המחקרית בפרק זה מאמצת את הנחות הגישה הפנומנולוגית (Creswell, 2007), לפיה על מנת להבין תופעה, יש ללמוד עליה ממי שלקח בה חלק באופן ישיר (Denzin & Lincoln, 2000; שקדי, 2007). בפרק זה, התופעה שאותה ביקשנו לבדוק היא מעורבותם של נפגעי עבירה בהליכים בבית-המשפט הקהילתי. מבחינה מתודולוגית, הפרק מבוסס על נרטיבים הנובעים מראיונות עומק חצי-מובנים שערכנו עם משתתפים ועם אנשי המקצוע. ככלל, ביקשנו לשמוע מהמשתתפים ומאנשי המקצוע שראיינו חוויות, תובנות ולקחים הנוגעים למקומם ולהשתתפותם (או אי-השתתפותם) של נפגעי עבירה בתהליכים המתנהלים בבית-המשפט הקהילתי. חלק מאנשי המקצוע ראינו בהקשר של תהליכים ספציפיים (דהיינו, בנוגע למשתתפים מסוימים) וחלקם ראינו באופן כללי יותר. אחת השאלות שכללנו במדריכי הריאיון, הן של הראיונות עם המשתתפים הן של הראיונות עם אנשי המקצוע, היא **"האם היה קשר כלשהו לאורך התהליך עם נפגע העבירה? ככל שכן, כיצד לדעתך אותו קשר השפיע על התהליך?"**¹⁵.

חלק מהראיונות בוצעו באופן מקוון (דרך אפליקציות שונות כמו "זום") או באופן טלפוני, בהתאם לבקשת המראיינים, למרות הקשיים הטכניים שמדיום זה לעיתים יצר. המשתתפים ואנשי המקצוע איתם התקיים ראיון לא קיבלו תמורה בעד השתתפותם. על מנת לשמור על פרטיותם של המראיינים השתמשנו בשמות בדויים, וכן הקפדנו לטשטש פרטים מזהים לאורך הפרק במקומות בהם היה חשש לחשיפת זהות.

מתוך ראיונות העומק המובנים-למחצה עלו מספר תמות שחזרו על עצמן. לא היה ולו מראיין אחד שציין כי לדעתו ההתייחסות לנפגעי העבירה בתוכנית מממשת את הפוטנציאל. ניתן להבחין בכך שהן בהליכים הספציפיים שנותחו כאמור, והן בנקודת מבט כללית יותר, ההתייחסות לנפגעי העבירה לוקה בחסר. בתחום נפגעי עבירות אלימות במשפחה, עולה כי ישנה מעורבות רבה יותר של ה"מתלוננים"¹⁶ ושל נפגעים נוספים, אך

¹³ יצוין, כקבוע בתוכנית ההפעלה של התוכנית, כי ניתן לסיים את ההליך תחת אחת מהקטגוריות הבאות: הצלחה/אי-הצלחה/חוסר הסכמה בין הצדדים. היחס בין המראיינים ה"מסיימים" ל"נושרים" משקף בקירוב את שיעור הנשירה מהתוכנית בקרב המופנים אליה, שהוא כ-50%.

¹⁴ אף שמחקר ההערכה מתמקד בארבעת בתי-המשפט הקהילתיים בבאר-שבע, ברמלה, בתל-אביב ובנצרת, מצאנו לנכון לכלול במסגרת פרק זה גם את משתתפי בית-המשפט הקהילתי בחיפה. העובדה שבית-משפט זה נפתח אחרי ארבעת בתי-המשפט הקהילתיים העומדים בבסיס מחקר ההערכה, תורמת לגיוון המקרים שעליהם מתבסס הפרק. בנוסף, על מנת לשמור על פרטיות המשתתפים, הפרק אינו כולל פירוט בדבר מי מהמראיינים השתתף באיזה בית-משפט.

¹⁵ שאלה זו נשאלה רק היכן שהיה נפגע רלוונטי וספציפי להליך, דהיינו, מתלונן או דמות אחרת שבהתאם לחוק נפגעי עבירה מוגדר כנפגע עבירה. כך למשל, במקרים שבהם העבירה או העבירות בכתב האישום כללו סחר בסמים/שימוש בסמים, אין נפגע עבירה ספציפי ולפיכך שאלה זו לא נשאלה.

¹⁶ מתלונן הוא מי שמוגדר בכתב האישום נגד המשתתף כאחד ה"עדים". זהו המושג אליו תובעים וסנגורים נוטים להתייחס כאשר הם מדברים על נפגעי עבירה. עם זאת, לא תמיד נפגעי עבירה הם ה"מתלוננים" בתיק, במובן זה שהם לא היו אלה שהגישו תלונה במשטרה ואף לא מסרו גרסה בחקירה. במקרים כאלה, יתכן כי הם לא יהיו בעלי זכויות בהליך הפלילי מתוקף חוק זכויות נפגעי עבירה.

אפילו בתחום זה עולה כי מעורבותם לא תמיד מספקת, ובמקרים רבים הדגש הבלעדי הוא על האינטרסים והצרכים של המשתתף. להלן נציג את עיקרי התמות שעלו מתוך הנרטיבים של המרואיינים בנוגע למקום של נפגעי עבירה בבית-המשפט הקהילתי.

ממצאים

א. מקומם השולי של נפגעי עבירה כיום בבתי-המשפט הקהילתיים (למעט בעבירות אלימות במשפחה)

כיום נפגעי עבירה אינם זוכים למקום משמעותי בתהליכים המתרחשים במסגרת התוכנית. מירית, עובדת סוציאלית קהילתית, ציינה כי תחום נפגעי העבירה פחות קשור לתפקידה, אך למיטב ידיעתה **כיום הקשר עם נפגעי עבירה בתוכנית אינו משמעותי**: "לצער, פחות... אני לא יודעת בגלל מה... אבל פחות... זאת אומרת, אני תכלס מבינה למה... העולם של נפגעי עבירה זה יותר ... אצל קציני המבחן, שמכירים את המשתתפים בצורה יותר פרטנית. ואז הם מכירים גם את בני המשפחה, ובמידה שאחד מבני המשפחה הוא נפגע עבירה אז כן עושים איתם תהליכים. לי פחות יש מה להגיד על זה מהבחינה כאילו המקצועית. אני פשוט לא נפגשת עם נפגעי עבירה... אנחנו לא כל כך יודעות איך להתמודד עם זה, תמיד זה מרגיש לנו כזה לא *zone* שלנו. כאילו, להתרחק או לא להכיר, ודווקא אולי זה נקודה טובה של כן לנסות ולהכיר את העולם של הצד השני, של נפגעי העבירה. אפרופו כזה שלא תמיד רואים את כל התמונה, אז זה ממש רכיב חשוב". אף שמירית ציינה כי הקשר עם נפגעי העבירה מצוי בגזרתם של קציני המבחן, מרבית קציני המבחן שרואיינו העידו כי הם אינם בקשר עם נפגעי העבירה. כך למשל, נופר, קצינת מבחן, סיפרה שהיא לא עוסקת כיום בנפגעי העבירה, אף שבהחלט סבורה כי יש מקום לעיסוק בהם: "האמת שאני לא מספיק עסוקה בהם, בנפגעי העבירה. פתאום כשאת אומרת את זה אני חושבת שאולי אני צריכה יותר... לא שאין נפגעים כשמישהו מכור לסמים. הרבה פעמים יש עבירות רכוש ויש כל מיני עבירות שפוגעות באנשים. אבל האמת שלא יצא לי יותר מדי לעשות תהליכים של צדק מאחור... אני זוכרת שהצעתי לכמה בודדים שזה היה רלוונטי לעבירה שלהם וזה לא יותר מדי התקדם... היה מישהו עם עבירת מרמה מאוד קשה, שהוצע לו כן לעשות גישור עם הפוגע. אני לא זוכרת מה היה שם, בסופו של דבר זה לא הצליח להתקדם... הרבה זה עבירות שקשורות להתמכרות, הרבה פעמים סחר בסמים, ועבירות רכוש שפחות רלוונטיות לעשות תהליך כזה". שירין, קצינת מבחן, העידה אף היא כי ברוב המקרים אין התייחסות לנפגעי העבירה: "תשמעי ... אנחנו פחות נכנסים לקשר עם נפגעי עבירה, יותר כמובן בקשר של תיקים שהם תיקי אלימות במשפחה". סתיו, קצינת מבחן, הוסיפה: "אני מרגישה ש[המעורבות של נפגעי העבירה] לא משהו שיש לו מספיק התייחסות בתוך התוכנית. אנחנו לא מספיק שם בעיני, בלהצליח לחשוב על איך... אני לא יודעת אם זה שינה את התפיסות שלי לגבי זה. התפיסות שלי לגבי זה מובילות אותי למחשבה ולתחושה שזה לא, זה עדיין לא מקבל מספיק התייחסות וזה עדיין לא משני כיוונים".

מתוך המשתתפים שרואיינו שישה הואשמו **בעבירות אלימות, שלא בהקשר לתא המשפחתי**. במקרים אלה המשתתפים ואנשי המקצוע לא התייחסו באופן מיוחד אל נפגעי עבירה, למעט שתי התייחסויות. עמית, התובעת בתיק בעניינה של רונית פרקש, אשר נכנסה להליך בבית-המשפט הקהילתי בשל עבירות איומים ואלימות יחסית קשות וסיימה באי-הצלחה, התייחסה אל נפגעי העבירה: "היו לה הרבה תיקים וכולם תיקי אלימות שצפויים למאסר. אני לא אשקר לך, הסיבה הגדולה שבגללה הכנסתי אותה זה באמת בגלל עניין

משפחתי מורכב, סוציאלי מורכב שלה. ... הרצידיביסטיות שם היא רצינית ויש גם נפגעי עבירה שהמשיכו לחוות ממנה עדיין תיקים שנפתחים אבל אותי בכל אופן עניין יותר העניין של לתת לה אולי תוכנית הוליסטית שיכולה לשקם לה את כל החיים והיא פשוט לא הייתה שם. ... [לא היה קשר עם נפגעי עבירה], זה לא הגיע לשלב הזה". עמית השוותה את ההליך של רונית להליך אחר. היא סיפרה שלאחרונה החלו להכניס לתוכנית תיקים יותר חמורים: "הכנסנו תיק פציעה, תיק של בחור שיצא עם [כלי נשק] ואיים על קטינים, שזה גם חריג, אבל אני חייבת להגיד לך, הוא כבר חמישה חודשים בהליך, עושה עבודה מדהימה. ואנחנו תמיד, אגב, אני בקשר עם נפגעת העבירה, כל הזמן חשוב לי ליידע אותה מה קורה איתו בהליך, שזה משהו שאני לא חייבת בכלל ואני עושה את זה כי חשוב לי שהסליחה ממנה תהיה יותר אמיתית כי היא תבין מה קורה איתו. כי זה תמיד משפיע ואני גם משתפת אותו בצורה עדינה: עדכנתי את נפגעת העבירה שלך באיזה שלב אתה, מה קורה איתך, ואני מתעדת הכול. חשוב לי. היא גם מופתעת, היא אומרת לי: לא האמנתי שמתקשרים אלי מהתביעה להגיד. את רואה, זה המעבר הזה. אני באמת חושבת שתובע בבית-משפט קהילתי, צריך להיות מי שצבר כבר ניסיון ויודע איך להסתכל על תיקים בצורה מאוזנת". למרות הדוגמאות האלו, בשאר התיקים בהם הייתה עבירת אלימות, אנשי המקצוע והמשתתפים שרואיינו מסרו כי נפגעי העבירה לא לקחו חלק בהליך.

מעניין לציין, כי בחלק מהמקרים, כאשר נשאלו אנשי מקצוע על מעורבותם של נפגעי העבירה בהליכים ספציפיים, שבהם רואיינו גם המשתתפים, לא מעט מהם השיבו בצורה כזו או אחרת כי הם "לא יודעים". כך למשל, במקרה של יובל, עו"ס קהילתי, שרואיינה ביחס לאלי כהן, אשר סיים את ההליך בהצלחה ונכנס להליך בשל עבירות רכוש ואלימות רבות, השיבה כי היא "לא יודעת אם מישוהו דיבר עם נפגעי העבירה". רותם, קצינת מבחן של יצחק יוספי, אשר ביצע עבירות רכוש רבות וחמורות וסיים בהצלחה, סיפרה כי: "לא היה קשר לנפגעי העבירה. יש לו מיליוני נפגעי עבירה, את יודעת כמה תיקים היו לו?! משהו מטורף". תום שתפקידה הוא רכזת באחד מבתי-המשפט הקהילתיים, התייחסה למשתתף משה בוכמן, אשר נכנס להליך בשל עבירות רכוש וסיים באי הצלחה, ברקע התבררה גם אלימות מילולית בקרב בני הזוג: "אני חושבת שלא [הייתה התייחסות לנפגעי עבירות הרכוש], זה היה, כאילו היה, שוב, היה את העבירות המוצהרות שזה היה עבירות רכוש, והיה את ההתנהגות של, כאילו את ההתנהגות האלימה כלפי אשתו שזה היה ככה... ברקע ושם היה, שם זה כל הזמן היה בדיאלוג ועל השולחן ובשיח, כאילו ולבדוק כל הזמן איפה כל אחד [מבני הזוג] נמצא, אבל על עבירות הרכוש לדעתי לא".

מבין המשתתפים שרואיינו תשעה נכנסו לבית-המשפט הקהילתי בשל **עבירות רכוש**, כשבעה מתוכם תוארו כעבירות רכוש ברף החמור. עם זאת, רק באחד מהמקרים המשתתף אחסן נצר שסיים באי-הצלחה, התייחס לנפגעי עבירה כגורמים בעלי השפעה על ההליך שלו בבית-המשפט הקהילתי. בשאר המקרים לא הייתה התייחסות מצד המשתתפים המרואיינים אל נפגעי העבירה, ולא היה שוני בהקשר הזה בין אלו שסיימו את ההליך בהצלחה, לבין אלו שסיימו באי-הצלחה. כך למשל, יצחק יוספי, אלי כהן ומחמד אלעזה בעלי עבר פלילי עשיר של עבירות רכוש, שסיימו בהצלחה את ההליך הקהילתי, לא התייחסו לנפגעי העבירה כאשר נשאלו אם היו אנשים ספציפיים שהשפיעו על ההליך שלהם ואם הייתה מעורבות של נפגעי עבירה בהליך.

אלונה דנילוב אשר הואשמה בעבירות רכוש בסכומים גבוהים בנסיבות בהן נפגע העבירה היה קרוב משפחה שלה, לא התייחסה לנפגע העבירה כגורם משפיע בהליך שלה. היא סיימה באי-הצלחה. אלכס, הסנגור של אלונה, ציין כי לא היה קשר עם נפגעי העבירה בהליך בעניינה. לשאלה אם הוא חושב שקשר כזה היה יכול להשפיע על

ההלך, הוא השיב: "לא, זה לא, אני לא חושב, לא הייתי אומר שהיה חוסר אמפתיה אבל ... הייתה אדישות. אדישות מוחלטת". יפתח, התובע של אלונה, הבהיר כי עבירות הרכוש בתיק שלה הגיעו לסכומים משמעותיים, אולם לא הייתה התייחסות לנפגעי העבירה במסגרת ההליך: "לא [הייתה התייחסות לנפגעי עבירה], ודווקא היה לנו תיק דומה אחרי המון זמן, של מישהי שגנבה והשתמשה מכרטיס [אשראי], ושם נפגעי העבירה כעסו מאוד. ואותה משתתפת לא הצליחה בקהילתי והלכה להליך הרגיל, והיתה ממש אנחת רווחה אצל נפגעי העבירה. שם ממש כעסו עליי בטלפון, כעסו, כעסו מאוד. יש המון תיקים של הונאה בכרטיס חיובי שזה ניצול של זקן. מטפלת שעובדת ולוקחת את הכרטיס ועושה קניות. אני למדתי להיות יותר רגיש בתיקים האלה ... הסתכלתי [בתיק], זה לא חוק נפגעי עבירה,¹⁷ או כמו שאני אומר, אני רגיל להתייחס לזה כגניבות, אני יודע שענישה, גם אם נפגע העבירה חושב, היא לא תגיע לסכומים מטורפים בשום צורה. אנחנו גם לא מבקשים דברים נורא גבוהים, אבל היה להם מאוד קשה לנפגעי העבירה [בתיק של הגניבות מהזקנים]. במקרה של אלונה הסביר יפתח: "[נפגעי העבירה] לא קיבלו [את ההסבר על משמעות ההליך בבית-המשפט הקהילתי]. אני ניסיתי להסביר, יש כאלה שמקבלים יותר. אני חייב להגיד שבאלימות במשפחה מקבלים יותר [את העובדה שההליך מטופל בבית-המשפט הקהילתי ולא בהליך רגיל]". יפתח שהיה תובע גם בתיק של יצחק יוספי (שסיים בהצלחה והואשם בעבירות רכוש רבות) אף ציין כי: "בתיקי גניבה אנחנו לא בקשר עם מתלוננים".

באופן דומה גם שושנה, תובעת בתיק של יוסף קבדה שהואשם בעבירות רכוש וסיים באי-הצלחה, ציינה את מקומם הדל של נפגעי עבירה בתיקים של עבירות רכוש: "נפגעי עבירה, לא מעניין אותם. בדרך כלל כמובן הפרטיות אם זה התפרצויות אבל בעיקר העבירה היא רכושית ולכן אנחנו לא יוצרים איתם קשר בדרך כלל בנסיבות כאלה". בניגוד לנקודת המבט שהציג יפתח, לפיה **המערכת עצמה** לא מתעניינת בנפגעי העבירה בעבירות רכוש, נקודת המבט של שושנה היא **שנפגעי העבירה** הם אלו שלא מעוניינים במימוש זכויותיהם.

עם זאת, חיים הסנגור של אלי כהן, שהואשם בעבירות רכוש רבות וסיים בהצלחה, שיתף מניסיונו שדווקא פונים באופן מובנה אל נפגעי העבירה בעבירות רכוש: "[היה קשר עם נפגעי העבירה] בסוף התהליך. שירות מבחן **באופן מובנה כשיש נפגעי עבירה, פונה אליהם**. במקרה שלו אני זוכר שלפחות לבחור אחד פנו, אני לא חושב שהשיגו כל אחד ואחד ש[אלי] ביצע כלפיו עבירת רכוש, פריצה לרכב או לבית, לא חושב שכל אחד ואחד אבל היו אחד או שני נפגעי עבירה שכן פנו אליהם". לשאלה אם זה השפיע על ההליך שהסתיים בהצלחה במקרה הזה, השיב: "בדרך כלל מבקשים לקבל את עמדתם, מספרים להם שהוא נמצא בתהליך כזה. בדרך כלל הם מגיבים לזה טוב, נפגעי העבירה. הם שמחים לשמוע שהוא עבר הליך ולא פתאום עומדים על פיצוי כספי אדיר על הנזקים שנגרמו להם. ככה לדעתי גם היה איתו. זה תלוי כמובן בכל מקרה והנסיבות שלו אבל זה מה שהיה לגביו". אך חיים הוא היחיד שציין זאת, ולמרות הקשר המובנה של שירות המבחן עם נפגעי העבירה, כפי שמציין חיים, בפועל רות, קצינת מבחן שיתפה: "**האמת שהאינטראקציה שלנו עם הנפגעים בתוכנית לא גבוהה**. כאילו נגיד אפרופו עבירות רכוש, בן אדם שיש לו 20 תיקים על עבירות רכוש אז הוא אומר: טוב, זה עבירות רכוש ולא אלימות, הוא גנב אופניים כי הוא צריך לממן את הסם, אבל מאחורי כל תיק יש בן אדם שגנבו לו את האופניים, או שפרצו לו לאוטו או שפרצו לו לדירה. ואני לא תמיד ערה לזה מספיק, כי אני כל כך עם הבן אדם

¹⁷ הכוונה של המרואיין היא שלהבנתו אין להם זכויות מכוח חוק זכויות נפגעי עבירה במסגרת ההליך. זאת, על אף שבפועל יש לנפגעי עבירות רכוש זכויות מכוח חוק זכויות נפגעי עבירה.

וכל כך עם הסיפור שלו וכל כך עם למה הוא היה מכור לסמים, איזה טראומות הוא עבר שגרמו לו צורך לטשטש בכזאת עוצמה את מה שהוא מרגיש. אני נורא איתו. יש קצינת מבחן שלאחרונה פרצו לה לאוטו, והיא אמרה שמאז היא רואה עבירות של פריצה לרכב והיא נטרפת מזה. כאילו זה נורא אנושי ונורא הגיוני".

אחסן נצר שסיים מבחינה פורמלית באי-הצלחה סיפר על כך שהעבירה היא עבירת רכוש ושיצא שבגלל גילה ומצבה של נפגעת העבירה הוא חש חרטה רבה על המעשה שלו: "ראיתי תיק ברחוב ליד בניין ולקחתי את התיק וברחתי. אבל זה יצא של אישה זקנה". במהלך ההליך הוא התקדם מאוד יפה, אבל אז נפתח תיק נוסף הדומה במהותו לתיק הראשון והוא הוצא מההליך ונשלח למאסר. לשאלה אם הייתה ההתייחסות לנפגעת העבירה הוא השיב: "האמת שלא, לא, אבל אני כאילו שיתפתי פעולה ... מה שעשיתי כן חריג, והשופט נתן לי 2500 קנס, שילמתי את הקנס ישר ... הדבר היחידי שאני מאמין שזה היה, זה רק הנפגעת. בסופו של דבר צריך להסתכל על האנשים שנפגעו, לא עליי ולא על הילדה שלי או על האישה שלי. אני פה מצטער רק על הנפגעת... שפגעתי בה". יוסף קבדה, שהואשם בגניבה מאדם שהכיר מהשכונה וסיים באי-הצלחה לאחר הליך ממושך, הציג תפיסה שונה לחלוטין במענה לשאלה אם היה קשר עם נפגע העבירה: "לא, מה פתאום. אני לא מכיר את הבן אדם. אני לא חבר שלו, לא מעניין אותי. עשיתי את זה. אני מכיר את הבן אדם, לא מכיר אותו באופן אישי או משהו, אני יודע הוא גר גם ב***, אני יודע מי זה ... אחד מהנרקומנים שמסתובבים וזה, את מבינה? אבל מה לי ולבן אדם הזה? לא מעניין אותי אפילו". בראיון עם הסגור של יוסף עלה כי לא הייתה התייחסות לנפגע העבירה וכך גם ציינה קצינת המבחן שליוותה את המקרה. משה בוכמן שסיים באי הצלחה והואשם במספר רב של עבירות רכוש ושל איומים (עבירות חמורות ובעל רישום פלילי רב) לשאלה אם היה קשר כלשהו עם נפגעי העבירה במהלך ההליך השיב "לא". גם אנשי המקצוע שליוו את משה לא התייחסו אל נפגעי העבירה.

אביתר, קצין מבחן האיר מזוויית קצת אחרת את המקום הנוכחי של נפגעי העבירה בתוכנית ועמד על כך **ששיקום הפוגעים למעשה תומך בנפגעי עבירה עתידיים** בשל הפחתת הסיכון של עוברי החוק לחזור ולבצע עבירות: "אנחנו, שירות מבחן, עובד על פרמטר מאוד מאוד חזק של סיכון/סיכוי מה שנקרא. סיכון לחזור לבצע עבירות וסיכוי לשיקום. הפרמטרים האלה, הם פרמטרים שהם חברתיים, הכסף שמשלמים לי בתור קצין מבחן הוא כסף שהמטרה שלו זה להפחית עבריינות ובעצם להפחית עבריינות זה טוב לחברה. בן אדם שנמצא בבית-משפט קהילתי, זה מפחית את הסיכוי שלו להיכנס לכלא ועוד הוצאות מיותרות של המדינה. זאת אומרת, אני יודע שמה שאני עושה, זה תוך דווקא הסתכלות הכי-הכי חזקה על החברה, על הנפגעים, זאת אומרת המטרה של מה שאני עושה בסוף היא כן לטובת החברה וכן לטובת הנפגע. פשוט ביום יום. שוב, זה נהיה מטושטש [ההתייחסות לנפגע העבירה עצמו] ...". בהתאם לנרטיב זה, גם אם התוכנית לא מספיק לוקחת בחשבון נפגעים קונקרטיים, בפועל הליכי השיקום במסגרתה מוכוונים לטובת נפגעים עתידיים שכן מטרתם היא להפחית עבריינות וממילא להפחית קורבנות עתידית. אמירה זו מקפלת בתוכה **הבחנה בין הציבור הכללי כאוסף של נפגעי עבירה פוטנציאליים, לבין נפגעי העבירה הקונקרטיים** (האקטואליים). מדבריו של אביתר משתמע כי הוא נותן קדימות לצרכי הציבור בכללותו, לרבות ציבור הנפגעים הפוטנציאליים, בלא התייחסות מובחנת לצרכי הנפגעים הקונקרטיים, שמטבע הדברים הם שונים.

רבים מאנשי המקצוע בתפקידים השונים בבית-המשפט הקהילתי סברו כי **יש להעניק משקל רב יותר למקומם של נפגעי העבירה** בהליך בבית-המשפט הקהילתי. עינת, עו"ס קהילתי, שיתפה: "התחילה חשיבה [על מקומם של נפגעי העבירה] אבל אני חושבת שזה היה עוד מוקדם לתוכנית לחשוב איך חלק מתהליך השיקום גם מדבר

בעצם, איפה שיש נפגעים, שאפשר לעשות איתם תהליך של איחוד. את יודעת, זה גם חלק מזה שאתה משאיר עוברי-חוק בקהילה והנפגעים הם חלק מהקהילה. ... צריך לראות איך מי שיכול ומעוניין מבחינת הנפגעים, צריך לחשוב איך הוא חלק. הוא לא חלק מתהליך השיקום אבל איך יש התייחסות אליו בתהליך השיקום. איך ההתייחסות צריכה להיות וכן לחשוב על ההיבט הזה. כרגע לדעתי, אין [התייחסות]. נראה לי זה קשור לתוכנית שהיא בהתחלה, אבל יכול מאוד להיות שכן יהיה לזה מקום. אני חושבת שבחו"ל יש לזה מקום". יפתח, תובע בבית-המשפט הקהילתי הסביר: "אני חושב ש[שילוב נפגעי עבירה] צריך להיות מטרה יותר גדולה של בית-משפט קהילתי ואני חושב שהיינו יכולים לעשות יותר בתחום הזה של סיוע לנפגעי עבירה. עדיין אני מאוד מאמין וחושב שאנחנו מסייעים הרבה מאוד ובטח הרבה יותר ממה שהיה לפנינו... צריך לראות איך אפשר לשתף אותם יותר בהליך, שיראו שקורה משהו עם התלונה שלהם, לתת להם להשמיע קול בהליך, לדעתי זה צריך להיות יותר מבהליך רגיל, כי בהליך רגיל אם נפגע עבירה פונה בטח במקומות שהחוק נותן לו יותר זכויות ובכלל, אז אני כתובע יודע להתעקש על העמדה שנפגע העבירה רוצה להגיד ואני משתדל המון פעמים להיות הקול שלו. עד כמה שהחוק מאפשר, אבל אני משתדל להיות הקול שלו. כמובן לא אחמיר עם נאשם בגלל נפגע עבירה, אבל אני יכול לעמוד על הדין יותר. בבית-משפט קהילתי אני מתחייב לעמדה עונשית מקלה במקרה של הצלחה. אז אם אני לא שומע את נפגע העבירה בכלל, אם אין שום הליך שמנסה לתת לו קול – שישמעו את הפגיעה שלו או לתת לו פיצוי אם אפשר לתת לו או לעשות צדק מאחרי, גישור, כל דבר שירגיש שכן מתייחסים למקום שלו. אז זה חבל ואני חושב שהפספוס שלנו גדול כי המשתתפים שלנו כן מתייחסים בצורה שהייתה יכולה להיות... הם עומדים וקוראים מכתבים שבהם הם המון פעמים מביעים חרטה. הם לא רק עומדים וקוראים מכתבים: 'אני משתתף בטיפול, אני רוצה לעלות לשלב 4' [אלא] לפעמים הוא אומר: 'עשיתי טעויות בחיים, פגעתי באנשים'. זה דברים שקורים. ויכול להיות שאם היה שם נפגע עבירה הוא היה יודע להתייחס ספציפית. אני כן יודע, מניסיונות מסוימים – נפגעי עבירה לא רוצים לשתף פעולה אבל יכול להיות שאם זה היה למשהו יותר רוחבי, יותר מגויס, יכול להיות שכן היו מגיעים לתוצאות". סתיו, קצינת מבחן, הוסיפה: "באמת יוצא שיש הרבה משתתפים שהנפגעים שלהם הם אמורפיים, הם רחבים, הם החברה. אולי גם אז צריך לחשוב על זה יותר, על איך עושים את זה יותר נכון? על איך מחברים אולי את מה שאנחנו כבר עושים בתוך התהליך יותר לאוכלוסייה, או לסוג הפגיעה שנעשתה בעת העבירה".

עם זאת, מהנרטיבים של המרואיינים עולה כי אף שעמדת רבים מהם תומכת, ככלל, בהרחבת השיתוף של נפגעי עבירה בהליך, כשנשאלו על מקרים ספציפיים (למעט תיקי אלימות במשפחה), חלקם הבהירו כי **הנסיבות היו כאלה שהחלישו את הצורך להתמקד בהגברת השיתוף של נפגעים**. כך למשל, עלה מדבריה של נעמה, תובעת: "במקרה [של משה] לא [הייתה התייחסות אל נפגעי העבירה], כי בתיקים שלנו [מוסדות שהוא גנב מהם] בדרך כלל הם מקבלים כיסוי מהביטוח, ... אני אומרת זה לא עבירות רכוש של התפרצות לדירה של אדם פרטי וחדירה למרחב האישי שלו... [זה לא] תיקים שאני מתעכבת יותר מידי על העמדות של נפגעי העבירה".

נירית, עו"ס קהילתית, התייחסה לחשיבות שילוב המשתתפים בקהילה, ועל מאמציה בהקשר הזה. היא הסבירה **שכיום נעדר השימוש בנפגעי העבירה כ"מפתח" שביכולתו לחבר את המשתתפים חזרה אל הקהילה** וליצור "תיקון" מול נפגעי העבירה המיידיים: "אני חושבת שאם נוצרו חיבורים למעגלים נוספים בקהילה, זה בעיניי מה שיכול להחזיק לאורך זמן כשמשתתף כבר לא בתוכנית. מבחינתי זה מה שהייתי רוצה שיהיה, זה לא קל". בהמשך לתפיסת החשיבות של החיבור לקהילה כאמצעי שיקום לטווח ארוך, נשאלה נירית האם יש נדבך בתפקידה שיכול לחבר להליך אנשים בקהילה שנפגעו מהעבירה. במענה לשאלה, היא השיבה: "אני חושבת שלי

באופן אישי לא יצא עדיין לגעת בזה. אני חושבת שבעבר היו הרבה שיתופי פעולה עם מרכז הגישור שאני חושבת ששם אולי בעבר כן עשו דברים כאלה, אבל לי לא יצא להתעסק בזה עדיין. אני חושבת שזה יכול להיות סופר משמעותי. לגמרי. לי לא יצא עדיין לגעת בחלק הזה בכלל".

ב. המתח שבין הצורך להתמקד במשתתפים לבין הצורך לתת מקום לנפגעי עבירה

חלק מאנשי המקצוע עמדו על חשיבות התוכנית וייחודיותה ככזו המתמקדת בעוברי-חוק, והביעו **חשש שמא הפניית משאבים לנפגעי העבירה עשויה לפגוע ביתרונות ההתמקדות במשתתפים**. לשאלה למה כיום לא משלבים נפגעים באופן משמעותי יותר בתהליך, השיב יפתח, תובע בתוכנית: "כי זו מערכת שלמה, בית-משפט קהילתי, שמוכונת ואני אומר את זה גם לזכותה, לסייע לעוברי-חוק. ... אני חושב שגם נפגעי עבירה צריכים, במיוחד בהליך שלכאורה בסוף לא מגיע לענישה, ברמה המוסרית צריך לתת להם במה". יפתח, עמד על המתח שבין התייחסות למקומם של נפגעי העבירה לבין מרכזיותם של המשתתפים: "זה שאלה מורכבת מאוד בעולם הטיפול, כי הראשונים שאני רוצה לסייע להם זה בני אדם שהם המשתתפים שלנו, והם יותר חשובים לי בסוף מהמערכות. האם אנחנו תמיד מצליחים לסייע להם בבית-משפט קהילתי? אני לא בטוח. אני כן יודע שאני עושה את המאמץ, אני יודע שהשותפים שלי עושים את המאמץ אבל אני לא בטוח שתמיד זה מצליח... אני תובע, אני מסתכל גם על נפגעי העבירה. אני לא בטוח שבית-משפט קהילתי תמיד מסייע גם להם". מהאמירה של יפתח משתמע כי בעוד שהמטרה של בית-המשפט הקהילתי ביחס למשתתפים היא ברורה ולפיכך ברור לאנשי המקצוע לאן לכוון את המאמץ, **ספק אם המטרה ביחס לנפגעי העבירה הקונקרטיים ברורה דיה**.

רונן, קצין מבחן שיתף בתחושות דומות: "אני חושב שיש פה משהו בחוויה שלי שהוא לפעמים מאוד מבלבל. **בגלל שנהיה קשר נורא קרוב [עם המשתתף], לפעמים אני מרגיש שאנחנו שוכחים, שאני שוכח את נפגעי העבירה** ושיש פה אנשים שבאמת נפגעו בסופו של דבר. אבל לפעמים לי זה גורם לשכוח, בגלל שאנחנו כל כך בתוך החיים של [המשתתפים] ואנחנו כל כך רוצים לעזור להם ועושים איתם המון דברים ורואים את ההצלחות שלהם, ולפעמים אני שוכח שיש פה אנשים שבאמת ניזוקו, אנשים שנפגעו, שמשלמים מחירים על הדבר הזה".

גם אביתר, קצין מבחן, סיפר: "אחד הדברים שאני חוטא בהם, זה עניין שהוא שלי ... אני עובד על זה שאצלי לפעמים העניין הזה נהיה מטושטש, הוא הנושא של נפגעי עבירה. אני מדבר מבחינה אישית שלי, לא על התפקיד, אני מדבר על עצמי, אני הרבה פעמים כשאני מקבל מטופל, אז אני פתאום מתביית על: מה לעזור, איך לעזור ואיפה הוא צריך. לפעמים קצת מתמסמסת לי העבירה, והצד השני בעבירה. אחד המרצים שלי פעם השתמש בהגדרה הזאת של להחזיק את המקל משני הקצוות שלו: אם אתה בצד אחד של המקל, אתה צריך להחזיק כל הזמן את הפגיעות, הרגישות ואומללות שלו ואיפה הוא צריך לקבל עזרה. צריך להחזיק את זה. בצד השני של המקל, הייתה עבירה, היה מעשה שהוא עשה, לפעמים אפילו מעשים חמורים מאוד, מעשי אלימות מאוד קשים, אלימות כלפי בנות זוג מאוד קשה".

ג. האם בעקבות התוכנית שינו אנשי המקצוע עמדתם ביחס למקומם הראוי של נפגעי עבירה?

במרבית הראיונות עם אנשי המקצוע, אלה העידו כי לא חל שינוי בתפיסה שלהם לגבי נפגעי עבירה מאז שהחלו לעבוד בבית-המשפט הקהילתי. בחלק מהראיונות, אנשי המקצוע העידו כי מאז ומתמיד האמינו כי ראוי שיהיה מקום משמעותי לנפגעי העבירה. רואן, סגורית, הסבירה כי היא הגיעה עם תפיסה התומכת במתן מקום רב לנפגעי עבירה: "זה מהאופי שלי, אני די מחוברת [למקומם של נפגעי עבירה]". גם מירית, עובדת סוציאלית

קהילתית, תיארה כיצד כבר הגיעה לתפקיד עם הכרה בחשיבות מקומם של נפגעי עבירה בתהליך: "מן הסתם יש לי אמפתיה מאוד גדולה אליהם, עוד לפני התוכנית. אני משערת שאת הקורבנות הרבה יותר קל להתחבר אליהם ולחוש כלפיהם אמפתיה, ושנעשה להם עוול". בני, תובע בבית-המשפט הקהילתי, סיפר שזהו נושא שהוא התמודד איתו גם לפני תחילת עבודתו כתובע בבית-המשפט הקהילתי: "גם בהליך הרגיל [נפגעי עבירה] לא מקבלים את כל הפיצוי שמגיע להם תמיד... דואגים לאינטרס הציבורי ובית-משפט הרבה פעמים לא נותן את מה שהם צריכים לקבל. דווקא בהליך הקהילתי, הרבה פעמים זה מגיע למשתתף עצמו שבגלל שהוא הבין את האחריות ואת המשמעות של התהליך שהוא עובר, הוא מבין שכשצריך לפצות זה חלק מלקיחת האחריות". אושרת, פרקליטה בבית-המשפט הקהילתי, תיארה כיצד במסגרת תפקידה בהליך הפלילי הרגיל היא עמדה בקשר עם נפגעי העבירה. מדובר אפוא בתפיסה שהיא הגיעה איתה לתפקיד בבית-המשפט הקהילתי: "אני מאוד עם נפגעי העבירה. קשה לי, אני אומרת לך שוב, התיקים שאני מטפלת בהם, יש לי איתם קשר אישי וישיר בטח בעבירות מין, אני יש לי איתם קשר, הם באים אלי. גם בגלל שיש צורך בגלל התיק וגם בגלל שאני מרגישה צורך לשתף אותם, כדי שהם לא יהיו בהפתעה. וזה אצלי תמיד גולש גם לתיקים הרגילים [שאינם עבירות מין]. אני תמיד בקשר עם הנפגעים. אני מרגישה את זה כמחויבות שלי. אני אומרת לך שזו דרישה של הפרקליטות. במשך שנים גם דרשו מאיתנו להיות בקשר ממש בהנחיות, אבל אני תמיד הייתי כזאת. אני חושבת שזה הרבה יותר גם מועיל לתיק, וזה גם אנושי. אני תמיד אומרת, התלונה היא שלו, זה שלה. זה שהיא התלוננה וזה הפך לתיק שאני מטפלת, זה לא מוריד את החלק שלה מזה. אם הם מעוניינים אז אני תמיד אומרת: אם אתם רוצים אז אני אשתף אתכם ואני אערב אתכם. תבואו אלי. אני לא חושבת ש[המעבר לבית-המשפט הקהילתי] שינה. אני תמיד הייתי מאוד מחוברת לקטע הזה, מאוד מאוד. אולי מזה בא, גם העניין הזה, כי גם הנאשמים, איזה שהוא סוג של נפגעי עבירה. גם עברייני המין הם סוג של נפגעי עבירה, אני פשוט לא יכולה לסלוח להם. בדרך כלל מי שעושה את העבירות האלה זה לא רק מצד אחד, זה איזה שהוא משהו פסיכופתולוגי בעבר... אני תמיד הייתי מאוד, מאוד מחוברת. אני חושבת שבכלל זה באופי שלי, זה בא משם. זה מאוד מעצים, זה אפילו אגואיסטי אני אומרת את זה. זה עושה למטפל, לפרקליט. זה מאוד מעצים".

רק מרואיין אחד התייחס לשינוי חלקי שחל בנוגע לתפיסתו את נפגעי העבירה בעקבות השתלבותו בעבודת בית-המשפט הקהילתי. אמיר, סנגור המייצג בבית-המשפט הקהילתי, תיאר: "בחלק מהתיקים היה לי חם בלב לראות שנפגע העבירה, וזכותו באמת המלאה, פתאום מגלה הבנה למה שעמד מאחורי ההתנהלות [ביצוע העבירה על-ידי המשתתף]. ... בשני מקרים לפחות יצא לי לפגוש את המתלונן שהוא היה אחד מקרובי המשפחה ובאמת את ההבנה שהוא גילה למצב ואין טינה ... בהליך הרגיל, בדרך כלל, לנו בתור סנגורים, יש איסור לפגוש, לדבר, לבוא במגע עם נפגע ... אנחנו לא כל כך נתקלים בהם, אלא אם כן יש צורך, למשל בניהול התיק. ... אבל פה במיוחד בתיקים כאלה שהמתלוננים הם בני משפחה, שבאיזשהו שלב, חאלס, הגיע עד לכאן, והגישו תלונה נגד הבן, קרוב משפחה, בן זוג לא משנה. אז כן, כמובן שליבי איתם. את יודעת יש הבדל בין נפגע לנפגע, והבדל בין כל נסיבות של כל תיק, אבל מה שסיפרתי לך לגבי ההבנה שלהם, ולפעמים זה שלא רק ההבנה, אלא גם כן הסיפוק שהבנאדם הזה עבר את השינוי הזה שזה עשוי ומקטין באופן כמעט וודאי, או בואי נגיד בסיכויים מאוד גבוהים, שההתנהלות הפלילית לא תחזור על עצמה בעתיד. שיש בזה סיפוק שהנה, וואלה, באמת הבנאדם הזה לא יפגע בי, לא יפגע באף אחד אחר מאחר שהוא טיפל בעצמו ולכן ככה. סיפוק אפילו של רוגע".

ד. נפגעי העבירה במקרים של אלימות במשפחה

חמישה מבין המרואיינים המשתתפים נכנסו להליך בבית-המשפט הקהילתי בשל עבירת אלימות במשפחה, ובמקרה אחד עבירות של אלימות במשפחה היו ברקע ההליך. ההתייחסות לנפגעי העבירה בתיקים של אלימות במשפחה הגיעה גם מאנשי המקצוע שרואיינו בנוגע למעורבות נפגעי עבירה בהליך באופן כללי. רבים מהם התייחסו לסוגיית אלימות במשפחה כמקרה בו נפגעי העבירה מקבלים התייחסות שונה מאשר בשאר ההליכים, ובוודאי שראוי שיקבלו התייחסות כזו. בכל הקשור לאלימות במשפחה, אפוא, העמדה היתה באופן חד משמעי בעד מתן מקום ראוי לנפגעי העבירה.

אנשי המקצוע התייחסו באופן ישיר לאבחנה בין מקומם של נפגעי העבירה בעבירות של אלימות במשפחה לבין מקומם בעבירות אחרות בהליכים בבית-המשפט הקהילתי. יפתח, תובע בבית-המשפט הקהילתי, התייחס למקומם של נפגעי העבירה באופן כללי, ואגב כך ציין: "אני חייב להגיד שבאלימות במשפחה מקבלים יותר [את עצם ההשתתפות בהליך מאשר בעבירות רכוש]. גם כשהוא [עובר החוק/המשתתף] לא בבית, המפתיע גם כשהוא הולך יותר לגירושין. אני יכול להגיד בחדר כללי אצלנו בתיקי אלימות במשפחה שאם הם רוצים לחזור להיות ביחד, אז בדרך כלל היא לא רוצה להעיד האשה, היא לא רוצה להתלונן יותר, היא חוזרת בה מהתלונה ואם היא חוזרת לגירושין, בדרך כלל היא רוצה להעיד ורוצה להחמיר. זה קצת מיוחד בקהילתי, שגם אם זה הולך לגירושין, ואם אני יושב ומסביר, אז המון פעמים זה כן מתקבל". יפתח הסביר כי מניסיונו, במקרים של אלימות במשפחה, הנפגעים יותר תומכים בהליך בבית-המשפט הקהילתי מאשר בעבירות שונות, וזאת אף במקרים בהם בני הזוג מתקדמים לעבר פרידה. בני, תובע נוסף בבית-המשפט הקהילתי, הוסיף כי לדעתו "הכלי בתהליך קהילתי הוא שנפגע העבירה יהיה חלק מהתהליך, אנחנו מאוד משתפים אותם וזה תהליך מול שירות מבחן בהליך פלילי. אנחנו לפני זה עושים בירור מול נפגע העבירה ולרוב הם מעוניינים בתהליך הזה. למשל, בני זוג שלא רוצים לפרק את החבילה אז אתה בעצם מסייע לכל המערכת, אתה עושה תהליך גם לנפגע או לנפגעת". שושנה, תובעת שליוותה את התיק של ולדימיר שהואשם באלימות במשפחה וסיים בהצלחה, סיפרה: "אני בקשר עם כל המתלוננות, מההתחלה של ההליך זה בשיחה. לא תמיד הן מבינות את ההליך ולא תמיד רוצות שהבן זוג או לפעמים הגרוש, ייקח חלק בהליך. ובאמת אנחנו מלווים אותם באופן מאוד מאוד הדוק, בין הדיונים. במיוחד בשלבים של עליות שלב חשוב לי שחוץ מזה ששירות מבחן בקשר, גם אני בקשר. אני חושבת שהן גם מסתכלות על זה יותר, אולי סומכות עלינו כתביעה, לפעמים אפילו יותר מעל שירות המבחן או מן הסתם הסגור... אנחנו הצד שלהן במשוואה ואנחנו הפה שלהן הרבה פעמים, וכשקורים דברים אנחנו בוודאי מציפים את זה גם מול שירות המבחן. אז כן, זה משהו שהוא גורף לא רק לתיק הזה, באופן כללי".

נופר, קצינת מבחן, תיארה כיצד בעבירות אלימות במשפחה יש התייחסות שונה לנפגעים: "האמת שאני לא מספיק עסוקה בהם, בנפגעי העבירה... האמת היא שלאחרונה אני מדברת על תיקים של משתתפים בשלבים שפגשתי אותם אולי פעם אחת. יש לי שני תיקים של אלימות במשפחה שיכול להיות שאיתם יהיה תהליך אחר. אני בדיוק רוצה להזמין את האשה של אחד מהם לפגישה ואני מאמינה שזה גם ייאלץ אותי לעשות תזוזה במקום הזה... אבל אני מודה שזה פחות משהו שאני עסוקה בו. זה נתן לי לחשוב אולי יותר במסגרת הפגישות איתן ולהעמיק בזה יותר, אני חושבת שזה ממש חשוב". שירין, קצינת מבחן שליוותה את יוסף מוחלד, שסיים בהצלחה בהליך שבו העבירה העיקרית הייתה אלימות במשפחה, הסבירה: "אנחנו פחות נכנסים לקשר עם נפגעי עבירה, יותר כמובן בקשר של תיקים שהם תיקי אלימות במשפחה, שאנחנו כן נפגשים עם המתלוננת וככה מלווים את בני הזוג ושומעים ממנה כי זה גם חשוב להערכת סיכון שלנו, אם יש עדיין סיכון, אם היא חווה איום, חווה איזשהו חשש ממנו. בתיקים אחרים אנחנו לא נכנסים לרוב, בואי נגיד". על המקרה של יוסף מוחלד

סיפרה שירין כך: "יוסף מוחלד] לא הצליח לשקם את היחסים עם אשתו. היא המשיכה לבקש, היא לא רצתה גירושין אבל היא רצתה כל הזמן פרידה. אז זה תסכל אותו. במפגשים האחרונים בחצי השנה האחרונה הוא כל כך מתוסכל ממקום של: 'טיפלתי בעצמי, השקעתי, אז איפה היא? ומה היא מושכת אותי בחבל קצר, 'לא רוצה את התיוג של אישה גרושה, רוצה להמשיך להיות בבית שלנו'. מצד שני, היא גם לא רוצה לשקם את היחסים. ואז התחיל לעשות המון, לחזור לתלונות לגבי התפקוד שלה ההורי. וניסיתי משם לעבוד איתו, באמת כמה זה מושלך וכמה זה מתוך כעס ואם זה משהו אובייקטיבי. והוא המשיך להגיד שזה אובייקטיבי. כי ראה את חוסר התפקוד של הילדים בבית ספר, וככה קישר את זה שזה בגלל חוסר אחריות שלה. [יוסף] מאוד מבוגר יחסית ויש לו [ילדים] ... הוא כל כך רצה לשקם את היחסים עם הילדים שלו ... רואים כמה הוא היה פגוע [שהילדים] לא רצו לתת לו הזדמנות. ראו כמה אכפת לו מהילדים, שהוא לא רוצה לשחזר אצלם את חוויית הדחיה. היה מאוד מודע לכך שרצה כן להוכיח להם שהוא אבא אחר, לחזור לתפקיד ההורי שלו, לקחת אחריות. ובאמת ייאמר לזכותו, הוא הצליח. הילדים, התחיל להביא אותם, לקחת אותם בסופי שבוע, היה מוציא אותם לכל ההפעלות, גם בבית-משפט קהילתי ובאירועים קהילתיים הם באו והשתתפו. ... והיתה בעיה, קצת מאבק מצד אשתו דרך הילדים. וכאילו הפכו להיות מסר: 'תביא ככה לבית, אין לנו אוכל'. הוא לא אהב את זה, הוא היה ממש מודע לחלקים, ההשלכות של זה כלפי הילדים וזה מאוד יפה לראות אדם שמודע לחוויה הרגשית של הילדים, לא רוצה שהם ייקחו תפקיד, ומודע לכל הדברים שילדים לא צריכים לשרת את יישוב הסכסוך בין ההורים. לכן הוא דאג לערב את שירותי הרווחה, היה אבא שהולך לבית ספר, ביקש מהחונכת [טיפול לילדים]. זה התממה קצת אבל הבנתי בהמשך שכן התחילו. "אף כי ילדיו של יוסף מוחלד לא הוגדרו כנפגעי עבירה במובן זה שהעבירה לא בוצעה בהם, ניתן לראות התייחסות משמעותית אליהם כאל מי שנפגעו בעקיפין מביצוע העבירה, שהרי עבירת האלימות כלפי בת-זוגו השליכה על המצב בבית ועל מצבם של הילדים. לגבי אשתו של יוסף מוחלד, נפגעת העבירה בתיק, הסבירה שירין: "[נפגעת העבירה, אשתו] הגיעה אלי פעמיים והייתה עוד שיחה טלפונית ולא מעבר. היא לא כל כך אמרה. היא ניסתה לגונן קצת עליו ואמרה שהוא כן התאמץ אבל יש לו משפחה קשה. כששאלתי אם היא רוצה לחזור אליו היא אמרה שהיא מפחדת, אמרה שהיא אינה מעוניינת. לא אמרה שהיא מפחדת אבל אמרה שקשה לה להחליט בשלב הזה. עבר המון זמן והיא לא החליטה אז קצת הרגשתי במקום מסוים שיש אולי מניפולציה גם מצדה. אולי נוח לה להיות במעמד של פרודה מאשר גרושה וכמובן היא לא רצתה אותו. לא רצתה לחזור. אז הוא כן חווה תסכול, באמת ממקום שכן השקעתי והלכתי, ובסדר, הוא גם מבין שהוא לא השקיע בשבילה, הוא השקיע בשביל עצמו". מדבריה של שירין, אשר ביקשה להדגים את ההתייחסות אל נפגעי העבירה בהליכים של אלימות במשפחה, עולה **ההתייחסות אל נפגעת העבירה כאמצעי להבנת מצבו של המשתתף או כדרך להבין כיצד לסייע לו**. כלומר, למרות הניסיון להדגים כיצד בתיקי אלימות במשפחה יש מקום לנפגעי העבירה, **אין ההתייחסות לנפגעת כאל סובייקט בעל זכויות הליכיות** אלא כאמצעי להרחבת הפרספקטיבה באשר למענים הרצויים עבור המשתתף.

ליהיא, הרכזת של אחד מבתי-המשפט הקהילתיים, ההתייחסה להליך של ולדימיר ברקוב שסיים תהליך בהצלחה בעבירה של אלימות נגד בת-זוג, וציינה שבהליך שלו הייתה מעורבות של נפגעת העבירה: "כן [הייתה מעורבות של נפגעת העבירה], בעבירות כאלה כן. הם בודקים איתם כמה זמן גם לגבי הסיכון, זה בילט אין... ומה שאמרתי מעבר להיבט המשפטי, היא ליוותה אותו, ראינו אותה בדיונים מדי פעם, היא הגיעה לדיון בסוף, היא הייתה מגיעה, נוצרה היכרות איתה. העובדת הסוציאלית ליוותה אותה בחלק מהדברים, גם [קצינת המבחן]. היא הייתה גם מגיעה לאירועים הקהילתיים עם הילדים. יצא לי לראות אותה כמה פעמים. היא דווקא הגיעה בקטע

וולונטרי, מרצונה. חמודה ומאוד עדינה ומאוד שקטה". לגבי ההליך של ולדימיר ציין ארנון, הסנגור: "אני יכול להגיד שהיו פעילויות של בית-המשפט הקהילתי, מסיבות, מסיבה שבית-משפט קהילתי עשה, שהוא הגיע יחד איתה, וביחד עם הילדים והרושם היה שהיה מה שהיה, 'אנחנו ממשיכים הלאה'. את מבינה שהייתה שם טעות, לא רצידיביזם או משהו כזה. הייתה טעות, 'טעיתי ואני עכשיו מטפל בזה יחד איתה' ובאמת היא גם הייתה מעורבת בצורה כזאת או אחרת וגם דיברו איתה והיא גם ציינה שהיא לא חוששת. הייתה מעידה ומה שקרה זה כבר בעבר הרחוק והיום היחסים מצוינים. אז כן, את יודעת, בתיקים כאלה הרי יש התנהלות גם מול המתלוננת בתיק. והיא מאוד שמחה על זה שהוא מעורב בהליך הזה של בית-משפט קהילתי. היא שללה כל אירוע אלימות כזה או אחר מאז". נטלי קצינת המבחן של ולדימיר ברקוב, הוסיפה: "כשיש מתלוננת בתיק, אני בקשר מעקבי גם איתה. המתלוננת פה במקרה הזה, היא בת הזוג. הם גרים יחד, נשמע מהצד שלה שהיא גם מאוד רוצה טיפול, גם בשבילה, גם בשבילו. טיפול לכולם. אני אגיד שהקשר מאוד, מהצד שלי, אני מאוד אוהבת אותו, הקשר הוא טוב לא רק איתי ... הטיפול של המתלוננת זה אם היא רוצה. אני כן אגיד שאנחנו מאוד מנסים לשמור על המתלוננות, הרבה מתלוננות הן לא בקשר עם הנאשם. ואם כן, צריך לדעת איך לשמור, הם יודעים שאנחנו בקשר מעקבי עם המתלוננים. אצלם זה היה כזה, שניהם היו נורא פתוחים כי הם חיו ביחד, אבל עדיין הפרדתי בין השיחות עם המתלוננת ל[ולדימיר]. ומה שקורה, אם מתלוננת רוצה איזה שהוא טיפול אז אני מפנה אותה ליחידה, למרכז למניעת אלימות במשפחה, בעיר שהיא מתגוררת. אצל בת הזוג של [ולדימיר] היא התחילה טיפול אבל היא עצרה אותו. כי אני חושבת שזה גם היה עמוס לה רגשית. אני חושבת שזה היה קשה לה. אבל היא גם בעצמה ניסתה לפנות לפסיכולוג פרטי, אני חושבת שההצפה הרגשית הזאת הייתה לה קשה". מדבריה של נטלי עולה שקיימת הקפדה על הזכות של נפגעי העבירה להגנה, אך אין התייחסות בדבריה לזכותם להשתתפות בהליך.

ראוואן, סנגורית בבית-המשפט הקהילתי, הסבירה כמה חשוב השוני בעמדת התביעה לגבי נפגעי עבירה באלימות במשפחה בבית-המשפט הקהילתי: "כשאני נלחמת שהנאשם אותו אני מייצגת שמואשם בעבירות אלימות במשפחה, יעבור טיפול, מן הסתם בשלב מסוים גם אשתו גם הילדים הופכים להיות חלק מהטיפול עצמו, אז אני גם חושבת עליהם. ופה, אצלי, אף פעם לא נתפס למה התביעה מתנגדת, היא רוצה דווקא כלא. אז יש חומרת עבירה, אבל כלא במה זה יעזור? הוא ישתחרר הוא יחזור הביתה, הוא לא ילמד ... בסדר נו, נשים אדם מאחורי סורג וברית, אולי זה קצת מעניש ועושה קצת לחברה, אבל בסופו של יום זה לא מרתיע, ... והסיכוי לשקם כשמדובר בתקופות מאסר שהם תקופה קצרה של מאסר הוא כמעט ולא רלוונטי, ובתקופה ארוכה כמעט הרסני למשפחה, אז מה עשינו? ... יש לי הרבה כעס על שירות המבחן ועל התביעה כי הם פחות מאפשרים [בהליכים הרגילים], אז בקהילתי הכל פתוח, הכל כאילו נגיש. לשמחתי. נפגעי עבירה בקהילתי הופכים להיות חלק מההליך, הם הופכים להיות חלק מההליך. אבל שוב, לא תמיד, לא תמיד, אבל בחלק גדול מהמקרים, או בחלק מהמקרים, לא יודעת אם הגדול. תלוי שוב כל מקרה לגופו. אם זה הגרוש תלוי מה טיב היחסים או שהרבה פעמים רוצים לנתק אותה ממנו ואז הוא פחות רלוונטי, ללמד אותה להיות מנותקת ממנו. ואם הוא בן זוג או ילדה, בן את יודעת, הרבה פעמים הילדים הם אלה, כמעט חסרי ישע במקרים של נשים אימהות או גם אבא אז הם הופכים להיות גם חלק, כי אנחנו חושבים על המשפחה, לא עליו כבודד, כי אחרת מה עשינו?!"

רוית, קצינת מבחן, סיפרה כי בהשוואה לנושאים אחרים "[המקום של נפגעים בעבירות אלימות] זה הרבה יותר. כי גם אנחנו נדבר עם הנפגע, בטח כשזה עם אלימות זוגית אנחנו נהיה בקשר עם המתלוננת. גם אם זו אלימות

בתוך המשפחה, אני אהיה בקשר עם האח או ההורים, בטח אם זו אלימות כלפי ילדים, לא עם הילדים כי אסור לנו עם קטינים אבל עם העו"ס ברווחה או פקידת הסעד או מי שזה לא יהיה. שם אנחנו כן שמים יותר דגש".

גם בקרב המשתתפים עלתה התייחסות אל נפגעי עבירה במקרים של אלימות במשפחה. כך למשל, סרגיי זלנקו שהואשם באלימות במשפחה וסיים את ההליך באי הצלחה, ציין שנפגע העבירה "היה איתי בדיון הראשון ואז כשנהיה ברור שלא שמים אותי בכלא או משהו כזה, [נפגע העבירה] אמר שאין לו מה להמשיך לבוא". מה שגרם לסרגיי להשתתף בהליך היה, לדבריו, סכסוך במשפחה: "אני רבתי מכות ממש עם [נפגע העבירה] וזה הסתיים במשטרה ואני הייתי גם שיכור. לא יודע, אני בקטע הזה אני פשוט מקבל עליי את האשמה כי באמת במקרה הזה הייתי ... לא יודע איך להגיד אפילו. אני לא הייתי צודק". לשאלה כיצד היה מעורב נפגע העבירה במהלך ההליך השיב: "אנחנו התאחדנו כמשפחה, אני הייתי מאושפז קצת בבית חולים אז [נפגע העבירה] במקום לריב, הם דאגו, היה להם סיבה להיות ביחד. כל הבלגן הזה, את יודעת, כל הבלגן הזה שעשיתי דווקא איחד את המשפחה שתהיה יותר שלמה. כי [נפגע העבירה] ובן משפחה נוסף] פשוט התעייפו מהבלגן [ש]גם ככה אני עושה להם ... גם בשבילם זה היה יותר מדי". יוסף מוחלד שנכנס להליך בבית-המשפט הקהילתי בשל עבירת אלימות במשפחה וסיים בהצלחה, הורחק מנפגעת העבירה בתנאים מגבילים לאורך כלל ההליך וכחלק מהתוכנית השיקומית, בשל רצונה לא להיות בקשר איתו. בשלב 4 של התוכנית רצה ליצור איתה קשר: "אני ביקשתי שנשב אני ו[נפגעת העבירה] ונראה איך אנחנו ממשיכים ולאן מועדות פנינו. ... יש עוד דברים שאנחנו לא יכולים לעמוד במקום ... אנחנו לא רוצים להזיק לעצמנו". מנגד, אליאס חזבון שנכנס להליך בבית-המשפט הקהילתי בשל עבירת אלימות במשפחה וסיים בהצלחה, לא התייחס לנפגעי העבירה כגורם אשר השפיע על ההליך.

לצד האמור, היו אנשי מקצוע שגם בעבירות אלימות במשפחה תיארו קשר רופף עם הנפגעים. בתאל, תובעת בבית-המשפט הקהילתי, תיארה הליך בעבירה של אלימות במשפחה, שבו הקשר עם הנפגע היה לא משמעותי: "לא [היה קשר עם נפגע העבירה כחלק מההליך], זה נעשה כאשר לפני שהוא נשלח לבדיקת ההתאמה, אמרתי לך שהוא ישב במוקד, [נפגע העבירה], מי שהייתה הממונה עלי אז היא שמעה את העמדה שלו כנפגע עבירה אבל מעבר לזה לא". סתיו, קצינת מבחן, הטעימה כי לדעתה, באופן כללי, **אין מספיק מקום לנפגעי עבירה, אבל לנפגעי עבירות של אלימות במשפחה קצת יותר**: "אני מרגישה ש[מקומם של נפגעי העבירה] הוא לא משהו שיש לו מספיק התייחסות בתוך התוכנית... המקרים המורכבים זה מקרי אלימות במשפחה. שבהם גם ממש נדרשת ההתייחסות לנושא הזה והראייה הכוללת של המשפחה ולא רק של המשתתף ... זה עדיין לא מקבל מספיק התייחסות וזה עדיין לא משני כיוונים". גם מירית עו"ס קהילתית סיפרה: "... זה יותר אצל קציני המבחן, שמכירים את המשתתפים בצורה יותר פרטנית. ... אני פשוט לא נפגשת עם נפגעי עבירה, אני לא... שזאת נקודה טובה, האמת ... שיש לנו ישיבה כזאת גדולה של העו"סיות הקהילתיות ושאלו אותנו על מה היינו רוצות לדבר, ואתמול הייתה לי שיחה עם העו"סית הקהילתית של [***] שאמרה לי שאצלם לעומת [***] יש ריכוז עבירות של אלימות במשפחה הרבה יותר גדול משאצלנו. אצלנו זה בעיקר המון סמים. וב[***] זה מאוד חזק אלימות במשפחה. ועם כל מה שהיה לאחרונה עם הרצח נשים וכל הדברים האלה, אז היא אמרה לי שזה מאוד טלטל אותה שאנחנו בעצם עובדים בעיקר עם התוקפים או עם הנאשמים, ואנחנו פחות מכירות את הצד השני. כאילו, אנחנו לא כל כך יודעות איך להתמודד עם זה, תמיד זה מרגיש לנו כזה לא *zone* שלנו". גם יונתן עו"ס קהילתי סיפר: "אין לי כל כך התעסקות עם נפגעי עבירה. גם עם בני המשפחה שנפגעו כתוצאה מאלימות במשפחה, והבן אדם נמצא אצלנו בתוכנית, גם אני פחות מתעסק בזה וגם עם העניין של צדק מאחז שמפגישים בין קורבן העבירה לתוקף, גם אין לנו התעסקות בזה כרגע". מעיין, רכזת בהליך של יוסף מוחלד, סיפרה כי לא ראתה את

הנפגעת בהליך של יוסף: "יש משתתפים בעבירות אלימות במשפחה שהמשפחה מחליטה עדיין להיות בקשר, כאילו שהם עדיין לא ויתרו על התא המשפחתי ואז היא מגיעה ותומכת. יש לנו נשים בתיקי אלימות במשפחה שמגיעות לדיונים וכאלה, אצל [יוסף] זה לא היה המקרה".

ה. פרשנות רחבה יותר למושג "נפגע עבירה"

גם מי שאינם מתלוננים עשויים להיות בעקיפין נפגעי עבירה

תמה נוספת שעלתה הן מקרב חלק מהמשתתפים, והן מחלק מאנשי המקצוע היא הסתכלות יותר רחבה על היקף נפגעי העבירה, באופן שלוקח בחשבון נפגעים נוספים מלבד אלו המוגדרים כ"מתלוננים". בין נפגעים אלו נמנו בני משפחה שלא הגישו תלונה בעצמם במשטרה אך נפגעו באופן עקיף, הבנה שישנם חברי קהילה אשר נפגעו מעבירות רכוש או אלימות חוזרות ואשר לא נלקחו בחשבון בהליך בין אם כי הגישו תלונה בעבר לפני כניסת המשתתף לבית-המשפט הקהילתי; לא לקחו חלק בהליך מסיבות המנויות לעיל; או כלל לא הגישו תלונה.

המשתתפים בבית-המשפט הקהילתי כנפגעים

לא רק שיש לראות באנשים נוספים שאינם מתלוננים ישירים כנפגעי עבירה, אלא שלפעמים קיים "טשטוש" בין המשתתפים לבין נפגעי העבירה. התייחסות זו הגיעה מקרב בעלי המקצוע ואף המשתתפים. אנשי המקצוע עמדו על הרקע הקשה שממנו מגיעים המשתתפים, סיפור החיים הלא פשוט ולעיתים אף לטראומה הקיימת בבסיס מה שהביא אותם לחיים כעוברי-חוק. כך גם המשתתפים המרואיינים שיתפו בכך שהם עצמם נפגעו במה שניתן להבין כעבירות כלפיהם וכאשר נשאלו על הרקע לביצוע העבירה, רבים מהם סיפרו על החיים בעוני, בשולי החברה, חוסר תמיכה והכוונה לאורך חייהם.¹⁸

דבריה של רונית פרקש, אשר נכנסה להליך בבית-המשפט הקהילתי בשל ביצוע עבירות אלימות ואיומים ברשתות החברתיות וסיימה באי-הצלחה, מדגימים עד כמה היא רואה את עצמה כ"קורבן" ולא את הצד השני: "כשהגעתי לבית-משפט, כשהיה לי דיון ראשון בבית-משפט, העמידו לי עורכת דין מהסנגוריה הציבורית והיא הציעה לי ללכת לבית-משפט קהילתי. ואז שאלתי אותה מה הקטץ' פה והיא סיפרה לי שזה תהליך שעוברים אותו ואז מחליטים אם למחוק [את העונש] ואני מצאתי את עצמי והסכמתי, רק מה? שכאב לי לעשות את התהליך הזה בתור נאשמת, כי אני הקורבן. הרגשתי כמו קורבן אונס, את מבינה? את מנסה להבין לאן אני חותרת?... אני הקורבן, אני עברתי את כל הבלגן, ואני צריכה עוד לקבל עונש על זה שעברתי את השיימינג הזה ועל זה שעשו לי רצח אופי וממש זה? לא משנה. למרות כל זה, כן הסכמתי". רונית תיארה כיצד גם היא קורבן של עבירות כלפיה ואיך היא נכנסה למעגל שבו בסופו של יום היא הואשמה ולא ידוע מה עלה בגורל מי שפגע בה. עם זאת, יצוין כי הסתכלות זו של רונית, אשר לא רואה את הצד השני כנפגע גם הוא, הייתה חריגה. מרבית המשתתפים ראו את העבירות שביצעו כפגיעות באנשים אחרים. התייחסות המשקפת תפיסה של קורבנות-עצמית במובן אחר עלתה בעניינה של נסימה שחאדה, שסיימה באי-הצלחה והואשמה בעבירות סמים ואיומים: "לא היו נפגעים מהעבירה, רק אני". נסימה ביקשה להדגיש כי בפועל היא זו שנפגעה מעצם ביצוע העבירות, אמירה עליה חזרה מספר פעמים לאורך הראיון. התייחסויות דומות לאלו של נסימה הופיעו גם בדבריהם של

¹⁸ להרחבה על סיפורי הרקע של המשתתפים, ראו פרק 4.3.1.

משתתפים אחרים אשר ראו כיצד הם פוגעים בעיקר בעצמם במסגרת אורח החיים כעוברי-חוק. גישה כזאת מצד המשתתפים עשויה לחדד את חשיבות שילובם של נפגעי עבירה בהליכים בבית המשפט הקהילתיים. **מרכזיות רצונותיהם וצרכיהם של המשתתפים בהליך מעלה חשש מפני העצמת תחושת קורבנות בקרב המשתתפים** שעלולה בתורה לעכב את לקיחת האחריות מצידם באופן שעלול לפגוע בתהליך השיקום.

כאמור, חלק מאנשי המקצוע התייחסו לטשטוש שחוו בין ההתייחסות לנפגעי העבירה, לבין התפיסה שלהם את המשתתף עצמו כ"נפגע". רונן, קצין מבחן, היטיב לתאר זאת: "לפעמים זה קשה להחזיק את שני המקומות. גם את המצוקה של הבן אדם שבאמת עבר חיים מאוד קשים וגם את האנשים שנפגעו כתוצאה מהמעשים שלהם. זו עבודה שהיא מורכבת בהיבט הזה ואנחנו עושים גם, לא הרבה, אבל יצא לי פעם אחת לעשות – תהליכים של צדק מאחיה, שזה בעצם, ... שאתה באמת ככה מבין בצורה מאוד חזקה את הנפגע. עשיתי את זה עכשיו ממש לאחרונה עם [משתתף] ונותנים לזה מקום משמעותי וזה תהליך מאוד חזק". באופן דומה התייחס גם אביתר, קצין מבחן: "לפעמים זה בגלל שהאנשים שמגיעים אלינו הם באמת בשולי החברה, המסכנים של המסכנים ולפעמים לי, אני שוב מעיד על עצמי, לפעמים זה קצת נהיה מטושטש העניין הזה".

אושרת, פרקליטה בצוות בית-המשפט הקהילתי, ערכה השוואה בין נפגעי עבירה לבין המשתתפים. מנקודת המבט שלה כפרקליטה, התבוננות לא דיכטומית על נפגעי העבירה ועל המשתתפים מעודדת אותה להתייחס לנפגעי עבירה, בו בעת שהתוכנית מאפשרת לראות גם את המשתתף כנפגע: "אני לא מטפלת בנייר, אני מטפלת בבן אדם. בגלל זה, זה גם מאוד מעצים בבית-משפט קהילתי כי אתה רואה את הבן אדם, אתה רואה איזה חלק יש לך בהתקדמות שלו ובזמן, זה מדהים להיות חלק מדבר כזה. זה שם". אושרת תיארה כיצד בדומה לחוויה שלה עם נפגעי עבירה בהליכים רגילים, שם היא רואה את האדם שמאחורי התיק והוא הנפגע או הנפגעת, בהליכים בבית-המשפט הקהילתי היא רואה את האדם מאחורי התיק, והוא המשתתף.

1. שילוב נפגעי עבירה כאמצעי להטבת או להבנת מצבם של המשתתפים

חלק מאנשי המקצוע התייחסו אל נפגעי העבירה כאמצעי להטבת מצבו של המשתתף או להבנה עד כמה התקדם בהליך השיקום, ולא התייחסו אל נפגע העבירה כמטרה בפני עצמה. כך למשל, רות, קצינת מבחן, ענתה כי המטרה של הקשר עם נפגעי העבירה היא "להפחית סיכון, לשמוע גם מגורמי הטיפול או הנפגע עצמו האם באמת האלימות פחתה, האם הם מרגישים פחות מאוימים עכשיו מאז שהבן אדם השתלב בטיפול". רות, קצינת המבחן של אלי, אשר נכנס להליך בשל עבירות אלימות ורכוש רבות וסיים בהצלחה, התייחסה לרצונותיו ולזווית שלו בהקשר של שיתוף נפגעי העבירה: "דיברנו איתם [עם נפגעי העבירה], אני דיברתי איתם. אז כן, לקראת הסוף אנחנו עושים שיחה עם הנפגעים אבל אני לא יודעת, נגיד עם [נפגע עבירה מסויים], נראה לי שאלתי [את אלי, המשתתף] על הליך של צדק מאחיה, המפגש שעושים בין הפוגע לנפגע, אבל הוא לא רצה. הוא אמר שזה עבירות שעשיתי כשהייתי משומש, אין לי מה להגיד על זה". אבל אני כן דיברתי עם הנפגעים... אני זוכרת בן אדם מבוגר שרק התפרץ לו לבית והוא סיפר שבאמת זה היה מאוד מערער ומפחיד, מישהו שנכנס לבית שלך ושהם אנשים מבוגרים, זה כן פגע בהם והשפיע עליהם עוד תקופה אחרי. אבל האחרים, נגיד פריצה לרכב וזה פחות. אמרו שהם מבינים שזה כנראה בן אדם נרקומן או משהו כזה שחיפש כסף. אז הם פחות תיארו פגיעה משמעותית. אני רק זוכרת את הבן אדם המבוגר הזה שהוא אמר שזה השפיע עליו יותר. .. אלי לא רצה קשר עם אותו נפגע".

רותם קצינת מבחן שליוותה את יצחק יוספי, אשר נכנס אף הוא להליך בבית-המשפט הקהילתי בשל עבירות רכוש מרובות וסיים בהצלחה, התייחסה רק לזווית של המשתתף: "אנחנו מתחילים לחשוב על צדק מאחה כשהפוגע מבטא חוסר נחת ורגשי אשמה מעצם העובדה שהוא פגע. ושהוא לא יכול להיות עם תחושת הפגיעה, ששם מתחיל תהליך של ריפוי, עם הנפגע אם יש רצון לעשות תהליך בהקשר הזה. אצל [יצחק], הוא היה עסוק בעצמו, הוא לא היה עסוק בפגיעה באחרים. ... אני לא הייתי עושה שום תהליך עם [משתתף] לא משנה של בית-משפט קהילתי או לא של בית-משפט קהילתי אם זה לא בא ממנו, זה משהו שצריך לבעור בעיניי בפוגע. ואז אפשר לחשוב מה נכון לעשות ואיך. אם זה לא בא מהפוגע, אם הוא לא מבטא חוסר, מדבר, אנחנו מדברים לא מעט במהלך הדרך על הפגיעה באחר, אם בן אדם לא מבטא רצון כזה להשתיק את המצפון, לעשות תהליך אז זה לא יכול לקרות בעיניי". סתיו, קצינת מבחן התייחסה ל**פוטנציאל המרפא של השתתפות נפגעים עבור המשתתפים**: "אני חושבת שאנחנו לא ממקסמים את הפוטנציאל של הקשר עם נפגע עבירה כשמשהו מרפא עבור המשתתף שלנו". מנגד, יפתח התובע, אומנם הסביר כי בעיניו צריך להיות יותר מקום לנפגעי העבירה בהליך בבית-המשפט הקהילתי, אך לשאלה אם הוא חושב שהתייחסות רבה יותר לנפגעי העבירה יכולה לעזור או לתרום לעוברי-חוק בהליך שלהם, השיב: "אם מדובר בנפגעי עבירה בתוך המשפחה או שכן, אני בטוח שזה יכול לתרום. זה בטוח תורם. אם אתה מחזיר אותו לחברה שבה אותו אדם שהוא מסוכסך איתו עדיין נמצא, אותו אדם שהוא פגע בו, זה בטוח. אם זה אדם שפרצו לו לבית, אני לא יודע כמה ההליך משנה לאותו נרקומן אם הוא יודע בדיוק את הבן אדם שהוא פרץ לו ואני די בטוח שגם הוא יחזור הרבה להשתמש בסמים אז שלא תעמוד לנגד עיניו דמות הקורבן המסכן והוא יגיד: טוב, אני לא פורץ לבית יותר. קשה לי להאמין".

שני מרואיינים התייחסו לרעיון של **נפגע העבירה כמטרה בפני עצמה**. אביתר, קצין מבחן, נתן דוגמא אשר באופן יחסי ממוקדת יותר בדאגה לנפגעת עצמה: "סתם אני אתן דוגמא, אני מלווה [משתתף] שהוא מגיע בעקבות אלימות זוגית חמורה. כחלק מההליך אנחנו בקשר עם הנפגעת, פגישות איתה אחת לכמה זמן, מעקב ממש, מה מצבה, אם יש הטרדות מצד הפוגע, זאת אומרת היחס לנפגע כל הזמן קורה". ועדיין, הגם שיש ניסיון לברר "מה מצבה", לא ברור אם מדובר בהתייחסות נפרדת אליה ואל הצרכים שלה בהליך או בקבלת מידע ממנה שעשוי לשקף את שאלת ההתקדמות של המשתתף בתהליך השיקום. יצוין כי אביתר הוא היחידי שהביע התייחסות זו, הרואה **במידה מסוימת** את נפגע או נפגעת העבירה כמטרה נפרדת, שאינה קשורה בהכרח למטרת שיקום המשתתף. סתיו, קצינת מבחן, התייחסה ל**פוטנציאל** שעשוי להיות לתהליך בבית-המשפט הקהילתי על הטבת מצבם של נפגעי עבירה כאינדיבידואלים, במנותק מתהליכי השיקום של משתתפים: "[שילוב נפגעי עבירה] עדיין לא מקבל מספיק התייחסות באמת ביחס לנפגע עבירה כאדם, וכאילו איך התהליך הנפלא והמרפא הזה יכול אולי, לא יודעת, במקרים מסוימים, במקרים אחרים... לא יודעת, אבל כאילו הייתי רוצה לחשוב שזה משהו שיכול לתת איזשהו מענה או השפעה, שתהיה לו השפעה חיובית גם על הנפגע".

ז. סיכום ומסקנות

פרק זה מתבסס, כאמור, על ראיונות עומק עם 18 משתתפים בהליך בבית-המשפט הקהילתי אשר סיימו בהצלחה או באי-הצלחה, ועם למעלה מ-50 אנשי מקצוע בתפקידים מגוונים ומכלל מחוזות השיפוט. עם זאת, מתחייב לנקוט זהירות בנוגע ליכולת להפיק מן הפרק מסקנות מכלילות לגבי התוכנית. את הפרק יש לקרוא כחלק מהמחקר הרחב ובהתייחס גם לפרקים הקודמים. בהקשר הזה, ניתן להבין את הנרטיבים השונים שעלו

מקרב המשתתפים ואנשי המקצוע שרואיינו באופן המעוגן בשדה המחקרי. הפרטים שהמראיינים סיפקו וההסברים שהעלו מתקשרים לידע הגלוי הקיים לגבי מודל בית-המשפט הקהילתי.

בשונה מבתי-משפט אחרים לפתרון בעיות, בתי-משפט קהילתיים מתמקדים בשלל הצרכים והבעיות של קהילות מסוימות (Lee et al, 2013). בתי-משפט קהילתיים משתנים בהתאם לצרכי הקהילה בה הם מצויים אך הרכיב ה"קהילתי" הוא מאפיין חזק בכלל המודלים (Lang, 2011; Casey & Rottman, 2005; Lee et al., 2013). כחלק מרכיב זה, קיים שיתוף פעולה עם משאבי הקהילה וקיימת מעורבות קהילתית באיתור בעיות ותעדופן, בהצעת פתרונות ובגיבוש מדיניות כוללת ברמה המקומית על-ידי שיתוף התושבים (Lee et al., 2013; Lang, 2011; דנציג-רוזנברג וגל, 2017). בהמשך ישיר לכך, עקרון נוסף במודלים השונים של בתי-משפט קהילתיים ברחבי העולם הוא הדגשת אחריות המשתתפים בבתי-משפט קהילתיים. ישנו דגש על תוכנית טיפול ושיקום הכוללת השבה לקהילה, מתוך תפיסה שהמשתתף אשר עבר עבירה גרם בכך נזק לקהילה, ולכן עליו לבצע השבה לקהילה. משתתף אשר אינו מבצע, כחלק מתוכנית השיקום, את ההשבה לקהילה, נתפס כמשתתף אשר אינו לוקח אחריות על מעשיו, ובית-המשפט הקהילתי יפעיל סנקציות בהתאם, לרבות סיום התוכנית והעברתו לבית-משפט רגיל (Lee et al., 2013; Lang, 2011). אמנם ייחודיותם של בתי-משפט קהילתיים הוא במרכזיותם של המשתתפים (הנאשמים) בהליך, אך בהתאם לתפיסה התאורטית העומדת בבסיסם, מטרתם היא גם לחזק קהילות, כלומר לספק מענה לצרכים ולבעיות שמהן סובלות קהילות, ובכלל זאת גם לאלה שנפגעו מביצוע העבירות – נפגעי העבירה האקטואליים. באופן אידיאלי, לנפגעי העבירה אמורה להיות חשיבות לא רק בהליכי השיקום של המשתתפים אלא גם כמטרה בפני עצמה, בהיותם חלק מהקהילה.

תפיסה תאורטית זו מצאה ביטוי במידה חלקית גם בנרטיבים השונים אשר הובאו לאורך פרק זה. הרושם הוא שבחלק מהמקרים שאלת מקומם של נפגעי העבירה עוררה ביקורת עצמית אישית של אנשי המקצוע על האופן שבו הם מתנהלים או על ההליך במבנהו הנוכחי, שאינו עושה מספיק למען נפגעי העבירה. במיעוט המקרים בהם הייתה התייחסות לנפגעים במסגרת ההליך, ההתייחסות הגיעה מתוך תפיסה לפיה מחילה מצד הנפגע היא מרכיב מייטיב עבור תהליך השיקום של המשתתף.¹⁹ במרבית המקרים נראה כי **אין מודעות ותשומת לב מספקת לזכויות ההליכיות שמוקנות לנפגעי העבירה מכוח חוק זכויות נפגעי עבירה, כמו גם לאינטרסים, לרצונות ולצרכים שלהם כסובייקטים בפני עצמם**. ניכרת אמביוולנטיות בקרב אנשי המקצוע בהקשר הזה: מצד אחד, רבים מהם הביעו צער על כך שאין מספיק התייחסות לנפגעי עבירה; מצד שני, מדבריהם משתמע כי מציאות זאת נובעת מביניית נאמנות וקרבה עם המשתתף באופן שמקשה לפתח אמפתיה לנפגעים. מהנרטיבים של אנשי המקצוע, ובפרט קציני המבחן, עולה כי קיים אפוא **קונפליקט נאמנויות**. קציני המבחן המראיינים העידו כי המעורבות הרגשית הגבוהה עם המשתתפים בבית המשפט הקהילתי, אשר היא אינטנסיבית עשרות מונים בהשוואה לזו בהליכים רגילים, מקשה על עבודה עם נפגעי עבירה. גם התובעים העידו על קושי. לתפיסתם, נפגעי עבירה לרוב ירצו ענישה יותר מחמירה, שההליך בבית המשפט הקהילתי לא יוכל לספק ולכן מורכב יותר להתחבר אליהם בהליך זה.

¹⁹ לכן למשל בעבירות אלימות במשפחה נדמה שלאנשי המקצוע יותר קל לקבל ולהכיל את מעורבות נפגעי העבירה, כי זה מסייע או עשוי לסייע באופן ישיר להליך הטיפול של המשתתף, בעוד שכאשר מדובר בנפגעים זרים, הם פחות רואים את הקשר לתהליך השיקומי.

בזהירות הנדרשת, **ניתן להצביע על כמה סוגיות מרכזיות שעלו מהנרטיבים של המרואיינים, ושעשויות להיות רלוונטיות במישור הפעלת התוכנית**. ראשית, בולט במיוחד כי לתפיסת מרבית אנשי המקצוע והמשתתפים שרואיינו, נפגעי העבירה תופסים כיום בפועל מקום שולי בהליך. בהתאם לעמדת מרבית אנשי המקצוע, בתי-המשפט הקהילתיים יכולים לעשות יותר למען נפגעי העבירה; אפילו בעבירות של אלימות במשפחה לא תמיד מצליחים למצות את הפוטנציאל של הקשר עם נפגעי העבירה. אנשי מקצוע רבים סיפרו כי הגיעו לתפקידם בבית-המשפט הקהילתי עם תפיסה מגובשת המכירה בחשיבות מקומם של נפגעי העבירה, ועם זאת העידו כי אינם מצליחים ליישם תפיסה זו כלפי נפגעי העבירה בהליך הקהילתי. ניכר כי ישנו חשש שהתייחסות לנפגעי העבירה תבוא על חשבון מקומם המרכזי של המשתתפים. על רקע זה, נדמה כי בשלה העת בקרב אנשי המקצוע לעורר את הדיון לגבי מקומם של נפגעי העבירה בבתי-המשפט הקהילתיים במטרה לבחון את **האופן בו נפגעים יכולים לתרום הן לתהליך השיקום של המשתתף והן לתועלת החברתית המופקת מעצם פעילותם של בתי-המשפט הקהילתיים**. כחלק מאותה תועלת חברתית יש לתת את הדעת לכך שראוי שנפגעים **לא רק יתרמו להליך, אלא גם יתרמו ממנו** ברמה האישית, וזאת בהינתן זכויותיהם החוקיות ומתוקף כך שפעמים רבות הם אלו שהניעו את ההליך. כחלק מדיון זה, יש מקום לשקול להכשיר את הצוות לעסוק בסוגיות שונות שהועלו במסגרת האמור בפרק זה, ולהכריע בהן.

ניתן להעריך כי הסוגייה המשמעותית ביותר להכרעה, בהקשר זה, היא אותו המתח בין הצורך להתמקד במשתתף לבין הצורך לתת מקום לנפגעי העבירה. נראה כי **נדרשת התוויית מדיניות אחידה** בנוגע לחלקם של נפגעי העבירה בהליך בבית-המשפט הקהילתי, תוך התייחסות ממוקדת בסוגי עבירות שונות, כגון: אלימות במשפחה, אלימות ורכוש. בהקשר הזה, נראה כי רבים מאנשי המקצוע הפועלים בתוכנית כיום הגיעו עם תפיסה מגובשת התומכת בחשיבות העקרונית של מקומם של נפגעי העבירה בהליך, אך למרות זאת הם מתקשים להביא עמדה זו לידי ביטוי בפועל. יתכן כי דווקא ממצא זה עשוי לרמז על כך שלא די בהכשרה מיוחדת של אנשי המקצוע ביחס לסוגיה (הכשרה אשר אין ספק כי היא נדרשת, כאמור בהמשך), אלא **נדרשת רפורמה מבנית** (ואולי אף חקיקתית) שתסדיר את מעמדם של נפגעים בהליך מיוחד זה ברמת המדיניות.²⁰ שנית, **ישנה הזדמנות לקיים את הרכיב הקהילתי בבתי-המשפט הקהילתיים מתוך התייחסות לנפגעי העבירה**. נפגעי העבירה הם הגורמים הישירים בקהילה הסובלים מאותה פגיעה. אומנם נכון כי ניתן לראות גם במשתתפים כנפגעים, אך הדבר לא מעלה או מוריד מנפגעי העבירה שספגו נזק מביצוע המעשים של המשתתפים. התייחסות כזו עשויה להגביר את אמון הקהילה במערכות אכיפת החוק ובמערכות הרווחה והשירותים החברתיים. כחלק ממימוש הרכיב של "חיזוק הקהילה" שאותו שואף המודל להגשים, ראוי לשלב את נפגעי העבירה בהליך ולהקפיד על מימוש זכויותיהם, הן לטובת שילוב המשתתפים חזרה בקהילה והן לחיזוק אמון הציבור בהגינותם של התהליכים בבית-המשפט הקהילתי. הזנחת נפגעי העבירה עלולה להוות החמצה של התפקיד החברתי של בתי-המשפט הקהילתי בחיזוק הקהילות שאותן הם נועדו לשרת. כך למשל, יצירת קבוצות של נפגעי עבירה שיחסו תחת המסגרת של בית המשפט הקהילתי עשויה לתת מענה לצרכים הרגשיים של נפגעי עבירה, לחזק את תחושת השייכות שלהם לקהילה ואת אמונם במערכת הצדק – ובכך לקדם את מטרותיו של בית המשפט הקהילתי. גם

²⁰ יצוין כי במסגרת תיקון חוק סדר הדין הפלילי, קיים תיקון עקיף לחוק זכויות נפגעי עבירה התשס"א-2001 (מס' 16) שעוגן בהוראת שעה. במסגרת התיקון הוחלט כי נפגעי עבירת מין או אלימות חמורה יהיו זכאים להשמיע את עמדתם עובר להעברת המשתתף לבית המשפט הקהילתי. כמו כן, כל נפגע בהתאם לתיקון החוק יכול לדרוש להודיע לו ככל שיוחלט על העברת התיק לבית המשפט הקהילתי, ושהנטל להעברת המידע הוא על התביעה.

מנקודת המבט של המשתתפים, הדרת הנפגעים עלולה להוות החמצה שכן החיבור עם הפרספקטיבה של נפגעי העבירה יכול לגרום למשתתפים לעבור תהליכי החלמה ושיקום משמעותיים יותר, להפנים בצורה טובה יותר את הנזק שביצעו, לקחת אחריות ולחתור לתיקון, ולהרגיש חלק מהקהילה ולא כמי שמצויים בשוליים החברתיים, כעול על החברה.

שלישית, **ראוי לתת את הדעת לשאלת שילובם של נפגעי העבירה גם כמטרה בפני עצמה**, במנותק מתרומתם לתהליכי השיקום של המשתתפים. שילוב נפגעי העבירה אכן יכול להואיל מאוד לתוכנית השיקומית של המשתתפים בהליך, אך קיימים טעמים חזקים לשלב נפגעים גם במטרה לשפר את מצבם-שלהם, כחלק מהיותם נציגי הקהילה שחוו באופן הישיר ביותר את השלכות ביצוע העבירה, ובהתאם לדרישותיו של חוק זכויות נפגעי עבירה המעניק זכויות פרוצדורליות לנפגעי עבירה (לרבות זכויות רחבות יותר לנפגעי עבירות מין ואלימות). שיפור שילובם של נפגעי עבירה בהליכים בבית-המשפט הקהילתי עשוי למקסם את התועלות של בתי-המשפט הקהילתיים במובן החברתי הכולל. נדרשת חשיבה על הדרכים הקונקרטיות לשילוב מוגבר של נפגעים בהליך מתחילתו ועד סופו. בראש ובראשונה נדרשת היכרות יסודית של אנשי המקצוע עם מערך הזכויות המוקנות לנפגעי עבירה מכוח חוק זכויות נפגעי עבירה. בהתאם לסעיף 8(ב) לחוק נפגעי עבירה "נפגע עבירה זכאי לקבל מידע על השלב שבו מצוי ההליך הפלילי בקשר לעבירה שממנה נפגע". בשל ייחודיות ההליך בבית המשפט הקהילתיים והשלבים השונים בו (שלבים 1 עד 5, ביצוע תסקיר עומק ועוד), עולה הצורך לפרש את חוק נפגעי עבירה בהתאם להליך הקהילתי, ולהטמיע את ההנחיות לכלל הצוות בעניין עמידה על זכויות נפגעי עבירה בכל שלב משלבי ההליך. יש לשים לב גם לזכויות הנפגעים למסור הצהרת נפגע ותסקיר כמפורט בחוק. כמו כן במסגרת הוראת השעה, יש לנפגעי עבירה זכות לקבל יידוע על העברת ההליך לבית המשפט הקהילתי, בכפוף לבקשתם במסגרת סעיף 8(ג) לחוק נפגעי עבירה. דומה כי ישנן הצדקות ותועלות רבות להבנות את שמיעת כלל הנפגעים במסגרת ההחלטה להפנות נאשם לבית המשפט הקהילתי, וכן לוודא כי התביעה הבהירה למתלונן את זכותו לקבלת המידע. לעיתים בשלב התלונה כאשר נפגעי עבירה יכולים לבקש לקבל מידע על ההליך הפלילי, הם אינם מודעים לאפשרות שההליך יתנהל בבית משפט קהילתי, בפרט בשל חדשנות ההליך. מאחר שבשלב קבלת התלונה אף רשויות האכיפה אינן יכולות לדעת אם התיק יגיע לבית המשפט הקהילתי, קיים טעם להבהיר את האפשרות הזאת למתלונן בשלב מתן התלונה ובשלב מאוחר יותר. בכל הקשור לעבירות מין ואלימות הוראות החוק שונות ויש לייצר נוהל המתייחס באופן מובחן גם לעבירות אלו. כמו כן, יש לשקול את שמיעת נפגעי העבירה בכל עליית שלב כאמור, לצד הבניית שיקול דעת של אנשי המקצוע ובמטרה לייצר איזונים. כך למשל, ראוי לשקול להזמין לדיונים מרכזיים, כגון לדיוני הקראת מכתבים או לדיונים שבהם ניתנת הודאה או הסכמה להסדר טיעון.

בנוסף, במקרים המתאימים **יש לבחון את היתכנותם של הליכי צדק מאחה** המאפשרים דיאלוג ישיר בין המשתתף לנפגעים (להרחבה באשר לטיבם של הליכי צדק מאחה, מאפייניהם ומטרותיהם ראו: גל ודנציג-רוזנברג, 2013). אפיק זה הוזכר על ידי חלק מהמראיינים אשר ציינו כי לעיתים הם מציעים למשתתף או לנפגעי העבירה לפנות להליכי צדק מאחה, אך אלו אינם מעוניינים. ראוי לשקול הבנייה מסודרת של אפשרות לשילוב הליכי צדק מאחה בתהליך בית-המשפט הקהילתי, תוך ניסיון להבין מהן הסיבות שעומדות בבסיס סירובם של מי מהצדדים להשתתף בהליכים אלה. שילוב משתתפים ונפגעים בהליכי צדק מאחה יכול לתרום הן להשתלבות, לקיחת אחריות והשבה של המשתתף לקהילה והן לאיחוי וריפוי מצבם האישי של נפגעים ישירים. בחלק מהרשויות המקומיות קיימים מרכזי גישור ובמקומות אחרים ניתנים שירותי צדק מאחה. יצירת שותפויות בין

בתי המשפט הקהילתיים לבין מרכזים אלו עשויים לתרום מאוד לשיפור והגדלת תרומתם של בתי המשפט הקהילתיים למתן מענה לצרכי הקהילה המקומית.²¹

לבסוף, **מומלץ לשקול מתן שירותי תמיכה לנפגעים על-ידי צוות בית-המשפט הקהילתי**. ניתן לעשות זאת באמצעות יצירת קבוצות תמיכה בהובלת צוות בית המשפט או באמצעים אחרים כמו ליווי פרטני על ידי קציני המבחן, גם בעבירות אלימות, רכוש ומרמה (ולא רק בעבירות אלימות במשפחה). ליווי כזה צריך להיות ממוקד בצרכים וברצונות המובחנים של נפגעי העבירה. יש לשים לב כי עולה קושי מכך שקצין המבחן יספק את המענה הן למשתתף והן לנפגע העבירה באותו תיק, ויש לבחון את האפשרות לייצר הפרדה.

לסיכום פרק זה, נראה כי יש צורך **לקדם חשיבה בקרב ועדת ההיגוי** של התוכנית בעניין מקומם הראוי של נפגעי העבירה בהליכים בבית המשפט הקהילתיים. בתוך כך יש מקום לבחון עריכת **שינויים מבניים** בתהליך אשר יבטיחו יישום של המסקנות שאליו יגיע הצוות (כגון מינוי גורם טיפולי נפרד לצורך ליווי ומתן מענה לצרכיהם ורצונותיהם של נפגעי העבירה; קידום פרוצדורה ונהלים אשר יבטיחו עמידה מהותית קפדנית על זכויות הנפגעים מתוקף החוק, וקידום שינויים חקיקתיים העשויים להיות רלוונטיים לבתי המשפט הקהילתיים). בד בבד, יש **להעמיק את השיח בנושא עם אנשי הצוות השונים** וכן לקיים **הכשרות** הנוגעות למקומם של נפגעי העבירה, לרבות היכרות קרובה של אנשי המקצוע עם חוק זכויות נפגעי עבירה. ההכרה של חלק מאנשי המקצוע כי התוכנית אינה עושה מספיק בכל הקשור לנפגעי עבירה מספקת נקודת התחלה טובה, אך התמות העולות מהראיונות משקפות את הצורך בהכשרת עומק שתסייע לאנשי המקצוע להכיל את המורכבות, להכיר באינטרסים הנפרדים של נפגעי עבירה בהליך (לא רק כאמצעי לשיקום), ולדון בתסריטים שונים—החל מבני משפחה בעבירות אלימות במשפחה והכרה בזכויותיהם הנפרדות של הילדים; ועד נפגעי עבירות אלימות ורכוש, יהיו עמדותיהם אשר יהיו ביחס להליך. על ההכשרה להתייחס גם לשמירה על ייחודיות ההליך ששם במרכז את צרכי המשתתפים וכיצד ניתן לשמר זאת מבלי לפגוע או להקל ראש בצרכי הנפגעים. את המסקנות והשינויים המבניים בנוגע למקומם של נפגעי עבירה יש להטמיע באמצעות הכשרת אנשי הצוות.

²¹ יצויין כי לאחרונה יצא משרד המשפטים בקול קורא "לקבלת התייחסויות בנושא גיבוש המודל הממשלתי המוצע להטמעת הליכי צדק מאחה במסגרת ההליך הפלילי" https://www.gov.il/he/departments/publications/Call_for_bids/30-03-23. מהדברים העולים במסגרת הראיונות, נראה כי ראוי להביא את הפרספקטיבה של אנשי המקצוע בבתי המשפט הקהילתיים ולבחון כיצד ניתן לשלב הליכים אלו בבית המשפט הקהילתי.

5 דיון, אינטגרציה ומסקנות

מחקר זה הוא, כאמור, מחקר ההערכה הראשון הנערך על בתי-המשפט הקהילתיים בישראל מאז הקמתם. המחקר נקט במגוון של שיטות כדי לענות על שאלות המחקר השונות. ביקשנו להעריך את דרך פעולתם של בתי המשפט הקהילתיים, את היעילות שלהם ושל אלמנטים ספציפיים בתוכם בהנבת תוצאות רצויות, ואת האופנים בהם אנשי המקצוע, המשתתפים, ואחרים המושפעים מהתהליך תפסו אותו. כאמור, הפרספקטיבות השונות מתבססות על נתונים שנאספו במגוון שיטות, ממגוון אוכלוסיות, ביחס לבתי משפט קהילתיים שונים, ובנקודות זמן שונות לאורך מחקר ההערכה שנפרס על פני ארבע שנים (2018-2022).

שאלה מרכזית שהמחקר ביקש להעריך היא יעילותה של התוכנית בהורדת מסוכנותם של משתתפיה, דהיינו השוואת שיעורי העבריינות החוזרת שלהם ביחס לנאשמים אחרים בני השוואה שהורשעו בבתי משפט רגילים. ניתוח הממצאים מצביע על כך **שמשותפים שמסיימים בהצלחה את התוכנית בבית המשפט הקהילתי, מבצעים פחות עבירות באופן ניכר לעומת נאשמים בעלי סיכויי כניסה דומים לתוכנית, שלא עברו את התוכנית** – אשר 50% מהם הורשעו בביצוע עבירות נוספות בחלוף חמש שנים מסיום ההליך בעניינם. לא ניתן להפריז בחשיבותו של ממצא זה. מעבר לתועלת החברתית הטמונה בהורדה ברמות הפשיעה החוזרת, יש בו גם משמעות כלכלית. עלותה של שנת מאסר לאסיר אחד במדינת ישראל מוערכת בכ-227,000 ₪. חישוב זהיר של 50 מאסרים בני 12 חודש הנחסכים מידי שנה בכל בית משפט קהילתי משמעו כ-11.5 מליון ₪ חסכון. ההוצאה השנתית על כל משתתף בבית המשפט הקהילתי היא כ-50,000-70,000 ₪, כלומר הוצאה של כ-6 מליון ₪ בשנה על 100 משתתפים. במילים אחרות – **כל בית משפט קהילתי חוסך כ-5.5 מליון ₪ מידי שנה**, ואלו רק ההוצאות הישירות הנובעות מהשימוש בחלופה לשנת מאסר אחת עבור מחצית מהמשתתפים, מבלי לקחת בחשבון את הירידה בעבריינות החוזרת בקרב המסיימים ותקופות מאסר ארוכות יותר שנחסכות.

לצד ממצא מרכזי זה, נמצא גם שאלו שנשרו מהתוכנית ביצעו בהמשך יותר עבירות לעומת אלו שלפי הנתונים **שבידנו סיכויי כניסתם לתוכנית דומים ושהואשמו בבית משפט רגיל**. ההבדל בהתנהגות העתידית בין המסיימים בהצלחה לבין הנושרים עשוי לנבוע מסיבות שונות, אשר בירורן מצריך חקירה נוספת. ייתכן, שמשתתפים שנשרו מתאפיינים בבעיות רקע קשות כגון התמכרות, בעיות נפשיות, עוני קיצוני והעדר מערכות תמיכה – נתונים שאכן התגלו כמנבאים אי-סיום בהצלחה של התוכנית. מאחר שלא ניתן היה לזהות מאפיינים אלו בקרב קבוצת הביקורת, לא ניתן לדעת האם הם מופיעים בשיעור דומה גם בקרב נאשמי קבוצת הביקורת. הקריטריונים להתאמה לבית המשפט הקהילתי כללו קיומן של בעיות רקע, מה שמגדיל את ההסתברות שקבוצת הטיפול נטתה להיות "בעייתית" יותר לעומת קבוצת הביקורת. יהא ההסבר אשר יהא, ההבדל בין נושרים ומסיימים בשיעור העבריינות החוזרת מדגיש את **החשיבות באיתור הגורמים המנבאים הצלחה** והיעזרות בהם כדי לדייק את הקריטריונים לכניסה לתוכנית. בנוסף לכך, חשוב יהיה לברר את **היחס בין משך ההשתתפות בתוכנית לבין שיעור העבריינות החוזרת**, שכן הממצאים האחרים במחקר מצביעים על התועלות הגלומות בהשתתפות בתוכנית גם עבור אלו שנשרו בסופו של דבר. בהקשר זה חשוב לזכור **שמרבית הנשירה מתרחשת בתחילת התהליך – בשלבים הראשון והשני**. מצד אחד, נתון זה עשוי להסביר את העבריינות החוזרת הגבוהה בקרב הנושרים; מצד שני, נתון זה מלמד שעיקר המשאבים מושקעים באלו שבסופו של דבר כן מצליחים לסיים את התוכנית.

בנוסף, העובדה שבהשוואה לאלו שסיימו בהצלחה, נאשמים הדומים להם מקבוצת הביקורת ביצעו עבירות חוזרות בשיעור גבוה מאוד של 50% (אף יותר גבוה משיעור העבריינות החוזרת בקרב קבוצות הביקורת האחרות), עשויה להצביע על כך שדווקא אלו שהצליחו בתוכנית חשו שהם "על פי תהום": דווקא הם היו בסיכון לטבוע עמוק יותר בתוך עולם העבריינות (כפי שמראה קבוצת הביקורת המותאמת), והחשש הזה הוא שהיווה גורם מתמרץ עבורם לסיים את התוכנית בהצלחה. ואכן, בראיונות העומק עלו ביטויים דרמטיים כגון סכנת חיים, הזדמנות אחרונה, ועמידה על-פי תהום. ממצא זה אולי גם מסביר את היותו של מעצר גורם מנבא הצלחה.

הממצאים המרכזיים שנאספו ממסדי הנתונים הכמותניים (מסד הנתונים הארכיוני וסקר העמדות) מתייחסים למתאמים בין מאפיינים אישיים, בעיות רקע ומענים שניתנו למשתתפים לבין הצלחתם בתוכנית ולעמדותיהם. ראשית, התמונה המצטיירת היא שכ-50% מבין אלו המופנים לתוכנית מסיימים אותה בהצלחה. יותר מכך, מתברר, כאמור, שהרוב הגדול של אלו שנושרים מהתוכנית יוצאים ממנה בשלבים הראשון או השני, ופחות מ-20% מבין הנושרים יוצאים ממנה בשלבים המאוחרים יותר. קשה להשוות נתונים אלו למציאות הקיימת בבתי משפט קהילתיים אחרים בעולם, שכן בתי המשפט הקהילתיים נבדלים אלו מאלו בסוג העבירות הנכללות בתוכנית וחומרתן, בהיקף תוכנית ההתערבות ובמשכה. משום כך, אחוז המסיימים בהצלחה, ככל שנמדד, משתנה באופן נרחב מתוכנית לתוכנית. מבחינת המשתתפים הקשורים בסיכויי סיום התוכנית בהצלחה, מתברר שקיומה של מערכת יחסים זוגית והורות לילדים הם מנבאים טובים יותר להשלמה מוצלחת של התוכנית לעומת קטגוריות חברתיות כמו מין, גיל ולאום. מבחינת רקע משפטי, קיומו של עבר פלילי מכביד היה קשור בשיעורי הצלחה נמוכים יותר, אבל דווקא מעצר נמצא קשור בשיעורי סיום גבוהים יותר. זאת ועוד, בעוד שעבירת אלימות היתה קשורה בשיעורי נשירה גבוהים יותר, אלו שהאשמו בעבירת אלימות במשפחה דווקא סיימו את התוכנית בהצלחה בשיעורים גבוהים יותר. לסובלים מהתמכרות היו אחוזי נשירה גבוהים בשלבים הראשונים של התוכנית, ככל הנראה בשל מורכבות מצבם.

סקר העמדות לימד על תפיסות חיוביות בקרב המשתתפים. אלו הביעו אמון רב יותר בצוות בית המשפט הקהילתי כאשר הרגישו שההליך היה הוגן ואיפשר להם לתקן את הנזק שגרמו באמצעות ביצוע שעות השבה לקהילה. המחקר גם מצא כי האמון באנשי בית המשפט הקהילתי היה המנבא הישיר היחיד ללגיטימציה ולנכונות לציית לחוק, והדגיש את החשיבות של בניית אמון בתוכניות כאלה.

מגוון ראיונות העומק שבוצעו עם אנשי ונשות המקצוע המעורבים בהפעלת התוכנית, עם גברים ונשים שהשתתפו בתוכנית ועם בנות זוג של משתתפים, שפכו אור על תהליכי עומק שעברו הן אנשי המקצוע ביחס לתפיסות התפקיד שלהם והן המשתתפים, בין אם הצליחו לסיים את התוכנית בהצלחה ובין אם נשרו ממנו במהלכה.

שילוב כל הממצאים יחדיו מניב תובנות שעשויות לסייע למפעילי התוכנית וקובעי המדיניות להתוות את המשך דרכה של התוכנית, כפי שמנסה להציע פרק מסכם זה.

5.1 חשיבות היחס האישי והאכפתי מצד הצוות המקצועי כלפי משתתפי התוכנית

ממצא מרכזי של המחקר מתייחס לחשיבותם של היחס האכפתי, הדאגה, המחויבות והמעורבות האקטיבית והמתמדת של אנשי המקצוע, לרבות השופטים והשופטות – כלפי המשתתפים. בחוויית המשתתפים, היחסים

שנרקמו עם אנשי המקצוע השתרעו הרבה מעבר ליחסים מקצועיים, והדימוי של משפחה חזר שוב ושוב בתיאוריהם את מערכות היחסים שלהם עם אנשי המקצוע השונים. התקשרות זו היוותה לעיתים תחליף לחסר עמוק בחייהם בדמויות הוריות ומיטיבות, והגיעה לכדי תמריץ מרכזי שלהם בדבקות בתוכנית השיקום למרות הקשיים. חשיבות היחס האכפתי בלטה במיוחד דווקא בעת "מעידות" של המשתתפים: בהזדמנויות אלו הם חשו חוויה חזקה, ולעיתים קרובות מפתיעה, שאנשי ונשות התוכנית אינם מוותרים עליהם, בדומה להורים שלא פוסקים לאהוב את ילדיהם גם לנוכח התנהגות בעייתית. היחס האכפתי הגביר בתורו את תחושת השייכות שחשו המשתתפים וממילא את המוטיבציה שלהם לדבוק בתנאי התוכנית.

כאשר נשאלו על חוויותיהם, משתתפי התוכנית שהשיבו על סקר העמדות הביעו **רמות אמון גבוהות מאוד** כלפי הצוות המקצועי (6.5 מתוך סולם של 7 דרגות) והעידו שחוו **רגשות חיוביים בהליך ברמה גבוהה ביותר** (9.30 מתוך 10). עוד התברר, כי האמון הגבוה שנבנה בקרב המשתתפים במהלך התהליך בבית המשפט הקהילתי כלפי נציגי התוכנית תרם באופן משמעותי הן לגיטימציה שהם ייחסו לרשויות אכיפת החוק והן לנכונותם ומחויבותם לציית לחוק בעתיד. תובנה מעניינת נוספת שניתן ללמוד מסקר העמדות היא שהמענים השונים לא הניבו שינויים בדרגות האמון שחשו המשתתפים כלפי אנשי הצוות. זאת, למרות שחלק מהמענים הכבידו עליהם באופן משמעותי, כפי שהעידו המשתתפים בראיונות העומק. כלומר, למרות התוכנית האינטנסיבית והתובענית, שלעיתים אף הובילה אותם לחוש קשיים ותסכול, הם לא פסקו, ככלל, לחוש אמון כלפי אנשי הצוות. זאת, ככל הנראה, על רקע היחס האכפתי שתואר שוב ושוב בראיונות השונים. יתרה מכך, העובדה שתוכנית השיקום מחולקת לשלבים מוגדרים, איפשרה למשתתפים לחוות **חוויות של הצלחה לאורך הדרך**. החלוקה המבנית לשלבים מסמנת שמעידות הן חלק מהתהליך ואינן מסכלות אותו בהכרח, ומאפשרת לצוותים להתמקד בהישגים נקודתיים, לספק עידוד ולמקד את המאמצים בתחומים המורכבים יותר באופן קונסטרוקטיבי ותומך.

מרכזיותו של היחס האכפתי והחלחול שלו לתוך תחושות אמון, לגיטימציה ומחויבות לחוק, מלמדת מספר דברים. ראשית, כוחה של האכפתיות בהנעת תהליכי שיקום חורג מעבר לידוע עד כה. כפי שמראים מחקרים קודמים, אנשים שיש להם קשרים משמעותיים עם משפחה וקהילה, ייטו להימנע מפשיעה, בשל החשש מהבושה שיחשו אם יעברו על החוק. לעומת זאת, אלו שהם מחוסרי קשרים משמעותיים נמצאים בסיכון רב יותר לפשיעה (כמובן, בהינתן הזדמנויות וקונפליקטים, כפי שמלמדות תאוריות קרימינולוגיות בסיסיות). מסתבר, שגם מערכת אכיפת החוק עצמה יכולה במקרים מתאימים ליצור מסגרת חלופית למסגרות הטבעיות שמייצרת תחושת שייכות לקהילה (הקהילה המקצועית והקהילה החברתית סביבם) וכתוצאה מכך מספקת מעצורים חיצוניים לפשיעה. במילים אחרות, לא רק יחס הוגן ותחושות של צדק פרוצדורלי תורמים להגברת תפיסות של לגיטימציה וציות לחוק, אלא גם יחס מכיל ואכפתי מצד נציגי מערכת אכיפת החוק.

שנית, **ההתמסכות והיציבות של הקשרים שנרקמו היתה חשובה והכרחית לתחושת השייכות** המדוברת. מכאן התברר, שבמקומות בהם לא היתה המשכיות, האפקט החזק של "תחליף המשפחה" – נשחק. מצד שני, המשכיות הקשר בין אנשי המקצוע לבין המשתתפים בתקופת הקורונה וביטויי האכפתיות, דאגה ורצון לעזור שהביעו בעלי התפקידים כלפי המשתתפים בתקופה רוויית קשיים זו התקבלו בהוקרת תודה ובהתרגשות. תובנה זו מצביעה על החשיבות בהבטחת יציבות של אנשי המקצוע ומניעת תחלופה מהירה ביניהם, כפי שהתרחש במקרים מסוימים.

שלישית, **מרכזיותה של האכפתיות המתמשכת מדגישה את חשיבותה של התמיכה והליווי גם לאחר סיום התוכנית** ומחדדת את הצורך לבחון דרכים לשמירת המשכיות הקשר בין התוכנית לבין בוגריה. אין מדובר בפיקוח וסיוע אקטיביים בכל תחומי החיים, אלא בעיקר בהמשכיות הקשר בין המשתתפים לבין נציגות התוכנית המוכרים למשתתפים מתקופת התהליך שהם עברו. הציפייה להמשכיות הקשר גם לאחר הסיום הפורמלי של התוכנית עלתה במישרין בנרטיבים של המשתתפים בראיונות העומק, כאשר נשאלו מה בראייתם חסר כיום ועשוי לשפר את התוכנית עוד יותר. אפילו שיחות מעקב בתדירות נמוכה באופן מקוון (למשל, אחת לכמה שבועות) עשויות לספק את ההמשכיות הנדרשת, כמו גם אירועים קהילתיים שוטפים שאליהם יוזמנו בוגרי התוכנית. הממצא בדבר שינויים בנכונות לציית לחוק שהתגלה בסקר העמדות, לפיו דווקא בשלבים האחרונים בתהליך חלה בה ירידה מסוימת (אם כי עדיין הנכונות לציית לחוק היא גבוהה), עשוי להצביע על חששות בקרב המשתתפים העומדים בפני סיום התוכנית שהם לא יוכלו לעמוד באתגרי החיים המורכבים שהובילו אותם מלכתחילה להצטרף לתוכנית, ושהם ימצאו עצמם מועדים שוב אל תוך פשיעה. המשכיות ברמה מסוימת בקשר ומעורבות בוגרי התוכנית בקבוצת בוגרים כפי שהחלה לפעול בשנים האחרונות, עשויות לתת מענה לחששות אלו ולספק רשת בטחון למסיימי התוכנית.

5.2 ההשפעה של עומק ההתערבות על מדדי רווחה של המשתתפים החורגים משאלת

הרצידיזם

ממצא מרכזי נוסף של המחקר קשור בעומק ההתערבות שמספקת התוכנית בחייהם של המשתתפים והמשתתפות. **היקף ההתערבות ועושרה קשורים לא רק בהפחתת פשיעה, אלא גם בשיפור ממשי ברווחה האישית, המשפחתית והחברתית שלהם.** הן ראיונות העומק הן השאלונים העלו בבירור שגם אלו שבאופן פורמלי לא השלימו את התוכנית בהצלחה, חוו שינויים משמעותיים באורח חייהם, בדימוי העצמי שלהם, במערכות היחסים שלהם, בתפיסותיהם כלפי הממסד ובהתנהלותם היומיומית. הם גם חוו "ניצוצות של הצלחה" לאורך התהליך, כגון חוויות של קול ושל ניראות, התמודדות עם אתגרים, וקשירת קשרים חיוביים עם אנשי חוק ומשפט.

בהקשר זה, הממצאים הברורים שעלו מראיונות העומק עם אנשי המקצוע, המרחיבים את ההגדרה המקובלת של "הצלחה" אינדיבידואלית אל מעבר לשאלות הבינאריות של חזרה או אי-חזרה לשימוש בסמים ולפשיעה, משקפים היטב את הדברים שנאמרו על ידי גברים ונשים שהשתתפו בתוכנית, לרבות אלו שלא סיימו אותה בהצלחה. מתברר, שהתוכנית מותירה חותם הרבה מעבר למדדים המקובלים בעולם הקרימינולוגיה. משתתפי התוכנית רכשו, במידה כזו או אחרת, הרגלים בניהול שגרת חיים קבועה, עמידה בהתחייבויות כלפי מעסיקים, נושים ובני משפחה, כלים להתמודדות עם אתגרים הקשורים בהורות ובזוגיות, ויכולת להיעזר באחרים בעת הצורך. יותר מכך, משתתפים ומשתתפות תיארו שינויים דרמטיים בדימוי העצמי שלהם ובתפיסת עולמם. אמנם במקרים רבים אין מדובר בשינוי מוחלט. מציאות החיים של רבים ממשתתפי התוכנית ממשיכה להיות קשה, ודרכי ההתמודדות שלהם אינן תמיד עומדות בקנה אחד עם החוק. אבל התמונה הכללית המתבררת היא של **תהליך ההשתתפות בבית המשפט הקהילתי כחוויה משנת חיים**, כזו המתווה דרך חדשה ומעניקה כלים לצעוד בה. בהינתן עומק ורוחב ההתערבות של התוכנית במכלול חייהם של המשתתפים, אנו סבורות שבניגוד למקובל במחקר הקרימינולוגי יש **חשיבות רבה במדידת השינויים החלים בקרב משתתפי התוכנית לאורך זמן מעבר למדידת פרמטרים הקשורים בשיעורי עבריינות-חוזרת וסיום פורמלי של התהליך.**

יתרה מזאת, בהינתן מטרותיו של בית-המשפט הקהילתי, כבית-משפט פותר בעיות שעניינו לספק מענים לבעיות העומק העומדות בבסיסה של עבריינות-חוזרת, תוך התייחסות למעגלים הנוספים אשר מעבר לפרט ולהתנהגות העבריינית עצמה, יש מקום למדוד גם את השינויים בתחומי החיים הקשורים לאותן בעיות עומק שבעטיין הגיעו המשתתפים לתוכנית. מבלי למדוד שינויים אלה, התמונה המתקבלת ביחס לשאלה כיצד בית-המשפט הקהילתי עונה על מטרותיו המוצהרות נותרת חסרה; התבוננות רק על ה"שורה התחתונה" בדמות השינוי במדדי הרצידיביזם, תוך התעלמות ממדידת שינויים בדרך שידועים לפי ספרות הקרימינולוגיה ככאלה העשויים להשפיע על שיעורי רצידיביזם אם לא בטווח המידי אזי בטווח הארוך יותר, עלולה להחמיץ הישגים חשובים, גם אם חלקיים, שהשיגו המשתתפים לאורכה של התוכנית. הישגים אלה עשויים לשקף את המידה שבה הצליח בית-המשפט הקהילתי לענות על בעיות העומק העומדות בבסיס העבריינות החוזרת, שבגינן הופנו המשתתפים מלכתחילה. **משתנים אובייקטיביים ומדידים** כגון שימוש בשירותי בריאות ובריאות הנפש, מצב בריאותי, מעורבות רשויות הרווחה והגנת הילד, היעדרות בקצבאות ביטוח לאומי, תעסוקה, גובה שכר, מצב משפחתי והשכלה – צריכים להימדד בשלביה השונים של התוכנית בקרב משתתפיה, וכן לאורך זמן בקרב מסיימי התוכנית, כדי לקבל תמונה מלאה על הצלחתה לשמר את השינויים שהושגו בעת ההשתתפות האקטיבית בה. בנוסף, **משתנים מדידים ומבוססי דיווח-עצמי**, כגון שיפור במצב בריאות הנפש, שיפור במערכות יחסים מיטיביות והשקעה בתחביבים ופנאי עשויים גם הם לספק מידע חשוב ביחס למידת המענים שניתנו לבעיות העומק עימן נכנסו המשתתפים לתוכנית.

5.3 הקשר בין חווית צדק מתקן בעקבות השבה לקהילה לבין תחושות אמון גבוהות יותר

עוד ממצא שראוי להדגיש קשור בצעדים שהמשתתפים עצמם נדרשים לבצע כחלק מה"עונש" המוטל עליהם. כזכור, בתי המשפט הקהילתיים שואפים לספק חלופה לעונש מאסר. בהתאם לכך, כחלק מהתהליך המשפטי משתתפי התוכנית נדרשים לבצע שעות השבה לקהילה, המהוות מרכיב מהעונש המוטל עליהם. זהו אלמנט ייחודי לבית המשפט הקהילתי המבטא את הקשר ההדדי בין מבצעי עבירה לבין הקהילה הסובבת אותם: מצד אחד הקהילה מהווה משאב המסייע להם להשתקם, אך מצד שני מצופה מהם גם לתקן את הנזק שגרמו לקהילה. מתברר ששעות אלו, שלכאורה מטילות מעמסה על המשתתפים העמוסים ממילא בעמידה בדרישות התוכנית, נמצאו קשורות דווקא לחוויות חיוביות. סקר העמדות גילה **שמשותפים שחשו חוויה של צדק מתקן (שהתבטא בהזדמנות להשיב לקהילה על הנזק שגרמו) דיווחו על תחושות אמון גבוהות יותר בהשוואה לאלו שלא דיווחו על חוויה של צדק מתקן**. בדיקה של עמדות המשתתפים אל מול נתוני שעות ההשבה המופיעים במסד הנתונים של התוכנית העלתה כי משותפים שביצעו שעות השבה בפועל תפסו את ההליך כהזדמנות לתיקון במידה גבוהה יותר לעומת משותפים שלא ביצעו שעות השבה. משמע, **עצם הפעילות של שעות השבה לקהילה מספקת תחושה של הזדמנות לבצע תיקון, שקשורה בתורה לתחושת אמון גבוהה יותר**.

ממצא זה בולט לאור העובדה **שנפגעי העבירה, אלו שסבלו את תוצאות התנהגותם של המשתתפים, כמעט שלא נוכחים בבתי המשפט הקהילתיים**, גם כאשר מדובר במקרים שבהם היו מעורבים נפגעים ספציפיים. למעט במקרים של עבירות אלימות במשפחה, בהם הנשים נפגעות האלימות או בני משפחה אחרים שנפגעו מעורבים במידה משמעותית יותר בתהליך, לא קרה ולו פעם אחת שפגשנו נפגעי עבירה בתצפיות שביצענו באולמות בתי המשפט הקהילתיים. יותר מכך, בעת ניתוח מסד הנתונים הארכיוני התברר שבעשרות מקרים כלל לא צויין קיומו ו/או שמו של נפגע עבירה בעבירות אלימות ורכוש. בשיחות ובראיונות עם אנשי המקצוע

עלה כי החשש ממעורבות נפגעי עבירה קשור, בין היתר, בכך שנוכחותם בתהליך עלולה לאיים על המשתתפים, למקם אותם בעמדה מתגוננת ולהביא לפגיעה בבטחון בתהליך ובנכונות להיפתח ולהתמסר לו. זאת ועוד, בבתי המשפט הקהילתיים מופעלת גישה "מודעת טראומה": אנשי ונשות המקצוע מתקשרים עם המשתתפים תוך הבנה שרובם סובלים מרמה כזו או אחרת של פוסט-טראומה כתוצאה מאירועי החיים הקשים שעברו. משום כך נעשים מאמצים לשמור על טונים מתונים, להתמקד בחוזקות ולהימנע מהתנצחות הן באולם בית המשפט הן במפגשים מחוץ לו. **החשש בהכנסתם של נפגעי העבירה לשיח נובע מכך שהעימות איתם עלול להוות חוויה מעוררת טראומה ולהסיג את שיקומם של המשתתפים לאחור.** אמנם עולה, כי בחלק מהמקרים ישנה התייחסות לצד הנפגע בשיחות עם קצינות המבחן ובמהלך הקשר הטיפולי, ומתבצע תהליך הדרגתי של לקיחת אחריות. עם זאת, אין מדובר בדיאלוג עם הנפגעים, בהבאתם הם עצמם בפני בית המשפט או בהפגשתם עם המשתתפים מחוץ לאולם לשם בירור הנזקים שנגרמו להם והצרכים שהתעוררו כתוצאה מהעבירה. בשנים האחרונות האפשרות של הפניית משתתפים מבתי המשפט הקהילתיים לתהליכי צדק מאחה נדונה, ואף החל שיתוף פעולה עם עמותת מוזאיקה לצורך זה. עם זאת התרשמנו שגם אם יש הפניות כאלו, המספרים הם זעומים. הממצא האמור, בדבר תחושות אמון גבוהות יותר דווקא בקרב אלו שהיתה להם הזדמנות לנקוט צעדי תיקון, עשוי להצביע על כך שלצד החששות, **מפגשי צדק מאחה או צעדי איחוי אחרים מול הנפגעים עשויים להנביע תועלות גם למשתתפים עצמם.** זאת, מעבר לעובדה שנפגעי העבירה הם עצמם חלק מהקהילה בתוכה פועל בית המשפט הקהילתי, כפי שיפורט בהמשך, ולכן יש מקום לשקול להתייחס אליהם כקהל יעד של התוכנית.

5.4 פרופיל המסיימים את התוכנית בהצלחה ופרופיל הנושרים

נושא מרכזי נוסף שבו עסק המחקר קשור בשאלה אלו תכונות ונסיבות אפיינו משתתפים שסיימו את התוכנית בהצלחה. באופן כללי, שיעורי הצלחה גבוהים יחסית נמצאו בקרב משתתפים שהיו ילידי הארץ (יהודים וערבים), נשואים או ידועים בציבור, ושהם הורים לילדים. הרקע הקרימינווגי (עבר פלילי, מאסר ומעצר) לא נמצא קשור בסיכויי ההצלחה בניתוח הכולל. עם זאת, ניתוח של כל אחד מהמשתתפים בנפרד, משתתפים שנכנסו לתוכנית בלי שהיה להם עבר פלילי מכביד ומאסר בעברם, ששהו במעצר בעת ההפניה לבית המשפט הקהילתי, או שביצעו עבירות אלימות במשפחה, סיימו את התוכנית בשיעורים גבוהים יותר.

5.4.1 שיעורי הצלחה גבוהים יחסית באלימות במשפחה

במיוחד ראוי לציון הממצא **שדווקא עבירת אלימות במשפחה, שנחשבת כאחת העבירות המאתגרות ביותר למערכת המשפט הפלילי בכל העולם, מניבה הצלחות ברמה גבוהה בבתי המשפט הקהילתיים.** ייתכן שהסיבה לכך נעוצה בגישה ההוליסטית של התוכנית, המאפשרת טיפול מעמיק ובו זמני במגוון צרכים – תעסוקתיים, נפשיים, בריאותיים, כלכליים ואחרים, של המשתתפים ושל בני ביתם. בעיקר בתופעה מורכבת כמו אלימות במשפחה יתרונותיה של גישה הוליסטית הם ברורים. בנוסף, ייתכן שהמעורבות של בנות הזוג בתהליך שעברו המשתתפים העצימה את יעילותו, שכן התוכנית הכירה בנוכחותן ובחשיבותן, בשונה מהיחס לנפגעי עבירה אחרים בבתי המשפט הקהילתיים וגם בשונה מהיחס שמקבלות נשים נפגעות אלימות במשפחה בבתי משפט רגילים. התהליך ההוליסטי וההדרגתי איפשר למשתתפים לבצע התבוננות פנימית ולקבל טיפול הממוקד בבעיותם באופן שנאשמים בעבירות אלימות במשפחה בבתי משפט רגילים אינם מבצעים ומקבלים. דווקא

משתתפים שהואשמו בעבירת אלימות (שלא במשפחה) הגיעו לסיום התוכנית בשיעורים נמוכים יותר לעומת משתתפים שהואשמו בעבירות אחרות. יש מקום לבדוק מדוע נאשמים בעבירת אלימות רגילה הצליחו פחות מנאשמים בעבירת אלימות במשפחה בתוכנית בית המשפט הקהילתי.

5.4.2 שיעורי הצלחה גבוהים יחסית של משתתפים שנכנסו לתוכנית בהיותם במעצר

ממצא מעניין נוסף קשור בשיעור ההצלחה הגבוה יחסית בקרב משתתפים שנכנסו לתוכנית בהיותם במעצר. לכאורה היה ניתן לצפות שדווקא כאלו שמסוכנותם מצדיקה מאסר לא יצליחו להגיע לקו הסיום של התוכנית בהצלחה. ואכן, בתחילת דרכה של התוכנית היתה התנגדות מצד חלק ממשרדי הממשלה המעורבים בה לכלול נאשמים הנמצאים במעצר או בחלופות מעצר, מתוך הנחה כי מסוכנותם של אלה גבוהה יותר וכי התאמתם לתוכנית שיקומית מצויה בספק רב יותר. בפועל, הסתבר כי משתתפים שנכנסו לתוכנית בהיותם במעצר סיימו אותה בהצלחה בשיעור גבוה יותר (מעל 60%) מאלה שנכנסו אליה מבלי שהיו במעצר (כ- 55%).

ניתן להציע מספר הסברים לכך שמשתתפים שמתחילים את דרכם במעצר הצליחו בשיעורים גבוהים יותר בתוכנית. ראשית, ייתכן שאדם המצוי במעצר נמצא ברגע דרמטי בחייו (אלמנט ה"שוק"), מבין את חומרת מצבו ביתר שאת ומעריך שהסיכוי שישלח למאסר בתום הליך משפטי הוא גבוה, ותובנה זו תדלקה את המשתתפים במוטיבציה בשלבים הראשונים של התוכנית. ואכן, ראיונות העומק בקרב משתתפים ומשתתפות זיהו כי במקרים רבים המוטיבציה להיכנס לתוכנית נבעה מתחושת הכרח – התחושה כי "נגעו בתחתית" וכי הם בסכנה לחייהם, לאובדן המשמורת על ילדים (בקרב המשתתפות) או להגעה למאסר. ניתן להניח שהמעצר חידד תחושות אלו והיווה תזכורת מתמשכת לסכנות לאורך השתתפותם בתוכנית. שנית, ראיונות העומק והתצפיות לימדו אותנו כי הצוותים השתמשו בהקלות בתנאים המגבילים ובשינויים לטובת המשתתפים העצורים כ"גזרים". משתתף שעמד בדרישות שהוצבו לו "זכה" בהקלה בתנאים המגבילים, מה שהוביל להתקדמות במצבם באופן ניכר. שלישית, בצירוף המתאם שנמצא בין סיום בהצלחה לבין עבר פלילי שאינו מכביד, ייתכן שהפרופיל המתאים ביותר לכניסה לבית המשפט הקהילתי הוא אנשים המצויים אמנם בתחילת דרכם העבריינית, אך משקפים מסוכנות ברמה המצדיקה השמתם במעצר. לצד זאת נסייג כי לנוכח הנתונים בשלב זה לא ניתן להסיק מסקנות חד משמעיות, שכן ייתכנו פרופילים שונים המנבאים הגעה לקו הסיום בבית המשפט הקהילתי. יודגש עוד שבניתוח כלל המשתתפים, העבר הפלילי וקיומו של מאסר בעבר לא נמצאו כמשפיעים באופן עצמאי ובלוט על סיכויי ההצלחה בתוכנית. המשתתפים שבלטו בעוצמת השפעתם גם ביחס למשתתפים אחרים היו סוג העבירה (אלימות), ובעיות רקע שונות, כמפורט להלן.

5.4.3 שיעורי נשירה גבוהים יחסית של משתתפים מרובי קשיים ואתגרים

אוכלוסיית המשתתפים בבתי המשפט הקהילתיים היא מגוונת ומרובת קשיים ואתגרים. עוני קיצוני ואבטלה, התמודדות נפש, בעיות בריאות, חובות, בידוד חברתי, העדר רשתות תמיכה, והעדר כישורי חיים אפיינו את מרביתם. ניתוח כלל המאפיינים של משתתפי התוכנית גילה כי **בעיות מתחום בריאות הנפש, העדר רשתות תמיכה, מצב כלכלי קשה והתמכרויות היו קשורות לנשירה מהתוכנית**. למעשה בעיות הרקע הללו ניבאו אי-הצלחה בתוכנית אף יותר מאשר המאפיינים הדמוגרפיים והקרימינולוגיים. שלא במפתיע, משתתפים שסובלים משלב בעיות עומק יתקשו לעמוד בדרישות התוכנית, והגישה שנקטה בבתי המשפט הקהילתיים היא של "תפיסה רחבה" של כמה שיותר נאשמים אל תוך התוכנית, תוך סינון רבים מהם בשלבים הראשון והשני. אותה

נשירה, בשיעור של כ-80% מקרב הנושרים, בשלבים הראשון והשני, היא שמשפיעה באופן משמעותי על התמונה המתוארת ועל "פרופיל הנושרים". הממצאים שהתגלו ביחס לחוויות החיוביות שמשותפים חוו – של אכפתיות, רצון להיטיב, ויחס מכבד מצד אנשי המקצוע, גם במקרי נשירה מהתוכנית – מדגישים את יתרונותיה של גישה זו, שכן בהינתן שתהליכי חדילה מפשיעה אינם לינאריים, גם מי שלא סיים את התוכנית קיבל "צידה לדרך" והרוויח חוויה חיובית שעשויה לבוא לידי ביטוי בהמשך דרכו.

5.5 מענים המתואמים עם שיעורי הצלחה גבוהים

במקביל למורכבות חייהם של אוכלוסיית התוכנית, בתי המשפט הקהילתיים מספקים קשת נרחבת של מענים, כפי שתואר בהרחבה. התוכנית הטיפולית נתפרת על פי מידתו ובעיות הרקע של כל משתתף ומשתתף, ועוברת שינויים לאורך התהליך בהתאם למצבם המשתנה. קשה להסיק את משקלם היחסי של המענים השונים, שכן לעיתים קרובות סוג המענה הוא שיקוף של מצבו של המשתתף. עם זאת, **מסד הנתונים הארכיוני איתר מספר מענים שעלו בקנה אחד עם שיעורי הצלחה גבוהים: טיפול פסיכיאטרי למתמודדים עם קשיי רקע נפשיים, ובקרב משתתפים שהגיעו לשלבים המתקדמים בתוכנית, טיפול פרטני, סיוע בתעסוקה, סיוע בהשכלה, וסיוע במיצוי זכויות היו מתואמים עם הסיכויים לסיום בהצלחה בקרב משתתפים בשלב 3 ומעלה.** ואכן, קל להניח שבשלבים המתקדמים בתוכנית, לאחר שאלו שלא התאימו פרשו ממנה בשלבים המוקדמים יותר, מענים אלו מסייעים לסיים בהצלחה את התהליך. זאת ועוד, הממצאים לגבי הירידה המשמעותית בעבריינות החוזרת משקפים את כוחם של המענים השונים לאפשר למסיימי התוכנית לנהל אורח חיים נורמטיבי ולהתרחק מפשיעה, אף שנים לאחר השלמתה.

5.6 תקופת הקורונה והשפעתה על התוכנית

במהלך ביצוע מחקר ההערכה פרצה מגיפת הקורונה, והשפיעה עמוקות לא רק על תפקוד התוכנית, בשל ההכרח לצמצם ולשנות את דרכי ההתערבות, אלא גם על המחקר עצמו. ביקשנו לנצל את התקופה כדי ללמוד על האלמנטים ההכרחיים בתוכנית. מצד אחד, התברר שניתן היה לשמור על קשר אישי והדוק בין המשתתפים לבין אנשי המקצוע. למרות שהמצב דרש היערכות מיוחדת ומאמצים מעל ומעבר לנדרש, הצוותים הצליחו לתחזק את הקשר. מצד שני, העדרם של מפגשים קהילתיים היה בולט ופגע במשתתפים. התברר שדווקא המפגשים החברתיים, המתקיימים בחסות אירועים קהילתיים בימי שגרה, חסרו מאוד ולא נמצא להם תחליף.

השערנו היא שתקופת הקורונה זימנה איזון עדין וייחודי: **מצד אחד, הקשיים של התקופה הובילו משתתפים רבים להתדרדרות, כפי שהעידו הראיונות עם אנשי המקצוע ועם המשתתפים עצמם.** חלקם נפלו לשימוש בחומרים ממכרים, חלקם סבלו ביתר שאת מבדידות וממועקה נפשית, אחרים סבלו מחוסר יציבות תזונתית וכלכלית, והמתחים משפחתיים והזוגיים הקצינו גם הם. מצד שני, **דווקא בתקופה זו, הצוותים יצאו מגדרם כדי להשלים את החסר בדרכים יצירתיות, ומצאו דרכים לתקשר באופן רציף עם המשתתפים.** האכפתיות, המאמצים ותשומת הלב היתרה של הצוותים והשופטים והשופטות – יצרו בתורם הכרת תודה ומחויבות ברמה מוגברת בקרב המשתתפים והמשתתפות.

תקופת הקורונה יצרה מעבדה לבדיקת ההכרחיות של מרכיבים שונים של התוכנית. האם אכן כל השירותים הניתנים במסגרת התוכנית בימים שבשגרה, הכרחיים? שאלה זו רלוונטית בעיקר מכיוון שניתן לצפות שעם

הרחבת התוכנית לרחבי הארץ, לא כל השירותים יהיו זמינים, בעיקר בפריפריה. מתברר, כי בעוד שאין תחליף למפגשים קהילתיים ולהגעה לבית המשפט, ולו אחת לתקופה, **ניתן לרווח את המפגשים הפיזיים הפרטניים עם קציני המבחן, ולהחליף חלק מהם בתקשורת מקוונת**. מסקנה זו נשענת גם על האמירה שחזרה על עצמה בקרב משתתפים, בדבר העומס המוגבר שהתוכנית מערימה עליהם, שהקשה על חלק מהם בסופו של יום לעמוד בתנאיה, בעיקר לגבי אלו המטופלים בילדים קטנים ונאבקים לשמור על מקום עבודה. האפשרות לקיים חלק מהמפגשים עם קצינות המבחן באופן מקוון עשויה להקל על שימור השגרה. שינוי כזה יכול גם להקל על קציני המבחן, שחלק העידו על הקושי מצידם לעמוד בעומסי התפקיד. יתרה מכך, ייתכן שהשימוש בתקשורת מקוונת עשוי להיות מתאים בעיקר בשלבים מתקדמים יותר בתהליך, בעיקר לאחר שמשתתפים משתלבים במקום עבודה ונכנסים לשגרה מסוימת. בשלב זה, הסתפקות במפגשים מקוונים עשויה לעזור להם להתייצב ולתחזק את השגרה החדשה.

5.7 משקלו וחשיבותו של המרכיב הקהילתי בתוכנית

המרכיב הקהילתי בבית המשפט הקהילתי התגלה כממומש באופן חלקי בלבד בתוכנית כפי שהיא מופעלת כיום. האלמנטים הקהילתיים באים לידי ביטוי באופנים שונים. למשל, העובדות הסוציאליות הקהילתיות מהוות גשר עם מעסיקים מקומיים ועם ארגונים התנדבותיים וציבוריים ומעודדות מעורבות שלהם בתוכנית. האירועים הקהילתיים מהווים נקודות שיא מספר פעמים בשנה, אליהם מגיעים המשתתפים, בני משפחותיהם, הצוותים ובני משפחותיהם. העיריות שותפות, במידה זו או אחרת, בניהול התוכנית ברמה המקומית. התוכנית כוללת יוזמות שמעודדות השתתפות קהילתית של משתתפים, למשל קבוצת הפעילים, קבוצות ספורט ותרבות, ופעולות התנדבות של בוגרים המשמשים כחונכים למשתתפים צעירים. כל זאת לצד השתתפות של חברי קהילה כמתנדבים בתוכנית המלווים את המשתתפים בהתאם לצרכיהם.

למרות כל הפעילויות הללו, הראיונות מכלל הגורמים הזכירו חסרים בתחום זה. נכחנו בפער בין המטרות והחזון שהובעו על ידי צוותי התוכנית – להביא להטמעה של התפיסה המקשרת בין פשיעה לבעיות חברתיות לכלל החברה; להשריש מחויבות קהילתית כלפי אוכלוסיות במצוקה; ולטשטש את ההפרדה בין עוברי חוק לאזרחים "נורמטיביים" – לבין המימוש של מטרות אלו בשטח. משתתפים, משתתפות ובנות זוג של משתתפים הביעו לא פעם חוויות של בידוד וניתוק, וניכר היה שהפעילויות הקהילתיות אינן מצליחות להטמיע תפיסה קהילתית עמוקה, המשקפת אחריות קולקטיבית כלפי אלו המתקשים לקיים אורח חיים נורמטיבי. יש לזכור שתהליך השיקום שעוברים המשתתפים כרוך לעיתים קרובות בניתוק מקשרים חברתיים קודמים, שהובילו בעבר להתנהגות עבריינית. למרות היתרונות הברורים בניתוק קשרים מזיקים לתהליך השיקום, ברור גם כי לניתוק זה עלול להיות מחיר נפשי גבוה, והוא מחדד את הצורך בתחליפים חברתיים בריאים.

שלושה מעגלים עשויים להעמיק את המימד הקהילתי הטבוע בתוכנית. ראשית, **נפגעי עבירה**, שכאמור לא באו לידי ביטוי בהליכי בית המשפט הקהילתי באופן עקבי, מהווים חלק משמעותי מתוך ה"קהילה". גם בהתחשב בכך שרבות מהעבירות המופנות לבית המשפט הקהילתי אינן מופנות נגד נפגע ספציפי, העדרו של מנגנון מובנה לשילובם של נפגעי עבירה בהליך בלט בחסרוננו. זאת, למרות שנפגעי עבירה הם חלק מהקהילה. יותר מכך, דווקא בקרב קהילות הסובלות מפשיעה, הצורך להתייחס לצרכיהם של נפגעי עבירה אמור לקבל משקל מרכזי יותר, ובית המשפט הקהילתי יכול וצריך להיות זירה שבה ניתן מענה זה. ניתן לחשוב על מנגנונים שונים למעורבות נפגעי עבירה, גם מעבר להכללתם בדיונים בעניין אלו שפגעו בהם ישירות. ניתן לקיים מפגשים

ציבוריים של נפגעי עבירה, מפגשי מודעות בין קבוצות של פוגעים ונפגעים ועוד. הרציונל הוא שיש להתייחס לנפגעי העבירה כאל חלק מהקהילה וכאל קהל יעד של התוכנית.

מעגל שני שבו אפשר להעצים את האלמנט הקהילתי הוא **תחום הצדק המאחה**. גישת הצדק המאחה, המפגישה באופן ישיר בין פוגעים לנפגעים, במעורבות נציגי קהילה, התפתחה, בין השאר, מתוך תנועות שקראו להעצים קהילות מקומיות ולחזק את מנגנוני הצדק המסורתיים שהופעלו על ידן. בדומה למודלים של בתי-משפט קהילתיים בעולם הכוללים תוכנית של מעגלי פיוס המנוהלים על ידי נציגי קהילה שהוכשרו לכך, כך גם בישראל ניתן להכשיר נציגי קהילה, לרבות בוגרי התוכנית, ולהיעזר בגופים קיימים, כגון מרכזי הגישור הקהילתיים, כדי לקיים באופן קבוע תהליכי צדק מאחה קהילתיים.

המעגל השלישי הוא **מעגל בני המשפחה**. נשות המשתתפים הביעו, בראיונות עמן, תקווה ליהנות מקבוצת-שוות (peer group) שתספק להן השתייכות חברתית. המשתתפים והמשתתפות עצמם הזכירו את חשיבות בנות הזוג, ההורים, האחים והילדים לאורך הדרך, בתמיכה שהם נתנו ובתרומתם לחוסן הפנימי שלהם וליכולתם לעבור את התהליך הקשה. בני המשפחה מתגלים כמשאב חשוב ביותר שהתוכנית צריכה להמשיך לרתום ביתר שאת לטובת התהליך השיקומי של המשתתפים. בנוסף, כחלק מתפיסה קהילתית רחבה יותר, חשוב לראות את בני המשפחה כמטרות בפני עצמן. תפיסה קהילתית עמוקה רואה את הרווחה האישית של כל חברי הקהילה כמטרה, ומכאן נגזר שבמנותק מתרומתם לשיקום הנאשמים יש מקום לחשוב כיצד ניתן לקדם את הרווחה האישית של המעגלים הסובבים אותם, גם אם מחוץ לבית המשפט הקהילתי. ההבנה שהתגבשה בקרב מפעילי בית המשפט הקהילתי בדבר הקשר בין עבריינות לבין בעיות חברתיות הופכת אותו לשחקן חשוב בהובלת תהליכים של פעילות קהילתית מוגברת, שתבוצע על ידי גופים התנדבותיים, ממשלתיים ועירוניים, בקרב מעגלים הסובלים מפשיעה. גם אם אין זה מתפקידו של בית המשפט הקהילתי לעבוד עם מעגלים אלו באופן ישיר, ייתכן שכדאי לעבוד עם גופים אלו בשיתוף פעולה.

בעוד שטבעי כי המעגל הראשון יקבל מקום גם במסגרת ההליכים בבית-המשפט הקהילתי, שני המעגלים האחרונים אינם חייבים להתקיים בתוככי בית המשפט הקהילתי עצמו. ברור, שלמנגנון הפועל במסגרת המשפט הפלילי יש גבולות גזרה הנקבעים בהתאם לסמכותו החוקית. יתרה מזאת, חשוב לתחם ולהגביל את גבולות הגזרה הללו על מנת להימנע ממצב שבו שירותי רווחה שאמורים להינתן מחוץ לגדרי המשפט הפלילי ניתנים, בפועל, רק במסגרתו. יש מקום לקחת בחשבון את הביקורות הנמתחות בדבר הסיכונים הכרוכים באימוץ המודל של בתי-המשפט לפתרון בעיות, וביניהן החשש מ"הרחבת הרשת", דהיינו מהפעלה רחבה מדי של מנגנון המשפט הפלילי על מקרים שראוי היה להימנע מלהכפיףם תחתיו. עם זאת, בית המשפט הקהילתי יכול לקדם פיתוח של מנגנונים כאלו במקביל ובסמוך לו, תוך הפניה הדדית של המעגלים לבית המשפט ולהיפך. הפעלת מנגנונים אלו עשויה להעצים באופן מבני את האלמנט הקהילתי ולממש את החזון של בית המשפט הקהילתי – להתמודד עם פשיעה באמצעות משאבים קהילתיים קיימים, ומצד שני לסייע לקהילה לאחות את הפגיעות שנוצרו בעקבות הפשיעה המתרחשת בקרבה.

5.8 עבודת הצוות בבית-המשפט הקהילתי: שיתוף פעולה תוך שמירה על שונות מקצועית

לקראת ההרחבה של מודל בית המשפט הקהילתי, חשוב לזהות את המאפיינים הייחודיים של עבודת הצוות במודל בית המשפט הקהילתי. במודל זה פועלות ומופעלות בו-זמנית כלפי המשתתפים מספר מגמות: מצד אחד

– תמיכה, אכפתיות, וסיוע מעשי מצד אנשי הצוות ביציאה מהמערבולת העבריינית; מצד שני – מסגרת פיקוח תובענית המחייבת עמידה בדרישות מרובות, הגעה למפגשים פרטניים וקבוצתיים, ושיתוף פעולה עם אנשי מקצוע רבים; מצד שלישי – לאורך כל הדרך נוכח האיום בנשירה מהתוכנית וחזרה לבית המשפט הרגיל או קבלת גזר-דין עונשי מבית המשפט הקהילתי; ומצד רביעי ואחרון – מאווייהם, צרכיהם ודחפיהם של המשתתפים עצמם ושל בני משפחתם וסביבתם המיידית, אשר לעיתים פועלים בכיוון יציאה מהתוכנית האינטנסיבית או לפחות הפוגה ממנה.

סביב המשתתפים חגים בתיאום אנשי ונשות המקצוע, ואלו חייבים לשותף פעולה ביניהם כדי שהמערך כולו, על מכלול המגמות המורכבות ולעיתים מנוגדות בו, יפעל ביעילות. אנשי ונשות הצוות המגיעים ממערכות שונות (תביעה, סנגוריה, שירות המבחן, המועצה המקומית, בית המשפט) ומדיסציפלינות שונות (בעיקר משפטים ועבודה סוציאלית), נדרשים לעבוד יחד בהרמוניה לאורך זמן, ולתחזק אתוס משותף למרות המטרות והדגשים המקצועיים השונים. אכן, שמענו מאנשי המקצוע על השינוי המקצועי העמוק שהם עברו כתוצאה מהצטרפותם לתוכנית. הסנגורים לומדים לבטוח בנציגי התביעה ושירות המבחן, ולחלוק מידע על לקוחותיהם, שבמצב רגיל לא היו חולקים. מבחינה מקצועית תפקידם מקבל אופי פחות משפטי ויותר סוציאלי, ומחייב קשר אינטנסיבי יותר עם לקוחותיהם. נציגות ונציגי שירות המבחן לומדים לקחת מקום מרכזי בהליך המשפטי, בניגוד למקומם בהליכים פליליים רגילים, ולקיים קשר אינטנסיבי, מעמיק ושיקומי עם המשתתפים. העובדות הסוציאליות הקהילתיות והרכזים, אשר נושאים בתפקידים הייחודיים למודל זה, נמצאים בחידוד מתמיד של הגדרות התפקיד שלהם, לעיתים, תוך התמודדות עם אי-בהירות וניגודים פנימיים. נציגי התביעה, מהפרקליטות ומהמשטרה, אמנם עוסקים בפעילות פחות אינטנסיבית בתוכנית ביחס לחברי הצוות האחרים, אך ככל הנראה הם אלו שעברו את השינוי הדרמטי ביותר. מבחינה מהותית, חל שינוי בקרבם לעניין הגדרת "האינטרס הציבורי" ככל האמור במקרים המובאים לפתחו של בית המשפט הקהילתי, והם מקנים עדיפות לשיקול השיקומי, ככל שזה אפשרי. במישור ההתנהגותי, חל שינוי בקרבם לכיוון של שיח ישיר עם המשתתפים (בנוכחות הסנגורים) והכרה בחשיבות העברת מסרים מחזקים ומעודדים מעבר לתקשורת מול ההגנה. ואכן, ראיונות העומק הן עם אנשי המקצוע והן עם המשתתפים ובנות זוגם הצביעו על כך שהתמיכה של התובעים והתובעות בתהליך השיקומי, והבנתם שכל עוד אין סכנה משמעותית לבטחון הציבור, האופציה השיקומית עדיפה על פני האלטרנטיבה העונשית, היא השינוי הדרמטי ביותר שהתחולל בתפיסות התפקיד השונות לעומת המודל האדוורסרי הרגיל.

עד כמה מצליחים חברי הצוות לעבוד יחד בשיתוף פעולה? מתברר, שכאשר התפקידים מוגדרים ומובנים היטב, מתקיימות פלטפורמות קבועות ותדירות לניהול משותף וליישוב מחלוקות, וקיים כבוד הדדי בין חברי הצוות – ההרמוניה יכולה לשרור, למרות ולצד מחלוקות מקצועיות. עוד מתברר שמינון נכון של מתח בין חברי הצוות הוא בריא וחשוב להבטחת יעילותו של המודל בהשגת מטרותיו. חשוב לשמור על הגדרות תפקיד ברורות כדי להימנע ממצב של "החזקת" נאשמים בתהליך שיקומי כפוי מעבר לנדרש. ניתן לתאר את מערכת היחסים ואת הדינמיקה הרצויה בין אנשי הצוות השונים באמצעות הדימוי של "סלט" ולא של "מרק": לא טשטוש מוחלט של גבולות התפקידים השונים עד כדי תערובת אחידה, אלא שמירה על שונות מקצועית תוך שיתוף פעולה בהרמוניה, המביאה למגוון טעמים ייחודיים המשתלבים היטב יחד. המתח הבריא הקיים הוא השומר על הנאשמים ועל המערכת כולה מפני חריגה מסמכויות בתוך המשפט הפלילי ו"זליגה" לתפקוד כלשכת סעד. בעיקר בעת מחלוקת, הכרחי שהסנגורים יהיו נכונים לעמוד על זכויות לקוחותיהם על מנת להישמר ממצבים

של נקיטת פטרנליזם כפוי על המשתתפים; קציני המבחן ישכילו לספק חוות דעת מקצועית ואובייקטיבית; נציגי התביעה ידעו לשמור על בטחון הציבור, והשופטים ישמרו על ניטרליות בעת הכרעה. כל עוד הבחנות אלו ידועות ומקובלות על הכל, יכול הצוות לפעול בשיתוף פעולה ולהוביל את המשתתפים בבטחה במעבר בין השלבים.

מהי משמעות הממצאים?

ראשית, ממצאי המחקר מצביעים על כך **שבית המשפט הקהילתי מביא להפחתה בשימוש בכליאה**, הן מכיוון שהוא מציע חלופה לכלא בצורת תוכנית שיקומית אינטנסיבית, והן מכיוון שהוא מביא לירידה בפשיעה החוזרת, ומכאן לסיכון בעונשי כליאה נוספים, בקרב אלו שמסיימים את התוכנית בהצלחה. הפחתת השימוש בכליאה תואמת את מדיניות הענישה והשיקום הרווחת בישראל בשנים האחרונות, השואפת למצוא חלופות למאסר ולהבטיח עמידה בסטנדרטים נאותים של מרחב מחיה לאלו שאין מנוס מכליאתם. שנית, **בוגרי התוכנית שבים לקהילה כשמצבם טוב יותר** במכלול מדדים, לרבות תעסוקה, בריאות הנפש, התמכרויות, ומעגלי תמיכה, והאמון שלהם ברשויות אכיפת החוק גבוה יותר משהיה. גם בהינתן שאין מדובר בפתרון מלא של מגוון האתגרים בחייהם, השיפור במדדים השונים מצמצם את הנטל החברתי הנעוץ בטיפול בהם ומאפשר להם במקרים מסויימים אף להפוך לאזרחים תורמים לחברה. ולבסוף, **הירידה בעבריינות החוזרת עשויה להביא גם להקלה על העומס המוטל על רשויות האכיפה ובתי המשפט**.

5.9 המלצות למחקרי המשך

ראשית, מומלץ להמשיך ולעקוב אחר הישגי התוכנית לאורך זמן. בחלוף שנים נוספות ניתן יהיה לבצע השוואות בין הפעילות העבריינית של מסיימי התוכנית לבין נאשמים אחרים בני-השוואה, בהסתמך על מדגם גדול יותר. הגדלת המדגם תאפשר לבדוק את השפעת התוכנית על עבריינות חוזרת תוך התייחסות נפרדת לאוכלוסיות-משנה, כגון משתתפים שהואשמו בעבירות מסויימות, או בהפרדה בין קבוצות גילאיות, מגדר, וקיומו של מעצר בתחילת ההליך הפלילי.

שנית, רצוי לבחון במחקרי המשך את ההשפעות של התערבויות שונות הניתנות על ציר הזמן במסגרת התוכנית, הן מבחינת סיכויי הסיום בהצלחה בקרב המשתתפים והן מבחינת שיעור העבריינות החוזרת בקרבם. ייתכן שלאורך ההשתתפות בתוכנית ואחריה חלים שינויים הן בסיכונים עמם המשתתפים מתמודדים והן במענים שהם זקוקים להם, ומחקרי המשך עשויים לזהות נקודות שבהן יש צורך בשימת דגש על היבטים מסויימים ביחס לאוכלוסיות מסויימות.

לבסוף, מומלץ להמשיך ולתחזק את מסד הנתונים שכבר נבנה במסגרת התוכנית לצורכי המחקר הנוכחי, ואף להפכו ל"לוח מכוונים" שיאפשר מעקב "חי" אחר הנתונים. פיתוחו של לוח מכוונים כאמור יאפשר ביצוע פילוחים ומעקבים באופן שוטף, מה שיספק את יכולת התוכנית לדייק את הקריטריונים לכניסה לתוכנית ואת הצרכים המשתנים לאורך זמן של משתתפיה, בהתאם לסיכויי העבריינות החוזרת שהנתונים יצביעו ביחס לאוכלוסיות השונות.

6 ביבליוגרפיה

אליגון- דר, א' (2010). המשפט הפלילי כתרפיה – אפשרויות ליישום של תורת המשפט הטיפול. *מחקרי משפט*, כו, 491-516.

ביניש, ד' וכהן, ש' (2014). בתי משפט קהילתיים : מודל ההפעלה. ג'וינט-אשלים ישראל, בתוך : ט' גל וה' דנציג רונברג, **בתי משפט קהילתיים בישראל – מחקר מלווה**, אוניברסיטת חיפה ; אוניברסיטת בר-אילן.
גור, ע' (2007). פרופיל האישה העבריינית : מאפיינים ייחודיים ודרכי טיפול ושיקום מותאמות.

<https://wtc-anatgur.co.il/%D7%94%D7%90%D7%99%D7%A9%D7%94-%D7%94%D7%A2%D7%91%D7%A8%D7%99%D7%99%D7%A0%D7%99%D7%AA/>

גל, ט' ודנציג-רונברג, ה' (2013). צדק מאחה וצדק עונש: שני פנים למשפט הפלילי. משפטים, מג, 234-183.

גל, ט' ודנציג-רונברג, ה' (2017). בתי משפט קהילתיים בישראל – מחקר מלווה. אוניברסיטת חיפה; אוניברסיטת בר-אילן.

דנציג-רוזנברג, ה' וגל, ט' (2021). לצאת מהדלת המסתובבת: בתי-משפט קהילתיים בישראל. שיקום עוברי חוק: תיאוריה ויישום (אלישע, א', זליג, ע' ותימור א' עורכים). רסלינג: המכללה האקדמית אשקלון.

וקסלר, ד' ב' (2010). תורת המשפט הטיפולי: סקירה. מחקרי משפט, כו, 367-378.

לטה, מ' (2000). *התפתחות עבריינות נשים בישראל – ניתוח סיפורי חיים*. [חיבור לשם קבלת תואר מוסמך]. אוניברסיטת בר-אילן.

פיאמנטה, י' (2019). ההליך הפלילי בישראל: חוויותיהם של מתבגרים ומתבגרות שנפלו קורבן לעבירת מין [חיבור לשם קבלת תואר דוקטור בפילוסופיה]. אוניברסיטת חיפה.

פרלמן, ק' (2010). תפקיד השופט התרפויטי והתייחסותו לרעיונות מאסכולת הריאליזם המשפטי. *מחקרי משפט*, כו, 415-462.

קרומר-נבו, מ' וקומס, מ' (2012). הצטלבות מיקומי שוליים : מסגרת מושגית לפרקטיקה של עבודה סוציאלית פמיניסטית עם נערות. *חברה ורווחה: רבעון לעבודה סוציאלית*, 32(3), 274-347.

רבינוביץ' - עיני, א' (2010). בתי-משפט פותרי בעיות ובעיית האחריותיות : לקחים ממסוד הליך הגישור. מחקרי משפט, כו, 548-517 .

רימלט, נ' (2001). כאשר נשים נעשות אלימות. פלילים, י', 326-277.

שילי-יריחובר, ד' וגל, ט' (2016). על בקבוקים, יינות וכרמים: חוק הנוער (טיפול והשגחה) בראי המשפט הטיפולי. המשפט, כב, 9-47.

שקדי, א' (2003). מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני – תיאוריה ויישום. אוניברסיטת תל אביב; רמות.
שקדי, א' (2011). המשמעות מאחורי המילים: מתודולוגיות במחקר איכותני-הלכה למעשה. אוניברסיטת תל אביב; רמות.

Avineri, S. & De-Shalit, A. (Eds.) (1992). *Communitarianism and Individualism*. Oxford: Oxford University Press.

- Bartlett, A., Jhanji, E., White, S., Anne Harty, M., Scammell, J., & Allen, S. (2015). Interventions with women offenders: a systematic review and meta-analysis of mental health gain. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 24(2), 133-165.
- Becker, S. O., & Caliendo, M. (2007). Sensitivity analysis for average treatment effects. *The Stata Journal*, 7(1), 71-83.
- Berman, G., & Feinblatt, J. (2015). *Good courts: The case for problem-solving justice* (Vol. 8). Quid Pro Books.
- Booth, L., Altoft, A., Dubourg, R., Gonçalves, M., & Mirrlees-Black, C. (2012). *North Liverpool community justice centre: Analysis of re-offending rates and efficiency of court processes*. London Ministry of Justice. ISBN: 978-1-84099-556-5
- Bronfenbrenner, U. (1986). Ecology of the family as a context for human development: Research perspectives. *Developmental psychology*, 22(6), 723. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.22.6.723>
- Brown, M., & Bloom, B. (2009). Reentry and renegotiating motherhood: Maternal identity and success on parole. *Crime & Delinquency*, 55(2), 313-336. <https://doi.org/10.1177/0011128708330627>
- Carlen, P. (1983). *Women's imprisonment*. Routledge and Kegan Paul.
- Casey, P. M., & Rottman, D. B. (2005). Problem-solving courts: Models and trends. *Justice System Journal*, 24(1), 35-56.
- Celinska, K., & Siegel, J. A. (2010). Mothers in trouble: Coping with actual or pending separation from children due to incarceration. *The Prison Journal*, 90(4), 447-474.
- Chesney-Lind, M., & Pasko, L. (2012). *The female offender: Girls, women, and crime*. Sage Publications.
- Clear, T. R., & Karp, D. R. (1998). *The community justice ideal: Preventing crime and achieving justice*. Boulder, CO: Oxford England: Westview Press.
- Connor, K. M., & Davidson, J. R. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson resilience scale (CD-RISC). *Depression and anxiety*, 18(2), 76-82.
- Corston, B. J. (2007). The Corston Report: A report of a review of women with particular vulnerabilities in the criminal justice system. Home Office.
- Covington, S. S., & Bloom, B. E. (2007). Gender responsive treatment and services in correctional settings. *Women & Therapy*, 29(3-4), 9-33.
- Creswell, J. W. (2007). An introduction to mixed methods research. *Lincoln, Nebraska, USA: University of Nebraska*, 23.
- Custer, S., Cissner, A. & Finkelstein, R. (2008). Public Perceptions of Neighborhood Quality of Life and Safety in Five New York City Communities: Results from Operation Data, 2004-2005. New York: Center for Court Innovation.

- Daicoff, S. (2005). The comprehensive law movement: An emerging approach to legal problems. *Scandinavian Studies in Law*, 49, 109-129.
- Dancig-Rosenberg, H. (2008). Sexual assault victims - empowerment or re-victimization? The need for a therapeutic jurisprudence model. In N. Ronel, K. Jaishankar, & M. Bensimon (Eds.). *Trends and Issues in Victimology* (pp. 150-174). Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing.
- Dancig-Rosenberg, H. & Gal, T. (forthcoming 2023). Many shades of success: Bottom-up indicators of individual success in community courts. *Law & Social Inquiry*.
- Hasisi, B., Shoham, E., Weisburd, D., Haviv, N., & Zelig, A. (2016). The “care package,” prison domestic violence programs and recidivism: A quasi-experimental study. *Journal of Experimental Criminology*, 12, 563-586.
- DeHart, D. D. (2008). Pathways to prison: Impact of victimization in the lives of incarcerated women. *Violence Against Women*, 14(12), 1362-1381.
- DeMatteo, D., Filone, S. & LaDuke, C. (2011). Methodological, ethical, and legal considerations in drug court research. *Behavioral Sciences & the Law*, 29, 806–820.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2000). Strategies of inquiry. *Handbook of Qualitative Research*, 2, 367-378.
- Dodge, M., & Pogrebin, M. R. (2001). Collateral costs of imprisonment for women: Complications of reintegration. *The Prison Journal*, 81(1), 42-54.
- Emerson, Fretz & Shaw, 2011
- Fagan, J., & Malkin, V. (2002). Theorizing community justice through community courts. *Fordham Urban Law Journal*, 30(3), 897–953.
- Gal, T., & Dancig-Rosenberg, H. (2017). Characterizing community courts. *Behavioral Sciences and the Law*, 35(5-6), 523-539. <https://doi.org/10.1002/bsl.2310>
- Gal, T., & Dancig-Rosenberg, H. (2020). ‘I Am Starting to Believe in the Word ‘Justice’’: Lessons from an Ethnographic Study on Community Courts. *The American Journal of Comparative Law*, 68(2), 376-411.
- Gal, T., & Wexler, D. B. (2015). Synergizing therapeutic jurisprudence and positive criminology. *Positive criminology*, 85-97.
- Garrido, M. M., Kelley, A. S., Paris, J., Roza, K., Meier, D. E., Morrison, R. S., et al. (2014). Methods for constructing and assessing propensity scores. *Health Serv Res*, 49(5), 1701-1720.
- Gilligan, C. (1982). New maps of development: New visions of maturity. *American Journal of Orthopsychiatry*, 52(2), 199.
- Gilligan, C. (1993). In a different voice: Psychological theory and women’s development. Harvard University Press.

- Glaze, L. D., & Maruschak, L. M. (2009). Parents in prison and their minor children: Bureau of Justice Statistics. US Department of Justice.
- Granovetter, M. S. (1973). The strength of weak ties. *American journal of sociology*, 78(6), 1360-1380.
- Greene, S., Haney, C., & Hurtado, A. (2000). Cycles of pain: Risk factors in the lives of incarcerated mothers and their children. *The Prison Journal*, 80(1), 3-23.
- Hakuta, J., Soroushian, V., & Kralstein, D. (2008). Testing the impact of the midtown community court: Updating outcomes a decade later. Centre for Court Innovation.
- Halpern, D. (2008). Social capital. Malden, MA: Polity.
- Hasisi, B., Shoham, E., Weisburd, D., Haviv, N., & Zelig, A. (2016). The “care package,” prison domestic violence programs and recidivism: A quasi-experimental study. *Journal of Experimental Criminology*, 12(4), 563-586.
- Hoan N. B. & Merry M. (2010) The Impact of Network Relationships, Prison Experiences, and Internal Transformation on Women's Success After Prison Release, *Journal of Offender Rehabilitation*, 49: 1, 1-22.
- Jolliffe, D., & Farrington, D. P. (2009). Initial evaluation of reconviction rates in Community Justice Initiatives. *Ministry of Justice Research Summary*, 909, 1-4.
- Jones, M. D. (2012). Mainstreaming therapeutic jurisprudence into the traditional courts: Suggestions for judges and practitioners. *Phoenix Law Review*, 5(4), 753-775.
- King, Massoglia & MacMillan, 2007 נעמה
- Laney, E. K., Hall, M. E. L., Anderson, T. L., & Willingham, M. M. (2015). Becoming a mother: The influence of motherhood on women's identity development. *Identity*, 15(2), 126-145
- Lang, J. (2011). What is a Community Court?. New York: Center for Court Innovation. Retrieved from:
<http://www.courtinnovation.org/sites/default/files/documents/What%20is%20a%20Community%20Court.pdf>
- Laub, J. H., Nagin, D. S., & Sampson, R. J. (1998). Trajectories of change in criminal offending: Good marriages and the desistance process. *American Sociological Review*, 63(2), 225-238.
<https://doi.org/10.2307/2657324>
- Lee, C. G., Cheesman, F., Rottman, D., Swaner, R., Lambson, S., Rempel, M., & Curtis, R. (2013). *A community court grows in Brooklyn: A comprehensive evaluation of the Red Hook (Community Justice Center Final Report)*. Williamsburg, VA: National Center for State Courts.
- Lens, V. (2016). Against the Grain: Therapeutic Judging in a Traditional Family Court. *Law & Social Inquiry*, 41(3), 701-718.

- Lens, V., Katz, C. C., & Suarez, K. S. (2016). Case workers in family court: A therapeutic jurisprudence analysis. *Children and Youth Services Review*, 68, 107-114.
- Loper, A. B., Carlson, L. W., Levitt, L., & Scheffel, K. (2009). Parenting stress, alliance, childcontact, and adjustment of imprisoned mothers and fathers. *Journal of Offender Rehabilitation*, 48(6), 483-503.
- Lynch, S. M., Heath, N. M., Mathews, K. C., & Cepeda, G. J. (2012). Seeking safety: an intervention for trauma-exposed incarcerated women? *Journal of Trauma & Dissociation*, 13(1), 88-101.
- Majors, K. (2012). Friendships: The power of positive alliance. In S. Roffey (Ed.), *Positive relationships: Evidence-based practice across the world* (pp. 127-143). The Hague, Springer.
- Malkin, V. (2003). Community courts and the process of accountability: Consensus and conflict at the Red Hook Community Justice Center. *American Criminal Law Review*, 40, 1573-1594.
- Marlowe, D.B., Carolyn, D.H. & Carson, L.F. (2016). Painting the Current Picture: A National Report on Drug Courts and Other Problem-Solving in United States. Alexandria, VA: National Drug Court Institute (NDCI). Retrieved from <http://www.nadcp.org/sites/default/files/2014/Painting%20the%20Current%20Picture%202016.pdf>
- Maslow, A. H. (1954). *Motivation and personality*. Harper and Row.
- McDaniels-Wilson, C., & Belknap, J. (2008). The extensive sexual violation and sexual abuse histories of incarcerated women. *Violence Against Women*, 14(10), 1090-1127.
- Miller, J. B. (1976). *Toward a new psychology of women*. Beacon Press.
- Miller, J. M., Copes, H., & Hochstetler, A. (Eds.). (2015). *The Routledge Handbook of Qualitative Criminology*. London: Routledge.
- Mumola, C. J., & Analyst, B. P. (2000). Bureau of justice statistics. Incarcerated Parents and Their Children, 2-3.
- Nugent-Borakove, E. (2009). Seattle Municipal Community Court: Outcome Evaluation Final Report. Seattle, WA: The Justice Management Institute.
- Petersilia, J. (2003). *When prisoners come home: Parole and prisoner reentry*. Oxford University Press.
- Petrucchi, C. J. (2002). Respect as a component in the judge-defendant interaction in a specialized domestic violence court that utilizes therapeutic jurisprudence. *Criminal Law Bulletin*, 38, 263-295.
- Portillo, S., Rudes, D. S., Viglione, J., & Nelson, M. (2013). Front-stage stars and backstage producers: The role of judges in problem-solving courts. *Victims & Offenders*, 8(1), 1-22.

- Rodermond, E., Kruttschnitt, C., Slotboom, A. M., & Bijleveld, C. C. (2016). Female desistance: A review of the literature. *European Journal of Criminology*, 13(1), 3-28.
- Ronell, N. & Segev, D. (Eds.) (2015). Positive Criminology. New York: Routledge Frontiers of Criminal Justice Series, Routledge.
- Rosenbaum, P. R., & Rubin, D. B. (1985). Constructing a control group using multivariate matched sampling methods that incorporate the propensity score. *The American Statistician*, 39(1), 33-38.
- Ross, S. (2015). Evaluating neighbourhood justice: Measuring and attributing outcomes for a community justice program. *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, 499, 1-8.
- Rutter, M. (1985). Family and school influences on behavioral development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 26(3), 349-368.
- Sherman, L. W. (1993). Defiance, deterrence, and irrelevance: A theory of the criminal sanction. *Journal of research in Crime and Delinquency*, 30(4), 445-473.
- Sites, W. (1998). Communitarian Theory and Community Development in the United States. *Community Development Journal*, 33(1), 57-65.
- Snyder, Z. K. (2009). Keeping families together: The importance of maintaining mother-child contact for incarcerated women. *Women & Criminal Justice*, 19(1), 37-59.
- Sobell, L. C., Sobell, M. B., Toneatto, T., & Leo, G. I. (1993). What triggers the resolution of alcohol problems without treatment. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 17, 217-224.
- Tremblay, M. D., & Sutherland, J. E. (2017). The effectiveness of parenting programs for incarcerated mothers: A systematic review. *Journal of Child and Family Studies*, 26(12), 3247-3265.
- Tyler, T. R. (1988). What is procedural justice?: Criteria used by citizens to assess the fairness of legal procedures. *Law and Society Review*, 103-135.
- Tyler, T. R. (1997). Citizen discontent with legal procedures: A social science perspective on civil procedure reform. *The American Journal of Comparative Law*, 45(4), 871-904.
- Tyler, T. R. (2003). Procedural Justice, Legitimacy, and the Effective Rule of Law. *Crime and Justice*, 30, 283-357.
- Tyler, T. R., & Huo, Y. (2002). Trust in the law: Encouraging public cooperation with the police and courts through. Russell Sage Foundation.
- Ward, T., & Connolly, M. (2008). A human rights-based practice framework for sexual offenders. *Journal of Sexual Aggression*, 14(2), 87-98.
- Weisburd, D., Wilson, D. B., Wooditch, A., & Britt, C. L. (2022). *Advanced statistics in criminology and criminal justice* (5th ed.). Switzerland: Springer
- Wexler, D. B. (2008). Two decades of therapeutic jurisprudence. *Touro L. Rev.*, 24, 17.

- Wexler, D. B., & Winick, B. J. (1996). Law in a Therapeutic Key: *Developments in Therapeutic Jurisprudence*. Durham, NC: Carolina Academic Press
- Winick, B. J. (2003). Therapeutic jurisprudence and problem- solving courts. *Fordham Urban Law Journal* ,30, 1056-1103.
- Winick, B.J. & Wexler, D.B. (Eds.) (2003). Judging in a therapeutic key: Therapeutic jurisprudence and the courts. Durham, NC: Carolina Academic Press.